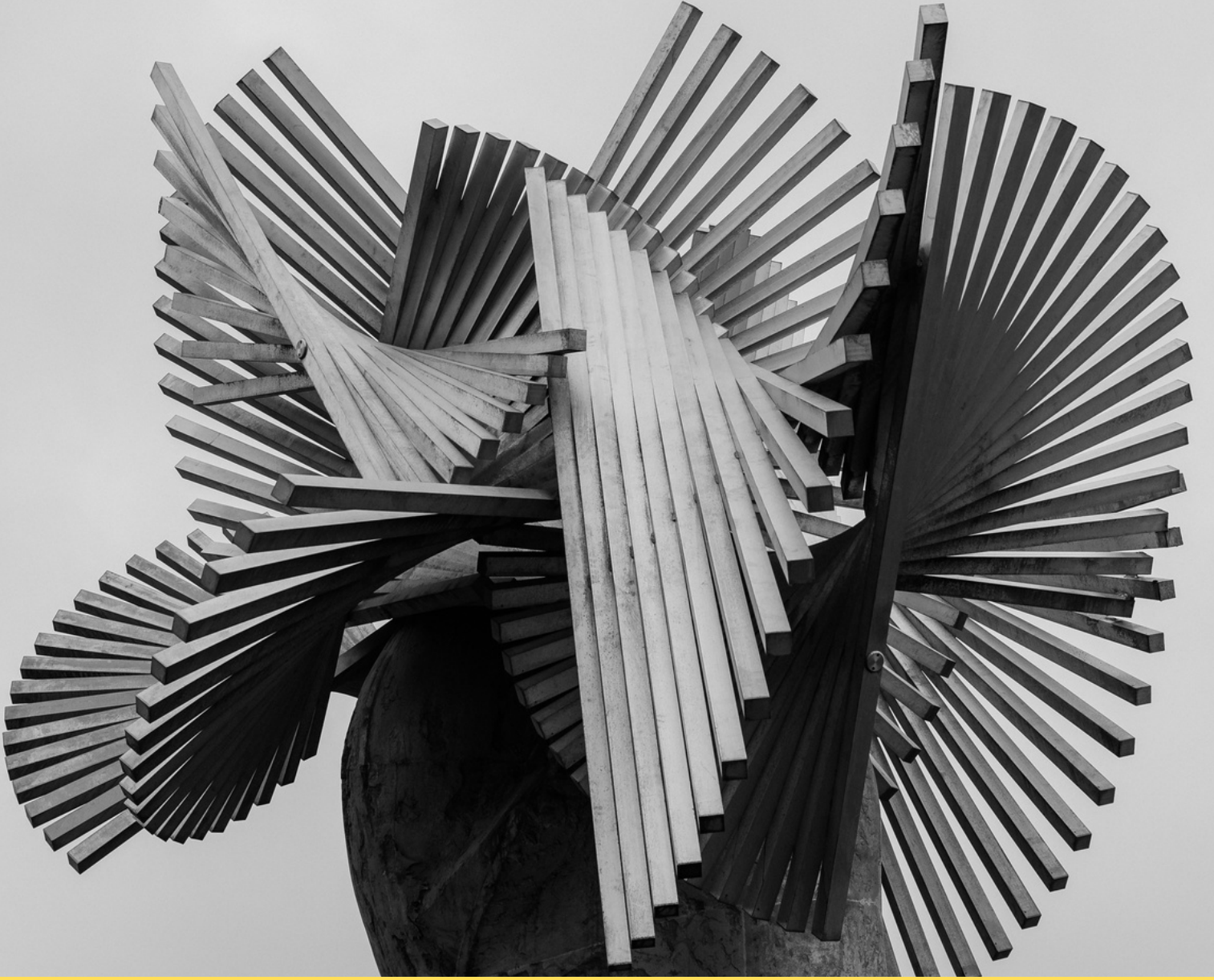

Akşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi

ISSN: 1309-6729

Yıl: 2025

Sayı: 19

SELÇUK
ÜNİVERSİTESİ
YAYINLARI

AKŞEHİR MESLEK YÜKSEKOKULU SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Yıl:2025 • Sayı: 19 • ISSN: 1309-6729

İmtiyaz Sahibi/ Published by

Prof. Dr. Hüseyin YILMAZ Rektör / Rector

Selçuk Üniversitesi

Akşehir Meslek Yüksekokulu Adına

Doç. Dr. Mehmet ŞAHİN

Editör

Dr. Öğr. Üyesi Aytaç DEMİRAY

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Ahmet KAYA – Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Fehmi KARASİOĞLU – Selçuk Üniversitesi

Doç. Dr. Alper ATEŞ - Selçuk Üniversitesi

Doç. Dr. Beyza ERER - Aydın Adnan Menderes Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Kadir ÖZTAŞ – Selçuk Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa METE – İstanbul Aydın Üniversitesi

Yazışma Adresi

Selçuk Üniversitesi Akşehir Meslek Yüksekokulu Dergisi Editörlüğü

Kozağaç Mevkii 42550 – Akşehir – Konya

Telefon: 0 332 814 01 11

E-mail: aksehirdergi@selcuk.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/akmyosb>

Akşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi yılda iki defa yayınlanan uluslararası indekslerde taranan hakemli bir dergidir. Dergide yayınlanan makalelerdeki her türlü sorumluluk yazarlara aittir.

İÇİNDEKİLER / TABLE OF CONTENTS

<i>Mehmet Sağır</i> <i>Ayşegül Gündül</i> <i>Aslı Uğur Aydın Taştekin</i>	1. Tur Rotası Oluşturmada Yapay Zekâ Uygulamalarının Karşılaştırılması: Chatgpt Ve Gemini Örneği / Comparison of Artificial Intelligence Applications in Tour Route Planning: The Case of Chatgpt and Gemini 1-12
<i>Atilla AYDIN</i>	2. Türkiye’de İmalat Sanayii ve Madencilik Sektörlerinde Yaşanan Şoklar Kalıcı mı? Güncel Ekonometrik Yöntemlerden Kanıtlar / Are the Shocks Experienced in Manufacturing and Mining Sectors in Türkiye Permanent? Evidence from Recent Econometric Methods 13-24
<i>Can SAĞLAM</i>	3. The Price Gap–Inflation Relationship: Evidence from Türkiye on Validity of The P–Star Model / Fiyat Açığı–Enflasyon İlişkisi: P–Star Modelinin Geçerliliğine Dair Türkiye’den Kanıtlar 25-37
<i>Demet Şefika Mangır</i>	4. Küresel Entegrasyon Sürecinde Stratejik Bir Oyuncu Olarak Rusya Ve Uluslararası Kuruluşlar / Russia As A Strategic Player In The Global Integration Process And International Organizations 38-59
<i>Duygu DÜNDAR ÖZTAŞÇI</i> <i>Zehranur SANİOĞLU TANIŞ</i> <i>Hacı Arif TUNÇEZ</i> <i>İbrahim ÖZMEN</i>	5. Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvan Yetiştiricilerinin İklim Değişikliğine İlişkin Algıları: Akşehir Örneği / Perceptions of Cattle and Sheep Farming Regarding Climate Change: Akşehir Survey 60-72
<i>Hicran BURUL TİYEK,</i> <i>İbrahim Halil CANKUL</i>	6. Ağız ve Diş Sağlığı Merkezine Giden Hastaların Sağlık Okuryazarlığı Düzeylerinin İncelenmesi / Examining the Health Literacy Levels of Patients Visiting Oral and Dental Health Centers 73-88
<i>Gökhan KARADİREK</i>	7. Kişi-Örgüt Uyumuyla Bireysel İş Performansı Arasındaki İlişki: Yöneticiye Güvenin Aracılık Rolü / The Relationship Between Person-Organization Fit and Individual Work Performance: Mediating Role of Trust-in-Supervisor 89-106

İbrahim Erem ŞAHİN
Nisa GARDA

8. Kripto Paraların Psikolojik Çekiciliği Ve Yatırımcı Davranışları:
Davranışsal Finans Perspektifinden Bir İnceleme / Psychological
Attractiveness of Cryptocurrencies and Investor Behavior: A Review 107-121
from a Behavioral Finance Perspective

Berna KAHVECİ CEYLAN
Mustafa METE

9. Pozitivizmin Hemşirelik Bilimine Etkisi / The Impact of Positivism
On Nursing Science 122-129

TARANDIĞI İNDEKSLER

Index Copernicus

EuroPub

idealonline

Citefactor

**Scientific Indexing
Services**

IPIndexing

**International
Institute of
Organized Research**

**Akademik
Dokümanlar Dizini**

Tur Rotası Oluşturmada Yapay Zekâ Uygulamalarının Karşılaştırılması: Chatgpt Ve Gemini Örneği

Comparison of Artificial Intelligence Applications in Tour Route Planning: The Case of Chatgpt and Gemini

Mehmet Sağır* Ayşegül Güdül Aşlı Uğur Aydın Taştekin*****

* Doç. Dr., Selçuk
Üniversitesi, Turizm
Fakültesi, Turizm Rehberliği
Bölümü, ORCID: 0000-0002-
7081-5462
E-mail: msagir@selcuk.edu.tr

** Selçuk Üniversitesi, Sosyal
Bilimler Enstitüsü, Turizm
İşletmeciliği ABD ORCID:
0000-0002-7217-1947
E-mail:
aysegulgudul@hotmail.com

***Selçuk Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Turizm İşletmeciliği ABD,
ORCID: 0000-0002-9354-
2591
E-mail:
asliaydin1710@outlook.com,

Makale Türü
Article Type
Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi
Recieved

31.05.2025

Kabul Tarihi

Accepted

27.06.2025

Önerilen Atıf Şekli /

Recommended Citation:

Sağır, M., Güdül, A., Aydın
Taştekin, A.U. (2025). Tur
Rotası Oluşturmada Yapay
Zekâ Uygulamalarının
Karşılaştırılması: Chatgpt ve
Gemini Örneği, *Akşehir
Meslek Yüksekokulu Sosyal
Bilimler Dergisi*, 19, 1-12

ÖZET

Günümüzde teknolojinin getirdiği yenilikler beraberinde son zamanlarda yapay zekâ algoritmaları neredeyse her alan ve sektörde kullanılmaya başlamıştır. Günden güne kullanım alanı yaygınlaşma gösterirken, turizm sektöründe de hem çalışanlar hem turistler tarafından tercih edilmektedir. Bundan dolayı çalışmada, en sık kullanılan yapay zekâ algoritmaları arasında yer alan ChatGPT ve Gemini'in oluşturduğu tur rotalarının ne kadar kullanışlı, doğru ve güvenilir olduğunun belirlenmesi amaçlanmıştır. Amaç doğrultusunda, iki algoritmadan da Konya şehir merkezinde 3 günlük bir tur rotası belirlenmesi istenmiş ve verdikleri cevaplar karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Yapay zekâ algoritmalarının verdiği cevaplar incelendiğinde, ChatGPT'nin Konya için oluşturduğu rotada bilgilerle ilgili çok fazla yanlış bilgiye rastlanılamasa da sıralama açısından değerlendirildiğinde, tur rotasının farklı bir sıralamaya ilerlemesinin daha uygun olduğu belirlenmiştir. Gemini'in oluşturduğu rotada ise birinci gün haricinde yanlış yönlendirmelerde bulunduğu tespit edilmiştir. İki algoritma kendi arasında değerlendirildiğinde ChatGPT, Gemini'a göre daha kullanışlı olsa da ChatGPT'de hatalı bilgiler ve sıralamada uyumsuzluklar bulunduğu için şu an için ikisinin de rota oluşturmak için kullanıma çok uygun olmadığı ancak şehir hakkında bilgi edinmek için kullanılabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: ChatGPT, Gemini, Yapay Zekâ, Tur Rotası.

ABSTRACT (10 Punto Bold)

Today, with the innovations brought by technology, artificial intelligence algorithms have recently started to be used in almost every field and sector. While its usage area is becoming widespread day by day, it is preferred by both employees and tourists in the tourism sector. Therefore, the study aims to determine the usefulness, accuracy and reliability levels of the tour routes created by ChatGPT and Gemini. In this context, both algorithms were asked to determine a 3-day tour route in Konya city center and their responses were examined comparatively. When the answers given by artificial intelligence algorithms are analyzed, it is determined that although there is not much incorrect information about the information in the route created by ChatGPT for Konya, when evaluated in terms of alignment, it is determined that it is more appropriate to move the tour route to a different alignment. In the route created by Gemini, it was found that it was misguided except for the first day. When the two algorithms are evaluated among themselves, ChatGPT is more useful than Gemini, but since ChatGPT has incorrect information and inconsistencies in alignment, it can be said that neither of them is currently very suitable for route creation, but can be used to obtain information about the city.

Keywords: ChatGPT, Gemini, Artificial Intelligence, Tour Route

GİRİŞ

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte, bilgisayarlar günlük yaşamda birçok alanda kullanılır hale gelmiştir. Üretim alanı fark etmeksizin her sektör bilgisayar ve teknolojinin sağladığı imkânlardan faydalanmakta ve bunları birçok alt sistemine entegre etmektedir (Ateş vd., 2019; 135). Hem iş yaşamının hem de sosyal yaşamın başarılı bir şekilde devamı açısından kullanım alanı son derece geniş olan bilgisayar ve bilgi teknolojileri, kişilere büyük kolaylık sağlarken, insanlara teknoloji alanında farklı istihdam imkânları da sunmaktadır. Yaşanan gelişmelerle birlikte teknoloji formasyonunun değişiyor olması sektör ayırt etmeksizin teknoloji kullanımı ile ilgili eğitimlere ihtiyacı artırmıştır.

Teknolojinin gelişmesinde son nokta olarak ele alınan yapay zekâ, insanların hayatlarını kolaylaştırmaya devam etmektedir. Tek bir uygulama, insanların çeşitli donanımları yönetmesine, kullanmasına, bilgiye erişmesine ve bilgiyi yönetmesine olanak tanımaktadır. Bu durum, son zamanlarda birçok yapay zekâ uygulamasının insan yaşamında kullanılır hale gelmesiyle farklı boyutlara evrilmeyle birlikte sosyal aktivite planlaması yapabilme, yeni uygulama alanları keşfedebilme, hatta makale, kitap veya kitap bölümü bile yazabilme imkânı sunmaya da başlamıştır.

Sektör ayırt etmeksizin kullanılan yapay zekâ uygulamaları, turizm alanında da oldukça tercih edilir hale gelmiştir. Bu uygulamalar dikkate alındığında Gürsoy vd. (2023; 581) ChatGPT ve diğer büyük dil modellerinin, turistlerin seyahatleriyle ilgili sorularını doğru şekilde yanıtlayabilme ve kişisel tur planlaması yapabilme gibi özelliklere sahip olması durumunda turizm sektörünün bundan önemli ölçüde etkileneceğini belirtmiştir. Dolayısıyla ChatGPT ve Gemini gibi yapay zekâ algoritmalarının farklı tur rotalarının planlanmasında kullanılabileceği, kullanım sıklığına bağlı olarak da insanların turizm alışkanlık ve beklentilerini değiştirebileceği düşünülmektedir.

Çalışmada, yapay zekâ algoritmalarının tur rotası oluşturmak için uygun olup olmadığının karşılaştırmalı olarak belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, ChatGPT ve Gemini'dan Konya kent merkezi için 3 günlük bir tur rotası oluşturması istenmiştir. Yapay zekâ algoritmalarının verdiği cevaplar, bu cevapların doğruluk ve güvenilirlikleri değerlendirilmiş, konuyla ilgili yorumlamalarda bulunulmuştur.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Günümüzde teknolojinin gelişmesiyle birlikte yapay zekâ (artificial intelligence-AI) uygulama ve programları hayatımızın birçok alanında farklı amaçları gerçekleştirmek için kullanılmaya başlanmıştır. İnsan hayatının her alanında kullanılabileceğinin anlaşılması, yapay zekâyla ilgili birçok program ve algoritma gibi uygulamanın geliştirilmesine öncü olurken, bir diğer açıdan bakıldığında, insanlar da yapay zekâ uygulamalarını her alanda kullanmaya başlamıştır. Kullanım alanlarına bakıldığında hukuk, spor, turizm, çevre, biyoloji, matematik, sağlık gibi alanlarda sıkça kullanılırken (Göktaş, 2023; 894), makale yazma, haber inceleme, web site güncelleme gibi konular için de kullanılmaktadır (Mich ve Garigliano, 2023; 4).

Yapay zekâ uygulamaları arasında en çok bilinen ve kullanılanlardan birisi olan ChatGPT, Open AI tarafından geliştirilmiş bir yapay zekâ algoritmasıdır. ChatGPT sorulan sorulara anında cevap vermekte ve soruya farklı bakış açılarından bakarak, konunun farklı şekillerde düşünülmesini de sağlamaktadır (OpenAI, 2023; Göktaş, 2024). Gemini ise Google AI tarafından geliştirilen ve Google PaLM 2 modeliyle desteklenen bir algoritmadır. Bard adıyla piyasaya sürülen yapay zekâ programı Mart 2024 itibarıyla Gemini olarak isim değişikliğine gitmiştir. Neredeyse her konuda yöneltilen sorulara cevap verebilse de henüz gelişme aşamasında olduğundan, tüm sorulara doğru cevap veremediği Google tarafından da kabul edilmektedir (Bard, 2024). Gemini gelişmekte olan bir büyük dil modeli olduğundan, daha fazla veriyle eğitilmesine devam edilmesi durumunda yeni yollar keşfedeceği ve daha fazla gelişeceği beklenmektedir (Ahmed vd., 2023; 5). Literatür incelendiğinde, ChatGPT ile ilgili birçok kaynağa rastlanabilirken, Gemini ile ilgili çalışmaların sınırlı olduğu görülmüştür.

Yapay zekâ uygulama ve programları farklı yöntemlerle geliştirilmekte ve kullanıma sunulmaktadır (Sağır ve Oraç, 2019; 226). Kullanılan yöntemler açısından değerlendirildiğinde ChatGPT ve Gemini'nin milyarlarca kelimeyi içerisinde barındıran metinlerle eğitildikten sonra kullanıma sunulmaları, dil kalıplarına hâkim olmaları ve kelimeler arasındaki ilişkileri kolaylıkla kurmalarına olanak tanımaktadır. Sahip oldukları bu özelliklere bağlı olarak, sorulara tutarlı yanıtlar verebilecek büyük dil modelleri olduklarından bahsetmek mümkündür (Ahmed vd., 2023; 5).

Yapay zekâ uygulama ve programlarının çok hızlı bir gelişme göstermesi birçok sektörü etkilediğı gibi turizmi de farklı açılardan etkilemektedir. ChatGPT algoritma olarak ürün geliştirme ve diğr ürünlerle kıyaslama yapmak için kullanıma uygun olması sebebiyle turizm sektöründe müşteri taleplerine göre menü hazırlama, yemekler için malzeme tercihi ya da yemeğe uygun yaratıcı isim bulma noktasında kullanıma uygundur (Göktaş, 2023; Carvalho ve Ivanyov, 2023; 6). Aynı zamanda yapay zekâ algoritmalarının akıllı turizm ve konaklama sektörü gibi alanlarda hizmet deneyimi, katılım, memnuniyet, davranış ve marka performansını ölçmek için de kullanılabileceğı söylenebilir (Rather, 2024; 1). Dwivedi vd., (2023a) turizm sektöründe yapay zekâ algoritmalarının paydaşlar, talep yönetimi, düzenleme, insan gücü vb. alanlarda kullanılabileceğini belirtirken, buna bağılı olarak Gursoy vd., (2023; 581) ilerleyen yıllarda turizm sektöründe hizmet deneyimi oluşturma ve sunmada ChatGPT kullanımının artacağını belirtmektedir. Sektör alışanları açısından incelendiğinde ise yapay zekâ algoritmaları, metinleri özetleme ve yeniden düzenleme gibi özelliklere sahip olduğundan, turizm çalışanlarının iş süreçlerinin kısalmasına ve daha kolay ilerlemesine yardımcı olmaktadır (Carvalho ve Ivanov, 2023; 1-4). Konaklama ve seyahat acentelerinde çalışanlar, uzun e-postalar ve görüşmelerle çok fazla zaman harcamaktadır. Bu bağlamda ChatGPT ve Gemini gibi yapay zekâ algoritmaları bu işleri otomatikleştirerek çalışanların iş yükünün önemli ölçüde azaltabilir ve zaman tasarrufu sağılayabilir.

Çalışmanın konusunu oluşturan seyahat rotası oluşturmada ChatGPT popüler olan destinasyonları seçerek, bunlar üzerinden tavsiyede bulunmaktadır (Chen vd., 2023; 140-141). Bundan dolayı, ChatGPT ve diğr yapay zekâ algoritmalarının turizm sektöründe farklı alanlarda kullanılacağı ve faydasının olacağını söylemek mümkündür. ChatGPT'nin turizm sektöründe kullanılabileceğı alanlar şu şekildedir (Mich ve Garigliano, 2023; 4):

- Yeni pazarların belirlenmesi (destinasyon, turistik ürün vb.),
- Yeni turistik ürünlerin geliştirilmesi,
- Yeni destinasyonların tanıtımı için pazarlama strateji ve kampanyalarının tasarlanması ve uygulanması,
- Operasyonel ve yönetim uygulamalarına destek,
- Daha iyi müşteri hizmetleri sunmak (rn: kişiselleştirilmiş seyahat tavsiyesi),
- Müşteri deneyimini kişiselleştirmek (rn: beklentiye göre hizmet)

Yapay zekâ uygulamaları turistler için olduğı kadar turizm işletmeleri için de farklı amaçlarla kullanılmaktadır. Belirlenen amaçlar doğrultusunda kullanılması ve fayda sağılanması ile sektörün gelişimine katkısı son derece fazla olacaktır. Rotası belli olan bir destinasyon için yeni rota belirlemede ya da yeni bir destinasyon için rota oluşturmada yapay zekâ uygulamaları algoritmalarına uygun literatürden alıntılama yapmakta ancak bu rotaların uygunluğı, doğru ya da yanlışlığı tartışma konusu olabilmektedir. Dolayısıyla, ChatGPT ve diğr yapay zekâ uygulamalarının turizm sektöründe kullanılmasının avantajları olduğı gibi dezavantajları da bulunmaktadır (Gursoy vd., 2023; 582-584).

Tablo 1. Yapay Zekâ Uygulamalarının Turizm Sektöründe Kullanılmasının Avantajları ve Dezavantajları

Avantajları	Dezavantajları
• Doğal dil işleme yoluyla ayrıntılı ve tutarlı yanıtlar vermesi, • Doğru ve güncel özelleştirilmiş bilgiler sağılaması, • Çoklu platform uyumluluğna sahip olması, • Seyahatle ilişkili olan diğr hizmetlerle birlikte çalışabilmesi, • Kullanıcı geri bildirimlerini dikkate alması ve • Sosyal medya ağılarına bağılanması.	• Dağıtım maliyetleri, • Gerçek zamanlı veri yönetimi ve güncelleme eksiklikleri, • Gizlilik endişeleri, • Duygusal programlama sorunları, • Dijital yabancılaşma, • Emeğn değıştirilmesi.

Kaynak: Gursoy vd., 2023; 582-584.

Yapay zekâ uygulamaları günümüzde farklı alanlarda kullanılıyor olsa da ilerleyen zamanlarda daha fazla alan ve kişi tarafından kullanılacağını söylemek mümkündür. Bu kullanım genişliğı çerçevesinde turizm sektörüne avantajları olduğı kadar dezavantajları da olacaktır. Avantajları, sektörde kullanılan hizmetleri bir arada çalıştırıyor olması, kullanıcı sorularına uygun cevap vermesinin yanı sıra, kişiselleştirilmiş seyahat rotaları ve/veya hizmetleri sunmasıdır. Dezavantajları ise güncelleme gecikmeleri ya da eksilmeleri nedeniyle rota, fiyat bilgisi ya da müze, ren yeri gibi yerlerin açık olup olmamasına ilişkin yanlış cevaplar verebilmesidir. Ayrıca insanlarla

iletişimde duygular, jest ve mimikler önemli bir yere sahipken, yapay zekâ uygulamalarından yapılan bilgi akışında bunların eksikliği hissedilebilir.

Sonuç olarak, yapay zekâ uygulamalarının turizm sektöründe müşteri deneyimlerini kişiselleştirme, verimliliği artırma gibi uygulamalarda kolaylık sağlayacağı düşünülmektedir. Bunlara ek olarak, müşteri sorunlarını ele alma, kişiselleştirilmiş seyahat planları sunma ve rezervasyon işlemlerinde yardımcı olma gibi işlemler gerçekleştirebileceği için turizm işletmelerinin verimliliğini artırabilecek, hedef kitlelere yönelik pazarlama içerikleri hazırlanması da yardımcı olabilecektir. Faydalarına karşın, yanlış bilgi verme ihtimalinin olduğu ve gizlilik ile ilgili sorunlar yaşanabileceğinin de göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Bu tür sorunlarla karşılaşmamak adına sorumlu bir şekilde kullanmaya dikkat edilmelidir (Sigala vd., 2024; 387-389).

Yapay zekâ uygulamalarının turizm sektöründe kullanımına dair yapılan akademik çalışmalar incelenmiş ve literatür taraması yapılmıştır. Literatür taraması sonucunda turizm alanında ChatGPT ile ilgili birçok çalışma bulunsa da Gemini'in literatürde çok fazla kullanılmadığı görülmektedir. Bu çalışmalardan bazıları şu şekildedir:

Göktaş (2023) turizmle ilgili çoktan seçmeli ve ödev sorularına ChatGPT'nin verdiği cevapların doğruluğunu belirlemek amacıyla yapmış olduğu çalışmada, çoktan seçmeli soruların çoğunda programın başarılı olduğu, ödevde ise hatalı cevaplar verdiği ya da aslında var olmayan kaynakları gösterdiğini belirtmiştir. Carvalho ve Ivanov (2023)'ün ChatGPT ve diğer büyük dil modellerinin turizm sektörü üzerindeki fayda ve risklerini araştırmış olduğu çalışmasında, bu modellerin ön büro çalışanlarının müşterilere sunduğu hizmetleri kolaylaştırdığı, diğer departman çalışanlarının üretkenlik ve verimliliğini artırdığını belirtmiştir. Ayrıca, turizm sürekli diğer insanlarla etkileşimde bulunulmasını gerektiren bir sektör olduğundan, yapay zekâ uygulamalarının sektöre zarar vereceği düşünülse de turizm çalışanlarının becerilerini geliştirmesine, iş süreçlerini iyileştirmesine ve müşteri deneyimlerini gerçekleştirilmesine yardımcı olduğundan bahsetmiştir. Yine de bu süreçte çalışanlarının uzmanlığının da unutulmaması gerektiğini ifade etmiştir.

Erul ve Işın (2023) yapmış olduğu çalışmada ChatGPT'ye turizm sektörüne katkılarının neler olabileceğiyle ilgili sorular sormuş ve cevaplar sonucunda ChatGPT'nin turizm sektöründe destinasyon pazarlaması, yeni bilgi ve fikir alma, turizm planlaması ve buna bağlı olarak zaman yönetimi, rezervasyon işlemleri, çeviri, tasarım ve içerik oluşturma, iletişim, öneri alma ve deneyim arttırma için kullanılabileceğinden bahsetmiştir.

Gursoy vd., (2023) yapmış olduğu çalışmada ChatGPT'nin turizm sektörü de dâhil olmak üzere birçok sektörü etkileyeceğinden bahsetmiştir. Turizm sektöründe hizmet ve deneyim üretme, oluşturma ve sunma, müşterilerin bilgiye ulaşma ve karar verme aşamalarında önemli değişikliklerin olabileceğinden bahsetmiştir.

Dwivedi vd., (2023b) yapmış olduğu çalışmada ChatGPT'nin turizm sektöründeki kullanım alanlarını turistler ile turizm örgütleri ve destinasyonlar olmak üzere ikiye ayırmıştır. Turistlerin kullanım alanlarını bilgiye erişme, rota belirleme, kişiselleştirilmiş hizmet, seçenekleri eleme ve içerik paylaşımı, turizm örgütleri ile destinasyonlar tarafından kullanım alanlarını ise turistlere yönelik konsiyerj hizmetleri, pazarlama metni/görseli oluşturma, menü mühendisliği ve tarif geliştirme, gerçek bilgiye ulaşma, kaynakları tanımlama ve sosyal medya hesapları ile web sitelerini düzenleme olarak belirtmiştir.

Chen vd., (2023) farklı kültürlerde turizmin gelişmesi üzerinde ChatGPT'nin nasıl bir etkisi olacağıyla ilgili yapmış olduğu çalışmada, Doğu ve Batı kültürü arasında turizm anlayışında farklılıklar olduğu ve bilgi hakkında şüphecilik, gizlilik endişesi, politika ve pazar odaklılığının bunda önemli faktörler olduğunu belirtmiştir.

Bruderer (2023) yapmış olduğu çalışmada Bard ve ChatGPT'nin verdiği yanıtları karşılaştırmış ve Bard'ın genel olarak daha iyi yanıt verdiği halde güvenlik eksiklikleri olduğunu ve bazen alakasız cevaplar verdiğini belirtmiştir. Dwivedi vd., (2023a) yapmış olduğu çalışmada, ChatGPT ve Gemini gibi yapay zekâ algoritmalarının turizm üzerinde dönüştürücü etkiye sahip olabileceği, turizm çalışanlarının hem üretkenliğini hem de yetkinliklerini artırabileceğinden buna bağlı olarak da işlerini zenginleştirebileceğinden bahsetmiştir. Aynı zamanda, böyle algoritmaların turizm sektöründe olumlu bir etkiye sahip olacağını düşünmektedir.

Rahmani ve Barzi (2023) yapmış olduğu çalışmada ChatGPT ve Gemini gibi büyük dil modellerinin turizm sektöründe müşteri hizmetleri (sesli asistan, hizmet robotu vb. kullanımıyla), pazarlama ve insan kaynakları departmanlarını etkileyebileceğinden bahsetmiştir. Etkilerinin tam olarak nasıl olacağının anlaşılması için mevcut kullanımlarla büyük dil modellerinin arasındaki farkların neler olduğunun araştırılmasının gerekli olduğundan bahsetmişlerdir.

Literatür incelendiğinde, OpenAI’ın bazı çalışmalarda yazar olarak eklendiğı görülmüştür. Bu çalışmalara örnek olarak, Ali ve OpenAI (2023) konaklama ve turizm fakültelerinde ChatGPT kullanımının hem fayda hem de zararları olduğundan bahsetmiştir. Faydaları otomatik müşteri hizmetleri simülasyonu sağlama, dil eğitimi, kişiselleştirilmiş eğitim, sanal gerçeklik deneyimleri, endüstri bilgisi sağlama, eğitim kaynakları oluşturma, hızlı ve doğru bilgiye ulaşıml ve pratik yapma ile öğrendiklerine uygulama imkânı sağlamakken, zararları ise düşünce ve yaratıcılık eksikliğine neden olması ve verdiğı her bilginin doğru olmaması şeklinde sıralamıştır.

ChatGPT ile ilgili turizm alanında birçok çalışma bulunsa da Gemini ile ilgili doğrudan yapılış bir çalışmaya rastlanılamamasından dolayı, çalışmada bu iki yapay zekâ uygulamasının rota oluşturmadaki farklılıkların belirlenmesi amaçlanmaktadır. Günümüzde iki yapay zekâ uygulaması da aktif olarak kullanıldığı için Gemini’nin da ChatGPT kadar önemli olduğu dşnlmekte ve turizm sektöründe kullanımda iki uygulama arasındaki farkların neler olduğunun araştırlması gerektiğı düşünülmektedir.

YÖNTEM

Araştırmanın Amacı, nemi ve Katkıları

ChatGPT ve Gemini gibi yapay zekâ uygulamalarının geliştirildiğı andan itibaren insan hayatında ve işletme faaliyetlerinde kullanım oranı artarak devam etmiştir. Turizm de yapay zekâ algoritmalarının sıkça kullanıldığı sektörlerden birisiyken (Göktaş, 2023; 894), programlar tarafından oluşturuılan tur rotalarının ne kadar doğru ve uygulanabilir olduğu, tur rotası oluşturulmasında hangi yapay zekâ algoritmasının maksimum fayda sağladığı ya da hangi yapay zekâ algoritmasının daha uygun bir tur rotasını karşılaştıran bir çalışmaya literatürde rastlanılamamıştır. Bundan dolayı, bu çalışmada ChatGPT-4 ve Gemini 2.5’te Konya için üç günlük oluşturuılan rotanın uygulanabilir olup olmadığı, iki algoritmanın da verdiğı cevapların farklarının neler olduğunun ve hangisinin daha kullanışlı olduğunun belirlenmesi amaçlanmaktadır.

Konya turizm potansiyeli açısından incelendiğinde birçok turizm çeşidine ev sahipliğı yaptığı görülmektedir. Alternatif turizm çeşitlerinden termal turizm, yayla turizmi, gl turizmi, kültür turizmi, inanç turizmi, av turizmi, kongre turizmi, yemek turizmi, jeep safari, mağara turizmi, botanik turizmi, kamp-karavan turizmi, yamaç paraşütü, su sporları, kuş gözlemleme turizmi, dağcılık turizmi, foto safari, bilim merkezi turizmi, sportif olta balıkçılığı, bisiklet turizmi, doğa yürüyüşü, golf turizmi, ipek yolu turizmi, gençlik turizmi ve fuar turizmi gibi birçok seçeneğe sahip olduğu görülmektedir (Ulusn ve Batman, 2010; 246). Bunun yanı sıra, arkeoloji, sit alanlar, ren yerleri, hyk, tmls, hamam ve saray gibi birçok önemli turistik değere sahipken, kendine özgü gelenek ve görenekleri için de ziyaret edilmesi gereken bir şehirdir. Camii, kilise, mescit ve türbe gibi birçok önemli dini yapıya barındırması da şehri kültür ve inanç turizmi için önemli bir konum haline getirmektedir (Tapur, 2009; 476). Konya’da ziyaret edilebilecek yerlerin ve turizm çeşidinin fazla olmasından dolayı, destinasyon için birden fazla rota oluşturmak yani, rota eşitliliğı yaratmak da mümkündür. Farklı seyahat rotalarının oluşturuılması mümkündür. Bu açıdan ele alındığında, yapay zekâ uygulamaları hem çeşitli hem de kişi isteğine göre rota oluşturuabildiğı için turistik ürün açısından zengin destinasyonlarda tercih edilmesi mümkündür.

Turizm sektöründe ilerleyen zamanlarda yapay zekâ algoritmalarının daha çok kullanılacağı düşünüldüğünde sektöre, tur rotası oluşturmada yapay zekâ uygulamalarının karşılaştırıldığı bir çalışmaya rastlanılamamasından dolayı ise literatüre katkı literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırma Yöntemi

Çalışmada nitel araştırma yöntemleri arasında en yaygın kullanılan örnek olay araştırmasından faydalanılmıştır. Vaka ya da durum çalışması olarak da ifade edilen örnek olay, bir ya da daha fazla duruma dair unsurların bütüncül olarak araştırılması ve bu durum ya da durumları nasıl etkilediğı ve etkilendiğinin derinlemesine araştırılması olarak açıklanmaktadır. rnek olay incelemelerinde önemli olan nokta tüm yanılarıyla araştırılması ve açıklanmasıdır. Bu sayede derinlemesine bilgi edinimi sağlanmaktadır. rnek olay araştırması ise çoklu örnek olay incelemesi yapılmıştır. Çoklu rnek olay çalışmalarında, birden fazla durumun kendi içerisinde ve birbirleri arasındaki farklılıkların ortaya çıkarılmasında kullanılmaktadır. Durumlar arasında kıyaslama yapılarak, durumların dikkatli bir şekilde incelenmesi gerekmektedir (Gürbüz ve şahin, 2018). Bu doğrultuda, çalışma kapsamında ChatGPT ve Gemini’a yöneltilen soru şu şekildedir:

“Konya merkezde, yaz aylarında  gün sürecek bir tur rotası için verilen kriterlere göre bana önerilerde bulunmanı istiyorum. Turun ilk gününde sabah saatlerinde Konya otogarından başlayarak kalınacak otele yerleşilecek (otel merkezi bir yerdedir) ve daha sonra nereceğin rotaya göre hareket edilecektir. İkinci gün ve

üçüncü, yani son, gün otelden hareket edilecektir. Tüm gezi süresince toplu taşıma kullanılacaktır. Tüm bu kriterler göz önüne alındığında bir tur rotası oluştur musun?”

ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Bulgular kısmında ChatGPT ve Gemini’a yöneltilen sorulara verilen cevaplar üzerinde herhangi bir değişiklik yapılmadan direkt olarak bahsedilmiştir. Yöneltilen soruya 1. gün için yapay zekâ programlarının verdiği cevaplar şu şekildedir:

ChatGPT

Sabah: Konya Otogarı’ndan çıkış yapılarak merkezi bir konumda bulunan otelinize yerleşin ve dinlenin.

Öğleden sonra: Mevlana Müzesi’ne gitmek için yürüyerek veya toplu taşıma araçlarıyla ulaşım sağlayın. Mevlana Türbesi ve Müzesi, Konya’nın en önemli turistik noktalarından biridir ve Mevlevi kültürünü tanımak için harika bir yerdir.

Akşam: Akşam yemeği için Mevlana Caddesi’ndeki restoranlardan birinde yöresel lezzetleri deneyin ve semtin atmosferinin tadını çıkarın.

GEMINI

Sabah: Konya otogarına varır ve merkeze giden otobüse binersiniz. Otelinize yerleştikten sonra kısa bir dinlenme molası verirsiniz (Konya merkezde bulunan otellerin listelendiği bir seyahat acentesine yönlendiren link bulunmaktadır. bkz: Görsel 1).

- **Sabah:** Konya otogarına varır ve merkeze giden otobüse binersiniz. Otelinize yerleştikten sonra kısa bir dinlenme molası verebilirsiniz.

Konya merkez oteli

Görsel 1. Gemini Linke Yönlendirme Örneği

Öğleden sonra: Mevlana Müzesi’ni ve Mevlana Türbesi’ni ziyaret edebilirsiniz. Bu, Konya’ya gelen her turist için mutlaka görmesi gereken bir yerdir. Mevlana’nın hayatı ve eserleri hakkında bilgi edinebilir, türbede dua edebilirsiniz (Konya Mevlana Müzesi’nin tablosunun satıldığı bir linke yönlendirmektedir).

Akşam: Konya mutfağının lezzetlerini tadabileceğiniz bir restoranda akşam yemeği yiyebilirsiniz. Etli ekmek, Tandır Kebabı ve Sac Kavurma Konya’nın en meşhur yemekleridir (Konya yöresel yemeklerinin satıldığı bir restoranın adresi, görselleri ve yorumlarının bulunduğu bir siteye yönlendirmektedir).

Yöneltilen soruya 2. gün için yapay zekâ programlarının verdiği cevaplar şu şekildedir:

ChatGPT

Sabah: Kahvaltınızı otelinizde aldıktan sonra Alaeddin Tepesi’ne doğru yola çıkın. Burada Alaeddin Camii ve Alaeddin Keykubat Türbesi’ni ziyaret edebilirsiniz.

Öğleden sonra: *Alaaddin Tepesi'nden yürüyerek veya toplu taşıma araçlarıyla Sille Köyü'ne geçin. Sille köyü, tarihi ve doğal güzellikleriyle ünlü bir yerdir. Burada tarihi kiliseleri ve taş evleri görebilir, köy atmosferini keşfedebilirsiniz.*

Akşam: *Akşam yemeği için Sille Köyü'nde bulunan geleneksel restoranlardan birinde yöresel yemeklerin tadını çıkarın.*

GEMINI

Sabah: *Alaaddin Tepesi'ne çıkarak Konya manzarasının keyfini çıkarabilirsiniz. Tepenin üzerinde bulunan Alaaddin Keykubat Sarayı ve Konya Arkeoloji Müzesi'ni de ziyaret edebilirsiniz (Bilginin aşığısında Kayseri'de bulunan Selçuklu Sarayı Keykubadiye ile ilgili bilgilerin verildiği bir siteye yönlendirmektedir).*

Öğleden sonra: *Sille Yolu üzerinde bulunan Sille Kaplıcaları'na gidebilirsiniz. Kaplıcalarda şıfalı suların keyfini çıkarabilir, doğayla i içe bir gün geçirebilirsiniz (Bilginin aşığısında "Selçuklu Belediyesi Sille'ye yeni bir okul kazandırıyor" başlıklı bir siteye yönlendirmektedir).*

Akşam: *Sille'de bulunan bir balık restoranında akşam yemeği yiyebilirsiniz. Sille Alabalığı, Konya'nın en meşhur balıkçıları arasındadır.*

Yöneltilen soruya 3. gün gün için yapay zekâ programlarının verdiği cevaplar şu şekildedir:

ChatGPT

Sabah: *Kahvaltı sonrası Konya Arkeoloji Müzesi'ni ziyaret edin. Burada Konya ve çevresindeki antik dönemlerden kalma eserleri görebilirsiniz.*

Öğleden sonra: *Mevlana Caddesi'nde alışveriş yapabilir veya arşıları gezebilirsiniz. Hediyeelik eşya dükkânları ve yerel el sanatlarıyla ünlüdür.*

Akşam: *Akşam yemeği için merkezi bir restoranda veya Mevlana Caddesi'ndeki diğer restoranlardan birinde yöresel lezzetleri deneyebilirsiniz.*

GEMINI

Sabah: *Tarihi Konya evlerini ve Kılıçarslan Medresesi'ni gezebilirsiniz. Konya'nın tarihi ve kültürü hakkında bilgi edinebilirsiniz (Bilginin aşığısında Kırşehir Cacabey Medresesi ile ilgili bilgilerin verildiği bir siteye yönlendirmektedir).*

Öğleden sonra: *İplikçi Han'ı ve Zafer Müzesi'ni ziyaret edebilirsiniz. İpek Yolu üzerinde bulunan İplikçi Han, Konya'nın tarihi ticaret merkezlerinden biridir. Zafer Müzesi'nde ise Kurtuluş Savaşı'na dair eserler görebilirsiniz (Bilginin aşığısında Afyonkarahisar'daki Zafer Müzesi ile ilgili bilgilerin verildiği bir siteye yönlendirmektedir).*

Akşam: *Konya otogarına giderek dönüş yoluna çıkabilirsiniz.*

Gemini bu bilgilerden sonra rotaya ekleyebileceğiniz diğer seçeneklerden bahsettiği için ChatGPT'ye de bu soru yneltiilmiş ve cevap alınmıştır. Buna yapay zekâ programlarının verdiği cevaplar şu şekildedir:

ChatGPT

- *Konya Tropikal Kelebek Bahçesi*
- *Konya Bilim Merkezi*
- *Karapınar Kaplıcaları*
- *Aziye Camii ve Müzesi*
- *Konya Kültür Park*

GEMINI

- *Konya Büyükşehir Belediyesi Hayvanat Bahçesi*
- *Konya Bilim Merkezi*

- Konya Eğlence Parkı
- Konya Kapalı Çarşı
- Konya Aşıklar Müzesi

Bunlara ek olarak Gemini “Konya’ya gitmeden önce hava durumunu kontrol edin ve buna göre giyinirsiniz. Konya Kart ile toplu taşıma araçlarında indirimli seyahat edebilirsiniz. Konya’nın meşhur lezzetlerini tatmayı unutmayın.” önerilerinde bulunmuş ancak ChatGPT bu ve buna benzer bir öneride bulunmamıştır.

Araştırmaya ek olarak her iki algoritmanın da belirtilen soruya verdikleri yanıtlar; *konaklama, yemek, turistik ziyaretler, ulaşım, alışveriş* ve *genel durum* şeklinde kategorilere ayrılarak bu kategoriler *çeşitlilik, uygunluk, doğruluk, güncellik, alternatif sunma* ve *ek bilgi verme* kriterleri ile değerlendirilmiştir. ChatGPT ile ilgili elde edilen değerlendirmeler Tablo 2’de gösterildiği gibidir. Gemini ile ilgili elde edilen değerlendirmeler ise Tablo 3’te gösterildiği gibidir.

Tablo 2. ChatGPT’nin Yanıtlarının Kategorize Edilerek Değerlendirilmesi

Kategoriler					
Kriterler	Konaklama	Yemek	Turistik Ziyaretler	Ulaşım	Alışveriş
Çeşitlilik	Konaklama ilgili herhangi bir öneride bulunmamıştır.	İsim vermeden “Konya’ya özgü yemekleri deneyimleyebilirsiniz” şeklinde öneride bulunmuş.	Doğruluğu ve güncelliği gözetilerek toplamda 10 yer önerilmiştir.	Ulaşım hakkında çeşitlilik ya da alternatif önerilerde bulunmamıştır.	Alternatif yerler önerilebilirdi.
Uygunluk			Alaeddin Tepesi’nden yürüyerek veya toplu taşıma araçlarıyla Sille Köyü’ne geçin şeklinde bilgi verilirken iki lokasyon arası 10,3 km olduğundan yürümek için uygun ve doğru değildir.		
Doğruluk			Gemini da kendisi sunduğu için ikinci soru olarak yöneltildi.		
Güncellik					
Alternatif					
Notlar	Merkezi bir konumda bulunan otelinize yerleşin ve dinlenin.	Akşam yemeği için merkezi bir restoranda veya Mevlana Caddesi’ndeki diğer restoranlardan birinde yöresel lezzetleri deneyebilirsiniz.	Örn. Mevlana Müzesi için; “Konya’nın en önemli turistik noktalarından biridir ve Mevlevi kültürünü tanımak için harika bir yerdir.”	Mevlana Müzesi’ne gitmek için yürüyerek veya toplu taşıma araçlarıyla ulaşım sağlayın	Mevlana Caddesi’nde alışveriş yapabilir veya çarşıları gezebilirsiniz. Hediye eşya dükkanları ve yerel el sanatlarıyla ünlüdür

Tablo3. Gemini’in Yanıtlarının Kategorize Edilerek Değerlendirilmesi

Kategoriler					
Kriterler	Konaklama	Yemek	Turistik Ziyaretler	Ulaşım	Alışveriş
Çeşitlilik	Farklı otel seçenekleri sunmuş.	Konya’ya özgü yemek önerilerinde bulunmuş (Etli Ekmek, Tandır Kebabı vb.)	Doğruluğu ve güncelliği gözetilerek toplamda 15 yer önerilmiştir.	Ulaşım hakkında çeşitlilik ya da alternatif	Alışverişle ilgili herhangi bir
Uygunluk	Oteller rotaya uygun	Yöreye has yemekler önerilmiş.	Bazı turistik yerlerin adını yanlış verse de önerilen yerler uygundur.		
Doğruluk	Oteller doğru	Sille’de balık restoranı bulunmuyor. Sille alabalığını önermiş.	Sille kaplıcalarına gitmeyi önerse de böyle bir yer yok. Kılıçarslan Medresesi’nin adı Karatay Medresesi diye geçiyor, hatalı bilgi. Meydanın adı Kılıçarslan medresenin değil.		

			Konya’da Zafer Müzesi adlı bir müze bulunmamaktadır.	Önerilerde bulunmamıştır.	neride bulunmamıştır.
Güncellik	Oteller güncel	Konya yemeklerinin yer aldığı güncel bir internet sitesine yönlendiriyor.	Konya Büyükşehir Belediyesi Hayvanat Bahçesi, Konya Bilim Merkezi, Konya Eğlence Parkı, Konya Kapalı Çarşı, Konya Aşıklar Müzesi		
Alternatif	Alternatif otel seçenekleri sunmuş.	Alternatif seçenekleri kendisi sundu. Farklı restoran önerilerinde bulundu.	Bazı turistik yerlerin adını yanlış verse de önerilen yerler günceldir.		
Notlar		Lezzetli ve Konya’ya özgü oldukları		Toplu taşıma ile gezilebileceğı, Konya Kartı edinilebileceğı	

SONUÇ

Günümüzde yapay zekâ uygulamalarının turizm sektöründeki etkinliğı giderek artmaktadır. Çeşitli turizm faaliyetlerinde yapay zekâ uygulamalarının kullanımı yaygınlaşmakla birlikte, bu uygulamalar tarafından üretilen bilgilerin gvenirliğı hususunda henüz kesin bir değerlendirme bulunmamaktadır. Bu nedenle çalışmada ChatGPT ve Gemini ile oluşturulan aynı rotalar arasındaki farklılıklar, bilgilerin doğruluk ve güvenirlik düzeyiyle ilgili bir çıkarımda bulunmak istenmiştir.

Yapay zekâ algoritmalarının ilk gün için oluşturduğu tur rotaları karşılaştırılarak incelendiğinde, ilk gün sabahı ikisinin de otele ynlendirdiğı ancak Gemini’in güncel bir link ile Konya’da faaliyet gösteren otellere ulaşılabilecek bir rezervasyon sitesine ynlendirdiğı görülmektedir. Otelde dinlenme sonrası yine iki algoritma da Mevlana Müzesi’ne yönlendirmektedir. Konya’da yapılan turlar göz önünde bulundurulduğunda, tur rotasının Mevlana Müzesi ile başlamasının uygun olduğu söylenbilir. Akşam için ise yine iki algoritmada Mevlana tarafında yöresel yemek yemeyi önerirken, ChatGPT isim ya da örnek vermemiş, Gemini yöresel yemeklerin isimlerinden (Etlı ekmek, tandır kebabı gibi) de bahsetmiş ve restoranların güncel adres ve yorumları gibi bilgilerine ulaşılabileceğı bir link eklemiştir. Bu konuda da iki yapay zekâ algoritmasının da rotaya uygun bilgi verdiğini sylenbilsek de Gemini’in ek bilgiler ve eklentilerle daha kullanışlı olacağını söylemek mümkündür.

Yapay zekâ algoritmalarının ikinci gün için oluşturduğu tur rotaları karşılaştırılarak incelendiğinde, sabah ikisinin de Alaaddin Tepesi’ne ynlendirdiğı görülmektedir. Ancak Tepe’de bulunan ziyaret edilebilecek yerlerle ilgili bilgilerde ChatGPT’nin Alaaddin Tepesi’ne ynlendirdiğı ve buradaki Alaaddin Cami ve Türbesi’ni ziyaret edilmesini nerdiğı görülmektedir. Gemini ise Alaaddin Tepesi’nde bulunan Alaaddin Keykubat Sarayı ve Konya Arkeoloji Müzesi’nin ziyaret edilmesini önermektedir. Alaaddin Tepesi’nde bulunan saray günümüzde ziyaret edilmeye uygun olmadığı gibi Arkeoloji Müzesi de burada bulunmamaktadır. Bu bilgilerin yanında bir linke yer verilirken, linkin de Kayseri’de bulunan bir saraya ait olduğu görülmüştür. Öğleden sonraki program için her iki yapay zekâ algoritması da Sille’yi önermiştir. ChatGPT Alaaddin Tepesi’nden yürüyerek veya toplu taşıma aracılığıyla gidilebileceğı önerisinde bulunmasına karşı iki lokasyon arasındaki mesafe yaklaşık 10.5 km olduğu için yürüyerek ulaşma elverişli olmadığı düşünülmektedir. Bu nedenle yürüyerek gitmek mümkün görünmemektedir. Gemini ise Sille’de kaplıcalara gidilebileceğini önermiş, ancak Sille’de herhangi bir kaplıca bulunmamakta ve yine konuyla ilgili yanlış bir link eklendiğı görülmektedir. Akşam için ikisi de Sille’de yemek yenmesi önerisinde bulunmuştur. Gemini burada alabalık yenebileceğini söylese de günümüzde bölgede aktif olan bir balık restoranı bulunmamaktadır.

Yapay zekâ algoritmalarının üçüncü gün için oluşturduğu tur rotaları karşılaştırılarak incelendiğinde, ChatGPT’nin sabah Konya Arkeoloji Müzesi’ni nerdiğı görülmektedir. Gemini ise Tarihi Konya Evleri ve Kılıçarslan Medresesi’ni önermektedir. Ancak Konya’da böyle bir medrese bulunmamaktadır. Bilginin yanında verilen link ise Kırşehir’de bir medreseye yönlendirmektedir. Tarihi Konya Evleri’nin yakın civarında bulunan Karatay Medresesi ya da yine yakında yer alan II: Kılıçarslan Köşkü ile karıştırmış olabileceğı düşünülmektedir.

Öğleden sonra ChatGPT Mevlana Caddesi'nde alışveriş önermekteyken, Gemini İplikçi Han ve Zafer Müzesi'ni ziyaret etmeyi önermektedir. Konya'da bu isimle bilinen bir müze bulunmazken, Konya merkezde bulunan Zafer Meydanı'nda yer alan müzelerden (İnce Minareli Müze ve Karatay Medresesi) bahsediyor olabileceği düşünülmektedir. Bilginin yanında verilen link ise Afyonkarahisar'da bulunan Zafer Müzesi'ne yönlendirmektedir. Aynı zamanda, İplikçi Han olarak da geçen bir yer bulunmazken, bu bilginin de İplikçi Camii ile karıştırılmış olabileceği düşünülmektedir. Akşam ise ChatGPT Mevlana Caddesi'nde yemek yenmesini önerirken, Gemini ise turu sonlandırarak dönüş yolculuğuna çıkılması gerektiğini belirtmiştir.

Bu bilgilere ek olarak Gemini, Hayvanat Bahçesi, Konya Bilim Merkezi, Konya Eğlence Parkı, Konya Kapalı Çarşı ve Konya Aşıklar Müzesi'nin gezilebileceği önerisinde bulunmuştur. Ancak Konya Eğlence Parkı olarak geçen yerin tam olarak neresi olduğuyla ilgili detaylı bilgi verilmediği için kastedilen yer de bilinmemekte ve Konya Aşıklar Müzesi olarak adlandırılan bir yer de bulunmamaktadır.

Gemini rotaya ek olarak alternatif yer(ler) sunduğundan ChatGPT'ye bu soru ek olarak sorulmuş ve Konya Tropikal Kelebek Bahçesi, Konya Bilim Merkezi, Karapınar Kaplıcaları, Aziziye Camii ve Müzesi ile Konya Kültür Park'ın da gezilebileceği önerisinde bulunmuştur. Bu öneriler incelendiğinde Konya'nın Karapınar ilçesinin şehir merkezinde bulunmadığı (Konya merkeze yaklaşık 110 km uzaklıkta), Aziziye Camii'nin ise müze statüsünde olmadığı için turistik amaçlı ziyaret edilemeyeceği düşünülmektedir.

Yapay zekâ algoritmalarının önermiş olduğu rota, tur rotası uygunluğu ve eksiklikleri yönünden değerlendirildiğinde, her iki rotanın da ilk gün Mevlana Müzesi'ne yönlendirmesi ve müzenin Konya'nın önemli noktalarından biri olması sebebiyle ilk gün programı için uygun olacağı düşünülmektedir. İkinci gün ikisi Alaaddin Tepesi'ne yönlendirmiş ancak Mevlana ve Alaaddin Tepesi yakın mesafelerde (1,8 km) olduğundan tepenin de ilk gün rotasına eklenebileceği düşünülmektedir. İkinci bir seçenek olarak ise rota ikinci gün Alaaddin Tepesi'nde başlayarak, yakın civarda bulunan Karatay Medresesi ve İnce Minareli Taş Eserler Müzesi gibi öneme sahip olan yerlerin rotaya eklenmesinin uygun olacağı düşünülmektedir. Sille'nin rotada ikinci gün yer almasının ise uygun olduğu düşünülmektedir. Üçüncü gün ise ChatGPT Arkeoloji Müzesi ve Mevlana Caddesi'ni önermiştir. Arkeoloji Müzesi uygun olsa da Mevlana Müzesi, Mevlana Caddesi'nde olduğu için ilk gün ziyaret edilebileceğinden bu gün için daha farklı bir rota oluşturulmasının daha iyi olacağı düşünülmektedir. Gemini ise sadece Tarihi Konya Evleri'ni önermişken, buranın da Alaaddin Tepesi'nin gezileceği güne eklenmesinin daha uygun olacağı, üçüncü gün için farklı bir rotanın oluşturulmasının daha uygun olacağı düşünülmektedir.

ChatGPT'nin oluşturduğu rotada Konya'da gezilecek yerlerle ilgili yanlış bilgi çok fazla olmasa da rotanın sıralama olarak uygunluğu tartışılabilir. Gemini ilk gün dışında yanlış yönlendirmelerde çok fazla bulunmuşken, ChatGPT'den farklı olarak verdiği linklerin de genellikle yanlış yönlendirmelerde bulunduğu görülmektedir. Bu bilgilerden yola çıkılarak ChatGPT'nin Gemini'a göre daha kullanışlı olduğu görülse de rotada çok fazla eksik ve yol haritasında yanlışlar olduğu için henüz ikisinin kullanımının da çok uygun olmadığı söylenebilir. Şehir hakkında bilgi almak için kullanılsa ve ön bilgi edinmede yardımcı olsa da bu rotalar ile yapılabilecek yolculuklar zaman kaybına ve görülmesi gereken diğer yerlerin görülmemesine neden olabilecektir.

Araştırma kapsamında her iki algoritmaya da hazırlanmış olan ve sadece istenilen komutlar doğrultusunda bir rota oluşturulmak istendiği için bazı sınırlılıklar bulunmaktadır. Yapay zekâ algoritmaları kendisine yüklenen bilgilerle yönlendirmelerde bulunduğu metropoliten şehirlerde yapılacak olan çalışmalarda daha net ve doğru cevaplar alınabilir. Ayrıca, yanlış verilen cevapların algoritmaya belirtilmesi ile cevaplarının doğrusuyla değiştirilmesi de mümkün olabilecektir (Bu durum algoritmalar üzerinde denenmiş ve sonuç alınmıştır.). Bu çalışma yapay zekâ algoritmalarının ücretsiz sürümleri aracılığıyla yapılmıştır. Ücretli sürümleri ile arasında fark olduğu için ikisi arasında da fark olabileceği düşünülmektedir. Gelecek çalışmalarda farklı şehir ya da rotaların hatta farklı algoritmaların tercih edilmesi, ücretli sürümlerin kullanılması ile farklı bakış açılarının literatür ve sektöre fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmed, I., Kajol, M., Hasan, U., Datta, P. P., Roy, A., & Reza, M. R. (2023). "ChatGPT vs. Bard: A comparative study". UMBC Student Collection, 1-12. <https://www.doi.org/10.22541/au.168923529.98827844/v1>
- Ali, F., & OpenAI, Inc, C. (2023). "Let the devil speak for itself: Should ChatGPT be allowed or banned in hospitality and tourism schools?". *Journal of Global Hospitality and Tourism*, 2(1): 1-6. <https://www.doi.org/10.5038/2771-5957.2.1.1016>
- Ateş, A., Sunar, H., & Akmeşe, K. A. (2019). Dijital turizm sektörünün yeni geleceği. *Sosyal medya ve turizm* 4.0. (135-145). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Bard (2024). <https://bard.google.com/faq> Erişim Tarihi: 18/07/2024.
- Bruderer, H. (2023). Is Bard Better Than ChatGPT? 1-7.
- Carvalho, I., & Ivanov, S. (2023). "ChatGPT for tourism: Applications, benefits and risks". *Tourism Review*, 79(2): 1-23. <http://dx.doi.org/10.1108/TR-02-2023-0088>
- Chen, S., Zhang, K., Li, X., Ye, H., Lin, K. J., & Law, R. (2023). "ChatGPT: Cross-cultural tourism research imperative". *Journal of Economics & Management*, 45, 137-146. <https://doi.org/10.22367/jem.2023.45.07>
- Dwivedi, Y. K., Kshetri, N., Hughes, L., Slade, E. L., Jeyaraj, A., Kar, A. K., Baabdullah, A. M., Koohang, A., Raghavan, V., Ahuja, M., Albanna, H., Albashrawi, M. A. Al-Busaidi, A. S., Balakrishnan, J., Barlette, Y., Basu, S., Bose, I., Brooks, L., Buhalis, D., Carter, L., Chowdhury, S., Crick, T., Cunningham, S. W., Davies, G. H., Davison, R. M., Dé, R., Dennehy, D., Duan, Y., Dubey, R., Dwivedi, R., Edwards, J. S., Flavian, C., Gauld, R., Grover, V., Hu, M., Janssen, M., Jones, P., Junglas, I., Khorana, S., Kraus, S., Larsen, k. R., Latreille, P., Laumer, S., Malik, F. T., Mardani, A., Mariani, M., Mithas, S., Mogaji, E., Nord, J. H., O'Connor, S., Okumuş, F., Pagani, M., Pandey, N., Papagiannidis, S., Pappas, I. O., Pathak, N., Pries-Heje, J., Raman, R., Rana, N. P., Rehm, S., Ribeiro-Navarrete, S., Ritcher, A., Rowe, F., Sarker, S., Venkatesh, V., Viglia, G., Wade, M., Walton, P., Wirtz, J., & Wright, R. (2023b). "Opinion paper: "So what I ChatGPT wrote it? Multidisciplinary perspective on opportunities, challenges and implications of generative conversational AI for research, practice and policy". *International Journal of Information Management*, (71): 1-63. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2023.102642>
- Dwivedi, Y. K., Pandey, N., Currie, W., & Micu, A. (2023a). "Leveraging ChatGPT and other generative artificial intelligence (AI)-based applications in the hospitality and tourism industry: Practices, challenges and research agenda". *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 1-12. <http://dx.doi.org/10.1108/IJCHM-05-2023-0686>
- Erul, E., & Işın, A. (2023). "ChatGPT ile sohbetler: Turizmde ChatGPT'nin önemi". *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 11(1): 780-793. <https://doi.org/10.21325/jotags.2023.1217>
- Göktaş, L. S. (2023). ChatGPT uzaktan eğitim sınavlarında başarılı olabilir mi? Turizm alanında doğruluk ve doğrulama üzerine bir araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 11(2): 892-905. <https://doi.org/10.21325/jotags.2023.1224>
- Göktaş, L. S. (2023). The role of ChatGPT in vegetarian menus. *Tourism and Recreation*, 5(2), 79-86.
- Göktaş, L. S. (2024). The potential of artificial intelligence models in tourism education: Exam performance and ethical discussions. *Business & Management Studies: An International Journal*, 12(4), 989-1001.
- Gursoy, D., Li, Y., & Song, H. (2023). "ChatGPT and the hospitality and tourism industry: An overview of current trends and future research directions". *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 32(5): 579-592. <https://doi.org/10.1080/19368623.2023.2211993>
- Mich, L., & Garigliano, R. (2023). "ChatGPT for e-tourism: A technological perspective". *Information Technology & Tourism*, 25: 1-12. <https://doi.org/10.1007/s40558-023-00248-x>
- Open AI (2024). <https://openai.com> Erişim Tarihi: 18/07/2024.

- Rahmani, B., & Barzi, P. H. (2023). "What does ChatGPT show about the future impacts of large language model applications on tourism?", 6. International Conference on Management, Tourism and Technology (ICMIT), 14 Haziran. Malezya, Penang.
- Rather, R. A. (2024). "AI-powered ChatGPT in the hospitality and tourism industry: benefits, challenges, theoretical framework, propositions and future research directions". *Tourism Recreation Research*, 1-11. <https://doi.org/10.1080/02508281.2023.2287799>
- Sağır, M., Oraç, E. (2019). Dijital turizm sektörünün yeni geleceği. İşletmelerde yapay zekâ uygulamaları: Turizm incelemesi (219-233). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Sigala, M., Ooi, K. B., Tan, G. W. J., Aw, E. C. X., Buhalis, D., Cham, T. H., Chen, M. M., Dwivedi, Y. K., Gretzel, U., Inversini, A., Jung, T., Law, R., Ye, I. H. (2024). "Understanding the impact of ChatGPT on tourism and hospitality: Trends, prospects and research agenda". *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 60: 384-390. <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2024.08.004>
- Tapur, T. (2009). "Konya ilinde kültür ve inanç turizmi". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(9): 473-492.
- Ulusun, Y., Batman, O. (2010). "Alternatif turizm çeşitlerinin Konya turizmine etkisi üzerine bir araştırma". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23: 243-260.

Türkiye’de İmalat Sanayii ve Madencilik Sektörlerinde Yaşanan Şoklar Kalıcı mı? Güncel Ekonometrik Yöntemlerden Kanıtlar

Are the Shocks Experienced in Manufacturing and Mining Sectors in Türkiye Permanent? Evidence from Recent Econometric Methods

Atilla AYDIN*

* Dr. Öğr. Üyesi,
İstanbul Gelişim
Üniversitesi, MYO
ORCID: 0000-0002-
9265-5930
E-mail:
ataydin@gelisim.edu.tr

Makale Türü
Article Type
Araştırma Makalesi
Research-Article

Geliş Tarihi
Received
Boş

Kabul Tarihi
Accepted
Boş

Önerilen Atıf Şekli /
Recommended Citation:

Aydın, A. (2025).
Türkiye’de İmalat Sanayii
ve Madencilik
Sektörlerinde Yaşanan
Şoklar Kalıcı mı? Güncel
Ekonometrik
Yöntemlerden Kanıtlar ,
Akşehir Meslek
Yüksekokulu Sosyal
Bilimler Dergisi, 19, 13-24

ÖZET

ÖZET

Sanayi üretim endeksi, sanayi sektörünün içinde bulunduğu durumu ve tarihsel gelişimini ele alan önemli bir makroekonomik gösterge olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışmada Türkiye için sanayi üretim endeksinin iki önemli alt bileşeni olan imalat sanayii ve madencilik üretim endekslerine odaklanılmıştır. Çalışmanın amacı, söz konusu iki endekse gelen şokların kalıcı etkiler bırakıp bırakmadığının belirlenmesidir. Çalışmanın veri aralığı, 1986-2025 aralığı olarak belirlenmiş ve aylık gözlem değerleri kullanılmıştır. Yöntem olarak doğrusal ve doğrusal olmayan birim kök testleri uygulanmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre imalat sanayii üretim endeksi serisi durağan, madencilik üretim endeksi serisi ise birim köklü bulunmuştur. Bir başka ifadeyle imalat sanayii üretim endeksine gelen şokların etkisinin geçici, madencilik üretim endeksi serisine gelen şokların etkisinin ise kalıcı olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca elde edilen sonuçlar doğrultusunda her iki sektör çerçevesinde politika önerileri getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İmalat Sanayii Üretim Endeksi, Madencilik Üretim Endeksi, Şoklar, Doğrusal olmayan birim kök testleri, RALS.

ABSTRACT

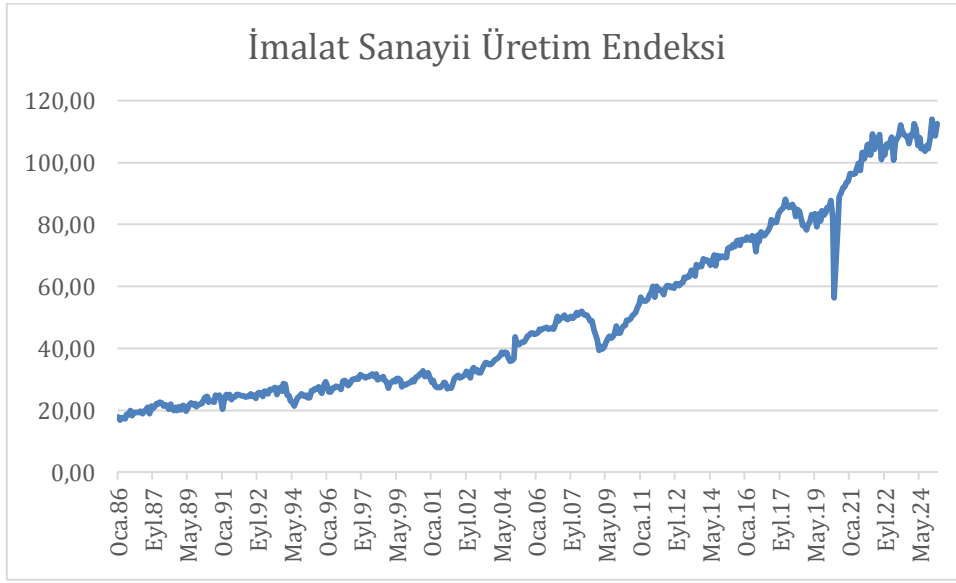
Industrial production index is considered as an important macroeconomic indicator that addresses the current situation and historical development of the industrial sector. This study focuses on two important subcomponents of the industrial production index for Türkiye, namely manufacturing and mining production indices. The aim of the study is to determine whether the shocks to these two indices have permanent effects or not. The data range of the study is determined as 1986-2025 and monthly observation values are used. Linear and nonlinear unit root tests were applied as the methodology. According to the findings of the study, the manufacturing production index series was found to be stationary, while the mining production index series was found to be unit rooted. In other words, it is determined that the effect of shocks to the manufacturing industry production index is temporary, while the effect of shocks to the mining production index series is permanent. In addition, in line with the results obtained, policy recommendations have been made within the framework of both sectors.

Keywords: Manufacturing Production Index, Mining Production Index, Shocks, Nonlinear unit root tests, RALS.

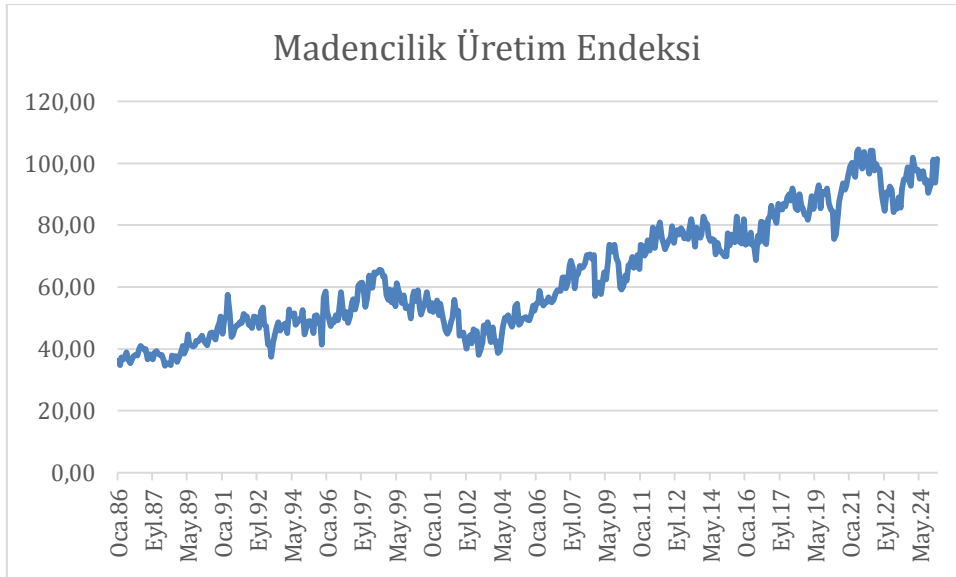
GİRİŞ

Sanayi üretim endeksi, sanayi kesiminde meydana gelen gelişmelerin ölçülebilmesi amacıyla hesaplanmaktadır. Endeksin üç alt bileşeni bulunmaktadır. Söz konusu bileşenler; madencilik ve taşocakçılığı, imalat sanayii ve elektrik-gaz-buhar-iklimlendirme üretim ve dağıtım şeklidir. Endeksin hesaplanması için sanayi sektörünün yaklaşık %70'ini oluşturan 6500 işyeri ile anket yapılarak veriler elde edilmektedir. Endeks, aylık olarak hesaplanmakta ve zincirleme Laspeyres endeks yöntemi kullanılmaktadır. Ayrıca sanayi üretim endeksi, mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış biçimiyle de sunulmaktadır (Türkiye İstatistik Kurumu, 2025a).

Sanayi üretim endeksi, sanayi sektörü hakkında önemli bilgiler sağlamaktadır. Bu çalışmada analiz edilen imalat sanayii üretim endeksi ve madencilik üretim endeksi serilerinin zaman yolu grafikleri Şekil 1 ve Şekil 2'de sunulmuştur.

Şekil 1. İmalat Sanayii Üretim Endeksi

Şekil 2. Madencilik Üretim Endeksi

Şekil 1’de yer alan imalat sanayii üretim endeksi serisi, giderek artan bir eğilim göstermektedir. 1994, 2001, 2008, 2018, 2020 yıllarında yaşanan krizlere tepki vermekte ve bu yıllarda ani düşüşler görülmektedir. Şekil 2’de gösterilen madencilik üretim endeksi ise daha dalgalı bir seyir izlemekte ve istatistiksel olarak istikrarsız bir yapı sergilemektedir.

Bu çalışmanın amacı, imalat sanayii üretim endeksi ve madencilik üretim endeksi serilerine gelen şokların kalıcı bir etki bırakıp bırakmadığının belirlenmesidir. Şokların geçiciliği veya kalıcılığı uygulanacak ekonomi politikalarının belirlenmesi açısından önem arz etmektedir. Bir başka ifadeyle çalışmadan elde edilecek sonuçlara göre politika önerileri getirilmesi hedeflenmektedir. Çalışmanın girişten sonraki ikinci bölümünde literatürdeki konuya ilişkin çalışmalara yer verilmiştir. Üçüncü bölümde çalışmanın veri seti tanıtılmış ve uygulanan yöntemler açıklanmıştır. Dördüncü bölümde çalışmanın bulguları sunulmuş ve son bölüm sonuç kısmına ayrılmıştır.

LİTERATÜR

Literatürde sanayi üretim endeksine etki eden faktörlere yönelik olarak çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmaların sanayi üretimi endeksine gelen şokların kaynağı olduğu ifade edilebilir. Bazı çalışmalarda ise bu çalışmanın temelini oluşturan durağanlık analizleri gerçekleştirilmiştir. Söz konusu çalışmaların bazıları aşağıda sunulmuştur.

Sarı ve Soytaş (2005), çalışmalarında Türkiye’de 1986-2000 dönemi için sanayi üretim endeksi serisine ADF birim kök testi uygulamışlardır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre sanayi üretim endeksi serisi birinci mertebeden durağan bulunmuştur.

Kızılca (2007), yaptığı çalışmada Türkiye için sanayi üretim endeksini etkileyen faktörleri 1980-2001 arası dönem itibarıyla zaman serisi analizleriyle incelemiştir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre istihdam, reel katma değer ve sanayi ürünleri ihracatı değişkenleri sanayi üretim endeksini etkilemektedir.

Hasanov (2008), çalışmasında Türkiye’de sanayi üretim endeksi serisine 1986-2006 dönemi aylık gözlemler için ADF ve Zivot-Andrews birim kök testi uygulamıştır. Sanayi üretim endeksi serisi; ADF birim kök testine göre birinci mertebeden durağan, Zivot-Andrews birim kök testine göre düzeyde durağan bulunmuştur.

Alp (2009), yaptığı çalışmada 1987-2007 dönemi için Türkiye’de sanayi üretim endeksinin durağanlığını aylık gözlem değerleriyle incelemiştir. ADF, KPSS, DFGLS, NG Perron testlerinin uygulandığı çalışma sonucunda sanayi üretim endeksi serisi birinci mertebeden durağan bulunmuştur.

Aslanoglu ve Çelik (2010), yaptıkları çalışmada Türkiye’de sanayi üretim endeksi serisinin durağanlık durumunu 2002-2008 arası dönem için aylık gözlem değerleriyle araştırmışlardır. ADF, KPSS ve yapısal kırılmaları dikkate alan Lee-Strazicich testlerine göre sanayi üretim endeksi serisi birinci mertebeden durağan bulunmuştur.

Barışık ve Yayar (2012), çalışmalarında 1998-2010 arası dönemi aylık gözlem değerleriyle incelemişlerdir. Çalışmada sanayi üretim endeksini etkileyen faktörler regresyon analizi ve VAR modeli ile araştırılmıştır. VAR modelinden elde edilen sonuçlara göre sanayi üretim endeksini en fazla etkileyen faktörlerin kamu harcamaları ve ithalat olduğu belirlenmiştir. Regresyon analizi bulgularına göre ise sanayi üretim endeksini etkileyen dışsal faktörler; petrol fiyatları, döviz kuru ve ihracat olarak tespit edilmiştir.

Bayar ve Tokpunar (2014), yaptıkları çalışmada Türkiye’de imalat sanayii üretim endeksini etkileyen faktörleri 2005-2011 dönemi için incelemişlerdir. Genişletilmiş ortalama grup yönteminin uygulandığı çalışma sonucunda ihracat, ithalat, yatırım ve sektörel verimliliğin sanayi üretimini pozitif etkilediği bulunmuştur. Reel kur ve faiz oranlarındaki artışların imalat sanayii üretim endeksi üzerindeki etkilerinin ise negatif olduğu belirlenmiştir.

Öztürk ve Agan (2017), yaptıkları çalışmada Türkiye için sanayi üretim endeksini etkileyen faktörleri analiz etmişlerdir. ARDL yönteminin kullanıldığı çalışma sonucunda ihracat, yatırım ve faiz oranları değişkenleri, sanayi üretim endeksini açıklamada yeterli bulunmuştur.

Tütüncü ve Kahveci (2020), yaptıkları çalışmada Türkiye için sanayi üretim endeksi serisine 2006-2018 dönemi çerçevesinde aylık gözlem değerleriyle birim kök testleri uygulamışlardır. ADF testine göre sanayi üretim

endeksi serisi birinci mertebeden durağan bulunmuştur. Ancak yapısal kırılmaları dikkate alan Zivot-Andrews ve Lee-Strazicich testlerine göre sanayi üretim endeksi serisi düzeyde durağandır.

Pekçağlayan (2021), çalışmasında Türkiye’de sanayi üretim endeksini etkileyen faktörleri 2007-2020 dönemi için aylık gözlem değerleriyle ARDL yöntemini kullanarak analiz etmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre elektrik tüketimi ve imalat sanayii kapasite kullanım oranı değişkenleri, sanayi üretim endeksini açıklamada istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

Sezal (2022), yaptığı çalışmada Türkiye’de imalat sanayii üretim endeksi serisine 2004-2022 dönemi için aylık gözlem değerleriyle Zivot-Andrews birim kök testi uygulamıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre sanayi üretim endeksi serisi birinci mertebeden durağan bulunmuştur.

Kazaz ve Uzunoğlu (2023), çalışmalarında Türkiye’de imalat sanayii endeksine 2013-2023 dönemi aylık gözlem değerleriyle ADF ve PP birim kök testi uygulamışlardır. Test sonuçlarına göre imalat sanayii endeksi serisi birinci mertebeden durağan bulunmuştur.

Karaman ve Kaya (2024), çalışmalarında Türkiye’de 2007-2022 dönemi imalat sanayii üretim endeksine aylık gözlem değerleriyle ADF ve PP birim kök testleri uygulamışlardır. Test sonuçlarına göre imalat sanayii endeksi birinci mertebeden durağan süreç izlemektedir.

Literatürdeki çalışmalarda görüldüğü gibi sanayi üretim endeksi genellikle diğer iktisadi değişkenlerle ilişkilendirilmiştir. Ayrıca sanayi üretim endeksi bir bütün olarak ele alınmıştır. Sanayi üretim endeksinin alt bileşenlerine odaklanan çalışma sayısı çok sınırlıdır. Mevcut çalışmalarda da yöntem bakımından geleneksel yöntemlerin kullanıldığı görülmektedir. Bu çalışmada literatürden farklı olarak imalat sanayii üretim endeksi ve madencilik üretim sektörü ayrı ayrı ele alınmıştır. Çalışmanın literatürden diğer bir farkı, gelişmiş ve güncel ekonometrik tekniklerin uygulanmasıdır.

VERİ SETİ VE YÖNTEM

Bu çalışmada veri seti olarak Türkiye’de sanayi üretim endeksinin alt endeksleri olan imalat sanayii üretim endeksi ve madencilik üretim endeksi verileri kullanılmıştır. Çalışmanın veri aralığı 1986 yılının Ocak ayı ile 2025 yılının Mart ayı arasındaki dönemi kapsamakta olup, aylık gözlemlerden oluşmaktadır. Tüm veriler Türkiye İstatistik Kurumu (2025b) veri tabanından elde edilmiştir.

Çalışmada yöntem olarak birim kök testlerinden faydalanılmıştır. Seriyeye uygulanan birim kök testlerinde durağanlık sonucunun elde edilmesi durumunda o serinin ortalamaya dönme eğiliminde olduğu ve seriyeye gelen şokların kalıcı etki bırakmadığı anlaşılmaktadır. Birim kök sonucu ise serinin ortalamaya dönme eğiliminde olmadığını ve şokların kalıcı etki bıraktığını göstermektedir. Birim kök testlerine geçmeden önce serilerin doğrusal bir yapıda olup olmadığının belirlenmesi önem arz etmektedir. Bu çerçevede öncelikle Harvey ve Leybourne (2007) ve Harvey vd. (2008) doğrusallık testleri uygulanmıştır. Harvey ve Leybourne (2007) testinde değişkenlerin durağanlığı konusunda bir varsayım yapılmamaktadır. Bu bağlamda düzeyde ve birinci mertebeden durağan süreçlerin varlığına birlikte izin veren aşağıdaki test regresyonundan faydalanılmaktadır.

$$y_t = \beta_0 + \beta_1 y_{t-1} + \beta_2 y_{t-1}^2 + \beta_3 y_{t-1}^3 + \beta_4 \Delta y_{t-1} + \beta_5 (\Delta y_{t-1})^2 + \beta_6 (\Delta y_{t-1})^3 + \varepsilon_t \quad (1)$$

Yukarıdaki (1) numaralı modelde doğrusal dışılık kareli ve küplü terimler ile tanımlanmaktadır. Teste ilişkin temel ve alternatif hipotezleri aşağıdaki gibi ifade edilmektedir.

$$H_0: \beta_2 = \beta_3 = \beta_5 = \beta_6 = 0 \quad (2)$$

$$H_1: \beta_2 \neq \beta_3 \neq \beta_5 \neq \beta_6 \neq 0 \quad (3)$$

Yukarıdaki (2) numaralı temel hipotez doğrusallığı, (3) numaralı alternatif hipotez ise doğrusal dışılığı öne sürmektedir. Harvey-Leybourne testi Ki-Kare dağılımına uygunluk göstermektedir. Elde edilen test istatistiği dört serbestlik dereceli tablo değerinden büyükse temel hipotez reddedilerek serinin doğrusal olmayan yapı sergilediğine karar verilmektedir. Harvey vd. (2008) testinde ise değişkenlerin durağanlık mertebeleri dikkate alınmaktadır. Düzeyde durağan ve birinci mertebeden durağan durumlar için aşağıdaki gibi iki farklı regresyon denkleminde yararlanılmaktadır.

$$y_t = \beta_0 + \beta_1 y_{t-1} + \beta_2 y_{t-1}^2 + \beta_3 y_{t-1}^3 + \sum_{j=1}^p \beta_{4,j} \Delta y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (4)$$

$$\Delta y_t = \lambda_1 y_{t-1} + \lambda_2 (\Delta y_{t-1})^2 + \lambda_3 (\Delta y_{t-1})^3 + \sum_{j=1}^p \beta_{4,j} \Delta y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (5)$$

Yukarıdaki (4) numaralı model için teste ilişkin temel ve alternatif hipotezler aşağıdaki gibi kurgulanmaktadır.

$$H_0: \beta_2 = \beta_3 = 0 \quad (6)$$

$$H_0: \beta_2 \neq \beta_3 = 0 \quad (7)$$

(5) numaralı model için temel ve alternatif hipotezler ise aşağıdaki gibidir.

$$H_0: \lambda_2 = \lambda_3 = 0 \quad (8)$$

$$H_0: \lambda_2 \neq \lambda_3 \neq 0 \quad (9)$$

Harvey vd. testinde ortak bir test istatistiği hesaplanmaktadır. Bu test de Ki-Kare dağılımına uymaktadır. Hesaplanan test istatistiği iki serbestlik dereceli kritik değerden büyükse temel hipotez reddedilmekte ve serinin doğrusal dışı bir yapı sergilediğine karar verilmektedir.

Bu çalışmada doğrusal ve doğrusal olmayan birim kök testleri uygulanmıştır. Doğrusal birim kök testi olarak Meng vd. (2014) ve Meng vd. (2017) tarafından geliştirilen RALS-LM birim kök testinden faydalanılmıştır. Söz konusu testler, Lee ve Strazicich (2003, 2004) tarafından geliştirilen LM testlerinin kalıntılarla arttırılmış biçimi olarak ifade edilmektedir. RALS-LM testinin ilk aşamasında geleneksel LM testi regresyon denklemleri en küçük kareler yöntemiyle tahmin edilmekte ve modele ait kalıntı serisi elde edilmektedir. Testin ikinci aşamasında aşağıdaki gibi tanımlanan kalıntılarla arttırılmış değişkenler elde edilmektedir.

$$\widehat{w}_{2t} = \widehat{\varepsilon}_t^2 - m_2 \quad (10)$$

$$\widehat{w}_{3t} = \widehat{\varepsilon}_t^2 - m_3 - 3m_2 \widehat{\varepsilon}_t \quad (11)$$

Yukarıdaki (10) ve (11) numaralı eşitliklerdeki moment değeri m_j ise aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır.

$$m_j = \frac{\sum_{t=1}^T \varepsilon_t^j}{T} \quad (12)$$

Testin son aşamasında ise kalıntılarla arttırılmış değişkenler geleneksel test regresyon denklemine eklenerek aşağıdaki regresyon denklemi elde edilmektedir.

$$\Delta y_t = \delta' z_t + \phi \widehat{S}_{t-1} + \theta_2 \widehat{w}_{2t} + \theta_3 \widehat{w}_{3t} + v_t \quad (13)$$

Yukarıdaki (13) numaralı eşitlikte z_t 'nin sabitte bir kırılma, sabitte iki kırılma, sabitte ve trendde bir kırılma, sabitte ve trendde iki kırılma şeklinde dört farklı formu bulunmaktadır. RALS-LM birim kök testinin temel ve alternatif hipotezleri tüm modeller için aşağıdaki gibi kurgulanmaktadır

$$H_0: \phi = 0 \quad (14)$$

$$H_1: \phi < 0 \quad (15)$$

Test istatistiği ise aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır.

$$\tau_{RALS-LM} = \tau_{LM} + \sqrt{1 - \rho^2} Z \quad (16)$$

Yukarıdaki (16) numaralı formül yardımıyla elde edilen test istatistiğinin sabitli modeller için Meng vd. (2014), sabitli ve trendli modeller için Meng vd. (2017) tarafından geliştirilen kritik değerlerden büyük olması hâlinde temel hipotez reddedilmekte ve serinin yapısal kırılmalar altında durağan olduğuna karar verilmektedir.

Literatürdeki ilk doğrusal olmayan birim kök testi, Leybourne vd. (1998) tarafından geliştirilmiştir. LNV birim kök testi olarak adlandırılan bu test, bir yapısal kırılmayı da dikkate almaktadır. Test çerçevesinde üç farklı model bulunmakla birlikte bu çalışmada sabit terimde ve deterministik trendde bir yumuşak yapısal kırılmayı dikkate alan Model C uygulanmıştır. Model C aşağıdaki gibi gösterilmektedir.

$$y_t = \alpha_1 + \beta_1 t + \alpha_2 S_t(\lambda, \tau) + \beta_2 t S_t(\lambda, \tau) + v_t \quad (17)$$

$$\widehat{v}_t = y_t - \widehat{\alpha}_1 - \widehat{\beta}_1 t - \widehat{\alpha}_2 S_t(\widehat{\lambda}, \widehat{\tau}) - \widehat{\beta}_2 t S_t(\widehat{\lambda}, \widehat{\tau}) - \widehat{\alpha}_3 S_{2t}(\widehat{\lambda}_2, \widehat{\tau}_2) - \widehat{\beta}_3 t S_{2t}(\widehat{\lambda}_2, \widehat{\tau}_2) \quad (18)$$

$$\Delta \widehat{v}_t = \delta \widehat{v}_{t-1} + \sum_{i=1}^p \omega_i \Delta \widehat{v}_{t-i} + \varepsilon_t \quad (19)$$

Yukarıdaki denklemlerde S_t fonksiyonu, lojistik yumuşak geçiş fonksiyonu olup doğrusal olmayan yapıyı ifade etmektedir. S_t fonksiyonu ayrıca bir yumuşak yapısal kırılmayı da tanımlamaktadır. Lojistik yumuşak geçiş fonksiyonuna ait iki parametre bulunmaktadır. λ parametresi yapısal kırılmanın hızını, τ parametresi ise yumuşak kırılmanın ne zaman gerçekleştiğini ifade etmektedir. LNV birim kök testi sürecinin iki aşaması bulunmaktadır. İlk aşamada (17) numaralı model doğrusal olmayan en küçük kareler yöntemiyle tahmin edilmekte ve modele ait kalıntı serisine ulaşılmaktadır. Testin ikinci aşamasında ise elde edilen kalıntı serisine ADF tipi bir test uygulanmakta ve birim kökün varlığı test edilmektedir. LNV testine ilişkin temel ve alternatif hipotezler, (19) numaralı eşitlikteki δ parametresi üzerinden aşağıdaki gibi ifade edilmektedir

$$H_0: \delta = 0 \quad (20)$$

$$H_1: \delta < 0 \quad (21)$$

Elde edilen test istatistiğinin Leybourne vd. (1998) tarafından üretilen kritik değerden mutlak değerce büyük olması hâlinde birim kök temel hipotezi reddedilmekte ve analiz edilen serinin trend durağan olduğuna karar verilmektedir

Bu çalışma kapsamında uygulanan diğer bir doğrusal olmayan birim kök testi Kapetanios vd. (2003) tarafından geliştirilen KSS testi olup, bu testte analiz edilen serinin üssel yumuşak geçişli bir otoregresif süreç izlediği varsayılmaktadır. KSS testinin uygulanabilmesi için aşağıdaki test regresyonundan yararlanılmaktadır.

$$y_t = \beta y_{t-1} + \gamma y_{t-1} [1 - \exp(-\theta(y_{t-1}^2 - c))] + \varepsilon_t \quad (22)$$

Yukarıdaki (22) numaralı test regresyonunda θ parametresi rejimler arasındaki kırılmanın hızını ifade etmektedir. Modeldeki c parametresi ise lokasyon parametresi olarak adlandırılmakta ve bu testte sıfıra eşit olduğu varsayılmaktadır. Bu çerçevede aşağıdaki test regresyonu elde edilmektedir.

$$\Delta y_t = \emptyset y_{t-1} + \gamma y_{t-1} [1 - \exp(-\theta y_{t-1}^2)] + \varepsilon_t \quad (23)$$

KSS birim kök testinde $\emptyset$ parametresinin de sıfıra eşit olduğu varsayılarak aşağıdaki forma ulaşılmaktadır.

$$\Delta y_t = \gamma y_{t-1} [1 - \exp(-\theta y_{t-1}^2)] + \varepsilon_t \quad (24)$$

KSS testinde γ parametresi hipotezlerde tanımlı olmadığı için (24) numaralı regresyon denklemi ile birim kökün varlığı doğrudan test edilememektedir. Bu bağlamda birinci mertebeden Taylor açılımı yapılarak aşağıdaki denklem elde edilmektedir.

$$\Delta y_t = \delta y_{t-1}^3 + \varepsilon_t \quad (25)$$

Yukarıdaki (25) numaralı test regresyonu üzerinden birim kökün varlığı test edilmekte, KSS testine ilişkin temel ve alternatif hipotezler aşağıdaki gibi ifade edilmektedir.

$$H_0: \delta = 0 \quad (26)$$

$$H_1: \delta < 0 \quad (27)$$

KSS testi bünyesinde ham veri, ortalamadan arındırılmış veri ve trendden arındırılmış veri şeklinde üç farklı model spesifikasyonu bulunmaktadır. Bu çalışmada trendden arındırılmış veri ile analizler gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede hesaplanan test istatistiği Kapetanios vd. (2003) tarafından geliştirilen kritik değerlerden mutlak değer olarak daha büyükse birim kök temel hipotezi reddedilmekte ve analiz edilen serinin doğrusal olmayan üssel yumuşak geçişli (ESTAR) durağan bir yapıda olduğuna karar verilmektedir.

Bu çalışmada uygulanan Sollis (2009) testinde ise üssel yumuşak geçişli (ESTAR) ve lojistik yumuşak geçişli (LSTAR) süreç birlikte ele alınmaktadır. Sollis testinde aşağıdaki test regresyonu kullanılmaktadır.

$$\Delta y_t = \delta_1 y_{t-1}^3 + \delta_2 y_{t-1}^4 + \varepsilon_t \quad (28)$$

Birim kökün varlığı (28) numaralı test regresyonu üzerinden sınanmakta, temel ve alternatif hipotezler aşağıdaki gibi kurgulanmaktadır.

$$H_0: \delta_1 = \delta_2 = 0 \quad (29)$$

$$H_1: \delta_1 \neq \delta_2 \neq 0 \quad (30)$$

Testin karar aşamasında, hesaplanan test istatistiği Sollis (2009) tarafından geliştirilen kritik değerlerden büyükse temel hipotez reddedilmekte ve analiz edilen serinin doğrusal olmayan ESTAR durağan süreç izlediğine karar verilmektedir.

Kruse (2011) doğrusal olmayan birim kök testinde ise aşağıdaki regresyon denkleminde faydalanılmaktadır.

$$\Delta y_t = \delta_1 y_{t-1}^3 + \delta_2 y_{t-1}^2 + \sum_{i=1}^k \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (31)$$

Kruse testi KSS testi ile benzerlik göstermekte, ancak c lokasyon parametresinin sıfırdan farklı bir değer almasına izin vermektedir. Teste ilişkin temel ve alternatif hipotezler aşağıdaki gibi kurgulanmaktadır.

$$H_0: \delta_1 = \delta_2 = 0 \quad (32)$$

$$H_1: \delta_1 < 0, \delta_2 \neq 0 \quad (33)$$

Elde edilen test istatistiği Kruse (2011) tarafından geliştirilen kritik değerlerden büyükse birim kök temel hipotezi reddedilememekte ve analiz edilen serinin doğrusal olmayan ESTAR durağan süreç izlediğine karar verilmektedir.

Bu çalışmada uygulanan son birim kök testi olan Hepsağ (2021) testinde üç farklı model spesifikasyonu ile uygulama yapılabilir. Sabitli ve trendli model için aşağıdaki test regresyonundan faydalanılmaktadır.

$$y_t = \alpha_1 + \beta_1 t + \alpha_2 S_t(\lambda, \tau) + \beta_2 t S_t(\lambda, \tau) + v_t \quad (34)$$

$$\hat{v}_t = y_t - \hat{\alpha}_1 - \hat{\beta}_1 t - \hat{\alpha}_2 S_t(\hat{\lambda}, \hat{\tau}) - \hat{\beta}_2 t S_t(\hat{\lambda}, \hat{\tau}) \quad (35)$$

$$\Delta \hat{v}_t = \delta_1 \hat{v}_{t-1}^3 + \delta_2 \hat{v}_{t-1}^2 + \sum_{i=1}^p \omega_i \Delta \hat{v}_{t-i} + \varepsilon_t \quad (36)$$

Bu test de LNV testi ile benzerlik göstermekte, doğrusal dışılığı ve yumuşak yapısal kırılmayı birlikte ele almaktadır. Teste ilişkin temel ve alternatif hipotezler aşağıdaki gibi ifade edilmektedir

$$H_0: \delta_1 = \delta_2 = 0 \quad (37)$$

$$H_1: \delta_1 < 0, \delta_2 \neq 0 \quad (38)$$

Elde edilen test istatistiği Hepsağ (2021) tarafından geliştirilen kritik değerlerden büyükse birim kök temel hipotezi reddedilmekte ve analiz edilen serinin yumuşak kırılma altında doğrusal olmayan ESTAR durağan bir yapı sergilediğine karar verilmektedir.

BULGULAR

Öncelikle imalat sanayii üretim endeksi ve madencilik üretim endeksi serilerine doğrusallık testleri uygulanmış ve test sonuçları Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Doğrusallık Test Sonuçları

Harvey ve Leybourne		
	İmalat Sanayii	Madencilik
Test İstatistiği (%1)	36,75*	2,21
Test İstatistiği (%5)	34,93*	2,10
Test İstatistiği (%10)	33,95*	2,03
Harvey vd.		
	İmalat Sanayii	Madencilik
Test İstatistiği	56,97*	3,29

*%1 anlamlılık düzeyinde doğrusal dışılığı göstermektedir. Not: Harvey-Leybourne için kritik değerler: 13,28, 9,49, 7,78, Harvey vd. için kritik değerler: 9,21, 5,99, 4,60.

Tablo 1’de görüldüğü gibi imalat sanayii üretim endeksi için hesaplanan test istatistikleri her iki test için de tüm anlamlılık düzeylerinde kritik değerlerden büyüktür. İmalat sanayii üretim endeksi serisinin doğrusal

olduğunu öne süren temel hipotez reddedilerek doğrusal dışılığın geçerli olduğu belirlenmiştir. Madencilik üretim endeksi için hesaplanan test istatistiklerinin ise kritik değerlerden küçük olduğu görülmektedir. Madencilik üretim endeksi serisi için doğrusallık temel hipotezi reddedilememiştir. Bu bağlamda imalat sanayii üretim endeksi serisine doğrusal olmayan birim kök testleri, madencilik üretim endeksi serisine ise doğrusal birim kök testlerinin uygulanması gerektiği belirlenmiştir.

Öncelikle imalat sanayii üretim endeksi serisine LNV birim kök testi uygulanmış ve Model C için test sonuçları Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. LNV Birim Kök Testi Sonuçları

Optimal Gecikme Uzunluğu	1
Kırılma Tarihi	05/2005
Test İstatistiği	-5,21486**
Kritik Değer (%1)	-5,420
Kritik Değer (%5)	-4,825

*%5 anlamlılık düzeyinde durağanlığı ifade etmektedir.

Tablo 2’de görüldüğü gibi hesaplanan test istatistiği %5 anlamlılık düzeyinde mutlak değer olarak kritik değerden büyüktür. Birim kök temel hipotezi reddedilerek serinin durağan bir süreç izlediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu aşamada KSS birim kök testi uygulanmış ve trendden arındırılmış model test sonuçları Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. KSS Birim Kök Testi Sonuçları

Optimal Gecikme Uzunluğu	1
Test İstatistiği	-4,58802*
Kritik Değer (%1)	-3,93
Kritik Değer (%5)	-3,40

*%1 anlamlılık düzeyinde durağanlığı ifade etmektedir.

Tablo 3’te görüldüğü gibi hesaplanan test istatistiği mutlak değer olarak kritik değerlerden büyüktür. Birim kök temel hipotezi reddedilerek serinin doğrusal dışı ESTAR durağan süreç izlediği belirlenmiştir. Sollis testiyle birim kökün varlığı tekrar incelenmiş ve trendden arındırılmış model için test sonuçları Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4. Sollis Birim Kök Testi Sonuçları

Optimal Gecikme Uzunluğu	1
Test İstatistiği	11,39163*
Kritik Değer (%1)	8,531
Kritik Değer (%5)	6,463

*%1 anlamlılık düzeyinde durağanlığı ifade etmektedir.

Tablo 4’te görüldüğü gibi hesaplanan test istatistiği kritik değerlerden büyüktür. Birim kök temel hipotezi reddedilerek serinin simetrik veya asimetrik ESTAR durağan süreç izlediği belirlenmiştir. Sollis testinde durağanlığın simetrik olup olmadığını belirlemek mümkündür. Bu çerçevede Tablo 5’te Sollis birim kök testi model ayrıntıları Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 5. Simetri Testi Sonuçları

	t İstatistiği	Olasılık
δ_1	-4,58062	0,0000
δ_2	1,30450	0,1319

Tablo 5’teki değerler üzerinden simetri testinin yapılabilmesi için δ_1 parametresinin negatif değer alması gerekmektedir. Tablodaki t istatistiğinden görüldüğü gibi negatiflik koşulu sağlanmıştır. Bu aşamadan sonra δ_2 parametresinin istatistiksel olarak anlamlılığına göre simetri testi yapılabilir. Söz konusu parametrenin istatistiksel olarak anlamlı bulunması asimetrik ESTAR durağanlığı gösterirken, istatistiksel olarak anlamsız sonuç simetrik ESTAR durağanlığına işaret etmektedir. Tablo 5’te görüldüğü gibi olasılık değeri 0,05’ten büyüktür. Bu çerçevede durağanlığın simetrik olduğu anlaşılmaktadır. Bir başka ifadeyle serinin ortalamaya dönme sürecinde

pozitif ve negatif şoklar aynı etkiye sahiptir. Bu aşamada Kruse birim kök testi uygulanmış ve trendden arındırılmış model için test sonuçları Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Kruse Birim Kök Testi Sonuçları

Optimal Gecikme Uzunluğu	1
Test İstatistiği	22,90302*
Kritik Değer (%1)	17,10
Kritik Değer (%5)	12,82

*%1 anlamlılık düzeyinde durağanlığı ifade etmektedir.

Tablo 6'da görüldüğü gibi hesaplanan test istatistiği kritik değerlerden büyüktür. Birim kök temel hipotezi reddedilerek serinin ESTAR durağan süreç izlediği sonucuna ulaşılmıştır. Son olarak Hepsağ birim kök testi uygulanmış ve test sonuçları Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7. Hepsağ Birim Kök Testi Sonuçları

Optimal Gecikme Uzunluğu	1
Kırılma Tarihi	04/2005
Test İstatistiği	37,93202*
Kritik Değer (%1)	13,656
Kritik Değer (%5)	9,830

*%1 anlamlılık düzeyinde durağanlığı ifade etmektedir.

Tablo 7'de görüldüğü gibi hesaplanan test istatistiği kritik değerlerden büyüktür. Bu testte de birim kök temel hipotezi reddedilerek ESTAR durağanlık tespit edilmiştir.

Uygulanan tüm birim kök testleri birlikte değerlendirildiğinde imalat sanayii üretim endeksinin doğrusal olmayan durağan bir süreç izlediği anlaşılmaktadır. Bir başka ifadeyle imalat sanayii üretim endeksi serisine gelen şoklar kalıcı bir etki bırakmamaktadır. Bu bağlamda seri ortalamaya dönme eğilimi taşımaktadır.

Madencilik üretim endeksi serisi ise doğrusal bir yapı sergilediği için doğrusal birim kök testleri uygulanmıştır. Öncelikle sabitte ve trendde iki yapısal kırılmayı dikkate alan geleneksel LM testi uygulanmış ve test sonuçları Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8. LM Birim Kök Testi Sonuçları

Optimal Gecikme Uzunluğu	1
Kırılma Tarihleri	04/2001, 04/2007
Test İstatistiği	-6,8745*
Kritik Değer (%1)	-5,8823
Kritik Değer (%5)	-5,2062
JB İstatistiği	18,723403
Olasılık (JB)	0,000086

*%1 anlamlılık düzeyinde durağanlığı ifade etmektedir.

Tablo 8'de görüldüğü gibi hesaplanan test istatistiği mutlak değer olarak kritik değerlerden büyüktür. Birim kök temel hipotezi reddedilerek serinin sabitte ve trendde iki yapısal kırılma altında trend durağan süreç izlediği belirlenmiştir. Ancak LM testinde model kalıntılarının normal dağılıma uygun olduğu varsayımı yapılmaktadır. Tablo 8'in son iki satırında kalıntı serisine uygulanan normallik testi sonuçları sunulmuştur. Tablodan görüldüğü gibi olasılık değeri 0,05'ten küçüktür. Kalıntı serisinin normal dağılım sergilediğini öne süren temel hipotez reddedilmiştir. Normal dağılım varsayımının sağlanamamış olması LM birim kök testi sonuçlarını tartışmalı hâle getirmektedir. Bu bağlamda kalıntıların normal dağılmama bilgisini dikkate alan RALS-LM testi uygulanmış ve test sonuçları Tablo 9'da sunulmuştur.

Tablo 9. RALS-LM Birim Kök Testi Sonuçları

Optimal Gecikme Uzunluğu	8
ρ^2	1,0
Kırılma Tarihleri	09/1995, 12/1995
Test İstatistiği	-3,32894

Kritik Değer (%)	-4,672
Kritik Değer (%5)	-4,158

Tablo 9’da görüldüğü gibi hesaplanan test istatistiği mutlak değerce kritik değerlerden küçüktür. Bu çerçevede temel hipotez reddedilememiş ve serinin sabitte ve trendde iki yapısal kırılma ile birim kök süreci izlediği sonucuna ulaşılmıştır. LM testinden elde edilen durağanlık sonucu, kalıntıların normal dağılmama bilgisi dikkate alındığında geçersiz hâle gelmiştir.

Madencilik üretim endeksi için uygulanan testler değerlendirildiğinde serinin birim köklü olduğu görülmektedir. Serinin ortalamaya dönme eğiliminde olmadığı söylenebilir. Bir başka ifadeyle madencilik üretim endeksi serisine gelen şoklar kalıcı etki bırakmaktadır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Sanayi üretim endeksi, sanayi sektöründeki gelişmelerin takip edilmesi ve yatırım kararlarının alınması açısından önem arz etmektedir. Ayrıca sanayi üretim endeksi, diğer makroekonomik değişkenleri etkilemekte ve bu değişkenlerden etkilenmektedir. Bu bağlamda sanayi üretim endeksinin yapısı, makroekonomik istikrar çerçevesinde de değerlendirilmektedir. Bu çalışmada sanayi üretim endeksinin iki önemli alt bileşenini oluşturan imalat sanayii üretim endeksi ve madencilik üretim endeksine odaklanılmıştır. Söz konusu iki endeksin durağanlık durumlarının belirlenmesi, çalışmanın temelini oluşturmaktadır.

Çalışmadan elde edilen bulgulara göre imalat sanayii üretim endeksi serisi doğrusal olmayan bir yapı sergilemektedir. Bu çerçevede imalat sanayii üretim endeksi serisine doğrusal olmayan birim kök testleri uygulanmıştır. Madencilik üretim endeksi serisi ise doğrusal bulunmuştur. Bu bağlamda madencilik üretim endeksi serisinin durağanlık durumunun tespit edilmesi için doğrusal birim kök testlerinden yararlanılmıştır. Birim kök testlerinden elde edilen sonuçlara göre imalat sanayii üretim endeksi durağan bir süreç izlemektedir. Analiz edilen seri, ortalamaya dönme eğilimi taşımaktadır. Bir başka ifadeyle imalat sanayii üretim endeksi serisine gelen şoklar kalıcı etki bırakmamaktadır. Ayrıca durağanlığın simetrik bir yapıda olduğu, ortalamaya dönme sürecinde pozitif ve negatif şokların aynı etkiye sahip olduğu saptanmıştır. Çalışmanın sonuçları; Sezal (2022), Kazaz ve Uzunoğlu (2023), Karaman ve Kaya (2024) çalışmalarıyla uyumsuz bulunmuştur. Tütüncü ve Kahveci (2020) ise toplam sanayi üretim endeksi serisini düzeyde durağan bulmuştur. Bu çerçevede çalışma sonuçlarının bu çalışma ile uyumlu olduğu ifade edilebilir. Madencilik üretim endeksine yönelik olarak yapılan birim kök test sonuçları ise imalat sanayii üretim endeksine göre farklılık göstermektedir. Elde edilen bulgulara göre madencilik üretim endeksi serisi birim kök süreci izlemektedir.

İmalat sanayii üretim endeksinin düzeyde durağan bulunması çeşitli biçimlerde değerlendirilebilir. Seriyeye gelen şokların geçici olması çerçevesinde ekonomik krizlerin imalat sanayii üzerinde kalıcı bir etki bırakmadığı ve krizlerden çıkma dinamiklerinin güçlü olduğu ifade edilebilir. Nitekim Şekil 1’de imalat sanayiinin ekonomik krizlerden negatif olarak etkilendiği, ancak ardından hızlıca toparlandığı açıkça görülmektedir. Ayrıca şokların kalıcı etki bırakmaması, imalat sanayii üretim endeksinin diğer makroekonomik değişkenlerle olan etkileşimi bağlamında ele alınabilir. Türkiye ekonomisinin içinde bulunduğu yüksek enflasyon, yüksek işsizlik, cari açıklar, döviz kuru istikrarsızlığı gibi süreçler uzun bir döneme yayılmasına rağmen bu değişkenlerin imalat sanayii sektörü üzerinde meydana getirdiği şoklar kalıcı olmamaktadır. Ancak şokların geçici olması, pozitif şoklar itibarıyla da geçerlidir. Bu bağlamda imalat sanayiinin güçlenmesi için uygulanan iktisat politikalarının işlevsiz kaldığı ve sadece geçici etkiler meydana getirdiği ifade edilebilir. Ayrıca diğer makroekonomik değişkenlerdeki olumlu gelişmelerin de imalat sanayii üzerinde kalıcı pozitif etkiler bırakmadığı anlaşılmaktadır. Madencilik üretim endeksinin birim köklü bulunması ise tam tersi biçimde yorumlanabilir. Uygulanan iktisat politikalarının madencilik sektörü üzerinde kalıcı etkiler bırakmadığı söylenebilir. Ancak sektörün ekonomik krizlerden çıkış dinamiklerinin imalat sanayiine göre zayıf olduğu ifade edilebilir. Ayrıca diğer makroekonomik değişkenlerdeki negatif değişimlerin sektör üzerinden kalıcı etkiler meydana getirdiği anlaşılmaktadır. Bir başka ifadeyle madencilik sektörü, imalat sanayiine göre kırılgan bir yapı sergilemektedir.

Çalışmanın sonuçları değerlendirildiğinde madencilik sektörünün gelişimine yönelik uygulanacak teşvik, vergi indirimleri, araştırma-geliştirme destekleri, beşeri sermayenin geliştirilmesi gibi iktisat politikalarının hızlı sonuçlar vereceği değerlendirilebilir. Ayrıca makroekonomik istikrarın sağlanması, madencilik sektörü için önem

arz etmektedir. İmalat sanayiine yönelik iktisat politikası setinin ise değiştirilmesi gerektiği söylenebilir. İmalat sanayiini uzun dönemde olumlu etkileyecek ihracat teşvikleri, ithal girdi bağımlılığının azaltılması, faiz oranlarının yatırımları cazip hale getirecek düzeye indirilmesi, nitelikli işgücünün yetiştirilmesi gibi yapısal politika değişikliklerinin öne çıkarılması, politikaların uzun dönemde etkili olmasını sağlayabilir.

KAYNAKÇA

- Alp, E. A. (2008). Türkiye’de sanayi üretim endeksinin TAR modeli ile analizi ve birim kök sınaması, 1. *Mühendislik ve Teknoloji Sempozyumu*, 24-25 Nisan. Çankaya Üniversitesi, Ankara.
- Aslanoğlu, E. & Celik, S. (2010). An analysis of two leading indicators of economic growth in Turkey: Monthly manufacturing industry output and CNBC-e consumption indices. *İktisat İşletme ve Finans*, 25(293), 9-31.
- Barışık, S. & Yayar, R. (2012). Sanayi üretim endeksini etkileyen faktörlerin ekonometrik analizi. *İktisat, İşletme ve Finans*, 27 (316), 53-70.
- Bayar, G. & Tokpunar, S. (2014). Türkiye imalat sanayi alt sektörleri üretiminin belirleyicileri- panel veri analizi. *Business and Economics Research Journal*, 5(1), 67-85
- Harvey, D., Leybourne, I. & Stephen J. (2007). Testing for time series linearity. *Econometrics Journal*, 10, 149-165.
- Harvey, D., Leybourne, I., Stephen J. & Xiao, B. (2008). A powerful test for linearity when the order of integration is unknown. *Studies in Nonlinear Dynamics & Econometrics*, 12(3).
- Hasanov, M. (2008). Enflasyon belirsizliğinin üretim üzerindeki etkileri: Türkiye örneği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 9(2), 191-206.
- Hepsağ, A. (2021). A unit root test based on smooth transitions and nonlinear adjustment. *Communications in Statistics-Simulation and Computation*, 50(3). 625-632.
- Kapetanios G., Shin Y. & Snell A. (2003). Testing for a unit root in the nonlinear STAR framework. *Journal of Econometrics*, 112, 359-379.
- Karaman, S. K. & Kaya, S. K. (2024). Türkiye örneğinde imalat sanayi üretim endeksinin belirleyicileri. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 20(1), 43-62.
- Kazaz, A. A. & Uzunoğlu, S. (2023). türkiye’de imalat sanayi, reel döviz kuru ve dış ticaret ilişkisi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 45(2), 160-179.
- Kızılcı, Z. (2007). *Türkiye’de sanayi üretim endeksini etkileyen faktörler ve zaman serisi analizi*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kruse R. (2011). A new unit root test against ESTAR based on a class of modified statistics. *Statistical Papers*, 52, 71-85.
- Lee, J. & Strazicich, M.C. (2003). Minimum Lagrange multiplier unit root test with two structural breaks. *The Review of Economics and Statistics* 85 (4), 1082-1089.
- Lee, J. & Strazicich, M.C. (2004). Minimum Lagrange multiplier unit root tests with one structural break. *Appalachian State University Working Papers*, 4 (17), 1-15.
- Meng, M., Im, K. S., Lee, J. & Tieslau, M. A. (2014). *More powerful LM unit root tests with non-normal errors*. In Festschrift in honor of peter schmidt: Springer, 343-357.
- Meng, M., Lee, J. & Payne, J. E. (2017). RALS-LM unit root test with trend breaks and non-normal errors: application to the Prebisch-Singer hypothesis. *Studies in Nonlinear Dynamics & Econometrics*, 21 (1), 31-45.
- Öztürk, M. & Agan, Y. (2017). Determinants of industrial production in Turkey. *Journal of Economics and Financial Analysis*, 1(2), 1-16.

- Pekçağlayan, B. (2021). Türkiye’de sanayi üretim endeksinin belirleyenleri: ARDL modeli. *İstanbul iktisat dergisi*, 71(2), 435-456.
- Sarı, R. & Soytaş, U. (2005). Inflation stock returns and real activity evidence from a high inflation country. *Empirical Economic Letters*, 4(3), 181-192.
- Sezal, L. (2022). Ticari kredi kullandırmaları ile imalat sanayi üretim endeksi arasındaki ilişkinin keşfi: 2004-2022 dönemi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (95), 117-134.
- Sollis R. (2009) A simple unit root test against asymmetric STAR nonlinearity with an application to real exchange rates in Nordic countries. *Economic Modelling* 26, 118- 125.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2025a). *Sanayi Üretim Endeksi Metaverisi*. Erişim Tarihi: 10 Mayıs 2025. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=sanayi-114>
- Türkiye İstatistik Kurumu (2025b). *Sanayi Üretim Endeksi Tarihsel Seriler (2021=100)*. Erişim Tarihi: 10 Mayıs 2025. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=sanayi-114&dil=1>
- Tütüncü, A. & Kahveci, Ş. (2020). Türkiye’de petrol fiyatlarının sanayi üretim endeksi ve işsizlik oranı üzerindeki etkisi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 38(4), 847-867.

THE PRICE GAP–INFLATION RELATIONSHIP: EVIDENCE FROM TÜRKİYE ON VALIDITY OF THE P–STAR MODEL¹

**Fiyat Açığı–Enflasyon İlişkisi: P–Star Modelinin Geçerliliğine Dair Türkiye’den
Kanıtlar**

Can SAĞLAM*

* Lect. Dr., Giresun
University, Tirebolu
Mehmet Bayrak
Vocational School,
Department of Finance-
Banking and Insurance,
ORCID: 0000-0003-0688-
4698,
can.saglam@giresun.edu.tr

Makale Türü
Article Type
Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi
Received
17.03.2025

Kabul Tarihi
Accepted
24.06.2025

Önerilen Atf Şekli /
Recommended Citation:

Sağlam, C. (2025). The
Price Gap-Inflation
Relationship: Evidence
from Türkiye on Validity
of the P-Star Model,
Akşehir Meslek
Yüksekokulu Sosyal
Bilimler Dergisi, 19, 25-37

ABSTRACT

The purpose of this study is to examine the P–Star model validity in the Turkish economy. The study covers the period of 2005:04–2019:01 quarterly. The aim of the study is shaped by three fundamental questions. Firstly, is the P–Star model valid for the Turkish economy? Secondly, is the price gap an indicator of potential inflation for the Turkish economy? Thirdly, which monetary aggregate provides optimal direction for policymakers in inflation prediction? In this study firstly, four different price gaps were calculated under monetary aggregates M0, M1, M2, and M3. Secondly, four different P–Star models were estimated by using GMM and the optimal P–Star model was determined. Finally, the validity of P–Star model was tested for the Turkish economy and the empirical findings were discussed in the context of the purpose of the study. In this study, the empirical findings indicate that the P–Star Model is valid in Turkish economy.

Keywords: P–Star Model, Inflation Rate, Price Gap, Monetary Aggregates, Inflation Indicator, GMM.

ÖZET

Bu çalışmanın amacı Türkiye ekonomisi için P–Star modelinin geçerliliğini sınamaktır. Çalışma 2005:04–2019:01 üçer aylık dönemi kapsamaktadır. Çalışmanın amacı üç temel soru çerçevesinde şekillenmiştir. Birincisi, P–Star modeli Türkiye ekonomisi için geçerli midir? İkincisi, Türkiye ekonomisi için fiyat açığı, potansiyel enflasyonun bir göstergesi midir? Üçüncüsü ise enflasyonun öngörüsünde politika yapıcılara hangi parasal büyüklük optimal yönü sağlamaktadır? Bu çalışmada ilk olarak M0, M1, M2 ve M3 parasal büyüklükleri için dört farklı fiyat açığı hesaplanmıştır. İkinci olarak, GMM yöntemi kullanılarak dört farklı P–Star modeli tahmin edilmiş ve optimal P–Star modeli belirlenmiştir. Son olarak, P–Star modelinin Türkiye ekonomisi için geçerliliği test edilmiş ve çalışmanın amacı bağlamında ampirik bulgular tartışılmıştır. Çalışmanın bulguları P–Star modelinin Türkiye ekonomisi için geçerli olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: P–Star Modeli, Enflasyon Oranı, Fiyat Açığı, Parasal Büyüklükler, Enflasyon Göstergesi, GMM

¹ This study is extracted from the Master’s Thesis prepared by Can SAĞLAM and supervised by Asst. Prof. Dr. Havvanur Feyza ERDEM.

INTRODUCTION

The inflation phenomenon may differ from country to country in terms of reasons and dimension. Nevertheless, it has become a common problem for the economies of all countries. Therefore, nowadays most of the central banks and policymakers aim to maintain a stable structure of inflation by controlling. Turkish economy is one of the example economies that aim to ensure price stability. Following the severe economic crisis in 2001, it was aimed to provide a positive change in many areas of the national economy, including central banking. In this direction, the main objective of the Central Bank of the Republic of Türkiye has been stated as achieving and maintaining price stability. In order to maintain price stability, central banks should implement monetary policies very effectively. In this regard, monetary aggregates have an important place in monetary implementations. In particular, there are opinions claiming that the monetary aggregates may be an important indicator for policy implementations in the relevant literature (Woodford, 2007; 2008). Nevertheless, many researchers were concerned about the decreasing role of monetary aggregates in monetary implementations, recently (Goodhart, 2007; Issing, 2007).

The quantity theory is undoubtedly one of the most important theories about inflation. The fundamental assumption of quantity theory is the steady relationship between changes in the amount of monetary aggregate and the general price level. Because of this relationship, the quantity theory has become a remarkable theory in the implementation of monetary policy and the evaluation of implementation results. Nevertheless, according to the findings of some studies, it has been determined that after the 1980s, the relationship between monetary aggregates and the general price level was lost or weakened (Friedman, 1988; Friedman & Kuttner, 1996). Therefore, the validity of quantity theory has become a highly controversial topic. Following this development, Hallman et al. (1989, 1991) have again drawn attention to the quantity theory together with their two remarkable studies. The P-Star model, developed in their studies, is based on the long-run version of the quantity theory. Furthermore, it handles short- and long-run quantity theory together. P-Star is defined as the long-run equilibrium price level. Long-run equilibrium price level is defined as the consistent price level with the current amount of monetary aggregate, long-run equilibrium velocity of monetary aggregate and potential real output level. In the P-Star model, Hallman et al. (1989, 1991) have assumed that current prices would move towards equilibrium prices in the long-run and consequently current prices and equilibrium prices were co-integrated. Thus, the P-Star model implies that the inflation will increase (decrease) if the current price level is below (above) the equilibrium price level. In order to predict the inflation, the P-Star model uses the price gap, which is defined as the deviation of equilibrium prices from current prices. The price gap will converge to zero as a result of the co-integration assumption. Therefore, the price gap has a negative effect on the general price level. The P-Star model can be used as an indicator of that if the price gap is negative, the general price level will increase in the next period or if the price gap is positive, the general price level will decrease in the next period.

This study aims to fill some gaps in the literature about the studies examining Turkish economy. As Central Bank of the Republic of the Türkiye (CBRT) changed its monetary definitions in 2005, current monetary definitions were used in line with the period discussed in the study. In this study, we used both the narrow and the broad definition of monetary aggregates for the Turkish economy. In the econometric analysis of the study, P-Star model was estimated by the Generalized Method of Moments (GMM) and the optimal P-Star model was determined as a result of empirical findings. In econometric analysis, food inflation, energy inflation, exchange rate volatility and lagged values of inflation rate were used as instrumental variables. These variables are thought to cause inflation in the short-run.

The aim of the study is shaped by three fundamental questions. Firstly, is the P-Star model valid for the Turkish economy? Secondly, is the price gap as an indicator of inflation really an indicator of potential inflation for the Turkish economy? Thirdly, which monetary aggregate provides optimal direction for policymakers in inflation prediction? The study covers the period of 2005:04–2019:01 quarterly. This study includes three important econometric processes. In this study firstly, four different price gaps were calculated under monetary aggregates M0, M1, M2, and M3. Secondly, four different P-Star models were estimated by using GMM and the optimal P-Star model was determined. Finally, the validity of P-Star model was tested for the Turkish economy and the empirical findings were discussed in the context of the purpose of the study. Rest of the study continues as follows: The theoretical framework about the P-Star model is presented in detail and clearly. The studies examining the P-Star model theoretically and empirically are discussed comparatively. Then data set, econometric models, and econometric methods are introduced. In the next chapter, the empirical findings related to P-Star

model are obtained and then the validity of the P-Star model is determined for the Turkish economy. In the last chapter, the empirical findings are discussed together with the recommendations.

THEORETICAL FRAMEWORK OF THE P-STAR MODEL

Hallman et al. (1989, 1991) have introduced a new approach to quantity theory. The basis of the approach known as the P-Star model is based on the quantity theory of money. Nevertheless, short- and long-run quantity theories are considered together in the P-Star model. The P-Star model which moves from the long-run version of the quantity theory, has been developed as an indicator of the potential inflation for the U.S. economy by Hallman et al. (1989, 1991).

Since the P-Star model is based on the quantity theory, the starting point of its theoretical framework is the quantity theory. The quantity theory of money is expressed in equation (1). In the quantity theory; general price level, money supply, potential output level, and velocity are represented by P, M, Y, and V respectively. The general price level is defined in equation (2) by adding time index (t) to the variables.

$$P * Y = M * V \quad (1)$$

$$P_t = M_t * V_t / Y_t \quad (2)$$

Hallman et al. (1991; 842) have described the long-run quantity theory as in equation (3). In equation (3), the symbol (*) represents the long-run equilibrium level of the respective variables. Therefore; P* represents the long-run equilibrium price level, V* represents the long-run equilibrium velocity of monetary aggregates, and Y* represents potential real output level.

$$P_t^* = M_t * V_t^* / Y_t^* \quad (3)$$

The P-Star model bases the equation of quantity theory on two hypotheses and explains the price level movements with the growth in the amount of monetary aggregates. In the first one, the real output level fluctuates around the potential real output level. In the second one, the velocity has an equilibrium level in long-run, independent of time (Hallman & Anderson, 1993; 14–15).

The price gap is defined as the deviation between the general price level and the long-run equilibrium price level. It is expressed in equation (4) with the combination of the logarithmic versions of the equation (2) and (3). In the equation (4), the lower case variables represent the logarithmic versions of the related variables. As seen in equation (4), the price gap is derived from the sum of the velocity gap ($v_t - v_t^*$) and the real output gap ($y_t^* - y_t$), respectively (Hallman et al., 1991; 843).

$$(p_t - p_t^*) = (v_t - v_t^*) + (y_t^* - y_t) \quad (4)$$

The P-Star model predicts the direction of movements of the current prices by using the price gap and makes this prediction based on whether the current price are above or below the equilibrium price level. In the theory of the P-Star model, Hallman et al. (1989, 1991) assumes that the general price level will move towards the long-run equilibrium price level. Furthermore, the current prices in the long-run will move towards the equilibrium prices as a result of the pressure arising from growth in money supply. Therefore, the price gap theoretically converges to zero. Because of the converging assumption, the general price level and the equilibrium price level should be cointegrated. Following the assumptions, if the general price level is below (above) the equilibrium price level then the future price level is expected to increase (decrease). In this direction, the negative price gap means increase in the general price level, while the positive price gap means decrease in the general price level (Hallman et al., 1991; 842–843).

In the P-Star model, the econometric expression of the hypothesis about the dynamic relationship between inflation rate and price gap is error-correction model in equation (5). In equation (5), Δ is the difference operator, Δp is the inflation rate, β_0 is the constant-term coefficient, β_1 is the price gap coefficient, γ_i is the lag coefficient related to the inflation rate and ε is the error-term. According to P-Star model, the price gap coefficient β_1 should be negative ($\beta_1 < 0$) and statistically significant. Lag or lags of the inflation rate are included in order to determine short-run dynamics.

$$\Delta p_t = \beta_0 + \beta_1(p_{t-1} - p_{t-1}^*) + \sum_{i=1}^n \gamma_i \Delta p_t + \varepsilon_t, \quad \varepsilon_t \sim N(0, \sigma^2) \quad (5)$$

LITERATURE REVIEW

The P-Star model which is based on quantity theory was first introduced by Hallman et al. (1989, 1991). P-Star model was developed as a dynamic model of inflation and has been applied as an indicator of potential inflation since its introduction. In this direction, the P-Star model has composed a wide range of theoretically and empirically literature. The P-Star model was supported with its standard expression by many studies in the empirical literature (Hallman et al., 1989; 1991; Hoeller & Poret, 1991; Tödter & Reimers, 1994; Hewarathna, 2000; Yamak & Ceylan, 2005; Tawadros, 2007; Cronin, 2018). Nevertheless, there are also some studies in which the P-Star model was criticized in the empirical literature (Christiano, 1989; Tatom, 1990; Pecchenino & Rasche, 1990). The view claiming that the P-Star model is more valid for large economies rather than small economies, was supported by some studies (Hoeller & Poret, 1991; Tatom, 1992). The P-Star model is highly sensitive to monetary aggregates (Tödter & Reimer, 1994; Becsi & Duca, 1994; Broer & Caputa, 2004; Yamak & Ceylan, 2005; Rusek, 2008).

Later on, important developments took place in the theory of P-Star model. Kool & Tatom (1994) have stated that the P-Star model was more compatible for countries which had large closed economy assumption and flexible exchange rate system. Therefore, Kool & Tatom (1994) have emphasized that the P-Star model with standard expression was not compatible for countries which had small open economy assumption and fixed exchange rate system. Kool & Tatom (1994) have stated that the money supply had become endogenous under that assumption and the domestic equilibrium price level was determined by the large country which was the anchor of the system. In this context, Kool & Tatom (1994) have adapted the P-Star model by including the foreign price gap. The P-Star model developed with the foreign price gap was tested and supported by many studies in the empirical literature (Kool & Tatom, 1994; Garcia-Herrero & Pradhan, 1998; Frait et al., 2000; Rodriguez, 2004). Mihalicova (2011) argued that both domestic and foreign price gap was highly effective on inflation. Wesche (1998) and Tsianos (2001) argued that the domestic price gap was more effective than the foreign price gap on inflation. Rusek (2008) and Kiptui (2013) emphasized that only the domestic price gap had an impact on inflation.

Another important development of the theory of P-Star model was introduced by Svensson (2000) and Gerlach & Svensson (2003). Gerlach & Svensson (2003) used the real money gap as the inflation indicator instead of the price gap. As the most important cause of this change, Gerlach & Svensson (2003) have emphasized that the real money gap referred directly to monetary aggregates. The P-Star model developed with the real money gap was tested and supported by many studies in the empirical literature (Altimari, 2001; Trecroci & Vega, 2002; Gerlach & Svensson, 2003; Belke & Polleit, 2006; Gonzalez et al., 2009). The P-Star model along with different versions have been tested as an indicator of potential inflation for the Turkish economy. Within the examination of the literature on the Turkish economy, the P-Star model is valid and the model has an important role in explaining dynamics of inflation (Yamak & Ceylan, 2005; Ozdemir & Saygili, 2009; Islatince & Siklar, 2015).

Table 1. Summary of The Chosen Empirical Literature

<i>Author</i>	<i>Country</i>	<i>Period</i>	<i>Monetary Aggregate</i>	<i>Result</i>
Hallman et al., (1989, 1991)	USA	1955:01-1988:04 (quarterly)	M2	P-Star model is valid as long as the M2 monetary aggregate is used.
Christiano, (1989)	USA	1959:01-1989:03 (quarterly)	M2	The P-Star model performs better than the T-Bill model in terms of the root mean square error, nevertheless the T-Bill model performs better than the P-Star model in terms of the average absolute error.
Tatom, (1990)	USA	1955:01-1988:04 (quarterly)	M1, M2	P-Star model is valid if M1 monetary aggregate is used rather than M2 monetary aggregate.
Pecchenino & Rasche, (1990)	USA	1955:01-1988:01 (quarterly)	M2	P-Star was found to be insufficient to explain inflation dynamics.

Hoeller & Poret, (1991)	20 OECD Countries	1960:01-1990:02 (semi-annual)	USA, Italy, Canada: M2; Japan: M2+CD; Germany, France: M3; UK: M4.	P-Star model was found to be valid for large economies rather than small economies.
Tatom, (1992)	Austria	1960-1990 (annually)	M3	P-Star model was found to be invalid. Nevertheless, there is a significant long-run relationship between Australia's inflation and Germany's inflation.
Kool & Tatom, (1994)	Austria, Belgium, Denmark, Holland, Switzerland	1960-1992 (annual) (quarterly)	M1, M2	Because of that countries fit the small open economy assumption and adopt fixed exchange rate system, P-Star model was found to be invalid. Nevertheless, the prices of these countries were determined to vary depending on German foreign price gap.
Tödter & Reimers, (1994)	Germany	1971:01-1992:04 (quarterly)	M1, M2, M3	The P-Star model was found to be valid for M3 monetary aggregate while it was found to be invalid for M2 and M1 monetary aggregate.
Becsi & Duca, (1994)	USA	1959:02-1993:03 (quarterly)	M2, M2B	M2B monetary aggregate was determined to have better estimation power than M2 monetary aggregate. In the study, it was emphasized that M2B monetary aggregate increased performance of the P-Star model.
Garcia-Herrero & Pradhan, (1998)	Spain	1970:01-1989:02; 1989:03-1996:04 (quarterly)	ALP	P-Star model was determined to be valid for the first sample period. However, the compatibility of the model increased with the addition of the German foreign price gap for the second sample period. The domestic price gap was the most important variable in explaining price movements in both periods.
Frait et al., (2000)	Czech Republic	1991:01-1999:01 (quarterly)	M2	The German foreign price gap is much more important than the domestic price gap, and the equilibrium price level is highly influenced by Germany's monetary policy.
Hewerathna, (2000)	Australia, New Zealand	1970:01-1999:04 (quarterly) 1982:01-1998:04 (quarterly)	M3	The P-Star model was found invalid in Australia, it was found valid in New Zealand for M3 monetary aggregate. The Central Bank of New Zealand is able to control the price movements by changing the money supply.
Altimari, (2001)	Euro Area	1981:01-2000:02 (quarterly)	M1, M2, M3, Credit Aggregate	The real money gap based on M3 monetary aggregate was found to perform very well in predicting inflation. The claim that the real money gap should be the focal point of the monetary policy was rejected.
Trecroci & Vega, (2002)	Euro Area	1980:04-1998:04 (quarterly)	M3	According to findings, it was determined that there is a relationship between real money gap and inflation, and M3 monetary aggregate contains important information about future price movements for the Euro Area.
Gerlach & Svensson, (2003)	Euro Area	1980:01-2001:01 (quarterly)	M3	The P-Star model and the real money gap as an indicator of future inflation was supported for the Euro Area.

Rodriguez, (2004)	Puerto Rico	1964-1997 (annual)	M1	The results show that the price level in Puerto Rico was highly influenced by the real output and velocity of money. In addition, the price level was determined by the U.S. monetary policy.
Broer & Caputo, (2004)	Chile	1986:02-2004:02 (quarterly)	M0, M1A, M2A, M3, M7, M7exDBC	Although the P-Star model showed a good performance for the Chilean Economy, the performance of the model decreased during the 2000-2004 period.
Yamak & Ceylan, (2005)	Türkiye	1994:01-2004:12 (annual)	M1, M2, M2Y, M3	The P-Star model was supported for all monetary aggregates. The best result was determined to be the P-Star model that derived from M2Y monetary aggregate.
Belke & Polleit, (2006)	Sweden	1987:01-2005:01 (quarterly)	M3	The P-Star model was determined to be valid. Furthermore, the M3 monetary aggregate was an important indicator for explaining inflation movements.
Tawadros, (2007)	Egypt, Morocco, Jordan	Egypt, Morocco; 1972:01-2002:04 Jordan; 1976:01-2002:04 (quarterly)	Currency in circulation	The P-Star model is not supported if output and velocity are modeled with the deterministic trend. Nevertheless, the P-Star model is supported if output and velocity are modeled with the stochastic trend. According to empirical findings, the P-Star was supported for countries.
Rusek, (2008)	Poland	1997:01-2006:04 (quarterly)	M1, M2, M3	The P-Star model was invalid for M1 and M3 monetary aggregates, while it was valid for M2 monetary aggregate. The inflation dynamics of the Polish economy was determined by the domestic price gap.
Gonzalez et al., (2009)	Colombia	1980:01-2005:02 (quarterly)	M3	According to findings, it was emphasized that real money gap and real output gap had a positive effect on the inflation gap.
Ozdemir & Saygili, (2009)	Türkiye	1990:01-2007:03 (quarterly)	M2Y	The P-Star model was supported for the Turkish economy. In the study, it was stated that the P-Star model had better estimation power than the New Classic Phillips Curve.
Mihalicova et al., (2011)	Bulgaria	1997:01-2009:02 (quarterly)	M2	The German foreign price gap was found to have a significant effect on Bulgarian prices. Furthermore, the domestic price gap had a statistically significant effect on prices.
Czudaj, (2011)	Euro Area	1994:01-2005:04 (quarterly)	M3	The P-Star model was found to be a useful indicator for estimating inflation. Price gap performed better than real output gap.
Islatince & Siklar, (2015)	Türkiye	2002:01-2014:12 (monthly)	M1, M2	The P-Star model was found to be valid. According to the results, the most important factor affecting short- and long-run inflation is the money gap. In the study, M1 monetary aggregate gave better results than M2 monetary aggregate.
Cronin, (2018)	USA	1960:03-2016:02 (quarterly)	M2, MZM	The P-Star model was supported. Moreover, the velocity gap had more effect on inflation than the real output gap.

DATA AND ESTIMATION PROCESS

Data

The aim of this study is to test the validity of P-Star model for the Turkish economy. The study covers the period of 2005:04–2019:01 (quarterly). All of the variables used in the econometric analysis of the study are obtained from the Electronic Data Delivery System of the Central Bank of the Republic of Türkiye (CBRT–EDDS). In this study, all variables were seasonally adjusted by using Census X–12 method. All of the variables were used in logarithmic form. Abbreviations and definitions of all variables are presented in Table 2.

Table 2. Abbreviations and Definitions of Variables

Variable Abbreviation	Variable Definition
INF _{CPI}	CPI Inflation Rate: First Difference of the Log of the CPI (2003=100)
PRICE _{GAP0}	Price Gap 0: $(P-P^*) = (V_0-V_0^*) + (Y^*-Y)$
PRICE _{GAP1}	Price Gap 1: $(P-P^*) = (V_1-V_1^*) + (Y^*-Y)$
PRICE _{GAP2}	Price Gap 2: $(P-P^*) = (V_2-V_2^*) + (Y^*-Y)$
PRICE _{GAP3}	Price Gap 3: $(P-P^*) = (V_3-V_3^*) + (Y^*-Y)$
M0	M0 Monetary Aggregates (Thousand TL)
M1	M1 Monetary Aggregates (Thousand TL)
M2	M2 Monetary Aggregates (Thousand TL)
M3	M3 Monetary Aggregates (Thousand TL)
V0	Velocity of M0 Monetary Aggregates
V1	Velocity of M1 Monetary Aggregates
V2	Velocity of M2 Monetary Aggregates
V3	Velocity of M3 Monetary Aggregates
V0*	Long-Run Equilibrium Velocity of M0 Monetary Aggregates
V1*	Long-Run Equilibrium Velocity of M1 Monetary Aggregates
V2*	Long-Run Equilibrium Velocity of M2 Monetary Aggregates
V3*	Long-Run Equilibrium Velocity of M3 Monetary Aggregates
Y	Real Output Level: Real Gross Domestic Product (Thousand TL)
Y*	Potential Real Output Level: Potential Real Gross Domestic Product
USDV	Exchange Rate Volatility (USD/TL)
INF _{FOOD}	Food Inflation Rate: First Difference of the Logarithm of the Food Prices (2003=100)
INF _{ENERGY}	Energy Inflation Rate: First Difference of the Logarithm of the Crude Petroleum and Natural Gas Prices (2003=100)

Estimation Process

In order to examine the validity of P-Star model for Turkish economy, the following steps are used in the econometric process. In this study firstly, four different price gaps were calculated under monetary aggregates M0, M1, M2, and M3. The gaps of all variables were computed as the difference between the current value and the potential value by using a Hodrick–Prescott (HP) filter (Hodrick & Prescott, 1981). Secondly, four different P–

Star models were estimated by using Generalized Method of Moments (GMM) and the optimal P–Star model was determined. In line with the purpose of the study, using GMM allows more accurate and reliable results to be obtained. GMM eliminates possible endogeneity and exogeneity problems. In the method, the lags of variables in the system and/or outside the system can be determined externally and can also be used as instrumental variables. Another advantage of the method is that the regression model does not have to be a linear function of the parameter of interest. The GMM allows equation estimations to be made without resorting to linearization techniques and without losing valuable information in the process (Gan & Yu, 2009;169). $\emptyset$, ∂ , β , and δ are constant terms, γ , ϑ , π , and λ are the coefficients of price gaps. The coefficients of price gaps are expected negatively and statistically significant. The negative and statistically significant coefficients of price gaps indicate that the validity P–Star model. $\varepsilon_{t,1}$, $\varepsilon_{t,2}$, $\varepsilon_{t,3}$, and $\varepsilon_{t,4}$ are error terms and ρ , v , o , and η are the coefficients of expected inflation in all models.

MODEL 0

$$\Delta INF_{CPI_t} = \emptyset + \gamma(PRICE_{GAP0})_{t-1} + \sum_{i=1}^n \rho_i \Delta INF_{CPI_{t-i}} + \varepsilon_{t,1}, \quad \varepsilon_{t,1} \sim N(0, \sigma^2)$$

MODEL 1

$$\Delta INF_{CPI_t} = \partial + \vartheta(PRICE_{GAP1})_{t-1} + \sum_{i=1}^n v_i \Delta INF_{CPI_{t-i}} + \varepsilon_{t,2}, \quad \varepsilon_{t,2} \sim N(0, \sigma^2)$$

MODEL 2

$$\Delta INF_{CPI_t} = \beta + \pi(PRICE_{GAP2})_{t-1} + \sum_{i=1}^n o_i \Delta INF_{CPI_{t-i}} + \varepsilon_{t,3}, \quad \varepsilon_{t,3} \sim N(0, \sigma^2)$$

MODEL 3

$$\Delta INF_{CPI_t} = \delta + \lambda(PRICE_{GAP3})_{t-1} + \sum_{i=1}^n \eta_i \Delta INF_{CPI_{t-i}} + \varepsilon_{t,4}, \quad \varepsilon_{t,4} \sim N(0, \sigma^2)$$

Finally, the validity of P–Star model was tested for the Turkish economy and the empirical findings were discussed in the context of the purpose of the study.

EMPIRICAL FINDINGS AND DISCUSSION

In defining the P–Star model, it is emphasized that the general price level and the equilibrium price level are co-integrated. Therefore, the price gap should be stationary in P–Star model. In order to apply the P–Star model, the inflation rate should have a stationary process together with the price gap. Augmented Dickey–Fuller (ADF) (Dickey & Fuller, 1979; 1981) and Phillips–Perron (PP) (Phillips & Perron, 1988) unit root test results for stationary analysis are presented in Table 3. According to the ADF and PP unit root test results, it was found that all variables used in the analysis of the study were stationary at the level. In this respect, it is determined that inflation rate (INF_{CPI}) and the price gaps ($PRICE_{GAP0}$, $PRICE_{GAP1}$, $PRICE_{GAP2}$, $PRICE_{GAP3}$) provide the assumption of stationary in order to apply the restricted P–Star model.

Table 3. Unit Root Test Results

	ADF			PP		
	Intercept	Trend– Intercept	None	Intercept	Trend– Intercept	None
PRICE _{GAP0}	-3.273** (0)	-3.161 (0)	-3.324*** (0)	-3.273** [0]	-3.161 [0]	-3.324*** [0]
PRICE _{GAP1}	-4.186*** (0)	-3.867** (2)	-4.229*** (0)	-4.186*** [0]	-4.142*** [0]	-4.229*** [0]
PRICE _{GAP2}	-4.513*** (0)	-4.453*** (0)	-4.554*** (0)	-4.513*** [0]	-4.453*** [0]	-4.554*** [0]
PRICE _{GAP3}	-5.023*** (0)	-4.968*** (0)	-5.069*** (0)	-5.029*** [1]	-4.970*** [1]	-5.076*** [1]
INF _{CPI}	-4.819*** (0)	-5.008*** (0)	1.068 (6)	-4.792*** [3]	-4.761*** [5]	-1.778* [4]
INF _{FOOD}	-6.551*** (0)	-6.755*** (0)	0.230 (4)	-6.661*** [3]	-6.838*** [3]	-2.815*** [4]
INF _{ENERGY}	-6.016*** (0)	-5.949*** (0)	-5.863*** (0)	-5.957*** [3]	-5.885*** [3]	-5.873*** [1]
USDV	-5.366*** (1)	-5.499*** (1)	-0.435 (3)	-3.230** [2]	-3.373* [2]	-1.624* [2]

Note: ***, **, and * represent 1%, 5%, and 10% significance levels respectively. The lag length for the ADF test was determined according to the Schwarz Information Criteria (SIC). The maximum lag length is taken 9. The values in parentheses indicate the optimal lag lengths. The bandwidth for the PP test was determined according to the Newey–West bandwidth. The values in square brackets indicate the bandwidths.

The Models 0, 1, 2, and 3 which were established for the analysis of the P–Star model, were estimated by the GMM method and the findings of GMM were shown in Table 4, respectively. While the models were estimated by the GMM method, food inflation, energy inflation, exchange rate volatility, and inflation rate variables, which are thought to be related to explanatory variables, were used as instrumental variables together with their lagged values.

The J–statistic of Hansen (1982) shows whether there is over–identification problem in the equation. As seen in Table 4, J–statistics for all models were found to be statistically insignificant. The H_0 hypothesis for the J–statistic states that there is no any over–identification problem in an equation in other words the over–identification constraints are orthogonal to the error terms. H_0 hypothesis is not rejected statistically at the level of 1% for all models. In this respect, there is no over–identification problem in all models. In each of the models presented in Table 4, the price gap coefficients are statistically significant and negative. Thus, P–Star models were found to be valid in all models. If the performance criteria of the estimated models are compared, the models with the lowest root mean square error (RMSE) are Model 3, 2, 0, and 1, respectively. Therefore, according to performance criteria, Model 3 can be considered as the optimal model. Model 3 is the price gap equation calculated by using M3 monetary aggregate. Thus, the M3 monetary aggregate for the Turkish economy is considered to be a more effective tool as an indicator of potential inflation compared to the other monetary aggregates. Following the M3 monetary aggregate, it can be thought that M2 monetary aggregate is an effective monetary tool and M2 monetary aggregate can be used as an indicator of inflation. If the findings of Model 3 are examined in detail, it is seen that all the variables are statistically significant at least level of 1%. In addition, the price gap coefficient is negative and statistically significant. According to the results obtained from the GMM method, the coefficient of the price

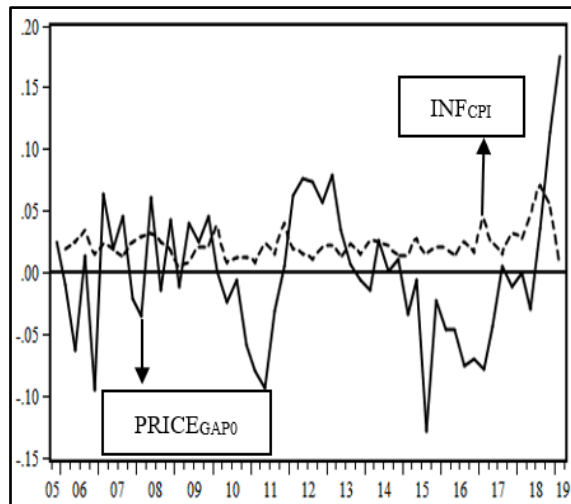
gap was found approximately -0.24. This coefficient is statistically significant at the level of 1%. Accordingly, the instability between the short- and the long-run will decrease by 24% at the end of a period.

Table 4. GMM Method Results

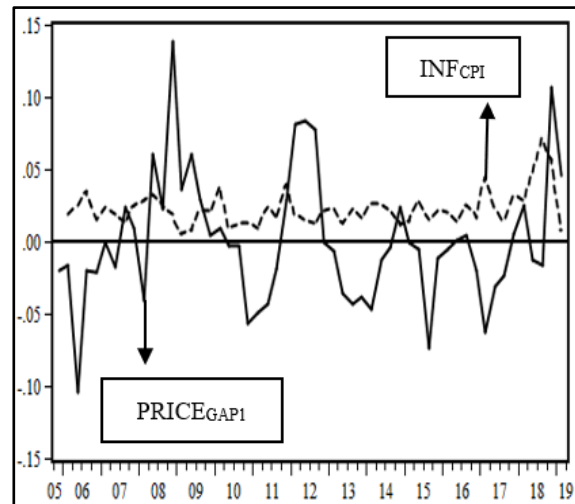
Independent Variable	Dependent Variable: INF_{CPI}			
	Model 0	Model 1	Model 2	Model 3
Constant Term	0.011897***	0.013822***	0.012993***	0.012648***
$PRICE_{GAP0(t-1)}$	-0.120137***	—	—	—
$PRICE_{GAP1(t-1)}$	—	-0.167606***	—	—
$PRICE_{GAP2(t-1)}$	—	—	-0.206273***	—
$PRICE_{GAP3(t-1)}$	—	—	—	-0.240937***
$INF_{CPI(t-1)}$	0.437720***	0.379244***	0.393079***	0.406248***
RMSE	0.013548	0.013698	0.013155	0.013042
J-statistic	10.04987	8.624500	10.32082	10.25852
J-statistic Prob.	0.816591	0.896319	0.799089	0.803171
P-STAR Model	Valid	Valid	Valid	Valid

Note: ***, **, and * represent 1%, 5%, and 10% significance levels respectively. RMSE: Root Mean Squared Error.

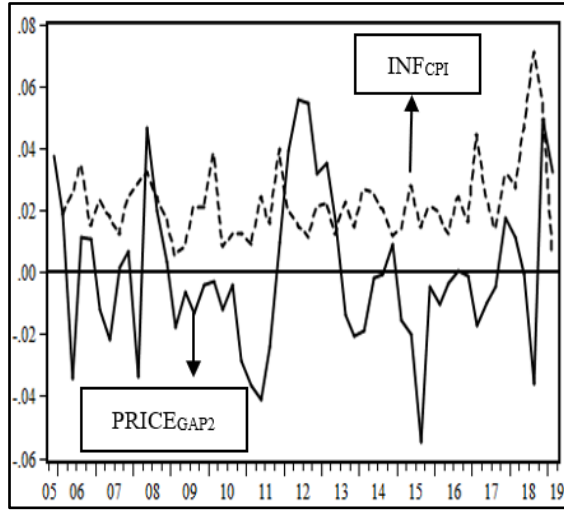
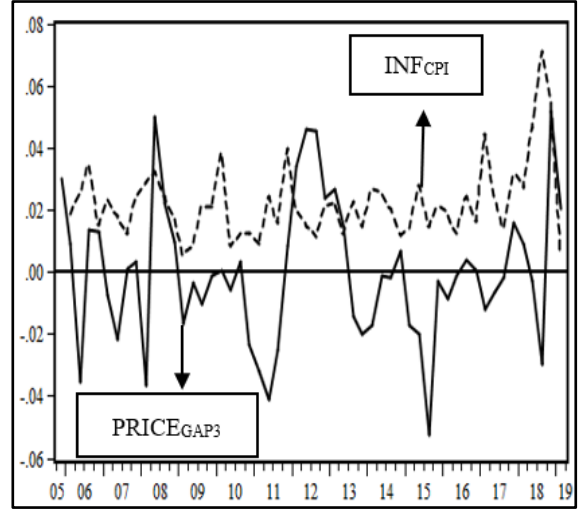
In addition to the results in Table 4, the price gap and the inflation rate are presented together in Graph 1, 2, 3, and 4. As can be seen from the graphs presented below, when the price gap is positive, the inflation rate generally decreases in the following period or when the price gap is negative, the inflation rate generally increases in the following period.

Graph 1. $PRICE_{GAP0}$ and INF_{CPI}

Graph 2. $PRICE_{GAP1}$ and INF_{CPI}

Graph 3. PRICE_{GAP2} and INF_{CPI}Graph 4. PRICE_{GAP3} and INF_{CPI}

CONCLUSION

The purpose of this study is to answer three questions: Is the P–Star model valid for the Turkish economy? Is the price gap as an indicator of inflation really an indicator of potential inflation for the Turkish economy? Which monetary aggregate provides optimal direction for policymakers in inflation prediction? For this aim, in this study, four different price gaps were obtained by using under monetary aggregates M0, M1, M2, and M3 and then, four different P–Star models were estimated by using GMM. Therefore, the optimal P–Star model was specified for Turkish economy. This study covers the period of 2005:04–2019:01 quarterly.

According to the findings obtained from ADF and PP unit root tests, the inflation rate and price gap variables were stationary at their levels. In this context, the stationarity assumption was provided for applying the P–Star model. According to the GMM results, the price gap coefficients in each of the models were found to be negative and statistically significant. In this regard, it was found that the P–Star model was valid for all models. By comparing the performance criteria of the estimated models, Model 3 (price gap equation calculated using M3 monetary aggregate) was determined as the most optimal model. The price gap coefficient obtained from Model 3 was calculated as approximately -0.24 and was found to be statistically significant. According to the coefficient, the instability between the short– and the long–run will decrease by 24% at the end of a period. Moreover, the inflation rate will return to equilibrium after approximately four periods.

According to the findings of this study, the best P–Star models are Model 3, 2, 0, and 1, respectively. Thus, it can be stated that the monetary aggregates that provide the optimal direction to policymakers in the prediction of inflation are M3, M2, M0, and M1, respectively. The policies to be implemented are very important in the fight against inflation and ensuring price stability. Accurate and reliable inflation indicators are needed for these policies to be implemented effectively. In this context, we can say that the M3 monetary aggregate for the Turkish economy is considered to be a more effective tool as an indicator of potential inflation compared to the other monetary aggregates. Other findings of this study give that the P–Star model is valid for Turkish economy and the model has an important role in explaining dynamics of inflation.

REFERENCES

- Altimari, N. S. (2001). Does Money Lead Inflation in the Euro Area?. *European Central Bank Working Paper Series*, 63, 1–50.
- Becsi, Z., & Duca, J. V. (1994). Adding Bond Funds to M2 in the P-Star Model of Inflation. *Economics Letters*, 26, 143–147.
- Belke, A., & Polleit, T. (2006). Money and Swedish Inflation. *Journal of Policy Modeling*, 28(8), 931–942.
- Broer, T., & Caputo, R. (2004). Money as an Inflation Indicator in Chile–Does P* Still Work?. *Central Bank of Chile Working Papers*, 293, 1–28.
- Christiano, L. J. (1989). P*: Not the Inflation Forecaster’s Holy Grail. *Quarterly Review, Federal Reserve Bank of Minneapolis*, 13, 3–18.
- Cronin, D. (2017). US Inflation and Output since the 1970s: a P-Star Approach. *Empirical Economics*, 54(2), 567–591.
- Czudaj, R. (2011). P-Star in Times of Crisis–Forecasting Inflation for the Euro Area. *Economic Systems*, 35(3), 390–407.
- Dickey, D., & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the Estimates for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366a), 427–431.
- Dickey, D., & Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica*, 49(4), 1057–1072.
- Frait, J., Komarek, L., & Kulhanek, L. (2000). P-Star Model Based Analysis of Inflation Dynamics in the Czech Republic. *Warwick Economic Research Papers*, 565, 1–12.
- Friedman, B. M. (1988). Monetary Policy without Quantity Variables. *American Economic Review*, 78(2), 440–445.
- Friedman, B. M., & Kuttner, K. N. (1996). A Price Target for U.S. Monetary Policy? Lessons from the Experience with Money Growth Targets. *Brookings Papers on Economic Activity*, 1, 77–146.
- Gan, P., & Yu, H. (2009). Optimal Islamic Monetary Policy Rule for Malaysia: The Svensson’s Approach. *International Research Journal of Finance and Economics*, 30(30), 165–176.
- García-Herrero, A., & Pradhan, M. V. (1998). The Domestic and Foreign Price Gaps in the P-Star Model: Evidence from Spain. *International Monetary Fund Working Paper*, 98(64), 1–26.
- Gerlach, S., & Svensson, L. E. O. (2003). Money and Inflation in the Euro Area: a Case for Monetary Indicators?. *Journal of Monetary Economics*, 50(8), 1649–1672.
- Gonzalez, A., Melo, L. F., & Posada, C. E. (2009). Inflation and Money in Colombia: Another P-Star Model. *Applied Economics*, 41(10), 1321–1329.
- Goodhart, C. A. E. (2007). Whatever Became of the Monetary Aggregates?. *National Institute Economic Review*, 200(1), 56–61.
- Hallman, J. J., & Anderson, R. G. (1993). Has the Long-Run Velocity of M2 Shifted? Evidence from the P* Model. *Economic Review–Federal Reserve Bank of Cleveland*, 29(1), 14–26.
- Hallman, J. J., Porter, R. D., & Small, D. H. (1989). M2 Per Unit of Potential GNP as an Anchor for the Price Level. *Board of Governors of the Federal Reserve System Staff Study*, 157, Washington D.C.
- Hallman, J. J., Porter, R. D., & Small, D. H. (1991). Is the Price Level Tied to the Stock of M2 in the Long Run?. *The American Economic Review*, 81(4), 841–858.
- Hansen, L. P. (1982). Large Sample Properties of Generalized Method of Moments Estimators. *Econometrica*, 50(4), 1029–1054.
- Hewarathna, R. (2000). The P-Star Model in Australia and New Zealand. *LA Trobe University Discussion Paper*, 1–17.

- Hodrick, R. J., & Prescott, E. C. (1981). Post-War Business Cycles: an Empirical Investigation. *Northwestern University Discussion Paper*, 451.
- Hoeller, P., & Poret, P. (1991). Is P-Star a Good Indicator of Inflationary Pressure in OECD Countries?. *OECD Economic Studies*, 17, 7–29.
- Issing, O. (2007). Monetary Policy over Fifty Years. Paper Presented at a Conference to Mark the Fiftieth Anniversary of the Deutsche Bundesbank, Frankfurt.
- Islatince, H., & Siklar, I. (2015). P-Star Approach to Modelling and Forecasting Inflation: Some Empirical Evidence from Turkey. *Journal of Business & Economic Policy*, 2(3), 102–110.
- Kiptui, M. C. (2013). The P-Star Model of Inflation and Its Performance for the Kenyan Economy. *International Journal of Economics and Finance*, 5(9), 82–95.
- Kool, C. J. M., & Tatom, J. A. (1994). The P-Star Model in Five Small Economies. *Review of the Federal Reserve Bank of St. Louis*, 76(3), 11–29.
- Mihalicova, X., Gazda, V., Kubak, M., & Grof, M. (2011). P-Star Model Under the Currency Board—The Case of Bulgaria 1997–2008. *Romanian Journal of Economic Forecasting*, 3, 83–91.
- Ozdemir, K. A., & Saygili, M. (2009). Monetary Pressures and Inflation Dynamics in Turkey: Evidence from P-Star Model. *Emerging Markets Finance and Trade*, 45(6), 69–86.
- Pecchenino, R. A., & Rasche, R. H. (1990). P* Type Models: Evaluation and Forecast. *International Journal of Forecasting*, 6(3), 421–440.
- Phillips, P., & Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 75(2), 335–346.
- Rodriguez, C. A. (2004). A P* Model of Inflation in Puerto Rico. *American Review of Political Economy*, 2(2), 16–41.
- Rusek, A. (2008). Inflation Dynamics in the “New” EU Members State: Poland 1998–2006. 223 *Macroeconomic and Regional of the European Integration*, 7–17.
- Svensson, L. E. O. (2000). Does the P* Model Provide Any Rationale for Monetary Targeting?. *German Economic Review*, 1(1), 69–81.
- Tatom, J. A. (1990). The P-Star Approach to the Link between Money and Price. *Federal Reserve Bank of St. Louis Working Paper*, 90–008, 1–35.
- Tatom, J. A. (1992). The P-Star Model and Austrian Prices. *Empirica*, 19(1), 3–17.
- Tawadros, G. B. (2007). A Structural Time Series Test of the P-Star Model: Evidence from the Middle East. *Applied Financial Economics*, 17(6), 463–467.
- Tödter, K. H., & Reimers, H. E. (1994). P-Star as a Link between Money and Prices in Germany. *Review of World Economics*, 130(2), 273–289.
- Trecroci, C., & Vega, J. L. (2002). The Information Content of M3 for Future Inflation in the Euro Area. *Review of World Economics*, 138(1), 22–53.
- Tsianos, E. G. (2001). P-Star Analysis in a Converging Economy: The Case of Greece. *Economic Modelling*, 18(1), 49–60.
- Wesche, K. (1998). The P-Star Model and Monetary Integration in Europe. *Institute for International Economics, Bonn University*, 1–16.
- Woodford, M. (2008). How Important Is Money in the Conduct of Monetary Policy?. *Journal of Money, Credit, and Banking*, 40(8), 1561–1598.
- Woodford, M. (2007). Does a ‘Two-Pillar Phillips Curve’ Justify a Two-Pillar Monetary Policy Strategy?. *CEPR Discussion Paper*, 6447, 1–34.
- Yamak, R., & Ceylan, S. (2005). P-Star Modeli: Denge Fiyat Açığı Enflasyon İlişkisi. *Ekonomik Yaklaşım*, 16(56), 1–17.

KÜRESEL ENTEGRASYON SÜRECİNDE STRATEJİK BİR OYUNCU OLARAK RUSYA VE ULUSLARARASI KURULUŞLAR

RUSSIA AS A STRATEGIC PLAYER IN THE GLOBAL INTEGRATION PROCESS AND INTERNATIONAL ORGANIZATIONS

Demet Şefika Mangır*

* Doç. Dr. Selçuk
Üniversitesi Uluslararası
İlişkiler Ana Bilim Dalı
ORCID: 0000-0002-2542-
8551
E-mail:
demetacar@selcuk.edu.tr

Makale Türü
Araştırma Makalesi
Article Type
Research Article

Geliş Tarihi
Received
10.02.2025

Kabul Tarihi
Accepted
10.06.2025

Önerilen Atf Şekli /
Recommended Citation:
Mangır, Ş.D, (2025).
Küresel Entegrasyon
Sürecinde Stratejik Bir
Oyuncu Olarak Rusya Ve
Uluslararası Kuruluşlar,
Akşehir Meslek
Yüksekokulu Sosyal
Bilimler Dergisi, 19, 38-59

ÖZET

(Küresel entegrasyon süreci, devletleri ve uluslararası kuruluşları ekonomik kalkınma, iklim değişikliği, çevre kirliliği ve uluslararası çatışmalar gibi karmaşık sorunlarla mücadelede iş birliğine yöneltmiştir. Bu bağlamda Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Birliği (AB) ve Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (ASEAN) gibi kuruluşlar, çok taraflı çözümler geliştirme çabalarının merkezinde yer alırken, büyük güçlerin bu yapılarla katılımı küresel sorunların çözümündeki etkilerini artırmaktadır. Sovyetler Birliği'nin çöküşü, küresel güç dengesinde derin değişimlere yol açarak Rusya'nın uluslararası kuruluşlarla iş birliğini daha aktif bir şekilde şekillendirmesine zemin hazırlamıştır. Sovyet mirası ve BM Güvenlik Konseyi'ndeki daimi üyelik gibi avantajlar, Rusya'nın küresel düzeyde etkisini artırmasına katkıda bulunmuştur. Ayrıca, Avrasya Ekonomik Birliği ve Şanghay İşbirliği Örgütü gibi bölgesel oluşumlar, Rusya'nın modern dış politikasında önemli rol oynamaktadır. Makale, Rus dış politikasının uluslararası kuruluşlarla ilişkilerini tarihsel miras ve güncel stratejik hedefler çerçevesinde analiz etmekte, bu bağlamda BM, APEC ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü gibi platformlardaki etkisini ele almaktadır. Rusya'nın iş birliği stratejileri, uluslararası düzenin şekillenmesinde aktif bir rol oynadığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler; Küresel Entegrasyon, Bölgesel İşbirliği, Rus Dış Politikası, Avrasya Ekonomik Birliği, Şanghay İşbirliği Örgütü.

ABSTRACT

The process of global integration has led states and international organizations to cooperate in tackling complex problems such as economic development, climate change, environmental pollution and international conflict. In this context, organizations such as the United Nations (UN), the European Union (EU) and the Association of Southeast Asian Nations (ASEAN) are at the center of efforts to develop multilateral solutions, while the participation of great powers in these structures increases their influence in solving global problem. The collapse of the Soviet Union led to profound shifts in the global balance of power, paving the way for Russia to more actively shape its cooperation with international organization. The Soviet legacy and advantages such as permanent membership in the UN Security Council have contributed to Russia's growing influence at the global level. Moreover, regional formations such as the Eurasian Economic Union and the Shanghai Cooperation Organization play an important role in Russia's modern foreign policy. The article analyzes the relations of Russian foreign policy with international organizations within the framework of historical legacy and current strategic goals, and in this context, it discusses its influence in platforms such as the UN, APEC and the Organization of the Black Sea Economic Cooperation. Russia's cooperation strategies show that it plays an active role in shaping the international order.

Keywords; Global Integration, Regional Cooperation, Russian Foreign Policy, Eurasian Economic Union, Shanghai Cooperation Organization.

KÜRESEL ENTEGRASYON SÜRECİNDE STRATEJİK BİR OYUNCU OLARAK RUSYA VE ULUSLARARASI KURULUŞLAR

GİRİŞ

Küresel entegrasyon süreci, uluslararası toplumu sürdürülebilir ekonomik kalkınma, iklim değişikliği, atmosferik ve diğer çevresel kirlilik, uluslararası ihtilaflar, devlet içi çatışmalar, kitle imha silahlarının yayılması ve uluslararası terörizm gibi bir dizi zorlu sorunla karşı karşıya bırakmıştır. Bunun yanı sıra, küreselleşme çağında devletler ve uluslararası kuruluşlar arasındaki iş birliği, ekonomik, siyasi, sosyal, insani ve çevresel çıkarların koordinasyonu açısından kritik bir rol oynamaktadır (Keohane, 2002, 39-41). Günümüzde, küresel meselelerin çözümü ikili ilişkilerin ötesine geçmiş, çok taraflı mekanizmalar aracılığıyla ortak çözümler geliştirilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu durum, uluslararası kuruluşların, özellikle Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Birliği (AB), Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (ASEAN) ve benzeri yapıların önemini artırmıştır. Örneğin BM, uluslararası barış ve güvenliği koruma, insani krizlere müdahale etme ve sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etme gibi birçok alanda merkezi bir aktör olarak kabul edilmektedir. Öte yandan, uluslararası kuruluşlar, devletlerin egemenliği karşısında nispeten daha zayıf konumda olsalar da, artan iş birliği ve küresel sorunların karmaşıklığı bağlamında rolleri giderek genişlemektedir. Bu bağlamda, bölgesel kuruluşların etkisi dikkat çekmektedir. Örneğin AB'nin çevre politikalarındaki liderliği veya ASEAN'ın ekonomik entegrasyon çabaları uluslararası düzenin önemli unsurlarıdır. Bu bağlamda Rusya örneğinde olduğu gibi, büyük güçlerin uluslararası kuruluşlara katılımı, bu yapıların etkinliğini ve küresel sorunların çözümündeki rolünü önemli ölçüde şekillendirmektedir. Rusya, BM Güvenlik Konseyi'ndeki daimi üyeliği, Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) liderliği ve Şanghay İşbirliği Örgütü'ndeki (ŞİÖ) aktif katılımıyla hem küresel hem de bölgesel düzeyde iş birliği süreçlerine katkıda bulunmaktadır.

Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra, dünyanın en büyük güçlerinden birinin demokratik gelişim sürecine girmesiyle birlikte, küresel güç dengesi üzerinde derin bir değişim yapılması gerekmiştir. Soğuk Savaş dönemi boyunca uluslararası ilişkilerin birçok alanına damga vuran iki kutbun mücadelesi anlayışının sona ermesi, yalnızca küresel savaş tehditlerini ortadan kaldırmakla kalmamış, aynı zamanda silahlanma yarışının büyük bir bölümünü de gereksiz hale getirmiştir. Bunun ötesinde, bu dönüşüm hem bölgesel hem de küresel düzeyde yapıcı uluslararası iş birliği için önemli bir zemin hazırlamış ve BM gibi kuruluşların daha aktif bir şekilde rol almasını mümkün kılmıştır (Brown, 2022; 187-188). Dolayısıyla Sovyet sonrası dönemde, çok taraflı iş birliğine yönelik bu yeni yönelim, BM'nin yanı sıra bölgesel iş birliği girişimlerini de güçlendirmiştir. Örneğin, AEB ve ŞİÖ gibi platformlar, yeni güç dengelerinin oluşumunda önemli bir rol oynamıştır. Bu dönem, aynı zamanda uluslararası kuruluşların, özellikle küresel barış ve güvenliği sağlamada etkili bir iş birliği mekanizması geliştirme çabalarını da artırmıştır.

Modern Rusya, neredeyse tüm açık uluslararası hükümetler arası kuruluşlarda yer almakta, aynı zamanda bazı kapalı bölgesel kuruluşlarda (ŞİÖ) ve açık bölgesel (APEC Forumu) veya gayri resmi yapılar (G20, BRICS, vb.) içinde önemli roller üstlenmektedir. Bu katılım, 21. yüzyılda Rusya'nın hem bölgesel hem de küresel düzeyde daha özgüvenli bir duruş sergilemesine olanak sağlamış ve bireyci bir yaklaşım yerine giderek uluslararası bir yöntemi tercih etmesine neden olmuştur. Rusya'nın uluslararası kuruluşlarla çeşitli düzeylerde (evrensel, bölgesel) iş birliğini inceleyen birçok akademik çalışma bulunmasına rağmen, bu konu hala güncelliğini korumaktadır. Bu bağlamda, makalede Rus dış politikasının temel unsurlarına dayanarak, uluslararası kuruluşlarla iş birliğini karakterize eden bazı yönler ele alınacaktır. Makale öncelikle Sovyet mirası ve uluslararası kuruluşlara yönelik Rus yaklaşımlarını ele alarak, Sovyetler Birliği'nin diplomatik ve ideolojik mirasından kalan ve uluslararası alandaki gücünü sürdüren önemli bir unsur olan BM'deki daimi üyeliğine odaklanacaktır. Rusya'nın uluslararası kuruluşlarla ilişkileri, hem tarihi miras hem de modern dış politika hedefleri çerçevesinde irdelenecektir. Uluslararası örgütlerle iş birlikleri, Rusya'nın küresel ve bölgesel düzeydeki etkisini artırmasını sağlarken, uluslararası düzenin farklı alanlarında aktif bir oyuncu olmasına olanak tanımaktadır. Sovyetler sonrası alanda entegrasyon birliklerinin tarihindeki ilk aşama olarak değerlendirilen Bağımsız Devletler Topluluğuna (BDT), Avrupa'nın en eski kurumlarından biri olan AK ile Rusya arasındaki iş birliğine değinilmektedir. Rusya'nın sürükleyici güç olarak görüldüğü ve Sovyet sonrası alanda entegrasyon süreçlerini güçlendirmek açısından önemli görülen, AEB, ŞİÖ ve Asya-Pasifik bölgesine, özellikle APEC Forumu'na ve Karadeniz bölgesindeki devletlerarasındaki iş birliğini içeren Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütüne değinilerek sonuçlar ve önerilerle sonlandırılacaktır.

Uluslararası Sistemde Rusya: Tarihsel Kökenler, Stratejik Yaklaşımlar ve Kurumsal Etkileşim

1990'larda Sovyet sonrası dönemde Rus dış politikasındaki değişim, sosyalizmin çöküşü ve güçlü bir devletin on beş yeni devlete bölünmesiyle ortaya çıkan ulusal zayıflığın kabulüne dayanmıştır. Bu süreçte, iç istikrar ve mali hayatta kalma süreçlerine odaklanan Rusya, Sovyet sonrası alan çerçevesinde bile, lider bir rol üstlenme konusunda tereddüt etmesine ve hatta Rusya'nın bölgesel bir lider pozisyonu üstlenmeye çalışmasına karşın Vladimir Putin yönetimi ile yeni bir Rus küreselciliğinin yeniden dirilişi gerçekleşmiştir (Nikitin, 2008; 9). Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra, Rus dış politikası hakkında iki büyük tartışma ortaya çıkmıştır. Birincisi, Rusya'nın ulusal çıkarlarının, ABD'nin liderlik ettiği Euro-Atlantik dünyasıyla daha yakın ilişkiler kurup bu yapıya entegre olarak mı, yoksa ABD'nin dünya çapındaki gücünü sınırlamayı ve dengelemeyi amaçlayan dostlar ve ortaklar arayarak mı daha iyi sağlanacağıdır. İkincisi ise Rusya'nın Avrasya alanının yeniden entegrasyonuna ne ölçüde katkıda bulunması gerektiği ve bu bölgedeki diğer büyük güçlerin siyasi ve ekonomik etkisinin genişlemesini engelleyip kendi çıkarlarını korumak için aktif olarak hareket etmesi gerekmediğidir (Gvosdev ve Marsh, 2013; 88-89). Bu tartışmalar, Rus dış politikasında üç ana düşünce ekolünü -Batıcılar (Westernizers), Devletçiler (Statists) ve Medeniyetçiler (Civilizationists)- öne çıkartmıştır. Bu ekoller, Rus dış politikasının yönelimlerini belirleyen temel çerçeveleri oluşturmakta, her biri farklı ulusal çıkar tanımları ve küresel güç dengelerine yönelik farklı stratejiler önermektedir. Bu bağlamda, Avrupa-Atlantik yapılarıyla iş birliğini teşvik eden ve ABD, AB gibi aktörlerle ilişkileri geliştirme çabalarını destekleyen Batıcılar, Rusya'nın geleceğinin Batı ile entegrasyonda olduğunu, demokratik reformlar, piyasa ekonomisine geçiş ve Batı ile yakın ilişkilerin Rusya'nın ulusal çıkarlarına hizmet edeceğini savunmaktadırlar (Tsygankov, 2016; 4-5). Dış politikada pragmatik ve güç odaklı bir yaklaşımı benimseyen Devletçiler, Rusya'nın güçlü bir devlet yapısını koruması ve ulusal egemenliğini ön planda tutması gerektiğini savunmakta ve ülkenin stratejik çıkarlarını vurgularken, bölgesel liderlik hedeflerini ön plana çıkarmaktadırlar. Bu bağlamda Avrasya alanının yeniden entegrasyonu ve bölgesel iş birliği çabaları, bu düşünce ekolünün temelini oluşturmaktadır (Tsygankov, 2016; 6-7). Rusya'nın kendine özgü bir medeniyet olduğunu ve Batı değerlerinden bağımsız bir kimlik geliştirmesi gerektiğini savunan Medeniyetçiler, Sovyetlerin tarihsel, kültürel ve dini mirasına vurgu yaparak, özellikle Avrasya merkezli bir dış politika izlenmesi gerektiğini belirtmektedirler (Tsygankov, 2016; 8-9). Dolayısıyla Medeniyetçiler, çok kutuplu bir dünya düzenini destekler ve Batı'nın küresel hakimiyetine karşı bir denge unsuru olarak Rusya'yı konumlandırmaktadır. Bu bağlamda Rusya'nın dış politika yaklaşımlarında özellikle Medeniyetçi düşünce okulunun bir alt akımı olarak öne çıkan önemli bir ideolojik yapılanma da Avrasyacılık ekolüdür. Bu ekol, Rusya'nın hem coğrafi hem de kültürel olarak benzersiz bir Avrasya medeniyeti olduğu iddiasına dayanmakta ve Rusya'nın uluslararası sistemdeki yerini Batı'ya ya da Doğu'ya tam anlamıyla bağlanmaksızın, özgün bir liderlik konumunda tanımlamaktadır (Mangır, 2020; 195). Bu ideoloji, Avrasya Ekonomik Birliği (EAEU) ve ŞİÖ gibi bölgesel iş birliği mekanizmaları aracılığıyla, eski Sovyet alanının ekonomik ve siyasi bir bütünlük içinde yeniden entegrasyonunu teşvik etmektedir. Bu noktada Aleksandr Dugin, Rusya'nın Avrasya coğrafyasında liderlik pozisyonunu sağlamlaştırması gerektiğini ileri sürmekte ve Batı'nın liberal değerlerini ve ABD'nin küresel hegemonyasını eleştirerek, NATO'nun genişlemesine ve AB'nin bölgedeki etkisine karşı çıkmaktadır (Dugin, 2001; 56-57). Dolayısıyla Avrasyacılar, ABD liderliğinde tek kutuplu bir dünya düzeni yerine çok kutuplu bir uluslararası sistemi desteklemekte, Rusya'nın Çin, Hindistan, Türkiye gibi yükselen güçlerle iş birliği yaparak Batı karşısında bir denge kurmasını öngörmektedirler.

Rusya Federasyonu'nun ilk devlet başkanı Boris Yeltsin'in yönetimi, dış politikada Euro-Atlantik entegrasyona yoğunlaşmıştır. Bu yaklaşım, Rusya'nın gerçek çıkarlarına zarar verse de Batı saflarına katılma arzusu olarak kendini göstermiştir. Bu konuda Dışişleri Bakanı Andrei Kozyrev'in açıklamaları, "Batı'nın gelişmiş ülkeleri, Rusya'nın doğal müttefikleridir" ve Rusya'nın dış politikasının öncelikli olarak bu ülkelere, özellikle ABD, Fransa, Birleşik Krallık (UK) ve Almanya'ya yönelik olacağını göstermektedir (Kozyrev 2002). Bu bağlamda Avrasya, Uzak Doğu, Güney Asya, Orta Doğu, Afrika ve Latin Amerika gibi diğer dünya bölgeleri tamamen dışlanmamış olsa da, Rus dış politikasında ikincil konumda görülmüştür (Gvosdev ve Marsh, 2013; 89). Aslında dünya, Amerikan merkezliliği veya giderek merkezileşmiş bir Batı ya da Kuzey Yarımküre bağlamında olmasa bile, giderek daha tek kutuplu bir hale gelirken, Rusya'nın Batı ile ve Euro-Atlantik devletler topluluğuyla entegrasyonu o dönemde tek geçerli seçenek olarak görünüyordu.

Rusya'da Batı'ya yönelik kaygılar dile getirilmiş olsa da, 1990'ların sonlarına kadar ABD, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ve AB ile özel ilişkiler geliştirme, stratejik ortaklıklar kurma, Yediler Grubu (G7),

Dünya Ticaret Örgütü (WTO) ve Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'ne (OECD) katılma gibi politikalarda etkin olmuştur. Dolayısıyla, Yeltsin ve Kozyrev, Batı'ya ilişkin daha ılımlı politik yaklaşımlar sergilemişlerdir. Batılı uluslararası kuruluşlara hızlı bir şekilde üye olmayı ve eski Sovyet devletleriyle ilişkileri asgari düzeye indirmeyi planlamışlardır. Bu adımlar, Rusya'yı gelişmiş Avrupa ülkeleri içerisine taşımaya yönelik birer işaret olarak algılanmıştır (Tsygankov, 2016; 262). Ancak Rusya'nın uluslararası politikada Batıyla entegrasyon adımlarında, Primakov'un dışişleri bakanı olarak atanması ile önemli değişimler yaratmıştır. Primakov, tek kutuplu ABD hegemonyasına bir alternatif olarak "Büyük Güç Dengeleme" konseptini geliştirmiştir. Bu strateji, dünyayı çok kutuplu bir sisteme dönüştürmeyi ve eski Sovyetler Birliği ülkelerinin Rusya liderliğinde yeniden entegrasyonunu hedeflerken, Çin ve Hindistan gibi ülkelerle iş birliğini, Amerikan üstünlüğüne karşı denge unsuru olarak öne çıkarmıştır. Dolayısıyla, Primakov'un önerileri, ABD'nin hegemonik gücüne meydan okuma ve uluslararası ilişkilerde denge yaratma çabası olarak vurgulanmıştır. Bu bağlamda, Rusya, uluslararası arenada bir büyük güç olarak tanınmayı ve Avrasya'daki liderliğini pekiştirmeyi amaçlamıştır. Bu yaklaşım, özellikle Çin ve Hindistan gibi yükselen güçlerle ilişkilerin derinleştirilmesini desteklemiş ve Rusya'nın çok kutuplu bir dünyada stratejik bir oyuncu olarak konumlanmasını sağlamıştır. Ancak bu vizyonun birçok unsuru, ekonomik kısıtlamalar ve uluslararası engeller nedeniyle tam anlamıyla gerçekleştirilememiştir.

2000'li yılların başında Rusya, uluslararası diplomatik angajmanlarını genişletmeye odaklanmıştır. Bu dönemde Vladimir Putin'in başkan olarak göreve başlamasıyla birlikte, terörizm gibi küresel istikrarsızlıklarla mücadele ve yeni ekonomik fırsatların değerlendirilmesi gibi stratejik konular öncelik kazanmıştır. Putin, Rusya'nın Batı ile ortak projelerde yer almasını ve bu projeler aracılığıyla ekonomik modernizasyonunu hızlandırmasını önermiştir. Bu çerçevede, Rus dış politikası, ABD'nin gücünü dengelemekten ziyade, "büyük güç" statüsünü ekonomik olarak sürdürülebilir kılmaya yönelik bir "Pragmatik İşbirliği" anlayışı üzerine yeniden yapılandırılmıştır (Ziegler, 2018; 88-89). Dolayısıyla, Putin'in liderliği, Rusya'nın ulusal çıkarlarının yeniden tanımlanmasına öncülük etmiştir. Diplomasi, artık sadece güç dengesi sağlama aracı değil, aynı zamanda Rus ekonomisinin küresel ölçekteki modernizasyonuna hizmet eden bir mekanizma olarak değerlendirilmiştir. Bu süreçte Rusya, hem terörizme karşı mücadelede hem de enerji ve ticaret gibi alanlarda çok taraflı işbirliklerini artırarak uluslararası sistemde aktif bir rol oynamayı hedeflemiştir (Hill, 2015; 112-115). Putin'in liderliğinde benimsenen bu pragmatik yaklaşım, Soğuk Savaş sonrası dönemin jeopolitik gerçekliklerine bir yanıt olarak şekillenmiştir.

Rus dış politikasının bu dönemdeki diğer bir temel özelliği de Çin ile ortaklıkların derinleştirilmesi ve Avrasya entegrasyon projelerinin teşvik edilmesidir. ŞİÖ ve BRICS gibi platformlarda aktif rol alınarak, Batı dışı uluslararası işbirliği yapıları oluşturulmaya çalışılmıştır (Simons, 2020; 498). Bu hamleler, Putin'in çok kutuplu bir dünya düzeni vizyonunu desteklemiş ve Batı ile rekabet yerine, küresel güçlerin birlikte çalışabileceği bir modelin ortaya konmasını amaçlamıştır (Freire, 2020; 451). Bu bağlamda, Rusya'nın ŞİÖ ve BRICS projelerine katılımı, uluslararası ilişkilerin yeni aktörleri arasında stratejik bir ağ kurma isteğinin bir ifadesi olarak görülebilir. Görüldüğü üzere, Rus dış politikası, Rusya'nın temel stratejik çıkarlarına ve ekonomik ile sosyal kalkınma hedeflerine uygun bir şekilde tasarlanmalıdır. Bununla birlikte, Rusya'nın küresel ölçekli çıkarları göz önünde bulundurularak, önceliklerine karar verilmesi gereklidir.

Rusya Federasyonunun, demokratik, federal bir hukuk devleti olduğu ve yönetim biçiminin cumhuriyet olduğu ifadelerinin yer aldığı (Constitution of the Russian Federation) anayasal düzenlemede, Rusya'nın bağımsız ve egemen bir devlet olduğu vurgulanmakta ve aynı zamanda uluslararası toplumla iş birliği yapma gerekliliğine işaret edilmektedir. Rusya'nın küresel topluluğa entegrasyonunun önemi, Anayasa'nın başlangıç bölümünde yer alan şu sözlerle daha açık bir şekilde ifade edilmiştir; "Biz, Rusya Federasyonu'nun çok uluslu halkları, kendimizi dünya topluluğunun bir parçası olarak kabul ediyoruz..." (Constitution of the Russian Federation). Bu ifadeler, halkın uluslararası toplumla entegrasyon konusundaki iradesini ve bu entegrasyonun Rusya için stratejik önemini yansıtmakta, küresel düzeyde iş birliğinin önemini vurgulayan bir çerçeve sunmaktadır.

Uluslararası kuruluşlar, günümüzde devletlerle birlikte uluslararası ilişkilerin ve küresel topluluğun aktif katılımcıları olarak merkezi bir rol oynamaktadır. Rusya Federasyonu, bu dinamik içinde oldukça geniş kapsamlı bir angajman sergileyerek, 300'den fazla uluslararası kuruluşun faaliyetlerine katılmaktadır. Bu bağlamda kuruluş işlevi ve amaçlarına göre BM bünyesindeki organlar ve bunlara bağlı uzmanlaşmış kuruluşlar, Rusya'nın aktif olduğu en önemli uluslararası mekanizmalardır. Bu kuruluşlar, küresel barış ve güvenlik, insani yardım ve sürdürülebilir kalkınma gibi alanlarda merkezi bir rol üstlenmektedir. Ekonomik ve Teknik İş Birliği Kuruluşlarında yer alan Rusya, ekonomik, ticari, finansal, yatırım, bilimsel ve teknik iş birliği alanlarında geniş bir katılım sergilemektedir. Ayrıca, çevre, kültürel ve eğitim alanlarındaki uluslararası iş birliklerine de aktif olarak

katkı sağlamaktadır. Uluslararası kulüpler, birlikler ve topluluklar da Rusya'nın uluslararası ilişkilerdeki angajmanının bir parçasıdır. Bu yapıların arasında G20, BRICS ve ŞİÖ gibi platformlar öne çıkmaktadır. Dolayısıyla, Rusya'nın uluslararası kuruluşlarla olan ilişkileri, dış politikasının temel unsurlarından biri haline gelmiştir. Bu etkileşimler, zaman zaman uluslararası alanda prestij kazanma ve küresel sorunların çözümüne katkıda bulunma fırsatları olarak görülürken, tarihsel olarak Sovyetler Birliği döneminden kalma deneyimlerle şekillendirilmesi belirsizliklere yol açabilmektedir (Ivanova, 2023, 88).

Rusya'nın uluslararası kuruluşlarla olan ilişkileri, tarihsel ve ideolojik kökenleri nedeniyle özgün bir yapı göstermektedir. İlk olarak, Sovyetler Birliği döneminde Rusya, devletlerarası birliklere karşı keskin bir eleştirel duruş sergilemiştir. Bu tutum, Milletler Cemiyeti ve Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ile olan erken dönem etkileşimlerinde belirginleşmiştir. Sovyetler Birliği'nin Milletler Cemiyeti'nden çıkarılması ve ILO'dan geçici olarak çekilmesi, Rusya'nın uluslararası kuruluşlara karşı olumsuz algısını derinleştirmiştir (Barkin, 2006; 211). Bu bağlamda Sovyetler Birliği, uluslararası örgütleri emperyalist dış politikanın bir aracı olarak değerlendirmiştir. Soğuk Savaş sırasında bu tutum, bölgesel birliklerin açıkça göz ardı edilmesi ve BM ile bazı uzmanlaşmış kuruluşlarının faaliyetlerinin fiilen engellenmesi şeklinde kendini göstermiştir (Sluga, 2019; 29). Dolayısıyla, süper güçler arasındaki rekabetin sık sık sahne aldığı BM gibi evrensel kuruluşlar, özellikle barış ve güvenlik alanında uzun süreli bir durgunluk yaşanmış, Sovyetler Birliği, çok taraflı kurumlar çerçevesinde etkili bir iş birliği mekanizması geliştirmekten kaçınmış ve Batı'nın öne sürdüğü modelleri benimsemeyi reddetmiştir. Bunun yerine, BM, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) veya Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Komisyonu (AGİT) gibi kurumlar oluşturulurken daha savunmacı bir tutum sergileyerek, ABD ve müttefikleriyle eşitlik fırsatlarını her şekilde korumuştur.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra, Rusya uluslararası kuruluşlarla olan ilişkilerini yeniden yapılandırmak zorunda kalmıştır. Bu dönemde Rusya, ABD ile çok taraflı kurumlarda karşı karşıya kaldığı savunmacı pozisyonunu terk etmek için fırsatlar aramış ve daha aktif bir küresel entegrasyon stratejisi benimsemiştir. Bu bağlamda Rusya, Batı dünyasında ortaya çıkan mevcut uluslararası kuruluşlara katılımını genişletmiş ve yeni bölgesel organizasyonların oluşturulmasında rol almıştır. Bu dönemde, Uluslararası Para Fonu (IMF), AK, G8 ve APEC gibi kuruluşlara üye olmuş; ayrıca Baltık Denizi Devletleri Konseyi ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün kurucusu olmuştur (Bolt ve Cross, 2018; 122). Ayrıca Rusya, ASEAN, MERCOSUR, NATO ve AB ile aktif diyalog başlatmış ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) reformlarına öncülük etmiştir. Aynı zamanda, Çin ile ŞİÖ'nün kurucuları arasında yer alarak Asya-Pasifik entegrasyonuna öncülük etmiştir. Bu girişimler, Rusya'nın uluslararası kuruluşlara entegrasyon yoluyla demokratik devletler topluluğunda yer edinme çabasını ve Asya ile daha dengeli bir dış politika geliştirme hedefini yansıtmaktadır (Lambert, 2022; 41-42). Görüldüğü üzere, Rusya hem bölgesel hem de küresel düzeyde daha özgüvenli bir diplomasi benimsemiş, uluslararası kuruluşlarla ilişkilerinde bireyci yaklaşımdan ziyade uluslararası bir çizgiye yönelmiştir. Bu strateji, özellikle Avrasya bölgesindeki entegrasyon projelerinde daha çok görülmektedir. Bu bağlamda son yıllarda, Rusya'nın uluslararası stratejisinin merkezinde EAEU gibi daha kompakt ve işlevsel yapılar yer almıştır. Dahası, Gümrük Birliği'nin kuruluşu ve ardından EAEU'nun hayata geçirilmesi, Rusya'nın bölgesel liderlik iddiasını güçlendirmiştir. Bu girişimler, eski Sovyetler Birliği coğrafyasındaki ülkelerle daha derin ekonomik ve siyasi iş birliği hedeflerini yansıtmaktadır.

Rusya, Pasifik bölgesinde de ASEAN ile ilişkilerini güçlendirmiştir. 2005'ten itibaren düzenlenen Rusya-ASEAN zirveleri ve 2011'den itibaren Doğu Asya Topluluğu çerçevesindeki etkin katılımı, Asya-Pasifik bölgesindeki stratejik rolünü genişletme çabalarını göstermektedir. Bu bağlamda Rusya, uluslararası kuruluşları yalnızca birer iş birliği aracı olarak değil, aynı zamanda bölgesel ve küresel düzeyde kendi çıkarlarını destekleyen platformlar olarak görmektedir. Özellikle EAEU gibi oluşumlar, Avrupa Birliği'ne alternatif bir model oluşturmayı hedeflerken, ASEAN gibi çok taraflı platformlarda aktif katılım, Rusya'nın çok kutuplu dünya düzenindeki pozisyonunu güçlendirme amacını taşımaktadır (Krapohl ve Vasileva-Dienes, 2020; 357-359).

Görüldüğü üzere Rusya, uluslararası kuruluşları bağımsız aktörlerden ziyade büyük güçler tarafından yönlendirilen araçlar olarak değerlendirmektedir. Rusya, kontrol edemeyeceği veya kendi çıkarlarına uygun biçimde şekillendiremeyeceği kurumların etkisini zayıflatmaya yönelik stratejiler geliştirmekte; buna karşılık, kendi etkisini artırabileceği alternatif yapılar oluşturmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda, Rusya'nın uluslararası ilişkilerdeki temel yaklaşımı, uluslararası hukuku dikkate almak ancak bu hukuk çerçevesine zorunlu bağlı kalmaktan kaçınmaktır. Rusya, dünya meselelerinin düzenlenmesi için büyük güçlerin bir araya geldiği organizasyonları tercih etmektedir. Özellikle, BM Güvenlik Konseyi ve veto yetkisine sahip daimi beş üye grubu, Rusya'nın kendisini en rahat hissettiği ve etkisini en iyi şekilde hissettirebildiği yapılar arasında yer almaktadır.

(Kembayev, 2016, 167-168). Dolayısıyla bu yapı, Rusya'nın uluslararası sistemde büyük güç statüsünü koruma çabasının bir yansımasıdır. Makalenin ilerleyen kısımlarımda kronolojik sıralama dikkate alınarak Rusya'nın üyesi olduğu uluslararası örgütlerin Rus dış politikasındaki işlevselliği üzerinde durulacaktır.

Rusya'nın Çok Taraflı Diplomasi Stratejisi Birleşmiş Milletler ve Güvenlik Konseyi

Rusya'nın çok taraflı diplomasi anlayışı, AB'nin politikalarının değer temelli yakınsamasını hedefleyen “etkili çok taraflılık” kavramından ayrılarak, daha çok çıkar temelli bir “güçler konseri” modeline dayanmaktadır. Bu yaklaşım temelinde Rusya, dünya meselelerinde tek bir süper gücün liderliğine karşı çıkarak, “devletlerin kolektif liderliği” fikrine öncelik vermektedir. Bu model, küresel meselelerde başlıca devletlerin eşit sorumluluk almasını öngörmektedir (Torkunov ve Zagorski, 2019; 102). Ayrıca çok taraflı diplomasi, ilgili ülkeler arasında koordine edilmiş bir politika gerektirdiği için Rusya, kendisinin yer almadığı veya onaylamadığı karar süreçlerinden çıkan sonuçları meşru saymamaktadır. Bu tutum, NATO ve AB gibi Rusya'nın üyesi olmadığı bölgesel kuruluşların kararlarına da yansımaktadır. Dolayısıyla Rusya, çok taraflı diplomasiyi, ortaya çıkan çok kutuplu dünya düzenindeki güç dağılımını yansıtacak şekilde yapılandırmayı amaçlamakta ve özellikle Çin, Hindistan ve Brezilya gibi yükselen güçleri içeren bir yapıya vurgu yapmaktadır. Bu çerçevede, Rusya'nın BM'ye odaklanması pragmatist bir yaklaşımdır. BM, Rusya tarafından modern çok taraflı diplomasinin temel unsuru olarak görülmekte ve eşsiz bir meşruiyet zemini sunmaktadır. BM Güvenlik Konseyi ve özellikle daimi üyeler grubu, Rusya'nın küresel sistemdeki büyük güç statüsünü sürdürmesi açısından kilit bir rol oynamaktadır.

Küresel güç dengesinin, tek kutuplu bir yapıdan çok kutuplu ve daha karşılıklı bağımlılık temelinde şekillenen bir sisteme evrilmesiyle Rusya'nın dış politikası iddialı ve zaman zaman çatışmacı bir yönelim göstermiştir. Örneğin, İran'ın nükleer programına verilen açık destek, Batı ve İsrail'in itirazlarına rağmen Tahran'a uçak savar füze satışı kararı, Hamas hükümetini Rusya'ya davet etmesi, Güney Osetya'ya yönelik Gürcistan saldırısına yanıt olarak Gürcistan'ın işgal edilmesi ve kısa bir süre sonra Güney Osetya ile Abhazya'nın bağımsızlıklarının tanınması gibi eylemler dikkat çekicidir. Rus dış politikası bu tür tek taraflı girişimler nedeniyle uluslararası eleştiri almış ve ülkenin diplomatik izolasyonu artmış olmasına rağmen geri adım atılmamıştır. Son dönemde bu dinamikler, özellikle Suriye, Orta Doğu'nun geri kalanı, Ukrayna, Kore Yarımadası ve Doğu ile Güney Çin Denizi üzerindeki anlaşmazlıklar bağlamında daha da belirgin hale gelmiştir. Bu gelişmeler, BM Güvenlik Konseyi'nin daimi üyeleri arasındaki birlikteliği zayıflatmış ve Konsey'in uluslararası sistemdeki hâkimiyetini azaltmıştır. Artık Rusya, Batı tarafından belirlenen, kontrol edilen ve uygulanan normlara ve uygulamalara uyma eğiliminden uzaklaşmıştır. Dahası, Güvenlik Konseyi'nin daimi üyeleri arasındaki artan bölünmeler, seçilmiş üyelere küresel meselelerde daha etkin bir rol oynama fırsatı sunmuştur.

Görüldüğü üzere Rusya'nın BM Güvenlik Konseyi ile ilişkilerindeki değişim iki temel sonuç doğurmuştur. İlk olarak, Rusya'nın artık BM'yi uluslararası arenadaki süper güç statüsünü teyit etmek için bir araç olarak görmediği ve Güvenlik Konseyi'ni yalnızca uluslararası platformdaki sesi olarak değerlendirmedeği görülmektedir. İkinci olarak da, ABD'nin tek kutupluluğunun aşınması ve ABD ile daha yapıcı ilişkiler geliştirme olasılığı, Rusya'nın Güvenlik Konseyi'ni Batı'nın tek taraflı gücünü dengelemek için kullanma stratejisini eskisi kadar kritik görmemesine neden olmuştur. Bu iki faktörün bir araya gelmesi, BM'nin Rusya'nın dış politikasındaki rolünü ve önemini yeniden şekillendirmekte ve organizasyonun daha az stratejik bir araç olarak algılanmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla Rusya, büyük güçler arasında Avrupa sahnesindeki hak ettiği yere geri döneceği beklentisiyle hareket etmekte ve beklentiler doğrultusunda, Avrupa'daki büyük uluslararası örgütlerle işbirliği yapmaya ve kıtadaki politik entegrasyona yönelik aktif bir rol üstlenmeyi hedeflemektedir.

Rusya'nın "Yakın Çevre" Politikası Bağlamında Bağımsız Devletler Topluluğu

Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), eski Sovyet coğrafyasında entegrasyon süreçlerinin ilk aşaması olarak kabul edilmekte ve Rusya'nın bölgesel politikalarında stratejik bir araç olarak görülmektedir. 8 Aralık 1991 tarihinde Belarus, Rusya ve Ukrayna tarafından imzalanan anlaşma, Sovyetler Birliği'nin hukuki varlığının sona erdiğini ve BDT'nin resmen kurulduğunu ilan etmiştir. 21 Aralık 1991'de Alma-Ata Deklarasyonu'nun kabulüyle eski Sovyetler Birliği'ne bağlı diğer devletler de BDT'ye katılmış ve örgüt, Avrasya bölgesinde ekonomik, siyasi ve güvenlik iş birliğini teşvik eden bir platform olarak konumlandırılmıştır (Helwig, 2023; 27).

BDT'nin temel hedefi, üye devletler arasında modernleşmeyi desteklemek, inovasyon alanında yakın iş birliği sağlamak, gıda ve enerji güvenliğini artırmak ve serbest ticaret bölgesi oluşturmak olarak belirlenmiştir. Kültür, eğitim, bilim ve medya gibi alanlarda da iş birliğini teşvik eden BDT, insani ilişkilerin geliştirilmesini öncelikli bir hedef olarak görmektedir (Kim ve Anichkin, 2020; 112). Güvenlik alanında ise terörizm, sınır aşan organize suçlar, yasadışı göç, insan kaçakçılığı, uyuşturucu kaçakçılığı ve doğal afetler gibi yumuşak güvenlik tehditleri üzerine ortak bir gündem oluşturulmuştur. BDT içinde anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesi, topluluğun kurumsal istikrarı için kritik bir ön koşul olarak değerlendirilmektedir (Linich, 2023; 39). Aynı zamanda, üye devletlerin dünya siyasetinde ortak pozisyonlar belirleyebilmesi için siyasi istişare mekanizmaları geliştirilmiştir. Dolayısıyla BDT'nin kuruluş amacı, üye devletler arasında dostane ilişkileri, iyi komşuluk ilişkilerini, etnik uyumu, güveni ve karşılıklı anlayışı geliştirmek olarak belirlenmiştir. Aynı zamanda, ekonomik entegrasyonu desteklemek, ortak bir pazar oluşturmak ve dış politika faaliyetlerini koordinasyon içinde yürütmek de örgütün temel hedefleri arasında yer almaktadır (Linich, 2023; 19).

Gümrük politikası, enerji iş birliği ve Avrasya pazarının geliştirilmesi BDT'nin öncelikli çalışma alanları arasında bulunurken, zamanla örgütün etkinliği konusunda çeşitli tartışmalar ortaya çıkmıştır. Rusya, BDT'yi kendi dış politika stratejisinde öncelikli bir jeopolitik mekanizma olarak görmekte ve bölgesel nüfuzunu pekiştirmek için bu örgütü bir araç olarak kullanmaktadır. Rusya yönetimi, eski Sovyet ülkeleriyle entegrasyonu teşvik eden ancak tam bir siyasi birliktelik içermeyen bir model geliştirmiştir. Ancak, Rusya'nın dış politika yaklaşımı, entegrasyonun gönüllülük esasına dayanması gerektiğini savunan üye ülkelerle zaman zaman çelişmiştir (Arbatova, 2019; 38). Son yıllarda Rusya'nın BDT'ye yaklaşımı, bölgesel güvenlik, ekonomik iş birliği ve siyasi istikrarın sağlanması yönünde yeniden şekillenmiştir. 2014'te Kırım'ın ilhakı ve Ukrayna krizinden sonra, bazı BDT ülkelerinin Rusya ile ilişkileri değişmiş ve örgütün iç dengeleri önemli ölçüde etkilenmiştir. Örneğin, Gürcistan 2008'deki Rus-Gürcü Savaşı'nın ardından BDT'den ayrılırken, Ukrayna ise 2018'de örgütten çıkma sürecini resmen başlatmıştır (Kim ve Anichkin, 2020; 113).

Ekonomik iş birliği açısından bakıldığında, Rusya BDT'yi AEB ve Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ) gibi daha ileri entegrasyon projeleri için bir geçiş platformu olarak değerlendirmektedir. BDT çerçevesinde oluşturulan ekonomik iş birliği mekanizmaları, üye devletler arasında ticaret, gümrük politikaları ve enerji transferini düzenlemeye yönelik önemli adımlar içermektedir. Özellikle enerji sektöründe, Rusya BDT üyeleriyle gaz ve petrol arzına dayalı ekonomik ilişkilerini koruyarak, bu ülkelerin enerji bağımlılığını kendi lehine kullanmaktadır (Chowaniak vd., 2021; 18). BDT'nin güvenlik işlevi, Rusya'nın bölgesel güvenlik stratejisiyle doğrudan bağlantılıdır. Rusya, örgütü askeri iş birliğini güçlendirmek ve bölgedeki istikrarsızlıkları yönetmek için bir araç olarak kullanmaktadır. Ancak, Ukrayna, Moldova ve Gürcistan gibi ülkeler BDT içindeki askeri koordinasyon projelerine mesafeli yaklaşırken, Kazakistan, Belarus ve Ermenistan gibi ülkeler Rusya'nın liderliğinde geliştirilen güvenlik iş birliği mekanizmalarına daha olumlu yaklaşmaktadır (Torkunov ve Zagorski, 2019; 112).

Rusya'nın BDT'ye yönelik tutumu, bölgesel nüfuzunu koruma ve eski Sovyet coğrafyasında siyasi ve ekonomik bağları güçlendirme stratejisiyle örtüşmektedir. Ancak, örgütün etkinliği, üye devletlerin Rusya'nın liderliğine yönelik farklı yaklaşımları nedeniyle zaman zaman sınırlı kalmaktadır. Rusya, BDT'yi hem Avrasya entegrasyonu için bir platform hem de Batı ile jeopolitik rekabetinde stratejik bir araç olarak görmeye devam etmektedir (Šćepanović, 2022; 175). Dolayısıyla Rusya, BDT'yi bölgesel liderliğini pekiştirmek için en önemli dış politika araçlarından biri olarak görmektedir. Rusya, bu örgütün en büyük siyasi ve ekonomik gücü konumundadır ve topluluk içinde öncü bir rol üstlenmektedir. Rusya'nın BDT'ye yönelik politikası, eski Sovyet coğrafyasındaki nüfuzunu sürdürme çabasının bir parçası olarak değerlendirilmektedir.

1990'lı yıllarda, Avrupa ile entegrasyon sürecinde dışlanan Rusya, stratejik önceliğini eski Sovyet coğrafyası üzerine yoğunlaştırmıştır. 1993 Dış Politika Konsepti, Rusya'nın eski Sovyet ülkeleriyle güçlü bağlar kurmasını ve entegrasyonu teşvik etmesini bir öncelik olarak tanımlamaktadır. Bu belge, Rusya'nın eski Sovyet cumhuriyetleri üzerindeki nüfuzunu sürdürmesi gerektiğini ve bu ülkelerde yaşayan Rusların haklarının korunmasının kritik önem taşıdığını belirtmektedir (Beliakova, 2020; 72). Bu noktada BDT'nin entegrasyon potansiyeline yönelik inanç, 1993 Dış Politika Konsepti'nde çok seviyeli ve kademeli bir entegrasyon modeli olarak tanımlanmıştır. Bu model, her üye devletin entegrasyon derecesini ve konularını kendisinin belirleyebileceği esnek bir sistem öngörmektedir (Islamov, 2018; 49). Bu bağlamda BDT, 1991 yılında kurulduğunda Rusya'nın bölgesel stratejisinde öncelikli bir jeopolitik araç olarak değerlendirilmiş, bu önem 2000 ve 2008 yıllarında kabul edilen Dış Politika Konseptleri ile de pekiştirilmiştir. Her iki belge, BDT'nin çok yönlü, tam teşekküllü bir entegrasyon projesine dönüşemediğini kabul etmekte ve bu nedenle topluluk içinde ya da dışında farklı iş birliği platformlarının önemine vurgu yapmaktadır.

Görüldüğü üzere BDT, Rusya'nın Avrasya'daki jeopolitik çıkarlarını sürdürmek için kritik bir araç olmaya devam etmektedir. Örgütün etkinliği, üye ülkelerin Rusya ile entegrasyon konusundaki farklı yaklaşımları nedeniyle zaman zaman sınırlı kalmaktadır. Ancak Rusya, BDT'yi hem ekonomik entegrasyon hem de bölgesel güvenlik ve siyasi iş birliği için kullanmaya devam etmektedir (Morozova, 2018; 355). Dahası BDT, eski Sovyet ülkeleri arasında ekonomik ve siyasi bağları koruma ve güçlendirme mekanizması olarak işlev görmektedir, ancak üye devletlerin farklı öncelikleri nedeniyle entegrasyon süreci zaman zaman sekteye uğramaktadır. Bu nedenle BDT'nin entegrasyon sürecinde karşılaştığı zorluklar, birkaç temel nedene dayanmaktadır. Bunlardan ilki, yeni bağımsız devletlerin bütünleşme çabalarının yalnızca BDT mekanizmalarına odaklanmamış olmasıdır. Örneğin, Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova tarafından kurulan GUAM gibi alternatif yapılar, BDT'nin bölgesel hâkimiyetine meydan okuyan iş birlikleri geliştirmiştir (Arbatova, 2019; 35). Ayrıca, EurAsEC ve AEB gibi daha ileri entegrasyon projeleri, BDT'nin etkinliğini sınırlayan faktörler arasında yer almıştır. İkinci olarak, BDT'nin kurumsal yapısının zaman içinde değişime uğraması, örgütün istikrarlı bir entegrasyon modeli oluşturmasını zorlaştırmıştır. Örneğin, Ukrayna 1990'ların ortalarında "BDT üyesi devlet" kavramını daha esnek olan "BDT katılımcısı devlet" olarak değiştirmiş, böylece örgütün karar alma mekanizmalarına katılımını sınırlamıştır (Linich, 2023; 78). Dolayısıyla, BDT içinde 12 üye devletin tamamının ortak imzasını taşıyan kararların sayısı oldukça sınırlı kalmış, çoğu kararlar 5-6 ülkenin mutabakatıyla alınabilmektedir. Ancak bu sınırlamalara rağmen, Rusya, BDT'yi bölgesel önceliklerinin merkezinde tutmaya devam etmektedir. 2013 yılında yayımlanan Rus Dış Politika Konsepti, yakın çevre politikası çerçevesinde BDT'yi Rusya'nın dış politikasındaki en önemli araçlardan biri olarak tanımlamıştır (Kim ve Anichkin, 2020; 112). Bu bağlamda, Rusya, BDT içindeki ekonomik ve siyasi iş birliklerini geliştirmeyi sürdürmekte ve örgütü Avrasya'daki jeopolitik dengeler açısından kritik bir yapı olarak değerlendirmektedir. Dolayısıyla Rusya için BDT, bölgesel liderliğini pekiştirmek ve Batı ile jeopolitik rekabette avantaj sağlamak için kritik bir platform olmaya devam etmektedir.

Rusya'nın Karadeniz'de Güvenlik ve Ekonomi İkilemi Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü

Karadeniz bölgesi, jeostratejik ve jeoekonomik açıdan büyük öneme sahip Avrupa, eski Sovyet coğrafyası ve Kafkasya gibi çeşitli bölgelerin kesişim noktasında yer almaktadır. Bu konum, bölgeyi tarih boyunca hem bölgesel aktörlerin hem de küresel güçlerin özel ilgi alanı hâline getirmiştir. Osmanlı ve Rus İmparatorlukları döneminde, bölge iki büyük gücün etkisi altında kalarak uluslararası etkileşime kapatılmış ve çoğunlukla bu imparatorlukların jeopolitik rekabet alanı olarak şekillenmiştir (Eshba, 2013; 43). Soğuk Savaş dönemiyle birlikte Karadeniz, iki kutuplu uluslararası sistemin getirdiği jeopolitik bölünmelerin merkezinde yer almış ve bu durum, bölge ülkeleri arasında kapsamlı bir iş birliğinin geliştirilmesini önemli ölçüde engellemiştir (Buzan ve Wæver, 2003; 248). Ancak, Soğuk Savaş sonrası süreçte bölgesel iş birliğini teşvik etmeye yönelik çeşitli girişimler gündeme gelmiştir. Bu bağlamda, 1992 yılında kurulan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ), bölgedeki ülkeler arasında ekonomik iş birliğini kurumsal bir çerçevede geliştirmeyi amaçlayan önemli bir platform olarak ortaya çıkmıştır (Kuşku-Sönmez, 2014; 490).

KEİ'nin kurumsal yapısı, bölgedeki diğer iş birliği girişimlerine kıyasla daha gelişmiş bir formata sahip olsa da, genel anlamda bölgedeki entegrasyon süreçleri siyasi bir birlikten ziyade ekonomik ve teknik iş birliğine

odaklanmaktadır (Aydın, 2005; 82). Bunun temel sebeplerinden biri, bölgedeki büyük güçlerin, özellikle Rusya'nın, KEİ ve benzeri bölgesel oluşumları kendi jeopolitik çıkarları doğrultusunda yönlendirme çabalarıdır (Rüma, 2011; 137). Dolayısıyla Rusya'nın KEİ'ye yönelik yaklaşımında, genel anlamda iki yönlü bir strateji izlenmektedir. Bir yandan KEİ'nin bölgesel ticaret ve ekonomik iş birliği konularına odaklanmasını destekleyerek, bu örgütü siyasi bir rekabet platformu hâline gelmekten alıkoymaya çalışmaktadır (Nuriyev, 2008; 87). Diğer yandan ise Rusya, KEİ içindeki ekonomik ağırlığını ve enerji politikaları üzerindeki etkisini artırarak, örgütün karar alma mekanizmalarında belirleyici bir aktör olmayı sürdürmektedir (Winrow, 2000; 112).

KEİ, 25 Haziran 1992 tarihinde bölge ülkelerinin devlet ve hükümet başkanları tarafından İstanbul Zirvesi Deklarasyonu ve Boğaziçi Bildirisi'nin imzalanmasıyla çok taraflı siyasi ve ekonomik iş birliği girişiminin yenilikçi ve umut verici bir modeli olarak ortaya çıkmıştır (BSEC, 2022). Bu süreç, Soğuk Savaş sonrası dönemde bölgesel istikrarı güçlendirmeye ve ekonomik iş birliğini artırmaya yönelik girişimlerin bir parçası olarak değerlendirilmiştir (Manoli, 2010; 58). Kuruluş aşamasında, geniş Karadeniz bölgesindeki 11 devlet, ekonomik, teknolojik ve sosyal ilerlemeyi teşvik etmek, pazar ekonomisini desteklemek ve serbest girişi yaygınlaştırmak amacıyla KEİ'yi gayri resmi ve esnek bir iş birliği platformu olarak oluşturmuştur (Stribis, 2003; 130). Bu çerçevede, KEİ, hem ikili hem de çok taraflı iş birliklerini derinleştirme ve çeşitlendirme hedefleri doğrultusunda faaliyet göstermiştir. Ancak kısa süre içinde, KEİ'nin amaçlarını gerçekleştirebilmesi için daha kalıcı ve kurumsallaşmış bir yapıya sahip olması gerektiği anlaşılmış ve bu doğrultuda örgütün uluslararası hukuki bir statü kazanması hedeflenmiştir. Bu bağlamda, 5 Haziran 1998'de imzalanan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü Tüzüğü, 1 Mayıs 1999 tarihinde yürürlüğe girerek KEİ'yi tam teşekküllü bir uluslararası örgüte dönüştürmüştür (BSEC, 2022). Böylece, örgüt, uluslararası hukuk çerçevesinde tanınan kurumsal bir yapıya kavuşmuş ve bölgesel ekonomik iş birliğini daha etkili bir şekilde yönlendirme kapasitesine ulaşmıştır (Aybak, 2001; 175).

KEİ'nin kurumsallaşma sürecinde, bölge ülkelerinin ekonomik ve politik öncelikleri belirleyici bir rol oynamıştır. Örgüt, üye devletlerin farklı ekonomik sistemlerine ve dış politika yönelimlerine rağmen, bölgesel entegrasyonun güçlendirilmesi açısından önemli bir platform olarak varlığını sürdürmektedir. Günümüzde KEİ, ticaret, enerji, ulaştırma ve çevre gibi çeşitli alanlarda projeler geliştirerek bölgesel iş birliğini teşvik etmeye devam etmektedir (Petrov ve Gretskey, 2015; 102). KEİ, bölgesel ekonomik iş birliğini teşvik eden uluslararası bir kuruluş olarak, üye devletler arasında ekonomik entegrasyonu güçlendirmeyi ve istikrarlı bir kalkınma sürecini desteklemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, örgütün temel misyonu, uluslararası hukukun ilkeleri çerçevesinde çok taraflı iş birliği mekanizmaları geliştirerek, bölgedeki ekonomik ve siyasi ilişkilerin istikrarlı bir zeminde ilerlemesine katkıda bulunmaktır (BSEC, 2022). Örgütün öncelikli hedeflerinden biri, dostluk ve iyi komşuluk ruhu içinde hareket ederek üye devletler arasındaki karşılıklı güveni artırmak ve diyalog kanallarını güçlendirmektir. Bölgesel güvenliği ekonomik iş birliği yoluyla desteklemeyi amaçlayan KEİ, ekonomik dayanışmayı sağlayarak Karadeniz havzasındaki ülkeler arasındaki siyasi istikrara da dolaylı olarak katkıda bulunmaktadır. Bu çerçevede, ikili ve çok taraflı iş birliği süreçlerini uluslararası hukuk ilkeleri doğrultusunda yönlendirmek, örgütün kurumsal yapısının temel taşlarından biridir (Aydın, 2005; 86).

KEİ'nin bir diğer önemli görevi, bölgesel ekonomik ortamın iyileştirilmesi ve doğrudan yabancı yatırımların teşvik edilmesidir. Bu doğrultuda, örgüt yalnızca hükümetler arasında değil, aynı zamanda özel sektör aktörleri arasında da ekonomik iş birliğinin geliştirilmesini teşvik etmektedir. Özel sektör temsilcilerinin süreçlere daha aktif katılımını sağlamak amacıyla çeşitli programlar ve girişimler geliştirilmekte, işletmelerin ve çok uluslu şirketlerin KEİ çatısı altında faaliyet göstermesi desteklenmektedir (Petrov ve Gretskey, 2015; 117). Bu bağlamda örgüt, üye devletlerin uluslararası yükümlülükleriyle uyumlu olacak şekilde, üçüncü taraflarla ekonomik ilişkilerini geliştirmelerine de olanak sağlamaktadır. KEİ, üye devletlerin diğer uluslararası örgütlere olan bağlılıklarını gözетerek, ekonomik entegrasyonu kısıtlamayan bir iş birliği modeli geliştirmektedir. Bu sayede, üye ülkelerin hem KEİ bünyesinde hem de diğer uluslararası platformlarda ekonomik faaliyetlerini sürdürebilmeleri sağlanmaktadır (Winrow, 2000; 89). Bölgedeki ekonomik dengesizlikleri göz önünde bulunduran KEİ, üye devletlerin özel ekonomik koşullarını dikkate alarak iş birliği süreçlerini şekillendirmektedir. Bu bağlamda, ülkelerin kalkınma seviyeleri ve ulusal çıkarları doğrultusunda esnek politikalar benimsenmekte, bölgesel iş birliği stratejileri farklı ekonomik kapasitelere sahip devletlerin ihtiyaçlarına göre düzenlenmektedir (Rüma, 2011; 142).

Örgütün bir diğer önceliği, KEİ sürecine uluslararası aktörlerin daha fazla dahil edilmesini sağlamaktır. Bu doğrultuda, uluslararası ekonomik ve finansal kuruluşlarla iş birliği yapılmakta, çok uluslu şirketlerin ve sivil toplum örgütlerinin KEİ projelerine katılımı teşvik edilmektedir. Böylece, örgütün ekonomik faaliyetlerinin yalnızca bölge içinde değil, küresel ölçekte de etkili olması hedeflenmektedir (Nuriyev, 2008; 95). Dolayısıyla KEİ, uluslararası bir örgüt olarak, bölgesel ekonomik entegrasyonu teşvik eden ve çok taraflı iş birliğini

destekleyen bir yapı olarak faaliyet göstermektedir. Ekonomik kalkınmayı önceliklendiren KEİ, ticaret, yatırım, enerji ve ulaştırma gibi stratejik alanlarda üye devletlerin ortak projeler geliştirmesine olanak tanımakta ve Karadeniz bölgesinin küresel ekonomide daha etkin bir rol üstlenmesini sağlamaktadır. KEİ, bölgesel ekonomik iş birliğini teşvik etmek amacıyla Türkiye'nin öncülüğünde kurulan uluslararası bir örgüttür. Karadeniz bölgesinde Rusya'dan sonra en büyük ikinci ekonomik ve siyasi güç olan Türkiye, KEİ'nin oluşum sürecinde belirleyici bir aktör olarak rol oynamıştır. 1990 yılında Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Sovyetler Birliği, Türkiye, Romanya ve Bulgaristan'ın katılımıyla Karadeniz Refah ve İşbirliği Bölgesi fikrini ortaya atarak, bölgesel iş birliği sürecinin temelini atmıştır (Demirel, 2020; 22). KEİ'nin kurumsallaşma süreci, 25 Haziran 1992 tarihinde İstanbul Deklarasyonu'nun imzalanmasıyla hız kazanmıştır. Ancak bu süreçte, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan jeopolitik dönüşüm, örgütün temel dinamiklerini önemli ölçüde değiştirmiştir. Sovyetler Birliği'nin çöküşü, bölgenin siyasi haritasını kökten değiştirmiş, yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkmasına ve bölgesel ilişkilerin yeniden şekillenmesine neden olmuştur. Bu gelişmeler doğrultusunda, KEİ sadece ekonomik iş birliğini değil, aynı zamanda bölgesel istikrarı sağlamayı hedefleyen bir platform olarak görülmeye başlanmıştır.

Günümüzde KEİ, 12 üye devletten oluşmaktadır; Arnavutluk, Ermenistan, Azerbaycan, Bulgaristan, Gürcistan, Yunanistan, Moldova, Romanya, Rusya, Türkiye, Ukrayna ve sonradan örgüte katılan Sırbistan. Örgüt üyelerinin ekonomik ve politik yapılarının farklılık göstermesi, KEİ'yi bölgenin heterojen yapısını yansıtan çok taraflı bir platform haline getirmiştir (Ekici ve Özdemir, 2021; 438). Bunun yanı sıra, örgütün etkinliğini artırmak ve uluslararası iş birliğini genişletmek amacıyla 17 uluslararası örgüt ve gözlemci ülke de KEİ faaliyetlerine katılım sağlamaktadır. Avusturya, Belarus, Almanya, Mısır, İsrail, İtalya, Polonya, Slovakya, ABD, Tunus, Fransa, Hırvatistan ve Çek Cumhuriyeti gözlemci devletleri oluştururken, Avrupa Enerji Şartı Konferansı, Uluslararası Karadeniz Kulübü, KEİ Bölgesindeki Karayolu Taşımacıları Dernekleri Birliği ve Avrupa Komisyonu gözlemci uluslararası kuruluşları oluşturmaktadır. KEİ'ye yönelik bu geniş katılım, örgütün ekonomik iş birliği açısından gelecek vaat eden ve gelişmekte olan bir bölgesel platform olarak uluslararası alanda ilgi gördüğünü göstermektedir (Kara, 2023;435). Ancak, örgütün kuruluş sürecinde ekonomik iş birliğine vurgu yapılmasına karşın, ortak bir siyasi strateji geliştirilmesi konusu ihmal edilmiştir. KEİ, geniş kapsamlı ekonomik projeler üretmesine rağmen, siyasi diyalog açısından yetersiz kalmış ve bölgesel liderlik mekanizmalarının eksikliği nedeniyle siyasi bir entegrasyon sağlayamamıştır (Antonova, 2024; 10). Bunun en önemli sebeplerinden biri, KEİ'nin öncelikli hedefinin bölgesel ekonomik iş birliğini teşvik etmek ve bölge içindeki ekonomik bağları güçlendirmek olmasıdır. KEİ'yi kuran devletler, ekonomik kalkınmayı ve ticari entegrasyonu bölgesel istikrar için kritik bir araç olarak değerlendirmiştir. Bu bağlamda, KEİ, bölgesel güvenliğin sağlanmasına yönelik dolaylı bir mekanizma olarak görülmüş, ancak doğrudan güvenlik tehditleriyle mücadeleye dair herhangi bir somut strateji geliştirilmemiştir (Korolev, 2019; 7). Örgütün temel yaklaşımı, ekonomik iş birliğinin siyasi anlaşmazlıkların aşılmasında bir köprü görevi görebileceği fikrine dayanmaktadır. Rusya'nın dış politika belgelerinde Karadeniz bölgesi, Kafkasya, Hazar Denizi havzası ve Orta Doğu ile birlikte stratejik önceliklerden biri olarak tanımlanmaktadır. Bölge, önemli enerji koridorlarının güzergâhı olması ve ekonomik çıkarların geliştirilmesi açısından Rusya için kritik bir jeopolitik alan olarak görülmektedir (Makarychev, 2024; 143). KEİ, bölge devletleri arasında tercih edilen kurumsal iş birliği formatı olarak Rus dış politika söyleminde yer alsa da, dinamik ve etkin bir kurumsal mekanizma olmaktan ziyade resmi bir iş birliği platformu olarak konumlandırılmaktadır (Gavrila ve Shpakovskaya, 2018; 110).

Rusya'nın Karadeniz bölgesine verdiği önem, bölgenin küresel ekonomi ve enerji piyasalarındaki artan rolü, stratejik jeopolitik konumu ve geniş doğal kaynak rezervlerine sahip olması gibi faktörlerden kaynaklanmaktadır. Özellikle enerji taşımacılığı, ulaşım altyapısının geliştirilmesi ve KEİ üyesi devletlerle ekonomik iş birliğinin artırılması, Rusya'nın bu bölgedeki uzun vadeli dış politika hedefleri arasında yer almaktadır (Demirel, 2020; 23). Son yıllarda Rusya, KEİ'ye olan ilgisini artırarak bölgesel ekonomik projeleri teşvik etmeye yönelik yeni girişimlerde bulunmuştur. Temmuz 2016'da, Rus hükümeti, Karadeniz bölgesinde proje bazlı iş birliğinin geliştirilmesi amacıyla 1 milyon dolar tutarında bir fon tahsis ettiğini açıklamıştır. 14 Aralık 2018'de Bakü'de düzenlenen KEİ Dışişleri Bakanları Konseyi toplantısında, Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, Rusya tarafından desteklenen projeler hakkında bilgi vermiştir. Bunların başında Karadeniz çevresinde bir otoyol inşası ve deniz taşımacılığının uyumlaştırılması projeleri gelmektedir. Lavrov'a göre, bu projeler ticaretin, turizmin ve insani ilişkilerin daha serbest ve etkin bir şekilde gelişmesine katkı sağlayarak üye ülkelerin ekonomik büyümesini teşvik edecektir (Miheeva vd., 2018; 105).

Görüldüğü üzere Karadeniz bölgesi, ekonomik iş birliği açısından büyük bir potansiyele sahiptir. Akdeniz ile doğal bir ulaşım ağı oluşturan Karadeniz, büyük hacimli malların düşük maliyetle ve uzun mesafeler boyunca taşınmasını mümkün kılmaktadır. Bu bağlamda, lojistik altyapının geliştirilmesi bölgesel entegrasyon açısından

kritik öneme sahiptir. Su ve kara ticaret yollarının entegrasyonu, taşımacılık maliyetlerini düşürecek, taşımacılık süresini kısaltacak ve bölge ekonomisine yeni katılımcıların dâhil olmasını sağlayacaktır (Gurstein, 2020; 91). Özellikle KEİ üye ülkeleri arasında artarak gelişen ticaret ve turizm ilişkileri, Karadeniz limanları arasındaki kargo, yolcu ve feribot taşımacılığı bağlantılarının yeniden tesis edilmesini gündeme getirmiştir. Bu süreçte, enerji sektörü de önemli bir iş birliği alanı olarak öne çıkmaktadır. KEİ üye devletlerinin ortak enerji stratejisi üzerinde çalışmalarını tamamlaması, gelecekte bölgesel enerji piyasasının entegrasyonunu kolaylaştıracaktır. Bu çerçevede, Karadeniz Elektrik Güç Halkası projesi, KEİ üye devletleri arasında enerji transferini kolaylaştıracak ve bölgesel enerji piyasasının oluşturulmasına katkıda bulunacaktır (Golumbeanu, 2018; 155).

Sonuç olarak, Rusya'nın KEİ ile ilişkilerinde ulaşım, enerji, ticaret, turizm ve bölgesel ekonomik iş birliği öncelikli alanlar olarak öne çıkmaktadır. Rusya, bölgesel ekonomik iş birliği projelerinin finansmanına katkıda bulunarak KEİ içindeki etkinliğini artırmayı amaçlamaktadır. Ancak, Karadeniz bölgesinde devam eden siyasi anlaşmazlıklar ve bölgesel çatışmalar, KEİ'nin kurumsal etkinliğini sınırlandırmaktadır. Bu çerçevede, Rusya, KEİ'yi yalnızca bir ekonomik iş birliği platformu olarak değerlendirmekte ve örgütü doğrudan siyasi entegrasyon amacıyla kullanmaktan kaçınmaktadır (Makarychev, 2024; 150).

Rusya ve Avrupa Arasındaki Stratejik Ortaklık Avrupa Konseyi

Rusya'nın kıtanın en eski uluslararası kuruluşlarından biri olan Avrupa Konseyi (Council of Europe, CoE) ile ilişkisi, bu dönemde dikkat çekici bir şekilde gelişmiştir. Avrupa Konseyi, insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü alanlarındaki normları belirlemesi ve üye devletler arasında işbirliğini teşvik etmesiyle bilinmektedir. Rusya, bu örgüte 1996 yılında üye olarak kabul edilirken, bu üyelik hem Rusya'nın Avrupa normlarına yaklaşma arayışının hem de Avrupa'nın Rusya ile angajman politikalarının bir sonucu olarak değerlendirilmiştir. Ancak, bu süreç aynı zamanda zorluklar ve karşılıklı güvensizliklerle de şekillenmiştir. Avrupa Konseyi ile Rusya arasındaki ilişkiler, özellikle insan hakları ve demokratik değerler konusundaki farklı yaklaşımlarla zamanla gerilimli bir hal almıştır. Rusya'nın 2014'te Kırım'ı ilhak etmesi ve sonrasındaki Ukrayna krizi, Avrupa Konseyi ile ilişkilerde bir dönüm noktası yaratmıştır. Bu olaylar, Rusya'nın örgüt içindeki konumunun sorgulanmasına ve 2022 yılında üyelikten çıkarılmasına kadar uzanan bir sürece neden olmuştur. Bununla birlikte, bu ilişki, Rusya'nın Avrupa siyasetinde kendini tanımlama çabalarının ve Avrupa'nın Rusya'yı sistemine entegre etme girişimlerinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Avrupa Konseyi ile olan etkileşim, Rusya'nın Avrupa ile ilişkilerinin daha geniş bir çerçevede ele alınmasını gerektirmektedir. Bu ilişki, ideolojik ve jeopolitik farklılıkların yanı sıra ortak normlar ve değerler çerçevesinde bir işbirliği arayışının da göstergesi olmuştur. Rusya'nın Avrupa Konseyi üyeliği dönemi, hem entegrasyonun hem de ayrışmanın kesiştiği bir örnek olarak uluslararası ilişkiler literatüründe önemli bir yer tutmaktadır. Rusya'nın Sovyet sonrası, uluslararası arenada yeni bir kimlik oluşturma arayışına girmesi ile "demokratik ülkeler kulübü" olarak adlandırılan AK, Rusya için uygun bir platform olarak öne çıkmıştır. Özellikle, AK'nin 1940'ların sonlarında şekillenen ve insan hakları, hukukun üstünlüğü ile demokrasi gibi kavramların küresel ölçekte dayatılmasının karmaşıklığını kabul eden yaklaşımı, Rusya'nın siyasi ve sosyal uyum çabalarıyla örtüşmüştür. Bu bağlamda, AK, Rusya'nın Avrupa ile ilişkilerini geliştirmede önemli bir rol oynamıştır. Özellikle 1990'lardan sonra, Avrupa Konseyi, siyasi dönüşüm sürecindeki devletlere odaklanmış ve bu ülkelerde demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi normların yerleşmesine katkı sağlamıştır. Bu yaklaşım, Soğuk Savaş sonrası dönemde Rusya ile Avrupa arasındaki ilişkilerde önemli bir rol oynamış ve Avrupa normlarına entegrasyon çabalarının bir göstergesi olarak görülmüştür. Bununla birlikte, Rusya'nın insan hakları ve demokrasi konularındaki uygulamaları sıklıkla eleştirilmiş ve Avrupa Konseyi ile ilişkilerinde gerilimlere neden olmuştur (Brown, 2022; 245). Bu bağlamda Rus birliklerinin Aralık 1994'te Çeçenistan'ı işgal etmesi, Rusya'nın AK'ne üyelik talebine yönelik tepkilerin sertleşmesine yol açmıştır. Şubat 1995'te AK Parlamenterler Meclisi, Rus ordusunun sivil halka yönelik eylemlerini, Konsey'in insan hakları ilkelerinin ihlali olarak değerlendirerek, Rusya'nın üyelik başvurusunu askıya almıştır. Ancak, 1995 yılının ikinci yarısında, Çeçenistan'daki durumun iyileşmesi ve Temmuz ayında ateşkesin sağlanmasıyla müzakereler yeniden hız kazanmıştır. Konsey yetkililerinin Çeçenistan'ı ziyaret etmesine izin verilmesi ve Rusya'nın insan hakları ihlalleriyle ilgili soruşturmaları başlatması, Rusya'nın başvurusunun Eylül 1995'te yeniden değerlendirilmesine ve Batılı standartlara ulaşma yolunda ilerleme kaydettiğine karar verilmiştir. Süreci değerlendiren bazı akademisyenler, Rusya'nın üyeliğinin erken bir adım

olduğunu ve ülkenin gerekli reformları tamamlamadığını savunurken, bazıları bu sürecin, Avrupa'nın Rusya ile diyalog ve entegrasyon çabalarının bir sonucu olduğunu ifade etmiştir (Brummer, 2024; 261).

Rusya'nın Avrupa Konseyi'ne üyeliği, hem siyasi hem de hukuki hedefler taşımaktadır. Siyasi düzlemde, bu üyelik Rusya'ya uluslararası bir platform sağlayarak Avrupa meselelerine katılımını artırma ve ulusal çıkarlarını Avrupa ülkeleriyle eşit bir zeminde savunma fırsatı yaratmıştır. Hukuki açıdan ise Rusya, AK normlarını benimseyerek insan hakları, hukukun üstünlüğü ve demokrasi alanında reformlar gerçekleştirmeyi taahhüt etmiştir (Baryshnikov, 2016; 60). Dolayısıyla, Rusya'nın Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni ve onun çeşitli protokollerini onaylaması, bu taahhütlerin bir yansımasıdır. Rusya'nın üyeliği, zaman içinde AK ile ilişkilerinde önemli gerilimlere yol açmıştır. Özellikle Çeçenistan'daki insan hakları ihlalleri, AK'nin Rusya'yı sert bir şekilde eleştirmesine neden olmuştur. 2000 yılında AK, Çeçenistan'daki durum nedeniyle Rusya'yı kınamış ve bu durum, bazı analistlerin Rusya'nın örgütle ilişkilerini gözden geçirmesi gerektiğini savunmasına yol açmıştır (Baranovsky, 2000; 453). Buna rağmen, Rusya AK'ne bağlılığını sürdürmüş ve özellikle hukuk alanında Avrupa standartlarına uyum sağlama çabalarını devam ettirmiştir.

Rusya, AK'de yalnızca kendisi için değil, diğer üye devletler açısından da özel bir konuma sahiptir. Bu durum, Rusya'nın Avrupa bağlamında kendini tanımlama ve bu yapı içinde etkin bir şekilde yer alma arzusu ile doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla AK'nin, Rusya'nın Batı ile ilişkilerinde önemli bir rol oynadığını ve Rus dış politikasında stratejik bir araç olarak kullanıldığını göstermektedir. Putin Dönemi (2000-2008), Rusya'nın uluslararası arenada büyük güç statüsünü yeniden tesis ettiği bir dönem olmuştur. Bu süreçte, AK ile ilişkiler, Rusya'nın Avrupa'daki siyasi ve hukuki konumunu pekiştirme çabaları doğrultusunda önemini korumuştur. AK üyeliği, Rusya'nın uluslararası normlara uyum sağlama konusunda bir gösterge olarak değerlendirilmiş ve Medvedev dönemi (2008-2012) boyunca da bu bağların korunmuş olması, Rusya'nın Avrupa ile ilişkilerinde istikrar arayışını sürdürdüğünü göstermektedir. Putin'in üçüncü başkanlığı sırasında ise AK ile ilişkiler daha da güçlenmiştir. Aslında Rusya'nın AK üyeliği, Batı ile ilişkilerinde hem bir fırsat hem de bir meydan okuma olarak değerlendirilmiştir. Bu üyelik, Rusya'nın Avrupa ile ortak bir zeminde buluşma çabalarını yansıtırken, aynı zamanda Avrupa normlarına uyum konusundaki zorluklara da işaret etmiştir. Putin dönemi boyunca AK, Rusya'nın uluslararası entegrasyon stratejisinde önemli bir yer tutmuş, özellikle Avrupa bağlamında Rusya'nın büyük güç kimliğini destekleyen bir platform olarak görülmüştür.

Görüldüğü üzere Rusya'nın AK üyeliği, uluslararası düzeyde önemli bir siyasi kazanım olarak değerlendirilmiştir. Ancak bu süreç, insan hakları ve demokrasi standartlarının uygulanması konusunda ciddi sınamalarla karşı karşıya kalmıştır. AK'nin Rusya için önemi, hem bir Avrupa platformunda yer alma hem de hukuki reformları destekleme çabaları açısından kritik olmuştur. Putin döneminde, Rusya'nın Konsey ile ilişkileri, uluslararası arenada büyük güç statüsünü pekiştirme arzusuyla şekillenmiştir. Dolayısıyla AK, Rusya'nın Avrupa ile siyasi ve kültürel bağlarını güçlendirmek için önemli bir platform sağlamış, ancak bu süreç kolay olmamıştır. Özellikle 2014'teki Kırım krizi ve 2022'de Rusya'nın üyelikten çıkarılması, iki taraf arasındaki ilişkilerin sınırlarını gözler önüne sermiştir. Bununla birlikte AK, tarihsel olarak barış, demokrasi ve insan hakları değerlerinin savunucusu olarak Avrupa siyasetinde merkezi bir aktör olmaya devam etmektedir.

Rusya'nın Ekonomik ve Jeopolitik Çıkarlarının Kesişimi Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği

Asya-Pasifik Bölgesi (APR), küresel uluslararası ilişkiler sistemindeki rolü son yıllarda önemli ölçüde artan bir coğrafya olarak öne çıkmaktadır. Bölge, dünyanın en dinamik ekonomik büyüme merkezlerinden biri olarak kabul edilmekte ve bu durum, hem bölgesel hem de küresel aktörlerin dikkatini çekmektedir. Günümüzde APR, dünya ekonomisinin ana merkezlerinden biri haline gelmiş olup, ABD, Çin, Rusya ve Japonya gibi büyük güçler, bölgedeki etkilerini artırmak için yoğun bir rekabet içerisine girmişlerdir (Dent, 2020; 45). Bu rekabet, bölgede ekonomik, jeopolitik, askeri-stratejik, kültürel ve medeniyet temelli çıkarların birbirine geçmesine neden olmaktadır (Beeson, 2018; 78). Bu bağlamda, Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC) Forumu, bölgedeki en başarılı ekonomik işbirliği platformlarından biri olarak öne çıkmaktadır. APEC, üye ekonomiler arasında serbest ticaret ve yatırımın teşvik edilmesi, ekonomik entegrasyonun derinleştirilmesi ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin desteklenmesi gibi amaçlarla faaliyet göstermektedir (Ravenhill, 2021; 112). Örgüt, bölgesel

ekonomik işbirliğini güçlendirmenin yanı sıra, küresel ekonomik sistemdeki dengesizliklerin giderilmesine yönelik çözümler üretmeyi hedeflemektedir.

Rusya, APEC'e yönelik tutumunda, bölgedeki ekonomik ve stratejik çıkarlarını koruma ve geliştirme amacını ön planda tutmaktadır. Özellikle Asya-Pasifik bölgesinin artan ekonomik önemi, Rusya'nın bu bölgede daha aktif bir rol oynamasını gerektirmektedir. Rusya, APEC aracılığıyla bölgesel ticaret ve yatırım ağlarına entegre olmayı ve enerji kaynaklarının ihracatını çeşitlendirmeyi hedeflemektedir (Lo, 2019; 67). Ayrıca, Rusya'nın APEC'e yönelik politikaları, Çin ve ABD gibi büyük güçlerle olan ilişkilerini dengeleme stratejisiyle de uyumludur. Bu durum, Rusya'nın bölgedeki çok taraflı diplomasiye verdiği önemi göstermektedir. APEC, üye ekonomiler arasında ekonomik işbirliğini teşvik etmenin yanı sıra, bölgesel güvenlik ve istikrarın sağlanmasına da dolaylı olarak katkıda bulunmaktadır. Ekonomik işbirliği ve karşılıklı bağımlılık, bölgedeki güvenlik sorunlarının hafifletilmesine yardımcı olabilecek bir araç olarak görülmektedir (Yahuda, 2018; 102). Ancak, APEC'in geleceği, üye ekonomiler arasındaki siyasi ve ekonomik rekabetin nasıl yönetileceğine bağlı olacaktır. Özellikle Çin ve ABD arasındaki ticaret savaşları ve jeopolitik gerilimler, APEC'in etkinliğini zorlayan unsurlar olarak öne çıkmaktadır (Breslin, 2022; 56).

APR, AB gibi tek bir baskın uluslararası entegrasyon yapısına sahip olmamakla birlikte, farklı formatlarda ve çeşitli odak alanlarına sahip çok sayıda bölgesel örgüt ve işbirliği platformu barındırmaktadır. Rusya, bu bölgedeki birçok örgütte aktif işbirliği içerisinde bulunmakta ve bölgenin stratejik önemini kendi ulusal çıkarları doğrultusunda değerlendirmektedir. Küresel mali krizin 2008 yılında Avrupa ve ABD ekonomilerini ciddi şekilde etkilemesine rağmen, Asya-Pasifik ülkelerinin birçoğu bu süreci önemli ekonomik kayıplar yaşamadan atlattı. Bu durum, uzmanların bölgenin dünya ekonomisinin yeni lokomotifine haline geldiği yönündeki öngörülerini güçlendirmiştir (Beeson, 2018; 89). Aslında, bu dönüşümün tahmin edilenden daha hızlı gerçekleştiği gözlemlenmektedir. Bu gelişmeler, Rusya için Asya-Pasifik Bölgesi'nin stratejik değerini artırmakta ve bölgeyle işbirliği, yalnızca Sibirya ve Uzak Doğu'nun kalkınmasına değil, aynı zamanda Rusya'nın genel ekonomik canlanmasına da önemli bir katkı sağlayacak potansiyele sahiptir (Lo, 2019; 72). Rusya, Asya-Pasifik Bölgesi'ndeki ekonomik işbirliği faaliyetlerinde özellikle APEC örgütüne büyük önem atfetmektedir. APEC, Kasım 1989'da Avustralya'nın öncülüğünde bölgedeki 12 ülkenin katılımıyla kurulmuş olup, günümüzde dünya ekonomisinin yaklaşık % 60'ını temsil eden 21 üye ekonomiye sahiptir (Ravenhill, 2021; 115). APEC'in birleşik ekonomik potansiyeli, örgütü yalnızca bölgesel değil, aynı zamanda küresel ekonomik süreçler üzerinde de sistematik bir etki yaratabilen etkili bir uluslararası aktör haline getirmektedir. Bu durum, APEC'in dünya ekonomisinin "kontrol hissesine" sahip olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Günümüzde APEC, dünya nüfusunun yaklaşık % 40'ını, küresel GSYİH % 54'ünü ve dünya ticaretinin % 44'ünü temsil eden 21 üye ekonomiye ev sahipliği yapmaktadır (APEC Secretariat, 2023). Bu ülkeler arasında Rusya da önemli bir konuma sahiptir. Rusya, Mart 1995'te APEC'e katılmak için resmi başvuruda bulunmuş ve bu süreçte forumun katılımcıları arasına dahil olmayı hedefleyen çeşitli adımlar atmıştır. Özellikle Rusya'nın Uzak Doğu ve Sibirya bölgelerini APR ve APEC ülkeleriyle entegre etmeye yönelik hem pratik hem de teorik çalışmalar yürütülmüştür. Ancak APEC'e katılım, belirli koşulların yerine getirilmesine bağlıydı. Bu koşullar arasında başvuru sahibi ülkenin APR ülkeleriyle güçlü ekonomik bağlara sahip olması ve APEC Seul Deklarasyonu'nda belirtilen hedef ve ilkeleri benimsemesi yer almaktaydı. Rusya'nın başvurusu, Çin, ABD ve Japonya'nın desteğiyle kabul edilmiş, Vietnam ve Peru ile birlikte 1998 yılında forumun tam katılımcıları arasına dahil olmuştur.

APEC, üyelerinin yasal olarak bağlayıcı taahhütlerde bulunmasını gerektirmeyen, gönüllülük ilkesine dayalı bir ekonomik işbirliği forumu olarak faaliyet göstermektedir. Örgüt, ticaret ve yatırımın önündeki engellerin azaltılması, bölgesel ekonomik entegrasyonun derinleştirilmesi ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin desteklenmesi gibi amaçlarla çalışmalarını sürdürmektedir (Dent, 2020; 47). APEC'in benzersiz yapısı, üye ekonomiler arasında esnek bir işbirliği ortamı sağlamakta ve bu durum, özellikle bölgesel ticaret ve yatırımın serbestleştirilmesine yönelik adımların atılmasını kolaylaştırmaktadır (Yahuda, 2018; 104). Bu bağlamda, APEC'in temel hedefi, Asya-Pasifik Bölgesi'nin ekonomik kalkınmasını hızlandırmak ve bölgenin küresel ekonomi içindeki rekabet gücünü artırmaktır. Rusya'nın APEC'e yönelik ilgisi, özellikle enerji kaynaklarının ihracatını çeşitlendirme, bölgesel ticaret ağlarına entegre olma ve Sibirya ile Uzak Doğu'nun kalkınmasını destekleme gibi stratejik hedeflerle uyumludur. Ayrıca, Rusya'nın APEC içindeki rolü, Çin ve ABD gibi büyük güçlerle olan ilişkilerini dengeleme ve bölgedeki çok taraflı diplomasiye katkıda bulunma açısından da önem taşımaktadır. Bu durum, Rusya'nın Asya-Pasifik Bölgesi'ndeki varlığını güçlendirme ve küresel ekonomik sistemdeki konumunu iyileştirme stratejisinin bir parçası olarak değerlendirilmektedir (Breslin, 2022; 58).

Rusya'nın APEC ile işbirliği, Vladimir Putin'in talimatıyla hazırlanan ve 2000 yılında onaylanan "Rusya Federasyonu'nun APEC Forumuna Katılım Konsepti" belgesine dayanmaktadır. Bu belge, Asya'nın Rusya'nın dış politikasında giderek artan bir öneme sahip olduğunu vurgulayan Rusya Federasyonu Dış Politika Konsepti ile uyumlu bir şekilde hazırlanmıştır. Rusya'nın bu bölgeye yönelik ilgisi, özellikle Sibirya ve Uzak Doğu'nun ekonomik kalkınmasına duyulan ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır. Dış politika konsepti, Rusya'nın APEC gibi Asya-Pasifik Bölgesi'nin temel entegrasyon yapılarına katılımını artırmayı hedeflemektedir. Bu konuda Kasım 2017'de düzenlenen 25. yıldönümü APEC Ekonomik Liderler Toplantısı'nda Vladimir Putin, Rusya'nın Sibirya ve Uzak Doğu bölgelerini Asya-Pasifik ekonomik ağına entegre etme çabalarını vurgulamıştır. Putin, bu çabaların bölgelerin yatırım cazibesini artırmaya, Rus işletmelerini uluslararası üretim zincirlerine dahil etmeye ve ileri teknoloji endüstrilerini desteklemeye yönelik olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, insan sermayesine, eğitime, sağlık hizmetlerine ve rekabetçi araştırma merkezlerine yapılan yatırımların, Uzak Doğu'nun kalkınması için 21. yüzyılda ulusal bir öncelik haline geldiğini ifade etmiştir (Putin, 2017).

Rusya'nın APEC'e Katılım Konsepti, "Avrasyalı bir güç olarak Rusya'nın hem Avrupa'da hem de Asya'da dengeli bir uluslararası işbirliği geliştirme çabası" ortaya koymaktadır. Belgede, çok kutuplu dünya düzeninin yeni koşullarında Rusya'nın "Avrasya misyonunu" yerine getirmesi ve her iki yönde de aktif bir politika izlemesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, APEC bölgesiyle siyasi ve ekonomik işbirliğinin düzeyini, Rusya'nın Avrupa'da ulaştığı seviyeye yükseltmek stratejik bir hedef olarak belirlenmiştir. Ancak bu hedefe ulaşmak, önemli bir zaman ve yoğun çaba gerektirmektedir (Rusya'nın APEC'e Katılım Konsepti, 2000).

Rusya'nın APEC'e yönelik politikaları, özellikle enerji kaynaklarının ihracatını çeşitlendirme, bölgesel ticaret ağlarına entegre olma ve Uzak Doğu'nun kalkınmasını destekleme gibi stratejik hedeflerle uyumludur. Bu çabalar, Rusya'nın Asya-Pasifik Bölgesi'ndeki ekonomik ve siyasi varlığını güçlendirmeyi amaçlamaktadır (Lo, 2019; 75). Ayrıca, Rusya'nın APEC içindeki rolü, Çin ve ABD gibi büyük güçlerle olan ilişkilerini dengeleme ve bölgedeki çok taraflı diplomasiye katkıda bulunma açısından da önem taşımaktadır (Breslin, 2022; 60). Dolayısıyla APEC, küresel ekonomik ve siyasi sistemde giderek daha merkezi bir rol oynamakta ve Rusya'nın bu foruma katılımı, bölgesel entegrasyon süreçlerine aktif katılım sağlama amacıyla şekillenmektedir. Rusya'nın APEC'e yönelik stratejisi, Sibirya ve Uzak Doğu'nun kalkınmasını desteklemenin yanı sıra, küresel ekonomik sistemdeki konumunu güçlendirmeyi hedeflemektedir. Önümüzdeki dönemde, Rusya'nın APEC içindeki etkisi, bölgesel işbirliği ve rekabet dinamiklerinin nasıl yönetileceğine bağlı olacaktır.

Rusya ve Çin Arasındaki Güç Dengesi Şanghay İşbirliği Örgütü

Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ), Sovyet sonrası dönemde ortaya çıkan, hem Sovyet mirasını taşıyan ülkeleri hem de Sovyet dış aktörleri bir araya getiren benzersiz bir bölgesel örgütlenmedir. ŞİÖ, başlangıçta Çin ile eski Sovyet cumhuriyetleri arasındaki sınır anlaşmazlıklarını çözmek amacıyla 1996-2000 yılları arasında gerçekleştirilen müzakerelerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu süreçte Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında yapılan görüşmeler, "Şangay Beşlisi" olarak adlandırılan bir işbirliği platformunun temelini oluşturmuştur (Nikitin, 2008; 17). 2001 yılında Özbekistan'ın örgüte katılımıyla Şangay Beşlisi, ŞİÖ'ne dönüşmüştür. Bu dönüşüm, örgütün sınır güvenliği odaklı yapısının ötesine geçerek siyasi, ekonomik ve sosyal işbirliği alanlarını da kapsayan daha geniş bir vizyon benimsemesine yol açmıştır. 2000'li yılların ortalarında örgüt, Moğolistan, İran, Afganistan, Pakistan ve Hindistan'ın gözlemci statüsüyle katılımıyla genişlemiştir. 2017 yılında Pakistan ve Hindistan'ın tam üye olarak kabul edilmesi, ŞİÖ'nün bölgesel etkisini daha da artırmıştır (Nikitin, 2008; 18). Bu bağlamda, ŞİÖ'nün kuruluş amacı, başlangıçta üye devletler arasındaki sınır güvenliğini sağlamak ve sınır anlaşmazlıklarını çözmek olarak belirlenmiş olsa da, örgüt zamanla bu hedeflerin ötesine geçmiştir. Putin, 18 Aralık 2014 tarihinde düzenlediği basın toplantısında, ŞİÖ'nün kuruluş amacını aşarak daha geniş bir işbirliği platformuna dönüştüğünü vurgulaması, örgütün sınır güvenliği alanındaki başarılarının yanı sıra, siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda da önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

ŞİÖ'nün güvenlik gündemini genellikle "üç kötülük" olarak adlandırılan, terörizm, aşırıcılık ve ayrılıkçılıkla mücadele, uyuşturucu kaçakçılığı ve bilgi güvenliği gibi konuları kapsamaktadır. Bu alanlarda örgüt, üye devletler arasında bilgi paylaşımı ve ortak operasyonlar düzenlenmesi gibi faaliyetler yürütmektedir. Ancak, örgütün güvenlik alanındaki faaliyetleri, siyasi ve ekonomik işbirliği kadar aktif değildir (Nikitin, 2008; 18).

ŞİÖ'nün ekonomik işbirliği alanındaki faaliyetleri, özellikle enerji, altyapı ve ticaret alanlarında yoğunlaşmaktadır. Örgüt, üye devletler arasında enerji kaynaklarının paylaşımı ve enerji koridorlarının geliştirilmesi gibi projeler üzerinde çalışmaktadır. Ayrıca, BRI projesi kapsamında Çin'in öncülüğünde gerçekleştirilen altyapı yatırımları, ŞİÖ üyesi ülkeler arasındaki ekonomik işbirliğini daha da güçlendirmektedir.

Rusya'nın ŞİÖ'ye katılımı, hem bölgesel güvenlik hem de stratejik çıkarlar açısından büyük önem taşımaktadır. Rusya, örgüt aracılığıyla Orta Asya'daki etkisini korumakta ve Çin ile stratejik bir denge kurmaktadır. Ayrıca, ŞİÖ'nün Batı karşıtı bir blok olarak algılanması, Rusya'nın uluslararası arenada Batı'ya karşı bir alternatif oluşturma çabalarına destek sağlamaktadır. Dolayısıyla ŞİÖ, zamanla bölgesel ve küresel düzeyde siyasi, ekonomik ve sosyal işbirliği alanlarında önemli bir aktöre dönüşmüş ve Rusya'nın katılımı ile hem bölgesel güvenlik hem de stratejik çıkarlar açısından büyük önem taşımaktadır. Örgütün gelecekteki genişleme ve işbirliği potansiyeli, bölgesel dinamikler ve küresel güç dengeleri açısından dikkatle izlenmesi gereken bir konudur. Dahası örgüt, kültürel ve sosyal işbirliği alanında da önemli adımlar atmakta, üye devletler arasında kültürel değişim programları, eğitim işbirlikleri ve bilimsel araştırma projeleri gibi faaliyetler yürütmektedir. Bu tür girişimler, üye ülkeler arasındaki bağları güçlendirmekte ve örgütün toplumsal tabanını genişletmektedir (Aris, 2009; 459). Bu bağlamda, örgütün gelecekteki genişleme potansiyeli, özellikle Orta Doğu ve Güney Asya'daki ülkelerin katılımıyla gerçekleşebilir. Örneğin, İran'ın tam üyelik süreci, ŞİÖ'nün bölgesel etkisini genişletme açısından önemli bir adım olarak görülmektedir. Ayrıca, Afganistan'ın istikrara kavuşması durumunda, bu ülkenin de örgüt içinde daha aktif bir rol oynaması da beklenmektedir (Kumar 2013; 349).

Çin ve Rusya, diğer üye devletlere kıyasla ŞİÖ içerisinde iki ana aktör olarak lider konumda yer almaktadır. ŞİÖ, her iki aktör için de stratejik ve ekonomik açıdan büyük önem taşıyan Orta Asya bölgesindeki çıkarlarını koordine etme olanağı sağlayan bir platform işlevi görmektedir. Ancak, son yıllarda bu iki güç arasındaki dinamiklerde Çin'in ekonomik açıdan daha baskın bir rol üstlenerek Rusya'yı ikinci plana ittiği gözlemlenmektedir (Alakbar-Zada, 2023; 1849). Bu noktada birçok Rus analist, ŞİÖ'yü bir Rus örgütü olarak değil, bir Çin projesi olarak tanımlamaktadır. Çin, ŞİÖ içinde giderek artan ekonomik nüfuzu ile baskın bir büyük güç olarak görülürken, Rusya ise daha çok ikincil bir ortak olarak değerlendirilmektedir (Crosston, 2013; 287-288).

Rusya, ŞİÖ'nün büyük ölçüde Çin'in stratejik yönlendirmesi altında bir proje olduğunun farkındadır. Rus uzmanlara göre, Çin'in Rusya'ya yönelik dostane tutumunun mikro düzeydeki anlamı, askeri çatışmadan kaçınılarak diplomatik yollarla ulusal güvenlik, toprak bütünlüğü ve egemenliğin korunmasıdır. Makro düzeyde ise Rusya, ABD'nin bölgedeki küresel hegemonyasını sınırlamak için Çin ile stratejik bir ittifak kurmakta, ancak aynı zamanda Çin'in Orta Asya'daki artan etkisini dengelemeye çalışmaktadır (Askeroğlu, 2020; 119). Ayrıca birçok analist, ŞİÖ kurulmasının temel nedeninin ABD ve NATO ile rekabet olduğunu da düşünmektedir. Rusya'nın, ŞİÖ'yü "küçük tehdit" olarak görülen Çin yerine, "büyük tehdit" olan ABD'ye karşı bir denge aracı olarak değerlendirme eğilimi son yıllarda güçlenmiştir (Erenel, 2021; 6). Bu nedenle Rus dış politikası, ABD hegemonyasını kırmak ve uluslararası sahnede çok kutuplu bir sistem oluşturmak amacıyla taktik müttefikler ve bölgesel bloklar inşa etme stratejisini benimsemiştir. Dolayısıyla Çin ile ABD karşıtı bir "anti-hegemonik eksen" oluşturma politikası ön plana çıkarken ŞİÖ, kolektif liderlik temelli yeni bir uluslararası düzenin kurulmasına katkı sağlama potansiyeline sahip bir yapı olarak değerlendirilmektedir (Doğan ve Güler, 2023; 7).

ŞİÖ, Rusya'nın Orta Asya devletleri ve Çin ile etkileşim kurmasının önemli bir aracı olmuştur. Örgüt, ikili ilişkileri tamamlayıcı bir rol oynarken, Rusya'nın beklentilerini tam olarak karşılamasa bile, işbirliğinin ve Rusya'nın bölgedeki varlığının devam ettiğinin bir göstergesi niteliğindedir. Rusya, Orta Asya'yı tarihsel olarak kendi etki alanı ve "arka bahçesi" olarak görmektedir. Bu nedenle, ŞİÖ Rusya için bölgedeki askeri nüfuzunu koruma ve genişletme açısından yumuşak bir güç aracı olarak değerlendirilmektedir. ŞİÖ, barışçıl bir işbirliği platformu olarak hareket etmekte, Rusya ise Çin ile açık bir rekabet dinamiği içine girmekten kaçınmaya çalışmaktadır. Bazı analistler, bu durumu ŞİÖ içinde gönüllü bir liderlik paylaşımı olarak yorumlamaktadır; Çin ekonomik kontrolü elinde tutarken, Rusya güvenlik konularında öncelikli bir role sahiptir. Ancak Rusya, Çin'in bölgedeki ekonomik etkisine karşı koymakta zorlanmakta ve bu nedenle ŞİÖ'yü, Orta Asya'daki rejimlerin Rusya'ya karşı dostane kalmasını sağlayacak bir mekanizma olarak görmektedir (Crosston, 2013; 287-288). Çin ve Rusya, ŞİÖ içinde dengeli bir ortaklık sürdürülmezse, örgütün özellikle küçük Orta Asya devletleri açısından meşruiyet kaybedeceğinin farkındadır. Bu nedenle, her iki ülke de ŞİÖ'nün misyon ve hedeflerinin tanımlanmasında Rusya'nın eşit bir rol oynuyormuş gibi gösterilmesine önem vermektedir. Bu durum, Rusya'nın örgütteki eş liderlik vasfını korumasına ve desteklenmesine yardımcı olmaktadır. Dolayısıyla, ŞİÖ Rusya için yalnızca bölgesel bir ittifak değil, aynı zamanda küresel stratejisinin önemli bir bileşeni olarak da görülmektedir.

Örgütün 2001’de kurulması, Çin ve Rusya arasındaki stratejik ve ekonomik yakınlaşmanın başlangıcı niteliğindedir. O tarihten itibaren, Çin-Rusya ilişkileri sürekli olarak gelişmiş, ancak zamanla rekabet unsurları da belirginleşmiştir. Son yıllarda Çin’in BRI kapsamında Orta Asya’ya yönelik artan yatırımları, bölgedeki jeopolitik dengeleri önemli ölçüde etkilemiş ve Rusya’nın geleneksel olarak bu coğrafyadaki nüfuzunu sorgulanır hale getirmiştir (Chen, 2020; 460). Çin’in ekonomik projeleri ve altyapı yatırımları, Orta Asya ülkelerinin ekonomik kalkınma ihtiyaçlarına cevap verirken, aynı zamanda Rusya’nın bölgedeki siyasi ve ekonomik etkisini zorlamıştır. Bu durum, Rusya’nın bölgesel stratejilerini yeniden gözden geçirmesine ve ŞİÖ gibi çok taraflı platformları daha etkin bir şekilde kullanma çabasına yol açmıştır (Kaczmarek, 2017; 112).

Rusya, ŞİÖ aracılığıyla Çin’in Orta Asya’daki artan ekonomik varlığını dengelemeye ve kendi stratejik çıkarlarını korumaya çalışmaktadır. Özellikle güvenlik alanında Rusya, ŞİÖ’nün terörle mücadele, sınır güvenliği ve istikrarın sağlanması gibi konularda önemli bir platform olarak işlev görmesini sağlamıştır (Allison, 2018; 525). Afganistan’daki istikrarsızlık ve bölgesel güvenlik tehditleri, Rusya’nın ŞİÖ içindeki rolünü daha da öne çıkarmış ve örgütün güvenlik boyutunu güçlendirmiştir. Bu bağlamda, Rusya, Çin’in ekonomik liderliğini kabul etmekle birlikte, güvenlik alanındaki üstünlüğünü korumaya yönelik politikalarını sürdürmektedir (Cooley, 2019; 78). ŞİÖ, Çin ve Rusya’nın Orta Asya’daki çıkarlarını dengelediği, işbirliği ve rekabetin iç içe geçtiği karmaşık bir yapı olarak öne çıkmaktadır. Örgüt, her iki ülkenin de bölgesel hedeflerine hizmet ederken, aynı zamanda çıkar çatışmalarını yönetme işlevi görmektedir. Rusya, Çin’in ekonomik girişimlerini bir tehdit olarak algılamakla birlikte, ŞİÖ gibi platformlar aracılığıyla bu girişimleri kendi stratejik çıkarları doğrultusunda yönlendirmeye çalışmaktadır (Arı, 2021; 45). Bu durum, özellikle enerji kaynaklarının kontrolü ve lojistik koridorların yönetimi gibi alanlarda iki ülke arasında hem işbirliği hem de rekabet dinamiklerini beraberinde getirmektedir. Önümüzdeki dönemde ŞİÖ’nün evrimi, Çin ve Rusya’nın stratejik işbirliği ve rekabet dinamiklerine bağlı olarak şekillenecektir. Çin’in ekonomik projelerinin genişlemesi ve Rusya’nın güvenlik odaklı politikaları arasındaki denge, örgütün geleceğini belirleyecek temel faktörlerden biri olacaktır. Ayrıca, Orta Asya ülkelerinin bu iki güç arasında izlediği denge politikası da ŞİÖ’nün yapısını ve işleyişini etkileyecektir. Bu bağlamda, ŞİÖ’nün bölgesel istikrar ve güvenliğin sağlanmasındaki rolü, Çin ve Rusya’nın uzlaşma ve çatışma alanlarının nasıl yönetileceğine bağlı olarak değişecektir.

Görüldüğü üzere bu uluslararası örgüt çerçevesinde Rusya, Avrasya kıtasının jeo-ekonomik haritasının yeniden şekillenmesine katkıda bulunacak yeni bir platform ve işbirliği modellerini hayata geçirmektedir. Bu bağlamda ŞİÖ, yeni bir devletlerarası entegrasyon modeli olarak öne çıkmakta ve küresel düzeyde hem ekonomik hem de siyasi anlamda önemli bir potansiyel taşımaktadır. ŞİÖ, geleneksel uluslararası örgütlerden farklı bir yapı sergileyerek, üye devletler arasında benzersiz bir işbirliği ve dayanışma biçimi sunmaktadır. Bu durum, örgütün yalnızca bölgesel değil, aynı zamanda küresel jeo-politik ve jeo-ekonomik dengeler üzerinde de etkili olabileceğini göstermektedir.

Rusya’nın Dış Politika Vizyonunda Avrasya Ekonomik Birliği

Uluslararası düzene yönelik çok kutuplu yaklaşım Rusya’nın dış politika stratejilerine yansımış, özellikle Rus Dış Politika Konseptinde, çok merkezli uluslararası sistemin dönüşüm sürecinden geçtiği ve uluslararası ilişkilerin yapısının giderek daha karmaşık hale geldiği vurgulanmıştır. Küreselleşme sürecinin yeni ekonomik ve siyasi etki merkezlerinin ortaya çıkmasına neden olması ile küresel güç dengesinin ve kalkınma potansiyelinin Asya-Pasifik bölgesine kaydığı ve bu nedenle Batı’nın küresel ekonomi ve siyasetteki hâkimiyetinin azaldığına dikkat çekilmiştir. Dolayısıyla, Rusya’nın mevcut dış politika stratejisinin merkezinde çok kutuplu bir dünya düzeninin inşası yer almaktadır. Bu bağlamda Rusya’nın çok kutuplu dünya düzeni inşa etme stratejisinin temel taşlarından biri olarak Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) ortaya çıkmıştır. Bu birliğin oluşumu, ekonomik entegrasyon çabalarının yanı sıra uluslararası sistemdeki güç merkezlerinin dengelenmesine yönelik jeopolitik hedefleri de yansıtmaktadır.

Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) üye ülkeleri, bölgesel nitelikte bir ticaret bloğu oluşturma amacıyla çeşitli anlaşmalar imzalamış olsalar da Avrasya entegrasyon sürecine yönelik bu girişimler genellikle ikili düzeylerde kalmıştır. Avrasya entegrasyon sürecinde 1994 yılında kurulan ve 2002 yılında Orta Asya İşbirliği Örgütü’ne (CACO) dönüşen Orta Asya Ekonomik İşbirliği girişimi 2005 yılında önemli bir rol üstlenerek, Avrasya Ekonomik İşbirliği (EurAsEC) ile birleşmiştir. Bu birleşimin ardından Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev’in 2007 yılında öne sürdüğü Orta Asya Birliği fikrinin Türkmenistan ve Özbekistan tarafından

benimsenmemesi entegrasyon girişimlerini yavaşlatmıştır. Ancak 2010'da Belarus, Kazakistan ve Rusya arasında EurAsEC temelinde bir gümrük birliği oluşturulması süreçte kayda değer bir ilerleme sağlamıştır. Bu üç ülke, 2012 yılında gümrük birliğini Tek Ekonomik Alan'a dönüştürmüş ve Ocak 2015 de yürürlüğe giren antlaşma ile AEB kurulmuştur. AEB, ekonomik sektörlerde koordineli veya birleşik politikaların yürütüldüğü bölgesel ekonomik bir entegrasyondur. Dahası malların, hizmetlerin, sermayenin ve işgücünün serbest dolaşımını sağlamak amacıyla kurulan bu yapı, ekonomik iş birliğinin dışında, Sovyet sonrası dönemde yeni bir etkileşim düzeyine geçişinde önemli bir temsilcisi olmuştur.

AEB'nin oluşturulması üye ülkelerin ekonomik, siyasi ve sosyal çıkarlarını ortak bir platformda birleştirerek küresel istikrarsızlığın etkilerini azaltma ve dış pazarlarda aktif bir şekilde yer alma anlayışına dayanmaktadır (Johnson ve Taylor, 2023; 12). Bu doğrultuda, AEB'nin kurulmasının ardındaki motivasyonlar, yalnızca serbest faktör hareketleri ve ekonomi politikalarının uyumlaştırılması ile sınırlı değildir. Bu süreci belirleyen faktörler arasında ekonomik, siyasi ve sosyal bağlar önemli bir yer tutmaktadır. Üye ülkeler, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından önce tek bir ekonomik sistemin parçası olduklarından, günümüzde de yüksek bir ekonomik karşılıklı bağımlılık sergilemektedirler. Bu nedenle ortak dil, tarih ve benzer kurumlar, ekonomik entegrasyon sürecini daha kolay hale getirmektedir. Aynı zamanda, siyasi ve stratejik motivasyonlar da entegrasyonun ekonomik yönlerinden daha güçlü bir rol oynamaktadır. Avrasya entegrasyonu fikri, bölge genelinde geniş bir destek bulmaktadır. Bu süreçte, üye ülkelerin ortak ekonomik çıkarlarının yanı sıra, bölgesel istikrarın sağlanması ve uluslararası platformlarda daha güçlü bir pozisyon elde edilmesi hedeflenmektedir.

AEB, üyeleri arasında ekonomik entegrasyonu teşvik etmeyi hedefleyen bir yapı olarak kurulmuş olmasına rağmen, özellikle Rusya'nın etkisi ve stratejik hedefleri bağlamında, yapının jeopolitik bir proje olarak değerlendirildiği görülmektedir. Rusya, diğer üye ülkelerle kıyaslandığında oldukça geniş bir coğrafi alana, büyük bir nüfusa ve güçlü bir ekonomik kapasiteye sahiptir. Birliğin toplam GSYİH'nin % 85'inden fazlasını oluşturan Rusya, entegrasyonun ekonomik maliyetlerinin büyük bir kısmını üstlenmektedir. Dahası, Rusya'nın bu süreçteki liderlik rolü ve diğer üye ülkeler üzerindeki ekonomik bağımlılığı artırma stratejisi, AEB'nin salt ekonomik bir birlik olmaktan öte jeopolitik bir araç olarak kullanıldığına işaret etmektedir. Bu durum, Avrasya entegrasyonunun ekonomik hedefler kadar politik ve stratejik kaygılarla da şekillendiğini ortaya koymaktadır. AEB üyelerinin, özellikle Kazakistan ve Belarus'un, Rusya ile ilişkilerinde denge politikası izlemeye çalıştıkları, ancak bu çabanın Rusya'nın ağır basan ekonomik ve siyasi etkisi karşısında sınırlı kaldığı dile getirilmektedir (Dragneva ve Wolczuk, 2017;7).

Rusya'nın AEB içerisindeki baskın rolü ve bu entegrasyonun diğer üye ülkeler için taşıdığı ekonomik ve politik maliyetler, yapının geleceği üzerinde önemli bir tartışma alanı yaratmaktadır. Ekonomik entegrasyon, çoğu zaman Rusya'nın stratejik hedeflerine hizmet eden politik bir mekanizma olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, AEB'nin salt ekonomik bir platform mu yoksa daha geniş bir jeopolitik stratejinin aracı mı olduğu konusu akademik literatürde tartışılmaya devam etmektedir (Wilson, 2022; 30-32). Rusya, AEB entegrasyon sürecinde, ortak ülkelere sunduğu ekonomik imtiyazlar ve mali yardımlarla önemli bir garantör rolü üstlenmiştir. Bu destekler, düşük maliyetli enerji kaynaklarının temini, uygun kredi olanakları, doğrudan yatırımlar ve özellikle Ermenistan gibi ülkeler için güvenlik garantileri şeklinde somutlaşmaktadır (Molchanov, 2012; 3). Bunun karşılığında, Rusya üye ülkelerde ticaret ve tarife düzenlemelerini kendi sanayisini destekleyecek şekilde şekillendirmiş ve jeopolitik bir Avrasya ortaklığı inşa etme hedefine yönelik stratejik adımlar atmıştır. Bu konuda Vladimir Putin'in Avrasya Ekonomik Forumu'nda yaptığı açıklamalarda, AEB'nin çok kutuplu bir dünya düzeninde Avrupa Birliği'ne rakip olabilecek, bölgesel temelli bir güç olarak konumlandırılmasının hedeflendiğini belirtmesi dikkat çekmiştir (Putin, 2021). AEB'nin kamuoyuna açıklanan ekonomik hedeflerinin ötesinde, Rusya'nın liderliğindeki jeopolitik stratejilerin belirginleşmesi, literatürde sıklıkla vurgulanan bir husus olmuştur. Bu stratejiler, Rusya'nın bölgedeki ekonomik ve siyasi nüfuzunu artırmayı amaçlayan geniş kapsamlı bir vizyonun parçası olarak değerlendirilmektedir (Tsygankov, 2019; 123). Özellikle ekonomik entegrasyonun sağladığı fırsatlar -tek pazar uygulamaları bağlamında- AEB üye ülkeleri için cazip unsurlar sunmaktadır. Ancak, bu süreçte Rusya'nın öncülüğünde şekillenen siyasi ve stratejik hedefler, AEB'nin ekonomik bir birlik olmanın ötesinde jeopolitik bir proje niteliği taşıdığını ortaya koymaktadır.

Görüldüğü üzere Rusya, AEB'i, özellikle Orta Asya'daki ekonomik ve stratejik hâkimiyetini pekiştirmek ve bölgedeki diğer küresel aktörlerin etkisini sınırlamak amacıyla bir araç olarak kullanmaktadır. Çin'in mevcut ekonomik kapasitesinin Rusya'yı önemli ölçüde aşması, Rusya'nın Orta Asya'daki güç dengelerine dair duyduğu endişeyi artırmış ve bu durum, Rusya'yı gümrük birliği ve diğer entegrasyon mekanizmaları aracılığıyla etkisini pekiştirmeye yöneltmiştir (Popescu, 2019; 55-57). Bu bağlamda Çin'in "Kuşak ve Yol Girişimi -Belt and Road

Initiative – BRI” ile AEB arasında bir bağ kurulması, görünürde iş birliğine dayalı bir proje olarak lanse edilmekteyse de, gerçekte bu bağlantının Rusya’nın bölgedeki çıkarlarını koruma ve güçlendirme amacına hizmet ettiği sıklıkla vurgulanmaktadır. Rusya’nın, Çin’in ekonomik ve altyapı odaklı projelerini, kendi stratejik çıkarlarına uygun bir çerçevede şekillendirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Rusya’nın Ukrayna’ya yönelik askeri müdahalesi, AEB’nin salt ekonomik bir entegrasyon platformu olmanın ötesine geçtiğini ve Rusya’nın daha geniş bir jeopolitik strateji izlediğini net bir şekilde ortaya koymuştur. Bu durum, ekonomik mekanizmaların, Rusya’nın çok kutuplu dünya düzeni vizyonunda daha güçlü bir konuma ulaşmak için siyasi bir kaldıraç olarak kullanıldığını göstermektedir (Wilson, 2022; 22). Dolayısıyla AEB, Rusya’nın yalnızca ekonomik çıkarlarını değil, aynı zamanda uluslararası sistemdeki stratejik hedeflerini gerçekleştirmeyi amaçlayan bir araç olarak değerlendirilmelidir. Kısacası AEB, ekonomik entegrasyon için bir platform olmanın ötesine geçerek, Rusya’nın jeopolitik hedeflerini yansıtan bir yapı haline gelmiştir. Rusya’nın liderlik rolü, bu yapıda diğer üye ülkelerle ilişkilerini hem ekonomik hem de siyasi boyutlarda şekillendirmekte, aynı zamanda çok kutuplu dünya düzeninde etkisini artırma stratejisinin bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Özellikle Çin ve Batı’ya karşı geliştirilen politikalar, AEB’nin gelecekteki yapısı ve hedefleri üzerinde belirleyici bir etkiye bulunmaya devam edecektir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER

Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından Rusya, uluslararası örgütlere aktif bir şekilde katılım göstermiş ve bu kurumları dış politikasının önemli bir aracı olarak kullanmıştır. Ancak zaman içinde Rusya’nın bu örgütlere bakış açısı değişmiş, onları bağımsız aktörler olarak değil, büyük güçlerin çıkarlarını yönlendiren mekanizmalar olarak değerlendirmeye başlamıştır. Rusya, kontrol sağlayamadığı örgütlere sınırlı ilgi gösterirken, lider rolünü üstlenebileceği AEB gibi yapıları ön plana çıkarmıştır. Bu bağlamda, Rusya’nın küresel karar alma süreçlerinde en etkili aktörlerle birlikte yer alma hedefi doğrultusunda BM Güvenlik Konseyi özel bir önem taşımaktadır. Daimi üye statüsü ve veto hakkı, Rusya’ya uluslararası siyasette diplomatik manevra alanı kazandıran önemli bir araç olmuştur. Günümüzde küresel dinamiklerde yaşanan değişimler Rusya’nın BM’ye yönelik tutumunu etkileyebilir; ancak Rusya’nın süper güç statüsünü teyit etmek için BM’yi ve özellikle Güvenlik Konseyi’ni etkili bir platform olarak değerlendirdiği açıktır.

Rusya’nın Avrupa ile ilişkileri bağlamında AK, Rusya’nın kıtadaki siyasi ve hukuki entegrasyon süreçlerine katılım sağladığı önemli bir yapı olmuştur. AK, Rusya’nın zaman zaman bir danışma mekanizması olarak gördüğü, aynı zamanda Avrupa bağlamında hareket ettiğini hissettiği bir platformdur. Putin döneminde Rusya’nın AK üyeliğine bağlılığını sürdürdüğü gözlemlenmiş, özellikle bölgesel iş birliği mekanizmaları konusunda AK ile kurulan ilişkiler olumlu bir çerçevede değerlendirilmiştir. Ancak Rusya’nın Avrupa ile ilişkilerinde yaşanan gerilimler ve karşılıklı yaptırımlar, bu kuruma yönelik yaklaşımını da etkilemiştir. Rusya’nın uluslararası örgütler bağlamında en fazla öncelik verdiği alanlardan biri de eski Sovyet coğrafyasıdır. Bu noktada BDT, Rusya’nın bölgesel stratejilerinde uzun yıllar boyunca merkezi bir rol oynamıştır. Ancak, BDT’nin zaman içinde kapsamlı bir entegrasyon projesi olmaktan uzaklaşarak daha çok tercihli bölge içi ilişkileri düzenleyen bir koordinasyon mekanizmasına dönüşmesi, Rusya’nın bu yapıyı AEB gibi daha ileri entegrasyon projeleriyle destekleme ihtiyacını doğurmuştur.

BDT’nin işleyişi zaman içinde değişim göstermiş, örgüt tam teşekküllü bir entegrasyon modeline dönüşmemiştir. Üye devletlerin farklı siyasi ve ekonomik yönelimleri, BDT içinde derinleşmiş bir iş birliğinin önüne geçerken, Ukrayna ve Gürcistan gibi ülkelerin Batı ile daha yakın ilişkiler kurmaya yönelmesi, örgütün etkinliğini sınırlandıran unsurlar arasında yer almıştır. Rusya, BDT’yi yakın çevresindeki ülkelerle iş birliği süreçlerini düzenlemek için önemli bir araç olarak görmeye devam etmektedir; ancak Rusya’nın dış politika belgelerinde, özellikle 2000 ve 2008 Dış Politika Konseptleri’nde, BDT’nin beklenen düzeyde bir entegrasyon sağlayamadığı açıkça belirtilmiştir. Bununla birlikte, 2013 Dış Politika Konsepti, Rusya’nın BDT’yi hâlâ önemli bir jeopolitik araç olarak değerlendirdiğini ve Avrasya’da entegrasyon süreçlerine liderlik etmeye devam edeceğini ortaya koymuştur.

Rusya’nın bölgesel iş birlikleri açısından bir diğer önceliği de ŞİÖ’dür. Çin, Orta Asya ve diğer Avrasya ülkeleri ile ekonomik ve güvenlik bağlarını güçlendirme amacı taşıyan bu yapı, Rusya’nın Asya’daki stratejik önceliklerinin şekillenmesinde etkili bir platform haline gelmiştir. ŞİÖ, Rusya açısından yalnızca ekonomik bir iş birliği aracı değil, aynı zamanda Çin ile dengeli bir ortaklık kurmasına olanak tanıyan bir mekanizma olarak

değerlendirilmektedir. Rusya'nın ŞİÖ'ye yönelik ilgisi, Orta Asya üzerindeki etkisini sürdürme, Çin ile stratejik rekabeti dengeleme ve küresel güç dengelerindeki rolünü pekiştirme çabalarıyla doğrudan bağlantılıdır.

Asya-Pasifik bölgesine yönelik stratejik açılım çerçevesinde Rusya, APEC gibi platformlarda yer alarak, Sibirya ve Uzak Doğu'nun ekonomik kalkınmasını teşvik etmeye çalışmaktadır. Asya-Pasifik bölgesi, küresel ekonomi açısından büyük bir büyüme potansiyeline sahip olduğundan, Rusya'nın "Doğu'ya yönelme" stratejisi doğrultusunda APEC ve benzeri platformlara ilgisinin arttığı gözlemlenmektedir. Bununla birlikte, Rusya'nın Asya'daki ekonomik entegrasyon sürecinde karşılaştığı en büyük zorluklardan biri, Çin'in bölgesel ticaretteki baskın rolü ve Pekin'in giderek artan ekonomik nüfuzudur.

Rusya'nın uluslararası örgütlere katılımı ve küresel sistemle entegrasyonu, dış politikasının temel bileşenlerinden biri olmaya devam etmektedir. Ancak Rusya, bu örgütleri bağımsız uluslararası yapılar olarak değil, büyük güçlerin çıkarlarını yönlendiren mekanizmalar olarak değerlendirmektedir. Rusya, güçlü bir pozisyona sahip olmadığı örgütlere sınırlı ilgi gösterirken, kendi liderliğini pekiştirebileceği alternatif entegrasyon mekanizmaları yaratma stratejisini benimsemektedir. Bu bağlamda, Rusya'nın bölgesel politikaları, Batı ile jeopolitik rekabetini yönetme, Avrasya'daki nüfuzunu sürdürme ve küresel arenadaki güç dengesini lehine çevirme çabalarıyla şekillenmektedir. Özellikle AEB, ŞİÖ ve KEİ gibi bölgesel örgütler, Rusya'nın ekonomik ve stratejik hedeflerini gerçekleştirme noktasında kritik öneme sahiptir. Ancak, bu kurumların uzun vadeli etkinliği ve Rusya'nın bölgesel liderlik iddiasının sürdürülebilirliği hala belirsizliğini korumaktadır.

KAYNAKÇA

- Alakbar-Zada, M. (2023). "Şanghay İşbirliği Örgütünün Amacı ve Faaliyeti". *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 10 (5), 1845-1855.
- Allison, R. (2018). "Russia and the Shanghai Cooperation Organization: Security Dynamics in Eurasia." *International Affairs*, 94(3), 525-544. <https://doi.org/10.1093/ia/iiv034>
- Antonova, A. S. (2024). "Regimes of Value: Economic Transformations, Ecological Livelihoods, And Salt Cooperatives on the Bulgarian Black Sea Coast." *Environment and Planning A: Economy and Space*, 56(1), 1-20. <https://doi.org/10.1177/0308518X241295521>
- APEC Secretariat. (2023). "APEC Economic Leaders' Declaration." *Asia-Pacific Economic Cooperation (APEC)*. Retrieved from <https://www.apec.org>
- Arbatova, N. (2019). "The CIS factor in Russia-West Relations: Origins of Conflict." *Social Sciences*, 50(4), 34-56. Retrieved from <https://www.imemo.ru/files/File/ru/publ/2020/PUB2020-0001-NARB.pdf>
- Arı, Tayyar. *Orta Asya'da Çin-Rusya Rekabeti ve İşbirliği*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık. 2021.
- Aris, S. (2009). "The Shanghai Cooperation Organization: Tackling the Three Evils" A Regional Response to Non-traditional Security Challenges or an Anti-Western Bloc?. *Europe-Asia Studies*, 61(3), pp. 457-482.
- Askeroğlu, Sabir. *İran'ın Uluslararası Örgütler Politikası*. Ankara: İRAM Yayınları. 2020.
- Aybak, Tunc. *Politics of the Black Sea: Dynamics of Cooperation and Conflict*. London: I.B. Tauris. 2001.
- Aydın, M. (2005). "Geopolitics of Black Sea Region: Regional Cooperation and Inter-Regional Relations." *Center for Strategic Research*, 10(2), 78-95.
- Baranovsky, V. (2000). "Russia and European Institutions: The Post-Soviet Perspective." *International Affairs*, 76(3), 453-475.
- Barkin, J. Samuel. *International Organization: Theories and Institutions*. Springer. 2006.
- Baryshnikov, D. (2016). "Russia in the Council of Europe: Opportunities and Challenges." *European Political Studies Journal*, 12(4), 57-61.
- Beeson, Mark. *Regionalism and Globalization in East Asia: Politics, Security, and Economic Development*. London: Palgrave Macmillan. 2018.
- Beliakova, K. (2020). "Migration law of the Commonwealth of Independent States." *Wroclaw Review of Law, Administration & Economics*. Retrieved from <https://sciendoc.com/article/10.2478/wrlae-2020-0006>, 72-92. [Erişim Tarihi:12/02/2024].
- Bolt, Paul J., ve Cross, Sharyl N. *China, Russia, and Twenty-First Century Global Geopolitics*. Routledge, 2018.
- Breslin, Shaun. *China and the Global Political Economy*. New York: Palgrave Macmillan. 2022.
- Brown, Archie. *Post-Cold War Russia and European integration: Challenges and Opportunities*. London: Routledge. 2022.
- Brummer, K. (2024). "The Council of Europe, Russia, and The Future of European Cooperation: Any Lessons to be Learned from the Past?". *Int Polit* 61, 258-278.

- BSEC. (2022). "About BSEC." *Black Sea Economic Cooperation Organization*. Retrieved from <http://www.bsec-organization.org> [Erişim Tarihi: 01/11/2024].
- Buzan, Barry, Wæver, Ole. *Regions and Powers: The Structure of International Security*. Cambridge University Press. 2003.
- Chen, X. (2020). "China's Belt and Road Initiative in Central Asia: Challenges and Opportunities." *Journal of Eurasian Studies*, 11(2), 456-467.
- Chowaniak M., Grodek-Szostak Z., Kotulewicz-Wisinska K., Luc, M., S. and Sikora A. S., (2021), "[The RES in the Countries of the Commonwealth of Independent States: Potential and Production from 2015 to 2019](#)", *Energies*, 14, (7), 1-24.
- Cooley, Alexander. *Great Games, Local Rules: The New Power Contest in Central Asia*. Oxford: Oxford University Press. 2019.
- Constitution of the Russian Federation, <https://rm.coe.int/constitution-of-the-russian-federation-en/1680a1a237>. Erişim Tarihi: 12/04/2024]
- Crosston, M. (2013). "The Pluto of International Organizations: MicroAgendas, IO Theory, and Dismissing the Shanghai Cooperation Organization" *Comparative Strategy*, 32 (3), 283-294.
- Dragneva, R., Wolczuk, K. (2017). "The Eurasian Economic Union Deals, Rules and the Exercise of Power." *Chatham House*, Research paper, 1-27.
- Demirel, N. (2020). "Turkey and Russia as Major Players in the Black Sea: Challenges and Opportunities." *International Journal of Engineering Technologies and Management*, 7(2), 22-30. Retrieved from https://www.academia.edu/download/62246156/03_IJETMR20_A02_202520200301-123043-5ee5q8.pdf [Erişim Tarihi: 02/12/2024].
- Dent, Christopher M. *East Asian regionalism*. London: Routledge. 2020.
- Doğan, F. Güler, A. (2023). "NATO ve Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Terörle Mücadele Stratejilerinin Karşılaştırmalı Analizi." *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.51. 1-17.
- Dugin, Alexander. *The Foundations of Geopolitics: The Geopolitical Future of Russia*. Moscow: Arktogeia, 2001.
- Ekici, T. Özdemir, Y. (2021). "Turkish foreign aid to Northern Cyprus: A Mother's Blessing or Curse?" *Southeast European and Black Sea Studies*. Vol. 21(3) 437-455.
- Erenel, F. (2021). "Jeopolitik Teoriler ve Avrasya'nın Merkezinde Güç Savaşları." *Avrasya Dosyası*, vol. 12, no. 1, s. 1-29.
- Eshba, M. (2013). "The Geopolitical Dynamics of the Black Sea Region." *Eurasian Studies Journal*, 8(2), 35–50.
- Freire, M.R. (2020). "Vladimir Putin, Twenty Years on: Russia's Foreign Policy." *Vestnik RUDN*, 20(3), 449-462.
- Gavrila, A., Shpakovskaya, M. A. (2018). "The EU Policy Towards The Post-Soviet Countries from The Black Sea Region." *Analele Universității din Craiova. Istorie, Anul XXIII*, 2(34). 109-117.
- Golumbeanu, M. (2018). "International Cooperation in the Black Sea Basin." *The Black Sea: Physical Environment and Ecosystem*, Springer. 150-165.
- Gurstein, B. (2020). "Black Sea Economic Cooperation (BSEC): New ways for economic consolidation of the post-Soviet countries." *Global Business & Economics Anthology*, 83-99.
- Gvosdev, Nikolas, Marsh, Christopher. *Russian Foreign Policy: Interests, Vectors, and Sectors*. New York: CQ Press, 2013.
- Helwig, Jonah. (2023). "The Impact of the Commonwealth of Independent States on Legal Harmonization in the Post-Soviet Space." *Central European University*. https://www.etd.ceu.edu/2023/helwig_jonah.pdf [Erişim tarihi: 18/06/2024].
- Hill, Fiona. *How Vladimir Putin's World View Shapes Russian Foreign Policy*. Springer, 2015.
- Islamov, Bakhtior A. *Post-Soviet Central Asia and the CIS: The Economic Background of Interdependence*. Taylor & Francis. 2018.
- Johnson, R., Taylor, K. (2023). "Dynamics of the Eurasian Economic Union." *Economic Perspectives*, 18(1), 12-34.
- Kaczmarek, M. *Russia-China Relations in the Post-Crisis International Order*. London: Routledge. 2017.
- Kara, M. (2023). "Turkish-American Strategic Partnership: Is Turkey Still a Faithful Ally?" *Southeast European and Black Sea Studies*. 431-451 <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14683857.2022.2088081>.

- Kembayev, Z. (2016). Regional Integration in Eurasia: The Legal and Political Framework. Review of Central and East European Law, Vol.41. No:2. 157-194.
- Keohane, R. O. Power and Governance in a Partially Globalized World. Routledge, 2002.
- Kim, Y.V., Anichkin, E.S. (2020). Commonwealth of Independent States: Constitutional, Legal and Environmental Realities. Ukrainian Journal of Ecology, 10(5), 110-113.
- Korolev, A. (2019). "How Closely Aligned are China and Russia? Measuring Strategic Cooperation in IR." International Politics. Vol.57, 1-30.
- Kozyrev A. (2002). "Foreign Policy of Russia", Russian Newspaper, December 13.
- Krapohl, S., Vasileva-Dienes, A. (2020). "The Region That Isn't: China, Russia, and the Failure of Regional Integration in Central Asia". Asia Europe Journal, Vol.18. 347-366.
- Kuşku-Sönmez, E. (2014). "Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün Kurumsal Yapısı ve İşlevselliği." Uluslararası İlişkiler Dergisi, 11(44), 487-507.
- Lambert, Andrew. *Geostrategic Shifts and Their Impact on The Indo-Pacific Region*. Taylor & Francis. 2022.
- Lo, Bobo. *Russia and The New World Disorder*. Washington, D.C.: Brookings Institution Press. 2019.
- Linich, L. D. (2023). "The Commonwealth of Independent States: A Symbolic Union or Another USSR?" *Bard College. Senior Projects Spring* 1-89.
- Molchanov, M. A., (2012). "Eurasian Regionalisms and Russian Foreign Policy" UACES Convention Exchanging Ideas on Europe 2012, 1-16.
- Makarychev, A. (2024). "Russia and the Black Sea Region: Governance, Geopolitics, Securitisation." In *Geopolitical Shifts and Dynamics in the Black Sea Region*. 140-160. Springer. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-62957-0_7.
- Manoli, Panagiota. (2010). "The Dynamics of Black Sea Subregionalism." *Southeast European and Black Sea Studies*, 10(1), 55-69.
- Miheeva, N.M., Voronkova, O.Y., Kuznetsova, I. (2018). "Public Diplomacy Development Stages Through the Black Sea Economic Cooperation Organization." *International Journal of Economic Policy Studies*, 15(3), 97-110.
- Morozova, N. (2018). "Resisting the West, forging regional consensus: Russia's discourse on humanitarian cooperation in the CIS." *Geopolitics*. Vol.23, 354-377.
- Nikitin, A. (2008). "The Shanghai Cooperation Organization: A New Framework for Eurasian Security." *International Relations*, 24(1), 17-18.
- Nuriyev, El Khan. *The Post-Soviet Black Sea Region: An Emerging Hub in European Security*. Ashgate Publishing. 2008.
- Kumar S.Y. S. (2013). "India and the Shanghai Cooperation Organization: Issues and Concerns", *International Journal of China Studies*, Vol. 4, No. 3, December 2013, 343-359.
- Mangır, D. Ş. (2020). "Coğrafi ve Jeopolitik Eksende Neo-Avrasyacılık". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(43), 193-208.
- Petrov, R., Gretskey, I. *Black Sea Regional Cooperation: Challenges and Prospects*. Routledge. 2015.
- Popescu, Nicu. *Russia's Return to Global Politics: Explaining Great Power Politics*. European Council on Foreign Relations. 2019.
- Putin, V. (2017). "Speech at the 25th APEC Economic Leaders' Meeting." *APEC Summit, Vietnam*.
- Putin, V. (2021). "Avrasya Ekonomik Forumu Konuşması." *Kremlin Resmi Yayını*. Erişim tarihi: 12 Ocak 2022.
- Ravenhill, John. *APEC and the Construction of Pacific Rim Regionalism*. Cambridge University Press. 2021.
- Rüma, İ. (2011). "Rusya'nın Karadeniz Politikası: Geçmişten Günümüze Değişen Stratejik Yaklaşımlar." *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 66(2), 125-143.
- Šćepanović, J. (2022). "Commonwealth of Independent States at 30: Why Does Russia Still Support This Organization?" *Southeast European and Black Sea Studies*. Vol.22, 187-205.
- Simons, G. (2020). "Russian Foreign Policy and Public Diplomacy: Meeting 21st Century Challenges." *Vestnik RUDN, International Relations* Vol. 20. No. 3, 491-503.

Sluga, G. (2019). "Remembering 1919: International Organizations and the Future of International Order." *International Affairs*, Vol.95. 25-43.

Stribis, G. (2003). "The Legal Personality of the Black Sea Economic Cooperation Organization." *International Organizations Law Review*, 2(1), 127-150.

Torkunov, A. V., Zagorski, A. (2019). "Evolution of the Commonwealth of Independent States." *The Diplomatic Record 1992-1993*. 103-113.

Tsygankov, Andrei. P. *Russia's Foreign Policy: Change and Continuity in National Identity*. Rowman & Littlefield. 2016.

Wilson, Andrev. *Ukraine Crisis: What It Means for the West*. Yale University Press. 2022.

Winrow, Gareth. *Turkey and the Caucasus: Domestic Interests and Security Concerns*. Routledge. 2000.

Yahuda, Michael. *The International Politics of the Asia-Pacific*. Routledge. 2018.

Ziegler, C. E. (2018). "Russian Diplomacy: Challenging the West." *Routledge Handbook of Russian Foreign Policy*, 74-89.

Akşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi

YIL: 2025

Sayı: 19

ISSN: 1309-6729

Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvan Yetiştiricilerinin İklim Değişikliğine İlişkin Algıları: Akşehir Örneği*

Perceptions of Cattle and Sheep Farming Regarding Climate Change: Akşehir Survey*

Duygu DÜNDAR ÖZTAŞÇI*- Zehranur SANIOĞLU TANIŞ**- Hacı Arif TUNÇEZ***-
İbrahim ÖZMEN****

*Araştırma Görevlisi, Selçuk Üniversitesi, Akşehir İİBF, Maliye Bölümü, ORCID: 0000-0003-3917-9653, duygu.dundar@selcuk.edu.tr
**Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Sivil Havacılık Yüksekokulu, Havacılık Yönetimi Bölümü, ORCID: 0000-0003-1241-7463, zsanioglu@selcuk.edu.tr
***Doç. Dr. Selçuk Üniversitesi, Akşehir İİBF, Maliye Bölümü, ORCID: 0000-0001-5834-3450, hatuncez@selcuk.edu.tr
****Doç. Dr. Selçuk Üniversitesi, Akşehir İİBF, Maliye Bölümü, ORCID: 0000-0003-2632-4217, ibrahimozmen@selcuk.edu.tr

Makale Türü

Article Type

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi

Received

26.05.2025

Kabul Tarihi

Accepted

24.06.2025

Önerilen Atıf Şekli /

Recommended Citation:

Dündar-Öztaşçı, D., Sanioglu-Taniş, Z., Tuncez, A. & Özmen, İ. (2025). Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvan Yetiştiricilerinin İklim Değişikliğine İlişkin Algıları: Akşehir Örneği, Akşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi, 19, 60-72

ÖZET

İklim krizi, tarım ve hayvancılık faaliyetlerini tehdit etmektedir. Özellikle sera gazı salınımı, su katlı ve arazi kullanımındaki değişiklikler, hayvan yetiştiriciliğinin çevresel etkilerini artırmakta, sürdürülebilirliği zorlaştırmaktadır. Bu bakımdan hayvancılığın iklim krizine etkileri ve üreticilerin bu krize karşı algı ve tepkileri önemlidir. Türkiye'nin İklim Değişikliği Azaltım Stratejisi'nde alternatif protein kaynaklarına yönelik somut bir politika bulunmamakta, hayvancılık sektörü bağlamında iklim dostu uygulamalara ilişkin stratejik eylemler eksik kalmaktadır. Bu araştırma, Akşehir'de büyük ve küçükbaş hayvan yetiştiricilerinin iklim krizine yönelik farkındalıklarını ve uyum stratejilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırma, 163 yetiştirici ile yapılan anket çalışmasına dayanmaktadır. Katılımcıların %97'si iklim krizinin yaşandığını belirtmiş, ancak %77.3'ü konuya dair kurumlardan yeterli eğitim almadığını ifade etmiştir. Katılımcıların tamamı erkek olup, %90.8'i lise ve altı düzeyde eğitime sahiptir. Büyük çoğunluğun 11 yıl ve üzeri yetiştiricilik deneyimine sahip olduğu görülmüştür. Ayrıca büyükbaş hayvan yetiştiriciliğinde kültür ırklarının (%67.4) yaygın olduğu, küçükbaşta ise merinos ırkının öne çıktığı görülmüştür. Yetiştiriciler iklim krizini fark etseler de bu farkındalık etkili stratejilere dönüşmemektedir. Eğitim düzeyinin düşüklüğü ve kurumsal bilgilendirme eksikliği, uyum kapasitesini sınırlamaktadır. Bulgular, yerel politikaların ve eğitim programlarının güçlendirilmesine yönelik somut bir ihtiyaç olduğunu ortaya koyar.

Anahtar Kelimeler: Küresel ısınma, Hayvan yetiştiriciliği, Kültür et.

ABSTRACT

Climate crises pose multi-dimensional threats to agricultural and livestock activities. Greenhouse gas emissions, water stress, and changes in land use intensify the environmental impacts of livestock farming and hinder sustainable production. In this context, the effects of livestock farming on the climate crisis as well as producers' perceptions and responses to this crisis have become increasingly important. Turkey's Climate Change Mitigation Strategy lacks concrete policies regarding alternative protein sources, and the strategic direction toward climate-friendly practices in the livestock sector remains insufficient. This study aimed to identify climate change awareness and adaptation strategies of cattle and small sheep producers in Akşehir, Turkey. This study based on a survey conducted with 163 livestock farmers. Findings showed that 97% of the participants believed that climate change is occurring, yet 77.3% stated that they have not received adequate training from relevant institutions on the subject. All participants were male, and 90.8% had completed secondary school or below. The majority had over 11 years of experience in livestock farming. Additionally, breeding of high-yielding culture breeds in cattle (67.4%) and the dominance of the Merino breed in small ruminants were observed. Although producers are aware of climate crises, this awareness does not translate into effective adaptation strategies. A low level of education and insufficient institutional outreach limit the capacity for adaptation. This study reveals a concrete need to strengthen local policies and educational programs to enhance climate resilience in the livestock sector.

Keywords: Global warming, Livestock farming, Cultivated meat.

* Bu çalışma Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) Koordinatörlüğü tarafından desteklenen 24401187 Proje Nolu araştırma projesinden üretilmiştir.

* This study was produced from the research project supported by Selçuk University Scientific Research Projects (BAP) Coordination Office which is the 24401187 project number.

GİRİŞ

İklim krizi, küresel tarım için kayda değer zorluklar ortaya çıkarırken ürün verimi, sürdürülebilir hayvancılık, su kısıtlılığı ve toprak sağlığını tehdit ederek ekosistemi de derinden etkilemektedir (Verma vd., 2024). Hayvan yetiştiriciliğinin küresel ısınmaya etkilerini arazi kullanımı ve karbondioksit salınımı üzerinden modelleyen Eisen ve Brown (2022), tüm hayvan tarımının aşamalı olarak durdurulmasının küresel ısınmanın gidişatını önemli ölçüde değiştirme potansiyeline sahip olduğunu göstermiştir.

Buna göre, hayvan yetiştiriciliği, küresel ısınmanın başlıca nedenlerinden biri olan sera gazı emisyonlarına ve arazi kullanımına önemli ölçüde katkıda bulunur. Yazarlar, hayvan besiciliğini sona erdirmenin, üç ana sera gazının atmosferdeki seviyelerini önemli ölçüde azaltabileceği konusunda, eşsiz bir potansiyele sahip olduğunu ileri sürdü. Poore ve Nemecek (2018) de hayvancılık sektörünün küresel ısınma ile mücadelede oynayabileceği kritik rolü belirtmiştir. Bu çerçevede, hayvancılık ve iklim değişikliği, sürdürülebilir tarım politikalarının geliştirilmesi açısından önem taşıyan konulardan birisi olarak düşünülebilir.

Dünya genelinde, gıda tedarik zinciri yoluyla yılda yaklaşık 13,7 milyar metrik ton karbondioksit eşdeğeri (CO₂e) atmosfere yayılmaktadır. Özellikle sığır eti üretimi, karbon ayak izini kayda değer oranda etkilemektedir. Örneğin, bir kilogram (kg) sığır eti 60 kg sera gazı emisyonuna neden olur ki bu kuzu ya da koyun etinin 2,5 katına yakındır. Diğer taraftan aynı ağırlıktaki elma, bir kilogramdan daha az sera gazı emisyonu yayar (Neufeld, 2020). Sığır eti üretimi, karbon ayak izine önemli ölçüde katkıda bulunur ve bu nedenle, üretim yöntemlerinin gözden geçirilmesi ve alternatif protein kaynakları iklim krizi ile mücadelede öne çıkar.

Yenilikçi gıdaların araştırma ve geliştirilmesine yönelik yatırımlar, ülkeler arasında artmakta ve bu durum, Türkiye için de kritik bir önem taşımaktadır. Farklı gıda türlerinin tedarik zincirindeki adımları farklılık gösterse de her birinin tipik aşamaları vardır. Tedarik zincirinin genelinde, arazi kullanımı ve çiftlik aşamaları, sera gazı emisyonlarının %80'inden sorumludur (Poore ve Nemecek, 2018). Sığır eti üretimi, söz konusu aşamalarda, karbon ayak izine katkıda bulunan üç temel faktörü de içermektedir. Bunlar; hayvan yemi, arazi dönüşümü ve sığırlardan metan üretimi (Neufeld, 2020; Ritchie, 2020) olarak sıralanabilir.

Küresel ısınma ile mücadelede gıda üretim yöntemleri ve gıda türleri de gözden geçirilmelidir. Bu bakımdan alternatif protein türleri tartışılmakta ve ülkeler bu tür alternatifleri araştırmak için ciddi yatırım teşvikleri sağlamaktadır. Alternatif proteinler, bitkilerden, hayvan hücrelerinden veya fermantasyon yoluyla üretilen proteinlerdir. Bu yenilikçi gıdalar, geleneksel hayvansal ürünlerle aynı veya daha iyi bir tada sahip ve aynı veya daha düşük maliyetleri içerecek şekilde tasarlanmaktadır (GFI, 2022).

Yenilikçi gıdalar arasında bitki bazlı et (Plant-based meat), kültür et (Cultivated meat) ve fermantasyon (Fermentation) sayılabilir. Bu tür yenilikçi gıda türlerinin araştırma geliştirme harcamaları için hükümetler ciddi bütçeler ayırmışlardır. Örneğin 2022 yılı için Singapur, 108 milyon dolar, Danimarka 99.4 milyon dolar, Hollanda 66 milyon dolar, İsrail 44 milyon dolar, Finlandiya 37.3 milyon dolar, Fransa 44.4 milyon dolar yatırım bütçesi ayırdı veya destekleme gerçekleştirdi (GFI, 2022). Buna göre önümüzdeki otuz yıl içinde protein kaynaklı gıdaların dönüşümü iklim krizine uyum politikaları bağlamında Türkiye için önemlidir.

Türkiye, 2024 yılı İklim Değişikliği Azaltım Stratejisi (İDAS, 2024)'nde tarım sektörü için 7 strateji, 27 eylem belirlemiştir. Ancak eylem planları arasında gıda dönüşümüne yönelik hiçbir strateji yer almaz. Strateji Raporunda, hayvan genetik iyileştirmeleri ve alternatif yem kaynaklarının geliştirilmesi gibi öneriler bulunsa da bu stratejilerin sera gazı salınımını nasıl azaltacağına dair somut veriler yer almaz.

Yukarıda verilen arka plandan hareketle, bu araştırma, Akşehir'deki büyük ve küçükbaş hayvan yetiştiricilerinin iklim krizi ile ilgili algılarını ve tepkilerini sistematik bir şekilde ortaya koyarak, yerel düzeyde özgün ve değerli bir veri seti sağlamayı hedefler. Ayrıca, bulgular, yeni ve sürdürülebilir politikaların oluşturulmasında yerel çiftçi örgütlerine ve diğer yerel paydaşlara da rehberlik edebilir, üreticilerin iklim krizi ile başa çıkma kapasitelerinin artırılmasına yönelik stratejilerin belirlenmesine yardımcı olabilir. Aynı zamanda bu çalışma, yerel tarımsal üretimin sürdürülebilirliğine ve gıda güvenliğine küçük bir katkı sunarak, İDAS (2024)'ın tarım sektörü paydaşlarına yönelik eğitim planları ile de tutarlılık gösterecektir.

Bu araştırmanın temel hipotezi, Akşehir'deki büyük ve küçükbaş hayvan yetiştiricilerinin iklim krizi ile ilgili farkındalık düzeylerinin düşük olduğu ve bu nedenle iklim krizine yönelik uyum stratejilerinin yetersiz olduğudur. Ayrıca, farkındalık düzeyinin artırılmasıyla birlikte, üreticilerin iklim krizi ile mücadeleye yönelik daha etkili önlemler alabilecekleri öngörülmektedir.

Bu araştırma, Akşehir’deki büyük ve küçükbaş hayvan yetiştiricilerinin iklim krizini algılama düzeylerini ve bu krize yönelik tepkilerini anlamayı amaçlamaktadır. Araştırmanın temel amacı, üreticilerin iklim krizi ile başa çıkma kapasitelerini ve stratejilerini değerlendirmek ve bu değerlendirmeler doğrultusunda politika önerileri geliştirmektir. Bunlara bağlı olarak bu araştırmanın hedefleri şunlardır; i) farkındalık Düzeyinin Ölçülmesi: Akşehir’deki büyük ve küçükbaş hayvan yetiştiricilerinin iklim krizine ilişkin farkındalık düzeylerini ölçmek, ii) algı ve tepkilerin analizi: Üreticilerin iklim krizine karşı algılarını ve verdikleri tepkileri analiz etmek, iii) uyum kapasitelerinin değerlendirilmesi: Üreticilerin iklim krizine uyum sağlama kapasitelerini ve mevcut uyum stratejilerini değerlendirmek, iv) politika önerileri geliştirme: Elde edilen veriler doğrultusunda, yerel ve ulusal düzeyde tarım politikalarının geliştirilmesine yönelik somut önerilerde bulunmak, v) yerel ve küresel rekabet: Türkiye’nin ulusal emisyon azaltım hedeflerine ulaşabilmesi ve küresel sistemlerde rekabet edebilmesi için alternatif protein kaynaklarının araştırılmasına yönelik politika önerileri sunmak.

Çalışmanın giriş bölümünü takiben ikinci bölümde literatürdeki çalışmalar özetlendi, üçüncü bölümde araştırmada kullanılan materyal ve yöntem açıklandı, dördüncü bölümde araştırma bulguları sunuldu, beşinci bölümde tartışma ve son olarak sonuç ve öneriler yer almaktadır.

LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Literatürde, iklim krizinin hayvan yetiştiriciliği üzerine etkilerini araştıran pek çok çalışma bulunmaktadır. Bu bölümde yer verilen çalışmaların bir bölümü, yetiştiricilerin iklim krizine yönelik algılarını incelerken kimileri iklim krizinin hayvancılık üzerindeki etkilerine, krizle mücadele stratejilerine ve uyum süreçlerine odaklanmaktadır.

Örneğin, Martin-Collado vd. (2024) İspanya’da 122 çifti ile onların iklim krizi algılarını, iklim krizinin yetiştiricilik ve süt üretimi üzerindeki etkilerini araştırdı. İspanya’da üç farklı bölgeden sığır, keçi ve koyun yetiştiricileri ile bir yıla yakın görüşmeler gerçekleştirdiler. Sonuçları, çoğu çiftçinin ısı stresi ve iklim değişikliğinin giderek daha önemli sorunlar yarattığını ve çiftçilerin farklı kaynaklar yaratmaya daha fazla yatırım yapması gerektiğini algıladığını göstermektedir. Onlardan farklı olarak karma çiftçilere odaklanan Anwar vd. (2024), Avusturya’nın güneydoğusundaki iki çiftlikte iklim değişikliklerinin etkilerini araştırdı. Bulguları iklim değişikliğine tarım alanındaki üretim açısından uyum sağlayabilen çiftçilerin iklim krizinden daha az etkileneceğini gösterdi. Ancak Martin-Collado vd. (2024), Anwar vd. (2024) suya erişim konusunda bir modellemeye sahip değildi. Benzer şekilde Chetroui vd. (2024) Romanya’da iki karma çiftlikte iklim değişikliklerinin etkilerini araştırdı. Ancak yazarlar Anwar vd. (2024)’den farklı olarak araştırma örneklemini sığır ve koyun olmak üzere ikiye ayırdı. Üreticilerin iklim krizinin etkilerinin farkında olduğunun yanı sıra kuru tarım senaryosunun mısır gibi geleneksel su yoğun ürünlere kıyasla ekonomik ve çevresel avantajlar sağlayabileceğini gösterdi. Mısırın kuru tarım ürünleri ile değiştirilmesinin yem maliyetlerinde bir düşüşe ve geleneksel yem sistemine kıyasla ekonomik faydanın artmasına yol açabileceğini göstermiştir. Chetroui vd. (2024) ve Anwar vd. (2024)’dan farklı olarak Gninkplekpo vd. (2024), Benin’de küçükbaş yetiştiriciliği yapan 400 çiftçiyle görüşmeler yaparak üretim sistemi özelliklerinin, iklim değişikliklerinin hayvancılık üretimi üzerindeki etkilerine ilişkin algıları ve iklim krizi ile başa çıkma stratejileri hakkında veriler topladı. Gninkplekpo vd. (2024)’nin bulguları çiftçilerin iklim değişikliklerini yağış gecikmeleri, artan yağış, yağmurlu mevsimde daha az sıklıkta kuraklık dönemleri, güneşlenme süresinde ve sıcaklıkta değişiklik olmaması olarak algıladıklarını gösterdi. Öte yandan çiftçiler hayvan büyümesinin azaldığını ve hayvan ölümlerinin arttığını da belirttiler. Stratejiler arasında ise, kullanılan yem kaynaklarının daha fazla çeşitlendirilmesi, hayvanların daha fazla serbestçe dolaşması ve yeni yem kaynağı keşfi ile yetiştiriciliği yer alıyordu.

Al-Barakeh vd. (2024) ise Martin-Collado vd. (2024)’den farklı olarak iklim açısından su kıtlığı yaşayan ve kurak bir bölge olarak kabul edilen Ürdün’ün Mafrak bölgesine odaklanmıştır. Al-Barakeh vd. (2024), 53 geleneksel Awassi koyunu ve Baladi keçi yetiştiricisi ile sürdürülebilir tarım üzerine görüşmeler gerçekleştirdi. Kurak topraklardaki kurak mevsimlerin koyun ve keçiler için zorluklar getirdiğini ve sınırlı yem ve suya erişimdeki zorlukların hayvan sağlığını ve üreme kapasitelerine zarar verdiğini gösterdi. Diğer yandan Al-Barakeh vd. (2024), kurak bölgelerdeki yağışlı mevsimlerin rahatlama sağlamasına rağmen, hastalıklara da yol açabileceği vurguladılar. Tulu vd. (2024)’nin kurak ve yarı kurak alanlarda düşük kaliteli suyun hayvancılık üretimi ve verimliliği üzerindeki etkilerine ilişkin bulguları, Al-Barakeh vd. (2024)’nin bulgularını doğrular.

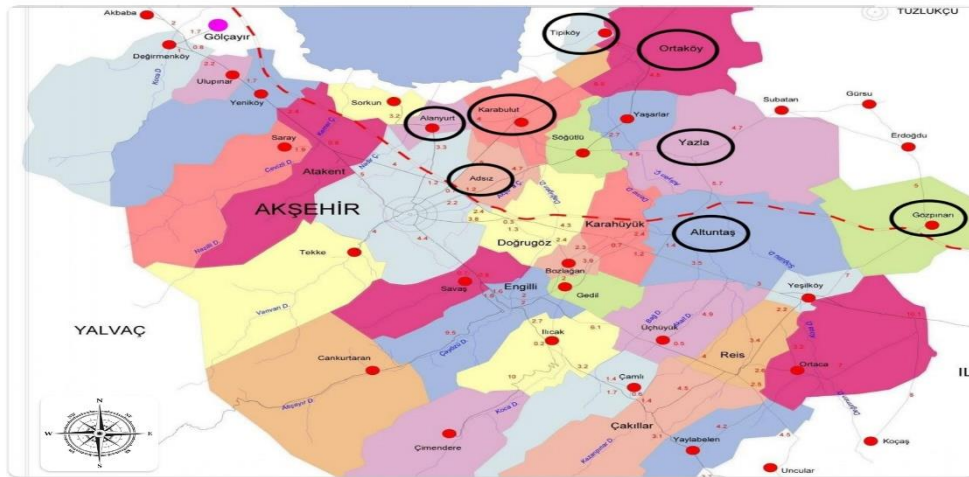
Kurt ve Akdur (2024) yukarıdaki çalışmalardan farklı olarak iklim değişikliği endişesi ile iklim eylemi arasındaki ilişkiyi araştırdı ve katılımcıların iklim değişikliği ve doğal afet deneyimi hakkındaki bilgilerinin bu ilişkideki rolünü değerlendirdi. İklim değişikliği endişesi, iklimle ilgili zihinsel dalgalanmalarda pozitif bir etkiye

sahiptir, ancak iklim eyleminin bu ilişkide düzenleyici bir rolü olmadığını gösterdi. Stahlmann-Brown vd. (2024) ise geniş bir perspektifi Yeni Zelanda için sergiledi ve katılımcıların yanıtlaması için şu sorulara odaklandı. “Kim iklim değişikliğine inanıyor? “Gelecekteki iklimle ilgili beklentileri bilimsel projeksiyonlarla örtüşüyor mu?” ve “İnançlar ve “doğru” beklentilere sahip olmak, ortak eylemde bulunmayı etkiliyor mu?”. Bulgular, katılımcılarının %88’inin iklim değişikliğine inandığını ancak yalnızca %34’ünün gelecekteki sıcaklıklarla ilgili beklentilerinin bilimsel projeksiyonlarla örtüştüğünü ve yalnızca %40’ının gelecekteki kuraklıkla ilgili beklentilerinin bilimsel projeksiyonlarla örtüştüğünü gösterdi.

Diğer yandan bu konudaki çalışmaların kayda değer bir kısmı da iklim krizinin su kıtlığı üzerindeki etkilerine odaklanır. Su kıtlığı konusunda Orta Doğu bölgesinin yüksek riskli olduğu bilinmektedir. Bu konuda Karimi vd. (2024), İran için bir değerlendirme yaparken Peker ve Sorman (2021) Fırat-Dicle Havzasına, Yılmaz vd. (2021) Konya-Beyşehir bölgesine odaklanır. Diğer yandan Pilevneli vd. (2023) iklim krizinin etkileri bağlamında Türkiye’deki su havzaları için acil eylem planlarının gerekliliğine dikkat çekmektedir.

METARYAL VE METHOD

Bu araştırmada, Konya ilinin Akşehir ilçesinde Karabulut, Ortaköy, Adsız, Altuntaş, Yazla, Gözpınarı, Alanyurt, Kozağaç, Tipiköy olmak üzere, 9 mahalledeki büyük ve küçükbaş hayvan yetiştiricileri ile görüştük. Akşehir İlçe Tarım Müdürlüğü’ne kayıtlı 3645’e yakın küçük ve büyükbaş hayvan yetiştiricisi bulunmaktadır. Anket görüşmesi gerçekleştirilen yetiştiricilerin dağılımı Şekil 1’de, siyah daire içinde öne çıkarılan bölgeler ile görülebilir.

Şekil 1. Akşehir haritası, görüşme bölgelerinin yerlerini gösterir.

Yetiştiricilerden, 163’ü ile, yüz yüze görüşme yöntemi ile anket uygulandı. Anket formu, küçük ve büyükbaş hayvan yetiştiricilerinin iklim krizi algılarını, mevcut veya potansiyel iklim değişikliğinin etkileri konusundaki farkındalıklarını ve iklim değişikliği ile başa çıkma stratejisi olarak benimsenen uygulamaları mevcut ise bu uygulamalara yönelik algılarını ve bilgi düzeylerini ölçmek/anlamak için düzenlendi.

Yararlandığımız anket ölçeği Atılğan-Türkmen (2021) tarafından, Avrupa Birliği projesi kapsamında, geliştirilmiştir. Anket verileri, istatistiksel analizler kullanılarak değerlendirildi. Araştırmanın çıktıları yetiştiricilerin iklim krizine yönelik duyarlılığı ve uyum stratejileri hakkında önemli bilgiler sağlayabilir.

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Anket yöntemi, cevaplama oranının yüksek olması ve çok soru sorulmasına imkân vermesi yönünden tercih edilmiştir. Anketlerden toplanan verilerin test edilmesinde istatistiksel yaklaşımlar kullanılmıştır. Araştırma modelinin ve hipotezlerinin analiz edilmesinde çoktan seçmeli demografik sorular için frekans analizi yapılmıştır. İstatistiksel analiz SPSS Statistics 29.0 paket programından yararlanılmıştır. Araştırma verileri gizlilik esası çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Örneklem büyüklüğü konusunda literatürde çalışma için kullanılan ölçeklerdeki ifade sayısının 10 katı kadar olması gerektiği ve bu sayının daha güvenilir sonuçlar vereceğine dair görüşler yer almaktadır (Byrne, 2010:5).

Çalışmanın örneklem büyüklüğü de hesaplanırken bu görüşten yararlanılmıştır. Araştırmada iklim değişikliği farkındalığını ölçmek adına kullanılan ölçekte 15 ifade yer almaktadır. Buna göre örneklem 150 olarak hesaplanmıştır.

Örneklem seçilirken basit tesadüfi yöntem ile katılımcılara ulaşılmış ve gönüllülük esasına dayanarak anketler doldurulmuştur. Konya ili Akşehir ilçesinde bulunan büyükbaş ve küçükbaş hayvan yetiştiricileri ile 2025 yılı Şubat ve Mart aylarında yüz yüze görüşme yöntemi ile anketler doldurulmuştur. Doldurulan 200 anketten eksik ve yetersiz olanlar değerlendirmeye alınmamış ve toplamda 163 anket, değerlendirilmeye alınmıştır. Anketlerin geri dönüş oranı %81.5'dir. Belirlenen örneklem büyüklüğüne ulaşılmıştır. Bu oran ve sayı örneklem yeterliliği istatistiği için yeterli kabul edilmektedir.

ARAŞTIRMA SONUÇLARI

Bu bölümde bulgulara yer verildi. Bulguları iki başlıkta verebiliriz. Bunlardan ilki katılımcıların sosyo-demografik durumları hakkında bilgiler verirken ikincisi ise iklim krizine yönelik algılarını göstermektedir.

Sosyo-Demografik Bulgular

Tablo 1'de görüldüğü üzere, 163 anket katılımcısının tamamı erkeklerden oluşmaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların Cinsiyet Dağılımı

<i>Cinsiyet</i>	<i>Cevaplayanlar</i>	<i>Yüzde (%)</i>
<i>Kadın</i>	0	0
<i>Erkek</i>	163	100
<i>Toplam</i>	163	100.0

Tablo 2 katılımcıların çalışma durumlarını tam zamanlı ve yarı zamanlı olarak sınıflandırmaktadır. Katılımcıların büyük bir çoğunluğu (%74.7) tam zamanlı çalışmaktadır. Buna karşılık, %25.3'ü yarı zamanlı istihdam edilmektedir. Bu dağılım, araştırmaya katılanların büyük ölçüde düzenli ve sürekli bir iş hayatına sahip olduklarını göstermektedir.

Tablo 2. Katılımcıların Tam Zamanlı/Yarı Zamanlı Çalışma Durumu Dağılımı

<i>Çalışma Durumu</i>	<i>Cevaplayanlar</i>	<i>Yüzde (%)</i>
<i>Tam Zamanlı Çalışma</i>	121	74.7
<i>Yarı Zamanlı Çalışma</i>	41	25.3
<i>Toplam</i>	163	100.0

Katılımcıların yaş grupları çeşitlilik göstermektedir. Ancak belirli yaş aralıklarındaki yoğunlaşmalar dikkat çekmektedir. Katılımcıların çoğunluğu orta yaş grubundadır. Tablo 3'te görüldüğü gibi, katılımcıların yaklaşık %25.8'i 46-55 yaş aralığında yer almakta olup, bu grubu %24.5 oranıyla 56-65 yaş aralığındaki katılımcılar izlemektedir.

Tablo 3. Katılımcıların Yaş Dağılımı

<i>Yaş</i>	<i>Cevaplayanlar</i>	<i>Yüzde (%)</i>
18-25	8	4.9
26-35	12	7.4
36-45	34	20.9
46-55	42	25.8
56-65	40	24.5
>66	26	16.0
<i>Boş</i>	1	0.6
<i>Toplam</i>	163	100.0

Tablo 4, katılımcıların eğitim durumu hakkında bilgiler içerir. Katılımcıların büyük çoğunluğu (%90.8), lise düzeyine kadar (ilköğretim, ortaöğretim, lise) eğitim almış bireylerden oluşmaktadır. Bu durum, örneklemin genel olarak düşük ve orta düzey eğitim gruplarında yoğunlaştığını göstermektedir. Ön lisans (%4.9) ve lisans ve üzeri (%3.7) mezunlarının toplam oranı yalnızca %8.6'dır. Bu oran, yetiştiricilerin yükseköğretime erişiminin sınırlı olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 4. Katılımcıların Eğitim Durumu Dağılımı

<i>Eğitim Düzeyi</i>	<i>Cevaplayanlar</i>	<i>Yüzde (%)</i>
<i>İlk Öğretim</i>	72	44.2
<i>Orta Öğretim</i>	25	15.3
<i>Lise</i>	51	31.3
<i>Ön Lisans</i>	8	4.9
<i>Üniversite Lisans Derecesi veya üzeri</i>	6	3.7
<i>Boş</i>	1	0.6
Toplam	163	100.0

Tablo 5, katılımcıların sahip olduğu hayvan sayıları hakkında bilgiler sunar. Büyükbaş hayvan yetiştiriciliği yapan katılımcıların neredeyse tamamı (%89.4) 50'den az büyükbaş hayvana sahipken, küçükbaş hayvan yetiştiriciliği yapan katılımcıların %36.4'ü 201 ila 500 arasında küçükbaş hayvana sahiptir.

Tablo 5. Büyükbaş Hayvan Sayısı Dağılımı

<i>Büyükbaş Sayısı</i>	<i>Cevaplayanlar</i>	<i>Yüzde (%)</i>
<50	126	89.4
51-100	2	1.4
101-200	9	6.4
>200	4	2.8
Toplam	141	100.0

Tablo 6, yetiştiricilerin sahip olduğu hayvanların ırk dağılımını göstermektedir. Buna göre, katılımcıların büyük bir çoğunluğu (%67.4) kültür ırkı büyükbaş hayvan yetiştirmektedir. Bu durum, et ve süt verimi yüksek hayvanlara yönelimin yaygın olduğunu göstermektedir. Yerli ırk yetiştiriciliği %18.4 ile sınırlıdır.

Tablo 6. Büyükbaş Hayvan ırkı Dağılımı

<i>Büyükbaş ırkı</i>	<i>Cevaplayanlar</i>	<i>Yüzde (%)</i>
<i>Kültür ırkı</i>	95	67.4
<i>Melez</i>	8	5.7
<i>Yerli</i>	26	18.4
<i>Diğer</i>	12	8.5
Toplam	141	100.0

Tablo 6'ya göre melez ırkın oranının görece düşük olduğu (%5.7) görülmektedir. Diğer kategorisine girenlerin oranı (%8.5) azımsanmayacak düzeyde olup, bölgesel veya daha az bilinen ırkların da kullanıldığını gösteriyor olabilir. Diğer yandan küçükbaş hayvan ırkının %41'nin merinos olduğu görülmektedir.

Tablo 7. Büyükbaş Hayvan Yetiştirme Yılı Dağılımı

<i>Büyükbaş Yetiştirme Yılı</i>	<i>Cevaplayanlar</i>	<i>Yüzde (%)</i>
---------------------------------	----------------------	------------------

0-10 yıl	28	19.9
11-20 yıl	31	22.0
21-30 yıl	43	30.5
>31	39	27.7
Toplam	141	100.0

Tablo 7, yetiştiricilerin bu işle kaç yıldır uğraştıklarını gösteren bilgiler içerir. Yanıtlar, genel olarak uzun yıllara dayalı bir deneyimin söz konusu olduğunu, genç kuşakların katılımının sınırlı olduğunu göstermektedir. Bulgulara göre, katılımcıların büyük bir kısmı (%58.2), 21 yıldan fazla süredir büyükbaş hayvan yetiştiriciliği yapmaktadır. Bu durum, deneyimli bir yetiştirici kitlesi olduğunu ve bilgi birikiminin yüksek olduğunu göstermektedir. 0-10 yıl arası yetiştiricilik yapanların oranı %19.9 ile sınırlıdır.

Tablo 8. Küçükbaş Hayvan Sayısı Dağılımı

<i>Küçükbaş Sayısı</i>	<i>Cevaplayanlar</i>	<i>Yüzde (%)</i>
<50	5	22.7
51-100	5	22.7
101-200	1	4.5
201-500	8	36.4
>501	3	13.6
Toplam	22	100.0

Tablo 8, küçükbaş hayvan sayısı dağılımını göstermektedir. Katılımcıların çoğunluğu (%36.4), 201-500 arası küçükbaş hayvana sahiptir. Bu, orta ölçekli sürülerin yaygın olduğunu işaret eder. 100 başın altında küçükbaş yetiştiriciler ise %45.4 oranındadır. Bu da küçük ölçekli, belki de hane halkı düzeyinde yapılan yetiştiriciliğin hâlâ önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. 501 üstü hayvanı olanların oranı (%13.6), büyük çaplı yetiştiriciliğin az sayıda üreticiyle sınırlı kaldığını göstermektedir. Tablo 8'deki bilgiler birlikte değerlendirildiğinde küçükbaş hayvancılığın yapısı genel olarak ölçek ekonomisi açısından hâlâ gelişmeye açıktır.

Tablo 9. Küçükbaş Hayvanırkı Dağılımı

<i>Küçükbaşırkı</i>	<i>Cevaplayanlar</i>	<i>Yüzde (%)</i>
Akkaraman	5	22.7
Morkaraman	6	27.3
Merinos	9	40.9
Prit	2	9.1
Toplam	22	100.0

Tablo 9, küçükbaş hayvanırkı dağılımını göstermektedir. En yaygın küçükbaşırkı merinostur (%40.9). Morkaraman (%27.3) ve Akkaraman (%22.7) önemli bir paya sahiptir. Prit gibi daha az bilinen ya da bölgesel ırkların oranı ise %9.1 gibi düşük ancak yine de kayda değer bir orandır.

Tablo 10. Küçükbaş Hayvan Yetiştirme Yılı Dağılımı

<i>Küçükbaş Yetiştirme Yılı</i>	<i>Cevaplayanlar</i>	<i>Yüzde (%)</i>
0-10 yıl	4	18.2
11-20 yıl	6	27.3
21-30 yıl	6	27.3
>31	6	27.3

Toplam

22

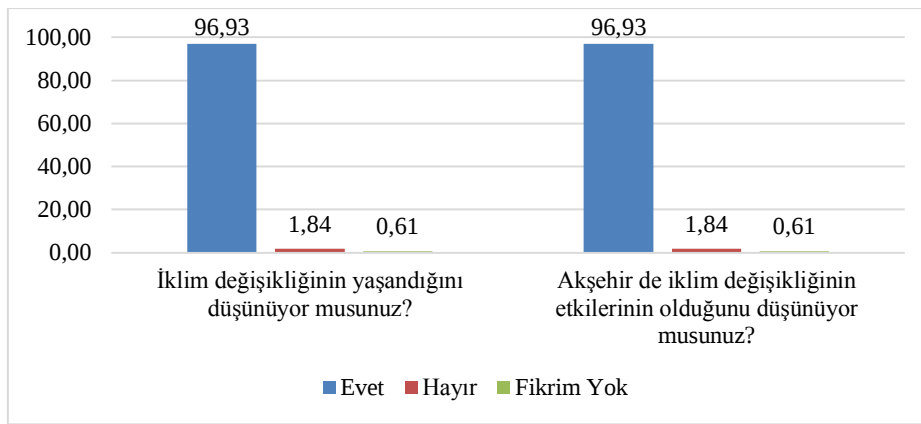
100.0

Tablo 10, küçükbaş hayvan yetiştirme yılına ait dağılımları göstermektedir. Katılımcıların %81.9'u 11 yıldan fazla süredir küçükbaş hayvan yetiştiriciliği yapmaktadır. Bu, büyükbaşta olduğu gibi küçükbaşta da yetiştiricilerin deneyimli olduğunu göstermektedir. Özellikle 11-20, 21-30 ve >31 yıl aralıkları eşit oranlara (%27.3) sahiptir. Bu da katılımcıların büyük bölümünün uzun süredir bu işi istikrarlı bir şekilde sürdürdüğünü gösterir. Sadece %18.2'si 0-10 yıl aralığında yer almaktadır. Bu, bulgular gençleşme eğiliminin düşük olduğunu desteklemektedir.

İklim Krizi Algıları

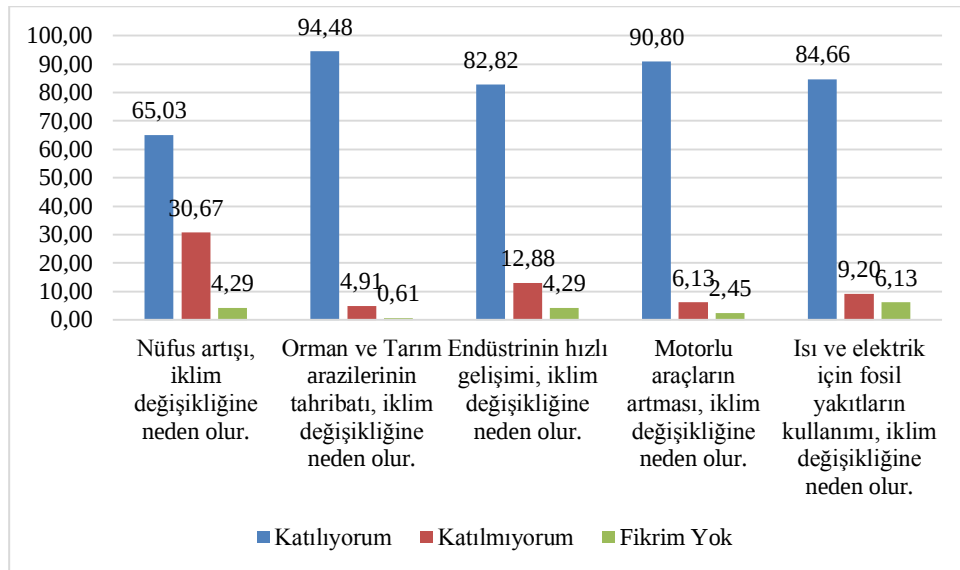
Anket sorularından “İklim değişikliğinin yaşandığını düşünüyor musunuz?” sorusuna verilen yanıtlara göre, Şekil 2’de gösterildiği gibi, katılımcıların yaklaşık %97’si iklim değişikliğinin yaşandığından emindir.

Katılımcıların yaklaşık %1.8’i “hayır” cevabını seçerken, yaklaşık %0.6’sı “Fikrim Yok” cevabını vermiştir. Bununla beraber, anket kapsamında görüşülen kişilerin %97’si Akşehir’de iklim değişikliğinin etkilerinin olduğunu düşünmektedir.

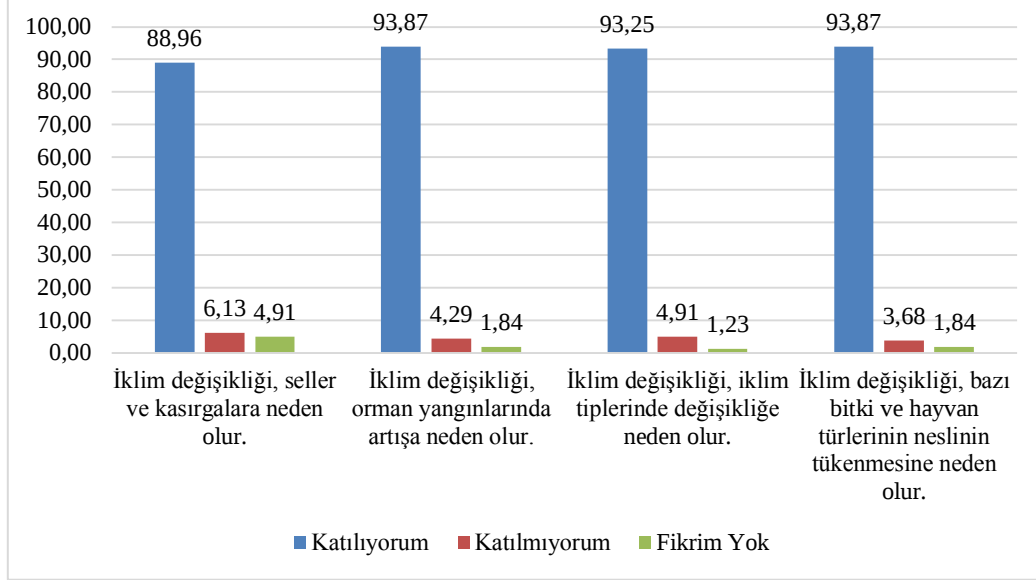
Şekil 2. İklim Değişikliği Farkındalığı

İklim değişikliğinin nedenlerine ilişkin soruya verilen cevaplara göre, orman ve tarım arazilerinin tahribatının artması listenin başında yer almaktadır (%94.5). Motorlu araçların artması %90.8’lik oran ile ikinci sırada yer alır. Endüstrinin hızlı gelişimi (%82.8), ısıtma ve elektrik için fosil yakıt kullanımından sonra (%84.7) gelmekte olup, son sırada %64.6’lık oranla nüfus artışı yer almaktadır (Şekil 3).

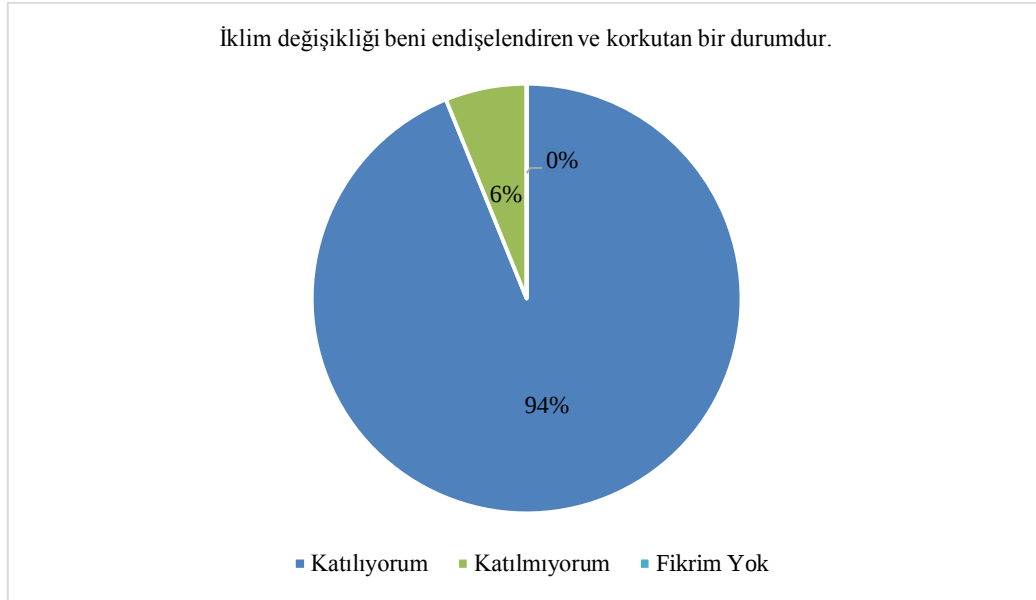
Şekil 3. İklim Değişikliği Nedenleri

“İklim değişikliğinin etkileri” sorusuna verilen yanıtlara göre, iklim değişikliği en çok orman yangınlarında artışa ve bazı bitki ve hayvan türlerinin neslinin tükenmesine (%93.9) neden olmaktadır. Bunları takiben iklim tiplerinde değişiklik (%93.3), seller ve kasırgalar (%89) ve et ve süt fiyatlarında artış (%81) iklim değişikliğinin etkilerindendir (Şekil 4).

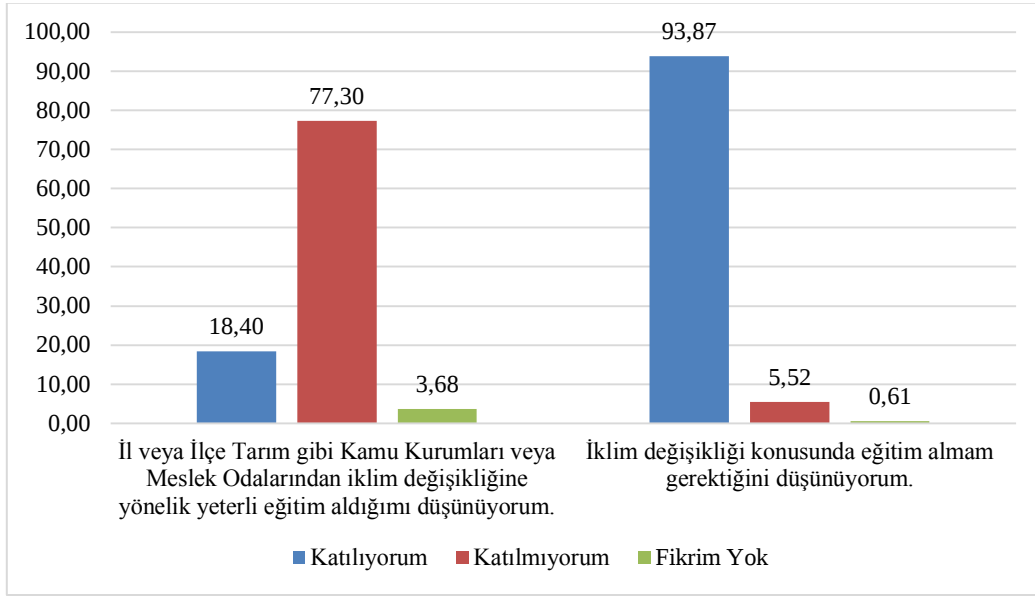
Şekil 4. İklim Değişikliği Etkileri

Şekil 5’te görüldüğü gibi, ankete katılan insanların yaklaşık %93.9’u iklim değişikliği sorununun endişe verici ve korkutucu bir durum olduğunu düşünmektedir.

Şekil 5. İklim Değişikliği Hakkında Endişe

Şekil 6’da gösterildiği gibi, katılımcıların %77.3’ü İl veya İlçe Tarım gibi Kamu Kurumları veya Meslek Odalarından iklim değişikliğine yönelik yeterli eğitim almadığını düşünmektedir. Araştırma bulguları Akşehir’de iklim değişikliği konusunda eğitime ihtiyaç olduğunu ortaya koymuştur (%93.9).

Şekil 6. İklim Değişikliği Eğitimine İhtiyaç

Son olarak, anketin son bölümünde yer alan “Diğer” başlığı altında katılımcılardan, iklim krizi ve bunun yol açtığı etkiler ile yapay et üretimi konusundaki görüşlerini paylaşmaları istenmiştir. Bu bölümde görüş belirten katılımcıların neredeyse yarısı, yapay et konusunda endişeli olduklarını belirtmiştir. Yapay etin yaygınlaşmasının büyükbaş ve küçükbaş hayvancılığı olumsuz etkileyeceği görüşü dile getirilmiştir. Katılımcılar ayrıca, barajlar nedeniyle Adıyın Çayı’nın kurduğunu, bunun da doğanın dengesini bozduğunu ifade etmişlerdir. Bölgedeki barajların bölgesel kuraklığa yol açarak hem hayvancılığı hem de tarımı olumsuz etkilediği görüşündedirler. Genel olarak kuraklık ve iklim değişikliği konusunda ciddi kaygılar taşıdıklarını belirten katılımcılar, devletin bu alanlarda önlem alması gerektiğini ve halkın hem iklim değişikliği hem de suyun doğru kullanımı konusunda bilgilendirilmesini talep etmişlerdir.

TARTIŞMA

Bu çalışmada, Konya ili Akşehir ilçesindeki büyük ve küçükbaş hayvan yetiştiricilerinin iklim krizine ilişkin farkındalık düzeyleri, algıları ve uyum stratejileri değerlendirildi. Bulguların bir kısmı çalışmanın temel hipoteziyle örtüşürken bir kısmı kayda değer biçimde çelişmektedir.

Çelişki ile başlayalım: Bu araştırmanın temel hipotezi, Akşehir’deki büyük ve küçükbaş hayvan yetiştiricilerinin iklim krizi ile ilgili farkındalık düzeylerinin düşük olduğuna yönelik idi. Oysa bulgular bunun tam tersini işaret etmektedir. Yetiştiricilerin önemli bir bölümü iklim değişikliğini bir tehdit olarak algılamakta; ancak bu algı, etkili uyum stratejilerine dönüşmemektedir. Araştırma sonucunda, üreticilerin büyük kısmı (%97) iklim krizinin varlığını kabul etmekte; buna karşın, eğitim düzeyinin düşük olması ve kurumsal desteklerin yetersizliği nedeniyle bu farkındalığın eyleme dönüştürülemediği anlaşılmaktadır. Diğer yandan bu ilk varsayımdan hareketle uyum stratejilerinin düşük olabileceğini öne sürmüştük ancak, şaşırtıcı bir şekilde iklim krizi ile ilgili farkındalık düzeyleri yüksek olmasına rağmen iklim krizine yönelik uyum stratejilerinin yetersiz olduğu gözlemlendi.

Üreticilerin iklim krizine yönelik farkındalığının oldukça yüksek (%97) olmasına rağmen, bu farkındalığın somut stratejilere dönüşmemesine yönelik bulgular Al-Barakeh vd. (2024) ve Tulu vd. (2024)’de olduğu gibi, iklim farkındalığı ile adaptif davranışlar arasındaki yapısal kopukluğu doğrulamaktadır. Buna göre yalnızca iklim farkındalığını artırmak değil, bu farkındalığı uyum politikalarına dönüştürecek destekler de gereklidir.

Katılımcıların çoğunluğunun ilköğretim düzeyinde eğitim almış (%44.2) ve %90’ının lise altı eğitim düzeyine sahip olması, bilgiye erişimdeki eşitsizliklerin ve yapısal engellerin, iklim krizi ile mücadele kapasitelerini sınırlandırdığını gösteriyor olabilir. Bu durum literatürde özellikle düşük eğitim gruplarında iklim eylemlerinin sınırlı olduğuna yönelik bulgularla örtüşmektedir (örneğin Martin-Collado vd., 2024; Stahlmann-Brown vd., 2024). Benzer şekilde, katılımcıların %77’sinin kamu kurumlarından yeterli eğitim almadığını ifade etmesi, kurumsal bilgilendirme ve yönlendirme eksikliğine işaret etmektedir.

Hayvancılık faaliyetlerinin büyük ölçüde küçük ve orta ölçekli olması (örneğin büyükbaşta %89.4'ünün 50 baş altı, küçükbaşta %45.4'ünün 100 baş altı olması), ölçek ekonomilerinden yararlanamayan bu işletmelerin iklim krizine karşı daha kırılgan olduğunu düşündürülebilir. Ayrıca, yetiştiricilerin %81.9'unun 11 yıl ve üzeri deneyime sahip olması, geleneksel üretim pratiklerine bağlılık düzeyinin yüksek olduğunu göstermektedir. Bu durum yenilikçi uygulamalara geçişi sınırlayabilecek bir faktör olarak değerlendirilebilir.

Bulgular, kültür ırkı hayvan yetiştiriciliğinin yaygın (%67.4) olduğunu göstermiştir. Bu durum verimliliği artırıcı bir eğilim gibi görünse de kültür ırklarının iklim değişikliğine karşı daha hassas olması, uzun vadede sürdürülebilirliği tehdit edebilir. Literatürdeki bazı çalışmalar (örneğin Chetroui vd., 2024) alternatif yem kaynaklarının ve yerli ırkların sürdürülebilir tarım bağlamında avantaj sağlayabileceğini belirtmiştir. Bu bağlamda, hayvan genetik çeşitliliği, yem stratejileri ve su kullanımı yeniden ele alınmalıdır.

Bu araştırmanın literatüre katkılarından birisi, iklim krizine dair yerel algı ve farkındalığın oldukça yüksek düzeyde olduğuna yönelik kanıtlar tedarik etmesidir. Bu bulgu, literatürde yer alan bazı çalışmalarla örtüşmektedir (Gninkplepo vd., 2024), ancak bu yüksek farkındalığın henüz davranışsal dönüşüme veya stratejik uyuma dönüşmemesi Konya-Akşehir ve Türkiye özelinde dikkat çekicidir. Bu bağlamda, farkındalık ile davranış arasında bir "çatlak" olduğunu söylemek mümkündür.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye'ye ait birinci ulusal katkı beyanına göre, 2030 yılındaki karbon salınımları % 41 artıştan azaltım olarak güncellenmiştir (TGR, 2022). Bu hedef doğrultusunda, Türkiye'nin 2053 yılı için emisyon azaltım taahhütlerini yerine getirebilmesi için alternatif politikaları da gündeme getirmesi gerekmektedir. Tarım sektörü ve gıda politikaları, bu bağlamda büyük bir öneme sahiptir. Küresel sistemlerde rekabet edebilmek ve yerel üreticilerin iklim krizine uyum sağlamalarını desteklemek için yeni protein kaynaklarının araştırılması ve geliştirilmesi kritik olacaktır.

Akşehir'in, Karabulut, Ortaköy, Adsız, Altuntaş, Yazla, Gözpinarı, Alanyurt, Kozağaç, Tipiköy mahallerindeki katılımcıların büyük bir bölümü karma çiftçidir. Bu durum iklim krizi ile mücadele ve uyumda hem bir avantaj hem de dezavantajlar içerebilir. Avantajlar içerebilir çünkü mahsul yetiştirmek ve hayvancılığı aynı anda yapmak, işletmelerinden biri başarısız olursa, belirli bir yılda mali kayıp riskini azaltabilir. Diğer taraftan, iklim krizinin Akşehir'de en net hissedilen etkisi suya erişim olarak gözükmektedir bunun hem tarımsal üretimde hem de hayvancılıkta eş anlı olumsuzluklar içermesi çiftçileri daha büyük risk altına sokabilir.

Bu çalışmanın temel sınırlılığı, sadece Akşehir ilçesindeki yetiştiricilerle sınırlı olmasıdır. Dolayısıyla bulgular, Türkiye genelindeki tüm hayvan yetiştiricilerini temsil etmeyebilir. Ayrıca, kadın üreticilerin örnekleme yer almaması toplumsal cinsiyet perspektifinden bir sınırlılık oluşturmaktadır. Bununla birlikte, sağlanan yerel veriler, bölgesel politika yapıcılar için yol gösterici niteliktedir.

Araştırma, aynı zamanda Türkiye'nin 2024 yılı İklim Değişikliği Azaltım Stratejisi'ne (İDAS, 2024) dair önemli bir politika açığını da dolaylı olarak ortaya koymaktadır. Stratejide hayvancılığa ilişkin bazı hedefler yer almakla birlikte, alternatif protein kaynakları veya yenilikçi gıda stratejilerine yönelik somut bir eylem planı bulunmamaktadır. Bulgular, bu tür bir strateji eksikliğinin yerel düzeyde de hissedildiğini göstermektedir. Bu bağlamda, çalışmanın bulguları mevcut teorik çerçeveleri desteklerken, uygulamaya dönük eksikliklerin altını çizmektedir. Eğitim, kurumsal kapasite, ölçek ekonomileri ve genetik çeşitlilik gibi etkenler hem mikro hem makro düzeyde iklim krizi ile mücadelede belirleyici faktörler olarak öne çıkmaktadır.

Gelecekteki araştırmalarda, farkındalık ile davranış arasındaki ilişkiyi daha derinlemesine anlamak adına nitel yöntemlerle desteklenen yenilikçi araştırma tasarımları tercih edilebilir. Ayrıca, farklı coğrafi bölgelerde karşılaştırmalı analizler ile yerel bağlamların iklim eylemi üzerindeki etkisi daha net bir biçimde ortaya konabilir.

Sonuç olarak, bu çalışma iklim krizinin yerel tarım üzerindeki etkilerine ilişkin farkındalık düzeyinin yüksek, ancak uyum kapasitesinin sınırlı olduğunu göstermektedir. Eğitim, kurumsal destek ve alternatif stratejilerle bu farkındalık eyleme dönüştürülebilir. Akşehir örneği, Türkiye'nin daha sürdürülebilir bir tarım politikası için mikro ölçekte önemli bir gösterge sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Al-Barakeh, F., Khashroum, A. O., Tarawneh, R. A., Al-Lataifeh, F. A., Al-Yacoub, A. N., Dayoub, M., & Al-Najjar, K. (2024). Sustainable sheep and goat farming in arid regions of Jordan. *Ruminants*, 4(2), 241-255.

- Anwar, M. R., Wang, B., Simmons, A., Herrmann, N., Li Liu, D., Cowie, A., & Waters, C. (2024). Modelling the impacts of future climate change on mixed farming system in southeastern Australia. *European Journal of Agronomy*, 160, 127328.
- Atılğan-Türkmen, B. (2021). The Analysis of Climate Change Awareness at Local Level in Bilecik. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (25), 457-462.
- Byrne, B. M. (2010). *Structural equation modeling with AMOS: Basic concepts, applications, and programming* (Vol. 2nd edition). New York: Routledge.
- Chetroui, R., Rodino, S., Dragomir, V., Turek-Rahoveanu, P. A., & Manolache, A. M. (2024). Economic Sustainability Foraging Scenarios for Ruminant Meat Production—A Climate Change Adapting Alternative. *Sustainability*, 16(22), 9858.
- Eisen, M. B., & Brown, P. O. (2022). Rapid global phaseout of animal agriculture has the potential to stabilize greenhouse gas levels for 30 years and offset 68 percent of CO₂ emissions this century. *PLoS Climate*, 1(2), e0000010.
- Gninkpléko, E. L. R., Koura, B. I., Lesse, P., Toko, I., Demblon, D., Houinato, M. R., & Cabaraux, J. F. (2024). Small ruminant farmers' feeding strategies to cope with climate change across five agroecological zones of Benin, West Africa. *Heliyon*, 10(21).
- GFI, Good Food Institute (2022), State of Global Policy, <https://gfi.org/resource/alternative-proteins-state-of-global-policy/> [Erişim Tarihi, 1 Şubat, 2024].
- İDAS, İklim Değişikliği Azaltım Stratejisi ve Eylem Planı: 2024-2030 (2024), Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, İklim Değişikliği Başkanlığı.
- Karimi, M., Tabiee, M., Karami, S., Karimi, V., & Karamidehkordi, E. (2024). Climate change and water scarcity impacts on sustainability in semi-arid areas: Lessons from the South of Iran. *Groundwater for Sustainable Development*, 24, 101075.
- Kurt, G., & Akdur, R. (2024). Under What Conditions Does Climate Change Worry Contribute to Climate Action in Turkey: What Moderates This Relationship?. *Sustainability*, 16(6), 2269.
- Martín-Collado, D., Díaz, C., Ramón, M., Iglesias, A., Milán, M. J., Sánchez-Rodríguez, M., & Carabaño, M. J. (2024). Are farmers motivated to select for heat tolerance? Linking attitudinal factors, perceived climate change impacts, and social trust to farmers' breeding desires. *Journal of Dairy Science*, 107(4), 2156-2174.
- Neufeld Dorothy (2020), The Carbon Footprint of the Food Supply Chain, Visual Capitalist, [https://www.visualcapitalist.com/visualising-the-greenhouse-gas-impact-of-each food/#google_vignette](https://www.visualcapitalist.com/visualising-the-greenhouse-gas-impact-of-each-food/#google_vignette) [Erişim Tarihi, 10 Mart, 2024].
- Philip Stahlmann-Brown, Sabrina Swerdloff & Dennis Wesselbaum (30 Jul 2024): Climate belief, accuracy of climatic expectations, and pro-environmental action, *Environmental Hazards*, DOI: 10.1080/17477891.2024.2384406
- Pilevneli, T., Capar, G., & Sánchez-Cerdà, C. (2023). Investigation of climate change impacts on agricultural production in Turkey using volumetric water footprint approach. *Sustainable Production and Consumption*, 35, 605-623.
- Peker, I. B., & Sorman, A. A. (2021). Application of SWAT using snow data and detecting climate change impacts in the mountainous eastern regions of Turkey. *Water*, 13(14), 1982.
- Poore, J., & Nemecek, T. (2018). Reducing food's environmental impacts through producers and consumers. *Science*, 360(6392), 987-992.
- Ritchie Hannah (2020), "You want to reduce the carbon footprint of your food? Focus on what you eat, not whether your food is local" Published online at OurWorldInData.org. <https://ourworldindata.org/food-choice-vs-eating-local> [Erişim Tarihi, 10 Mart, 2024].
- TGR (2022). Türkiye Cumhuriyeti Güncellenmiş Birinci Ulusal Katkı Beyanı. <https://iklim.gov.tr/guncellenmis-birinci-ulusal-katki-beyani-sunuldu-haber-1139> [Erişim Tarihi: 02.11.2023]

- Tulu, D., Hundessa, F., Gadissa, S., & Temesgen, T. (2024). Review on the influence of water quality on livestock production in the era of climate change: perspectives from dryland regions. *Cogent Food & Agriculture*, 10(1), 2306726.
- Verma, S. K., Singh, R., Pradhan, S. S., & Kushuwaha, M. (2024). Impact of climate change on agriculture: A review. *Int J Enviornment Clim Change*, 4(3), 615-20.
- Yılmaz Gültekin, Mehmet Arda Çolak, İbrahim Kaan Özgencil, Melisa Metin, Mustafa Korkmaz, Serhat Ertuğrul, Melisa Soyluer, Tuba Bucak, Ülkü Nihan Tavşanoğlu, Korhan Özkan, Zuhale Akyürek, Meryem Beklioğlu & Erik Jeppesen (2021) Decadal changes in size, salinity, waterbirds, and fish in lakes of the Konya Closed Basin, Turkey, associated with climate change and increasing water abstraction for agriculture, *Inland Waters*, 11:4, 538-555, DOI: 10.1080/20442041.2021.1924034

**Ağız ve Diş Sağlığı Merkezine Giden Hastaların Sağlık Okuryazarlığı
Düzeylerinin İncelenmesi**

**Examining the Health Literacy Levels of Patients Visiting Oral and Dental Health
Centers**

Hicran BURUL TİYEK* - İbrahim Halil CANKUL**

* Yüksek Lisans
Öğrencisi., İstanbul Arel
Üniversitesi, Lisansüstü
Eğitim Enstitüsü, Sağlık
Yönetimi Ana Bilim Dalı
ORCID: 0009-0004-4849-
334X
E-mail:
hicran2531@gmail.com
**Profesör Doktor,
İstanbul Arel Üniversitesi,
Lisansüstü Eğitim
Enstitüsü, Sağlık Yönetimi
Ana Bilim Dalı
ORCID: 0000-0002-4521-
4470
E-mail:
ibrahimhalilcankul@arel.e
du.tr

Makale Türü
Article Type
Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi
Recieved
02.06.2025
Kabul Tarihi
Accepted
25.06.2025
Önerilen Atf Şekli /
Recommended Citation:

Burul Tiyek, H.& Cankul,
İ.H. (2025). Ağız Ve Diş
Sağlığı Merkezine Giden
Hastaların Sağlık
Okuryazarlığı Düzeylerinin
İncelenmesi, *Akşehir
Meslek Yüksekokulu Sosyal
Bilimler Dergisi*, 19,73-88

ÖZET

Bu çalışma, ağız ve diş sağlığı merkezine başvuran bireylerin sağlık okuryazarlığı düzeylerini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, tanımlayıcı ve kesitsel bir tasarıma sahiptir. Veri toplama sürecinde demografik özellikleri içeren bir anket formu ve sağlık okuryazarlığı düzeyini belirlemeye yönelik geçerliği ve güvenirliği sağlanmış Sağlık Okuryazarlığı Ölçeği (SOY-TR) kullanılmıştır. Çalışmaya katılan bireylerin büyük çoğunluğunun düşük ve yetersiz sağlık okuryazarlığı düzeyine sahip olduğu belirlenmiştir. Eğitim düzeyi, yaş ve cinsiyet gibi sosyo-demografik değişkenlerle sağlık okuryazarlığı düzeyi arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda, bireylerin ağız ve diş sağlığına yönelik hizmetlere erişiminde sağlık okuryazarlığı düzeyinin belirleyici bir rol oynadığı sonucuna ulaşılmıştır. Sağlık hizmetlerinin etkinliği ve bireylerin ağız-diş sağlığına ilişkin tutum ve davranışlarının geliştirilmesi açısından sağlık okuryazarlığının artırılması gerektiği önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Okuryazarlığı, Ağız ve Diş Sağlığı, Hasta Profili, Sağlık Eğitimi.

ABSTRACT

This study aims to examine the health literacy levels of individuals applying to an oral and dental health center. The study has a descriptive and cross-sectional design. In the data collection process, a questionnaire form including demographic characteristics and the Health Literacy Scale (SOY-TR), whose validity and reliability were ensured to determine the level of health literacy, were used. It was determined that the majority of the individuals participating in the study had low and inadequate health literacy levels. Significant relationships were found between socio-demographic variables such as education level, age and gender and health literacy levels. In line with the findings obtained, it was concluded that the level of health literacy plays a decisive role in individuals' access to oral and dental health services. It is suggested that health literacy should be increased in terms of the effectiveness of health services and the development of individuals' attitudes and behaviors regarding oral and dental health.

Keywords: Health Literacy, Oral and Dental Health, Patient Profile, Health Education.

GİRİŞ

Sağlık okuryazarlığı, bireylerin sağlıkla ilgili bilgileri anlama, değerlendirme ve kullanarak sağlıklı kararlar alma yeteneğini ifade etmektedir. Dünya Sağlık Örgütü, sağlık okuryazarlığını bireyin sağlıkla ilgili bilgiye ulaşma, bu bilgiyi anlama ve uygulama yeteneği olarak tanımlamaktadır. Günümüzde sağlık okuryazarlığı, bireysel sağlık düzeyinin belirleyicilerinden biri olarak kabul edilmekte olup; özellikle kronik hastalıkların önlenmesi, tedavi süreçlerinin anlaşılması ve sağlık hizmetlerine doğru yönelim açısından büyük önem taşımaktadır. Ağız ve diş sağlığı, genel sağlığın ayrılmaz bir parçası olup bireyin yaşam kalitesini doğrudan etkileyen unsurlar arasındadır. Ancak yapılan çalışmalar, toplumda ağız ve diş sağlığına ilişkin bilgi düzeyinin ve farkındalığının yetersiz olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, ağız ve diş sağlığı alanında sağlık okuryazarlığı kavramı daha fazla önem kazanmaktadır. Özellikle diş hekimine başvurma sıklığı, tedaviye uyum, koruyucu önlemlerin benimsenmesi gibi davranışların sağlık okuryazarlığı düzeyiyle yakından ilişkili olduğu bilinmektedir. Bu çalışma, ağız ve diş sağlığı merkezine başvuran bireylerin sağlık okuryazarlığı düzeylerini inceleyerek bu düzeyin sosyo-demografik özelliklerle ilişkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Elde edilecek verilerin, sağlık politikalarının belirlenmesi ve sağlık eğitimlerinin planlanmasında yol gösterici olacağı düşünülmektedir. Ağız ve diş sağlığı, bireylerin sadece fizyolojik değil, aynı zamanda psikososyal ve ekonomik refahını da etkileyen temel bir sağlık göstergesidir. Diş çürükleri, periodontal hastalıklar, diş kayıpları ve ağız içi lezyonlar gibi sorunlar, bireyin günlük yaşamını etkileyerek beslenme, konuşma, estetik görünüm ve özgüven üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Bu sağlık sorunları çoğu zaman önlenebilir nitelikte olup, koruyucu hekimliğin ve birey temelli sağlık okuryazarlığının geliştirilmesiyle büyük ölçüde engellenebilmektedir (Petersen, 2005).

TEORİK ÇERÇEVE

Sağlık okuryazarlığı bu noktada bireyin sadece bilgi sahibi olması değil, bilgiyi analiz edebilmesi, doğru kaynaktan edinebilmesi, sağlık hizmetlerini anlamlandırabilmesi ve karar süreçlerinde aktif rol alabilmesi anlamına gelmektedir (Kendir Çopurlar ve Kartal, 2016). Sağlık okuryazarlığı düşük bireylerin hastalıkları erken fark edemediği, sağlık hizmetlerine başvurmayı ertelediği ve sıklıkla yanlış bilgi kaynaklarına yöneldiği görülmektedir (Berkman vd., 2011). Ağız sağlığı özelinde de durum benzerdir. Örneğin, ağız içi hijyenin nasıl sağlanacağı, hangi gıdaların diş sağlığını olumsuz etkilediği, florürlü diş macununun önemi gibi temel bilgiler, sağlık okuryazarlığı düşük bireylerde yeterince bilinmemektedir (Guo vd., 2014). Ağız sağlığı okuryazarlığı, geleneksel sağlık okuryazarlığının bir alt boyutu olarak ele alınmakta ve bireyin ağız ve diş sağlığına ilişkin spesifik bilgileri edinme, yorumlama ve uygulamaya geçirme becerilerini kapsamaktadır (Naghbi Sistani vd., 2014). Bu alandaki literatür, bireylerin diş hekimi ziyaret sıklığı, diş fırçalama alışkanlıkları, beslenme tercihleri ve çocuklarına yönelik koruyucu uygulamaları doğrudan etkileyen temel unsurun sağlık okuryazarlığı olduğunu ortaya koymaktadır (Çongara Kıvrak ve Mokhtarı Tavana, 2017). Örneğin, yüksek sağlık okuryazarlığına sahip ebeveynlerin çocuklarına erken yaşta diş fırçalama alışkanlığı kazandırdığı, düzenli diş hekimi kontrolleri sağladığı ve şekerli gıda tüketimini sınırladığı saptanmıştır (Vann vd., 2010).

Özellikle düşük gelirli bireyler, kırsal bölgelerde yaşayanlar ve yaşlı nüfus sağlık okuryazarlığı açısından daha dezavantajlı gruplardır (Kozak ve Çevik Akyıl, 2021). Bu gruplarda hem eğitime erişim hem de dijital okuryazarlık düzeyi düşüktür. Dijital sağlık iletişiminin yaygınlaştığı günümüzde bu durum, bilgiye erişim eşitsizliğini artırmaktadır (Şahin ve Seçer, 2024). Türkiye’de yapılan çalışmalarda da benzer sonuçlar görülmekte; örneğin, lise altı eğitim düzeyine sahip bireylerin sağlık okuryazarlık düzeylerinin düşük olduğu ve bu bireylerin ağız sağlığı sorunlarını genellikle şikayet oluştuğunda fark ettikleri belirtilmektedir (Gökalp vd., 2010). Ağız sağlığı okuryazarlığı sadece bireyin kendisine değil, aynı zamanda aile üyelerine de etki etmektedir. Özellikle annelerin sağlık okuryazarlık düzeyi, çocukların erken dönem ağız sağlığı alışkanlıklarının gelişmesinde belirleyicidir (Macek vd., 2010). Bu nedenle, ağız sağlığı hizmetlerinin sadece birey temelli değil, aile temelli bir yaklaşımla sunulması gerektiği önerilmektedir. Sağlık çalışanlarının bu süreçteki rolü de kritik önemdedir. Hekim-hasta iletişimi sırasında kullanılan dilin anlaşılır olması, karmaşık tıbbi terimlerden kaçınılması, gerekirse görsellerle desteklenmiş materyallerin sunulması bireyin bilgiye ulaşmasını kolaylaştırmaktadır (Haun vd, 2015). Ayrıca, kurumlarda sağlık okuryazarlığı farkındalığına sahip bir organizasyon kültürü oluşturulması da önerilmektedir. “Sağlık Okuryazarlığı Dostu Kurum” modeli, hastaların yönlendirme tabelalarından bilgilendirme broşürlerine kadar tüm temas noktalarında desteklenmesini kapsamaktadır (Baur vd., 2013).

Türkiye’de yapılan çalışmalar, genel nüfusta sağlık okuryazarlığı düzeylerinin düşüklüğünü ortaya koymaktadır. Türkiye Sağlık Okuryazarlığı Araştırması (2014) sonuçlarına göre, bireylerin yalnızca %30’u yeterli

ya da mükemmel düzeyde sağlık okuryazarlığına sahiptir. Ağız ve diş sağlığı özelinde yapılan araştırmalar da benzer bir durumu yansıtmaktadır. Özellikle düşük sosyoekonomik düzeydeki bireylerde, sağlık okuryazarlığı ile ağız sağlığı arasındaki ilişki oldukça belirgindir (Ueno vd., 2012). Ağız ve diş sağlığı hizmetlerinden yararlanan bireylerin sağlık okuryazarlığı düzeyleri, koruyucu davranışları benimsemelerinde ve ağız sağlığı sorunlarını erken fark etmelerinde etkili olmaktadır. Diğer bir ifadeyle, bireylerin ağız hijyenine dair bilgi ve tutumları, sahip oldukları okuryazarlık düzeyine göre değişkenlik göstermektedir. Birçok araştırma, yüksek sağlık okuryazarlığına sahip bireylerin daha düzenli diş fırçaladıklarını, yılda en az bir kez diş hekimi kontrolüne gittiklerini ve beslenme alışkanlıklarında daha sağlıklı tercihler yaptıklarını ortaya koymaktadır (Lee vd., 2012; Holtzman vd., 2014). Demografik özellikler sağlık okuryazarlığını etkileyen temel unsurlar arasında yer almaktadır. Eğitim düzeyi, bireyin sağlık bilgilerini anlama ve uygulamaya dönüştürme kapasitesini doğrudan etkilemektedir. Lise ve üzeri eğitim düzeyine sahip bireylerin, ağız sağlığı konusunda daha bilinçli tercihler yaptıkları belirlenmiştir (Baskaradoss, 2018). Cinsiyet açısından bakıldığında ise, bazı çalışmalar kadınların sağlık hizmetlerinden daha fazla yararlandıklarını, ancak erkeklerin ağız sağlığı okuryazarlığında daha yüksek bilgi düzeyine sahip olabildiğini göstermektedir (Parker & Jamieson, 2010).

MATERYAL VE METOT

Çalışmanın bu kısmında araştırmanın evren ve örnekleme, veri toplama araçları, verilerin analiz yöntemleri ve anketlerin geçerlik ve güvenirlik düzeyleri hakkında bilgi verilecektir.

Araştırmanın Evren ve Örnekleme

Bu çalışmanın evrenini, İstanbul ilinde hizmet vermekte olan Topçular Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi'ni ziyaret eden hastalar oluşturmaktadır. 2023-2024 yıllarının verilerine göre hastaneye başvuran hasta sayısı 94.701 kişi olup, bu kütle araştırmanın genel evrenini teşkil etmektedir. Araştırmanın çalışma evreni ise 2024 Eylül ve Ekim aylarında hastaneye başvuran hastalar oluşturmaktadır. Araştırmanın çalışma evrenini 16.595 hasta (10.787 Kadın; 5.808 Erkek)'dan oluşmaktadır. %95 güven aralığı ve %5 hata payı alınarak bu evrenden hesaplanan örneklem sayısı 371 kadın hasta, 361 erkek hasta olmak üzere toplam 732 hastadır. Bu rakam asgari ulaşılması gereken hasta sayısını gösterdiğinden araştırmaya daha fazla hasta dahil edilmeye gayret edilmiş ve sonuçta örneklem sayısı 845 hastaya ulaşmıştır. Araştırmacı tarafından katılımcılar seçilirken önceden belirlenen dahil etme ve hariç bırakma kriterleri kullanılmıştır. Araştırmanın yapıldığı hastanenin istatistik biriminden alınan verilere göre son iki yılda hastaneye başvuran hasta sayıları aşağıdaki tablodaki gibidir.

Tablo 1. 2023-2024 Yıllarında Aylara Göre Başvuran Hasta Sayıları

Aylar	Yıllar					
	2023 Gelen Hasta Sayısı			2024 Gelen Hasta Sayısı		
	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam
Ocak	6088	3425	9.513	6.156	3.315	9.471
Şubat	5408	3042	8.450	6.252	3.366	9.618
Mart	5756	3238	8.994	5.662	3.049	8.711
Nisan	4257	2394	6.651	4.620	2.488	7.108
Mayıs	4714	2652	7.366	5.897	3.176	9.073
Haziran	3991	2245	6.236	3.987	2.147	6.134
Temmuz	3914	2202	6.116	4.835	2.604	7.439
Ağustos	4545	2557	7.102	4.738	2.551	7.289
Eylül	5020	2823	7.843	5.303	2.856	8.159
Ekim	5485	3086	8.571	5.483	2.953	8.436
Kasım	5761	3240	9.001	0	0	
Aralık	5669	3189	8.858	0	0	
Toplam	60609	34092	94.701	52.935	28.503	81.438
Yüzde (%)	66	34	100	65	35	100

Tablo 2. Araştırmaya Ait Evren ve Örneklem Sayısı

Çalışmanın Yönlendirildiği Gruplar	Çalışmanın Evreni (% 100)	Hesaplanan Örneklem Sayısı (N / %)	Ulaşılan Örneklem Sayısı (N / %)
Hasta Sayısı	16.595	732 / (4,4)	845 / (5,1)

Veri Toplama Süreci

Bu çalışma 01.03.2024-30.06.2024 tarihleri arasında İstanbul ilinde bulunan Topçular Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi bünyesinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın yapılması için gerekli izinler kapsamında ilk başvuru İstanbul Arel Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Etik Kuruluna yapılmıştır. Enstitü tarafından 2024 tarihi itibarı ile çalışma etik kurul onayına uygun görülmüştür. Hastane yöneticileri ile görüşmeler yapıldıktan sonra anket formları gerekli sayıda çoğaltılmış ve hastalara ulaşılarak yüz yüze görüşülmüş ve anketlerin kendileri tarafından doldurulması sağlanmıştır.

Veri Toplama Araçları

Veri toplama aracı olarak üç bölümden oluşan veri toplama aracı taslağı hazırlanmıştır. Ölçek olarak; sosyodemografik veriler, sağlık okuryazarlığı ölçeği ve ağız sağlığı okuryazarlığı ölçeği kullanılmıştır.

Demografik değişkenler kapsamında konuyla ilgili yapılan literatür taraması sonucu “cinsiyet, gelir, eğitim durumu, yaş” kapsayan veri alanına yer verilmiştir.

Sağlık Okuryazarlığı Ölçeği; Okyay vd. (2019) tarafından geliştirilen Sağlık Okuryazarlığı Ölçeği kullanılmıştır. Sağlık Okuryazarlığı Ölçeği, 15 yaş üzeri kişilerde sağlık okuryazarlığını değerlendirmek amacıyla geliştirilen 32 sorudan oluşan bir öz bildirim ölçeğidir. Her madde 1=Çok Kolay, 2=Kolay, 3=Zor, 4=Çok Zor, 5=Fikrim Yok şeklinde kodlanmıştır. Puan hesaplarına geçilmeden önce kodlar 1-4, 4-1 olacak şekilde yeniden kodlanmaktadır. Puan hesaplanması yapılırken ‘fikrim yok’ ifadesi şeklinde cevaplanan 5 ile kodlanan puanlara hesaplamalara dahil edilmemektedir. Ölçekten alınabilecek toplam puan 32-128 arasında olup hesaplama kolaylığı açısından (aritmetik ortalama-1) x (50/3) formülü ile standardize edilerek genel indeks puan hesaplanmaktadır.

Ağız ve Diş Sağlığı Okuryazarlığı Ölçeği: Ağız ve diş sağlığı ile ilgili iletişim, anlama, kavrama, kullanım, destek, ekonomik engeller ve erişim konularını içeren toplamda 14 maddeden oluşmaktadır. Her madde 0 ile 4 arasında olan (4=Evet, Hiç Zorlanmadan 3=Evet, Biraz Zorlanarak, 2=Evet, Zorlanarak, 1=Evet, Çok Zorlanarak, 0=Hayır) likert tipi ölçekte sıralanmaktadır. Her madde sıfır ile dört arasında olan (0=yapamam, 1=çok zorlanarak, 2=zorlanarak, 3=az zorlanarak, 4= zorlanmadan) beş puanlık Likert tipi ölçekte sıralanmaktadır. Daha yüksek puanlar performansta minimum zorluk olduğunu göstermektedir. Düşük puanlar işlev veya görevleri yerine getirmede çok sınırlı kapasiteyi gösteren düşük ağız ve diş sağlığı okuryazarlığı durumunu göstermektedir.

Verilerin Analizi

Araştırmadan elde edilen veriler SPSS v25.0 (IBM SPSS Statistics for Windows, Version 25.0. Armonk, NY, USA), SPSS AMOS v23,0 (Analysis of Moment Structures, 2015) paket programları kullanılarak değerlendirilmiştir. Bu çalışmada elde edilen verilerin analiz edilmesi için çeşitli istatistiksel yöntemler kullanılmıştır. İlk olarak, kullanılan ölçeklerin iç tutarlılığını değerlendirmek amacıyla “Cronbach’s Alpha katsayısı” hesaplanmıştır. Bu analiz, ölçeklerin güvenilirliğini belirlemek için yaygın olarak kullanılan bir yöntemidir. Ölçeklerin faktör yapısını incelemek amacıyla “Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi” ve “Bartlett Küresellik Testi” uygulanmıştır. KMO testi, örneklem büyüklüğünün faktör analizi için yeterli olup olmadığını belirlerken, Bartlett Küresellik Testi değişkenler arasında anlamlı korelasyon olup olmadığını test etmiştir. Ayrıca, “Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA)” yöntemi kullanılarak ölçeklerin faktör yapıları incelenmiştir. Faktörlerin belirlenmesi sürecinde “öz değer, açıklanan toplam varyans ve faktör yükleri” değerlendirilmiştir. Faktör döndürme tekniği olarak “promax rotasyonu” kullanılmıştır. Örneklem grupları arasında anlamlı fark olup olmadığını belirlemek için “Mann-Whitney U testi” ve “Kruskal-Wallis testi” uygulanmıştır. Mann-Whitney U testi, iki bağımsız grup arasındaki farkların istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını analiz ederken, Kruskal-

Wallis testi ise üç veya daha fazla grup arasındaki farklılıkları değerlendirmek için kullanılmıştır. Bu analizler sayesinde, araştırmada kullanılan ölçeklerin geçerliliği ve güvenilirliği test edilmiş, faktör yapıları ortaya konulmuş ve değişkenler arasındaki ilişkiler istatistiksel olarak incelenmiştir.

Anketlerin Geçerlilik ve Güvenirlik Katsayıları

Araştırma problemlerinin doğru olarak yanıtlanabilmesi için uygulanan ölçüm araçlarının araştırma amacına uygun nitelikte olması gerekmektedir. Bu noktada geçerlilik, ölçüm araçlarındaki soruların ölçümü amaçladığımız konuları ölçebilme derecesiyle ilgilidir. Güvenilirlik ise, mevcut ölçüm aracının ölçmeyi amaçladığı konuyu istikrarlı ve tutarlı ölçebilme derecesiyle ilgilidir. Cronbach Alfa katsayısı, Likert tipi ölçüm araçlarında yaygın olarak kullanılan ve ölçeğin güvenilirliğini test etmeye yarayan bir yöntemdir. Ölçeklerde güvenilirlik derecesini ise Alfa değeri ifade etmektedir. Cronbach Alfa güvenilirlik oranları $0,00 < \alpha < 0,40$ aralığında ise ölçek ‘güvenilir değil’, $0,40 < \alpha < 0,60$ aralığında ise ölçeğin ‘güvenirliği düşük’, $0,60 < \alpha < 0,80$ aralığında ise ölçek ‘oldukça güvenilir’, $0,80 < \alpha < 1,00$ aralığında ise ölçek ‘yüksek derecede güvenilir’ şeklinde yorumlanmaktadır.

Tablo 3. Sağlık Okuryazarlığı Ölçeği Güvenirlik Analizi

Ölçek	Ölçekte Yer Alan Soru Sayısı	Cronbach's Alpha Değeri
Sağlık Okuryazarlığı Ölçeği	32	0,878

Tablo 3'te Sağlık Okuryazarlığı Ölçeği'nin güvenilirlik analizi sonuçları verilmiştir. Ölçeğin toplam 32 maddeden oluştuğu ve Cronbach's Alpha katsayısının 0,878 olduğu görülmektedir. Cronbach's Alpha katsayısı, bir ölçeğin iç tutarlılığını değerlendiren ve ölçeğin güvenilir olup olmadığını belirleyen bir katsayıdır. Genel kabul gören değerlendirme kriterlerine göre, 0,70 ve üzeri değerler kabul edilebilir, 0,80 ve üzeri değerler iyi, 0,90 ve üzeri değerler ise yüksek güvenilirlik düzeyine işaret etmektedir. Bu bağlamda, Sağlık Okuryazarlığı Ölçeği'nin Cronbach's Alpha değerinin 0,878 olması, ölçeğin yüksek düzeyde güvenilir olduğunu göstermektedir. Ölçekte yer alan maddeler arasında güçlü bir iç tutarlılık olduğu söylenebilir. Bu sonuç, ölçeğin tutarlı ve güvenilir bir ölçüm aracı olduğunu desteklemektedir.

Tablo 4. Ağız ve Diş Sağlığı Okuryazarlığı Ölçeğinin Güvenirlik Analizi

Ağız Sağlığı Okuryazarlığı Ölçeği		
	Ölçekte Yer Alan Soru Sıraları	Cronbach's Alpha Değeri
Anlama ve kavrama	1-2-3	0,848
Kullanım	4-5	0,705
Destek	6-7-8	0,874
Ekonomik Engeller	9-10-11	0,715
İletişim	12-13-14	0,721
Ağız ve Diş Sağlığı Okuryazarlığı Ölçeği		0,859

Tablo 4, Ağız ve Diş Sağlığı Okuryazarlığı Ölçeği'nin güvenilirlik analizine ilişkin sonuçları sunmaktadır. Ölçekte beş ana boyut bulunmaktadır: Anlama ve Kavrama, Kullanım, Destek, Ekonomik Engeller ve İletişimdir. Her bir boyut için Cronbach's Alpha değeri hesaplanmış ve ayrıca genel ölçeğin güvenilirliği de değerlendirilmiştir. İlk olarak, Anlama ve Kavrama boyutunun Cronbach's Alpha değeri 0,848'dir. Bu, bu boyutun

yüksek bir güvenilirlik düzeyine sahip olduğunu ve maddelerin birbirleriyle oldukça tutarlı olduğunu göstermektedir. Kullanım boyutunun Cronbach's Alpha değeri ise 0,705'dir. Bu değer, ölçekteki bu boyutun orta derecede güvenilir olduğunu belirtmektedir. Destek boyutunda ise Cronbach's Alpha değeri 0,874'tür, bu da bu boyutun çok yüksek bir iç tutarlılığa sahip olduğunu ve maddelerin oldukça uyumlu olduğunu ifade etmektedir. Ekonomik Engeller boyutunun Cronbach's Alpha değeri 0,715'te kalmaktadır. Bu da kullanım boyutuyla benzer şekilde, orta düzeyde bir güvenilirlik sağlamaktadır. Son olarak, İletişim boyutunun Cronbach's Alpha değeri 0,721 olup, bu da bu boyutun da güvenilir olduğunu fakat daha yüksek bir güvenilirlik sağlanabileceğini ima etmektedir. Genel olarak, Ağız ve Diş Sağlığı Okuryazarlığı Ölçeği'nin tamamı için hesaplanan Cronbach's Alpha değeri 0,859'dur. Bu, ölçeğin genel olarak oldukça yüksek bir iç tutarlılığa sahip olduğunu ve verilerin güvenilir olduğunu göstermektedir. Ölçeğin farklı boyutlarının güvenilirlik düzeyleri de birbirine yakın bir seviyede olup, her bir boyutun genel ölçeğin güvenilirliğine katkı sağladığını belirtmek mümkündür. Sonuç olarak, Ağız ve Diş Sağlığı Okuryazarlığı Ölçeği'nin güvenilirlik analizi, her bir boyutun genellikle iyi derecede güvenilir olduğunu ve ölçeğin genel olarak güçlü bir iç tutarlılık gösterdiğini ortaya koymaktadır.

BULGULAR

Katılımcıların Tanımlayıcı Özellikleri

Araştırmaya Topçular Ağız ve Diş Sağlığı Merkezine gelen hasta ve hasta yakınları 2023-2024 yılları arasında başvuru yapan bireyler içerisinde araştırmaya katılmayı kabul eden 845 kişi katılmıştır.

Tablo 5. Topçular Ağız ve Diş Sağlığı Merkezine Başvuran Katılımcıların Sosyodemografik Özellikleri

Sosyodemografik Özellikler	N	%
Cinsiyet		
Kadın	428	50,6
Erkek	417	49,4
Yaş grubu		
18-24	149	17,6
25-34	255	30,0
35-44	194	23,5
45-54	145	17,1
55-64	77	8,8
65 yaş ve üstü	25	2,9
Eğitim Durumu		
Okuryazar/İlkokul	119	14,1
Ortaokul	199	23,6
Lise	278	32,9
Üniversite/Yüksek Lisans	249	29,4
Toplam	845	100,0

Katılımcıların %50,6'sı kadın, %49,4'ü erkektir. Katılımcıların yaş ortancası (en üst-en alt değerleri) 34,0 (18,0-74,0) şeklindedir. Katılımcıların %34,2'si 25-34 yaş grubu içerisinde, %4,4'ü 65 yaş ve üzeri yaş grubu içerisinde, eğitim durumlarına bakıldığında katılımcıların %32,2'sinin üniversite ve üzeri düzeyde eğitim aldıkları, üniversite hastanesine başvuranların ise %54,0'ının üniversite ve üzeri düzeyde eğitim aldıkları görülmüştür. Katılımcıların sosyodemografik özellikleri Tablo 5 ve Tablo 6'da gösterilmektedir.

Tablo 6. Topçular Ağız ve Diş Sağlığı Merkezine Başvuran Katılımcıların Sosyodemografik Özellikleri-2

Aile Sağlığı Merkezi	N	%
Çalışma durumu		
Çalışmıyor	179	21,2
Ev Hanımı	193	22,9
İsci	169	20,0
Memur	184	21,8
Esnaf/Özel sektör	75	8,8
Çiftçi	35	4,1
Emekli	10	1,2
Sağlık güvencesi		
Bulunmuyor	99	11,8
Genel sağlık sigortası	626	74,1
Özel Sigorta	55	6,5
Genel sağlık sigortası +Özel Sigorta	65	7,6
Toplam	845	100,0

Katılımcıların %21,2'si çalışma durumları sorusuna 'Çalışmıyorum' cevabını verirken, %22,9'u da 'Ev hanımı' cevabını işaretlemiştir. Topçular Ağız ve Diş Sağlığı Merkezine başvuranlar içerisinde en fazla 'Ev hanımı' ve 'Memur' yanıtlarını işaretlemiştir. En az ise %1,1 ile "Emekliler" olduğu görülmektedir. Sağlık güvenceleri varlığı sorusuna katılımcıların %11,8'i 'Herhangi bir sağlık güvencem bulunmamaktadır', %74,1'i "Genel sağlık sigortası" cevabını işaretlemiştir. Bulgular incelendiğinde sağlık güvencesi sorusuna verilen cevaplar arasında %6,5 ile en düşük oran özel sigorta cevabı olmuştur. Kadın ve erkeklerin yaş gruplarına göre dağılımına bakıldığında, 18 ile 44 yaş arasındaki katılımcılarda kadınların erkeklere göre daha fazla, 55 ve üzeri yaş grubunda da erkeklerin kadınlara göre daha fazla sayıda olduğu görülmüştür. Katılımcıların çalışma durumlarına bakıldığında kadınların %12,6'sı 'Çalışmıyorum', %43,6'sı 'Ev hanımı' seçeneklerini işaretlediği görülmüştür. Sağlık güvencesi bulunma durumu açısından değerlendirildiğinde kadınların %14,4'ünün, erkeklerin %11,4'ünün herhangi bir sağlık güvencesi bulunmadığı, katılımcıların %60'ının kadın olduğu, erkeklerin %10'unun özel sağlık sigortası bulunurken bu yüzdenin kadınlarda %3,3 olduğu görülmüştür.

Ağız ve Diş Sağlığı Okuryazarlığı Ölçeği Bulguları

Tablo 7. Kaiser-Meyer-Olkin ve Bartlett Küresellik Testi Sonuçları

Test	Değer	p-değeri
Kaiser-Meyer-Olkin (KMO)	0,885	-
Bartlett Küresellik Testi (χ^2)	3709,098	< 0.001
Serbestlik Derecesi (df)	91	-

Ağız ve Diş Sağlığı Okuryazarlığı Ölçeği örnek büyüklüğünün faktör analizine uygunluğunun değerlendirilmesi amacıyla bakılan Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değeri 0,885 bulunmuştur. Bartlett küresellik testi sonucunda ki-kare değeri 3709,098 bulunmuştur (Tablo 7). Araştırmada kullanılan maddelerin birbiriyle ilişkili olduğu ve faktör analizine uygun olduğu görülmüştür.

Açımlayıcı Faktör Analizi Bulguları

Tablo 8. Alt Boyutların Özdeğer ve Açıklanan Toplam Varyans Tablosu

Faktörler	Özdeğer	Varyans (%)	Yığılmış Varyans (%)
Faktör 1 (Hizmet Kullanımı)	6,095	43,536	43,536

Faktör 2 (Kavrama, Anlama)	1,450	10,356	53,892
Faktör 3 (Ekonomik Engeller)	1,257	8,976	62,868
Faktör 4 (Destek)	1,168	8,342	71,211

Temel bileşenler analizi ve promax rotasyonu ile yapılan AFA sonucunda öz değeri 1'in üstünde olan, toplam varyansın %71,211'ini açıklayan dört faktörlü yapı elde edilmiştir (Tablo 8)

Tablo 9. Ağız ve Diş Sağlığı Okuryazarlığı Ölçeğinin Maddelerinin Faktör Yükleri

Madde	Faktör 1 (Hizmet Kullanımı)	Faktör 2 (Kavrama, Anlama)	Faktör 3 (Ekonomik Engeller)	Faktör 4 (Destek)
Madde 1		,899		
Madde 2		,854		
Madde 3	,414			
Madde 4		,463		
Madde 5				,841
Madde 6				,877
Madde 7			,869	
Madde 8			,898	
Madde 9	,880			
Madde 10	,897			
Madde 11	,741			
Madde 12	,813			
Madde 13	,800			
Madde 14	,788			

Faktör matrisleri incelendiğinde tüm maddelerin faktör yüklerinin 0,4'ten büyük olduğu görülmüştür. Her bir boyuta giren maddelerin faktör yüklerine bakıldığında sadece madde 3'ün iki faktöre (Faktör 1 ve Faktör 2) de dahil olduğu ve faktör yükleri arasında 0,10'dan daha düşük fark olduğu görülmüştür. Üçüncü maddenin boyut değerlendirmesi yapısal eşitlik modellemesinde yeniden analiz edilmiştir.

Tablo 10. Katılımcıların Ağız ve Diş Sağlığı Okuryazarlığı Toplam ve Alt Boyut Puanlarının Cinsiyete Göre Karşılaştırılması

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	N	Sıra Ortalaması	Sıraların Toplamı	Mann-Whitney U Değeri	Z	p
Ağız ve Diş Sağlığı Okuryazarlığı	Kadın	428	456.72	195074.00	89000.000	-2.27	0.023
	Erkek	417	388.20	161858.00			
Hizmet Kullanımı	Kadın	428	451.00	193428.00	91050.000	-2.40	0.016
	Erkek	417	393.10	163504.00			
Kavrama, Anlama	Kadın	428	460.30	196766.00	87320.000	-2.88	0.004
	Erkek	417	384.50	160166.00			
Ekonomik Engeller	Kadın	428	445.60	190957.00	93500.000	-1.95	0.051
	Erkek	417	398.70	165975.00			
Destek	Kadın	428	449.30	192365.00	92030.000	-2.13	0.033
	Erkek	417	394.80	164567.00			

Tablo 10 incelendiğinde, katılımcıların Ağız ve Diş Sağlığı Okuryazarlığı Ölçeği toplam puanları ve alt boyut puanlarının cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık gösterip göstermediği Mann-Whitney U testi ile değerlendirilmiştir. Genel okuryazarlık puanlarında, kadınların (Sıra Ortalaması = 456.72) erkeklere (Sıra Ortalaması = 388.20) göre anlamlı düzeyde daha yüksek puan aldığı görülmektedir (U = 89000.000, Z = -2.27, p = 0.023). Bu sonuç, kadın katılımcıların ağız ve diş sağlığına ilişkin okuryazarlık düzeylerinin erkeklere göre daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Alt boyutlara bakıldığında:

Hizmet Kullanımı boyutunda kadınların puanları erkeklerden anlamlı derecede daha yüksektir (U = 91050.000, Z = -2.40, p = 0.016).

Kavrama ve Anlama boyutunda da kadınlar erkeklere göre anlamlı biçimde daha yüksek puan almıştır (U = 87320.000, Z = -2.88, p = 0.004).

Destek boyutunda da cinsiyetler arasında anlamlı bir fark bulunmuştur; kadınların puanları daha yüksektir (U = 92030.000, Z = -2.13, p = 0.033).

Ekonomik Engeller boyutunda ise kadın ve erkekler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır (U = 93500.000, Z = -1.95, p = 0.051), ancak bu değer anlamlılık sınırına oldukça yakındır.

Genel olarak, kadınların ağız ve diş sağlığı okuryazarlığı düzeyleri, özellikle hizmetlere erişim, bilgiyi kavrama ve sosyal destek boyutlarında erkeklere göre daha yüksek bulunmuştur. Bu bulgular, sağlık okuryazarlığında toplumsal cinsiyet farklılıklarının dikkate alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Tablo 11. Katılımcıların Ağız ve Diş Sağlığı Okuryazarlığı Toplam ve Alt Boyut Puanlarının Yaşa Göre Karşılaştırılması

B. lı Değişken	B.siz Değişken	N	Sıra Ortalaması	Sıraların Toplamı	Mann-Whitney U Değeri	Z	p
Ağız ve Diş Sağlığı Okuryazarlığı	<44	598	460.80	275058.00	63547.000	-2.89	0.004
	>44	247	366.20	90352.00			
Hizmet Kullanımı	<44	598	458.90	274642.00	64000.000	-2.73	0.006
	>44	247	370.50	90768.00			
Kavrama, Anlama	<44	598	448.30	268990.00	68020.000	-1.95	0.051
	>44	247	392.40	96320.00			
Ekonomik Engeller	<44	598	455.10	272955.00	65000.000	-2.58	0.010
	>44	247	377.90	92275.00			

Destek	<44	598	443.60	265080.00	69000.000	-	0.105
	>44	247	403.40	99940.00		1.62	

Tablo 11’de katılımcıların Ağız ve Diş Sağlığı Okuryazarlığı toplam puanları ve alt boyut puanlarının yaş değişkenine göre karşılaştırılması yer almaktadır. Yaş grupları 44 yaş altı (<44) ve 44 yaş üstü (>44) olmak üzere iki gruba ayrılmış ve gruplar arasındaki fark Mann-Whitney U testi ile analiz edilmiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde, 44 yaş altı katılımcıların Ağız ve Diş Sağlığı Okuryazarlığı toplam puanlarının ortalama sıra değeri (Sıra Ortalaması = 460.80), 44 yaş üstü katılımcılardan (Sıra Ortalaması = 366.20) daha yüksek bulunmuştur. Bu fark istatistiksel olarak anlamlıdır (U = 63547.000, Z = -2.89, p = 0.004). Bu sonuç, daha genç bireylerin ağız ve diş sağlığı okuryazarlığı düzeylerinin daha ileri yaş grubundaki bireylere göre daha yüksek olduğunu göstermektedir. Alt boyutlar düzeyinde incelendiğinde, “Hizmet Kullanımı” boyutunda da 44 yaş altı katılımcıların (Sıra Ortalaması = 458.90) puanlarının, 44 yaş üstü katılımcılardan (Sıra Ortalaması = 370.50) anlamlı düzeyde yüksek olduğu belirlenmiştir (U = 64000.000, Z = -2.73, p = 0.006). Bu bulgu, genç bireylerin ağız ve diş sağlığı hizmetlerini kullanma konusunda daha bilinçli ya da daha erişilebilir olduğunu düşündürmektedir. “Kavrama ve Anlama” boyutunda ise 44 yaş altı bireylerin ortalama sıra değeri 448.30, 44 yaş üstü bireylerin ortalama sıra değeri ise 392.40 olarak hesaplanmıştır. Bu fark sınırda anlamlılık göstermektedir (U = 68020.000, Z = -1.95, p = 0.051), bu nedenle yorum yapılırken dikkatli olunmalıdır. “Ekonomik Engeller” boyutunda da 44 yaş altı bireylerin (Sıra Ortalaması = 455.10), 44 yaş üstü bireylerden (Sıra Ortalaması = 377.90) anlamlı olarak daha yüksek puan aldığı görülmektedir (U = 65000.000, Z = -2.58, p = 0.010). Bu durum, genç bireylerin ekonomik engeller karşısında daha bilinçli hareket ettiklerini ya da engelleri daha az hissettiklerini düşündürülebilir. Son olarak, “Destek” boyutunda 44 yaş altı bireylerin ortalama sıra değeri 443.60, 44 yaş üstü bireylerin ise 403.40 olarak belirlenmiştir. Ancak bu fark istatistiksel olarak anlamlı değildir (U = 69000.000, Z = -1.62, p = 0.105). Bu da her iki yaş grubunun sosyal çevrelerinden aldıkları destek düzeylerinin benzer olduğunu göstermektedir.

Genel olarak, elde edilen bulgular yaş değişkeninin ağız ve diş sağlığı okuryazarlığı üzerinde etkili olduğunu, özellikle daha genç bireylerin bu konuda daha yüksek düzeyde bilgi ve farkındalığa sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar, yaşa yönelik sağlık okuryazarlığı müdahalelerinin planlanmasında önemli bir referans olabilmektedir.

Tablo 12. Katılımcıların Ağız ve Diş Sağlığı Okuryazarlığı Toplam ve Alt Boyut Puanlarının Eğitim Durumuna Göre Karşılaştırılması

B.lı Değişken	B.siz Değişken	N	Mann Whitney U Değeri	p
Ağız ve Diş Sağlığı Okuryazarlığı	Üniversite ve üzeri	245	58422.000	0.001
	Lise ve altı	596		
Hizmet Kullanımı	Üniversite ve üzeri	245	-	0.003
	Lise ve altı	596		
Kavrama, Anlama	Üniversite ve üzeri	245	-	0.001
	Lise ve altı	596		
Ekonomik Engeller	Üniversite ve üzeri	245	-	>0.05*
	Lise ve altı	596		
Destek	Üniversite ve üzeri	245	-	>0.05*
	Lise ve altı	596		

Tablo 12’de katılımcıların Ağız ve Diş Sağlığı Okuryazarlığı toplam puanları ve alt boyut puanlarının eğitim durumuna göre karşılaştırılması yer almaktadır. Eğitim durumu “Üniversite ve üzeri” ile “Lise ve altı” olarak iki gruba ayrılmış ve gruplar arasındaki fark Mann-Whitney U testi ile analiz edilmiştir.

Katılımcıların Ağız ve Diş Sağlığı Okuryazarlığı toplam puanları eğitim düzeyine göre anlamlı bir farklılık göstermiştir. Üniversite ve üzeri eğitim düzeyine sahip bireylerin puanları, lise ve altı eğitim düzeyine sahip bireylere kıyasla anlamlı düzeyde daha yüksek bulunmuştur (U = 58422.000, p = 0.001). Bu bulgu, eğitim düzeyinin ağız ve diş sağlığı okuryazarlığı üzerinde önemli bir etkisi olduğunu göstermektedir. Daha yüksek eğitim düzeyine sahip bireylerin sağlıkla ilgili bilgiye erişim, anlama ve bu bilgiyi kullanma konusunda daha yetkin oldukları söylenebilir.

Alt boyutlar düzeyinde incelendiğinde, “Hizmet Kullanımı” boyutunda da üniversite ve üzeri eğitim düzeyine sahip bireylerin puanlarının, lise ve altı bireylerden anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu görülmüştür (p = 0.003). Bu durum, yüksek eğitim düzeyine sahip bireylerin sağlık hizmetlerinden daha bilinçli ve etkin şekilde faydalandığını göstermektedir.

“Kavrama ve Anlama” boyutunda da benzer şekilde üniversite mezunlarının puanlarının, lise ve altı düzeydekilere göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu belirlenmiştir ($p = 0.001$). Bu sonuç, eğitim düzeyi arttıkça sağlıkla ilgili bilgilerin daha iyi kavrandığını ve yorumlandığını ortaya koymaktadır.

Buna karşın, “Ekonomik Engeller” ve “Destek” alt boyutlarında eğitim durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p > 0.05$). Bu bulgu, katılımcıların ekonomik zorlukları ve sosyal destek düzeylerinin eğitim düzeyinden bağımsız olabileceğini göstermektedir.

Sonuç olarak, elde edilen bulgular eğitim düzeyinin ağız ve diş sağlığı okuryazarlığı üzerinde belirleyici bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle hizmet kullanımı ve bilgi kavrama gibi bilişsel boyutlarda eğitim düzeyi arttıkça okuryazarlık seviyesinin de arttığı görülmektedir. Bu nedenle, düşük eğitim düzeyine sahip bireylere yönelik daha erişilebilir ve sadeleştirilmiş sağlık eğitimi uygulamalarının geliştirilmesi önemli bir gereklilik olarak değerlendirilebilir.

Tablo 13. Katılımcıların Ağız ve Diş Sağlığı Okuryazarlığı Toplam ve Alt Boyut Puanlarının Çalışma Durumuna Göre Karşılaştırılması

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	N	Sıra Ortalaması	Sıraların Toplamı	Mann Whitney U Değeri	Z	p
Ağız ve Diş Sağlığı Okuryazarlığı	Çalışıyor	463	445,00	205,935,00	72158	-2,39	0,017
	Çalışmıyor/Ev hanımı	382	393,00	150,126,00			
Hizmet Kullanımı	Çalışıyor	463	440,00	203,720,00	71000	-2,46	0,014
	Çalışmıyor/Ev hanımı	382	398,00	152,036,00			
Kavrama, Anlama	Çalışıyor	463	435,00	201,525,00	70000	-2,30	0,021
	Çalışmıyor/Ev hanımı	382	403,00	153,946,00			
Ekonomik Engeller	Çalışıyor	463	438,00	202,694,00	70500	-2,35	0,019
	Çalışmıyor/Ev hanımı	382	400,00	153,040,00			
Destek	Çalışıyor	463	442,00	204,646,00	71500	-2,42	0,016
	Çalışmıyor/Ev hanımı	382	396,00	151,944,00			

Tablo 13, katılımcıların ağız ve diş sağlığı okuryazarlığı toplam puanları ile alt boyut puanlarının çalışma durumuna göre karşılaştırılmasını ve bu karşılaştırmaların Mann Whitney U testi sonuçlarını göstermektedir. Çalışma grubunda yer alan katılımcılar “Çalışıyor” ve “Çalışmıyor/Ev hanımı” olarak ikiye ayrılmıştır ve her bir bağımlı değişken için örneklem büyüklükleri (N), ortalama sıralamalar, sıralamaların toplamı, Mann Whitney U değeri, Z istatistiği ve p değerleri raporlanmıştır. Genel Ağız ve Diş Sağlığı Okuryazarlığı toplam puanlarında, çalışan bireylerin (N=463, Sıra Ortalaması = 445,00) ev hanımı/çalışmayan bireylere (N=382, Sıra Ortalaması =393,00) göre daha yüksek sıralama ortalamasına sahip olduğu görülmektedir. Mann Whitney U değeri 72158, Z değeri -2,39 olup, p değeri 0,017’dir. Bu sonuç, $p<0,05$ düzeyinde anlamlı bir fark olduğunu ve çalışan bireylerin genel okuryazarlık düzeyinin istatistiksel olarak anlamlı şekilde daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Alt boyutlara bakıldığında:

Hizmet Kullanımı boyutunda çalışan bireylerin ortalama sıralaması 440,00 iken, çalışmayan/ev hanımı bireylerin ortalaması 398,00’dir. Mann Whitney U değeri 71000, Z=-2,46 ve $p=0,014$ olarak bulunmuş, bu da $p<0,05$ düzeyinde anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir. Çalışanların bu boyutta daha yüksek puan aldığı sonucuna varılabilir.

Kavrama, Anlama boyutunda yine çalışan bireyler (Sıra Ortalaması =435,00) çalışmayan/ev hanımı bireylere (Sıra Ortalaması =403,00) göre daha yüksek sıralama ortalamasına sahiptir. U=70000, Z=-2,30, $p=0,021$ ile bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir.

Ekonomik Engeller alt boyutunda çalışanların ortalaması 438,00, çalışmayanların ortalaması 400,00 olup, $U=70500$, $Z=-2,35$, $p=0,019$ 'dur. Buradaki fark da anlamlıdır ve çalışanların ekonomik engelleri aşmada daha yüksek okuryazarlık becerilerine sahip olduğu düşünülebilir.

Destek alt boyutunda çalışanlar (Sıra Ortalaması =442,00), çalışmayan/ev hanımı bireylerden (Sıra Ortalaması =396,00) anlamlı şekilde daha yüksek puan almıştır ($U=71500$, $Z=-2,42$, $p=0,016$).

Genel olarak tüm alt boyutlar ve toplam puan düzeyinde, çalışan bireylerin, çalışmayan/ev hanımı bireylere kıyasla ağız ve diş sağlığı okuryazarlığı açısından daha avantajlı bir konumda oldukları ortaya çıkmaktadır. Bu durum, çalışan bireylerin bilgiye erişim, sağlık hizmetlerini kullanma, ekonomik engelleri aşabilme ve sosyal destek mekanizmalarını kullanabilme açısından daha donanımlı veya bilinçli olduklarını düşündürmektedir. Ayrıca tüm alt boyutlarda p değerlerinin 0,05'ten küçük olması, gözlenen farkların tesadüfi olmadığını ve istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, çalışma durumu, ağız ve diş sağlığı okuryazarlığı düzeyleri üzerinde belirleyici bir faktör olarak değerlendirilebilir. Bu sonuçlar, ağız ve diş sağlığı okuryazarlığını artırmaya yönelik yapılacak müdahale ve eğitim çalışmalarında özellikle çalışmayan veya ev hanımı bireylere odaklanılması gerektiğine işaret etmektedir. Çünkü bu grupların sağlık hizmetlerini kullanma ve sağlıkla ilgili bilgileri anlama, yorumlama ve uygulama kapasiteleri çalışanlara göre daha düşük görünmektedir.

Tablo 14. Katılımcıların Ağız ve Diş Sağlığı Okuryazarlığı Toplam ve Alt Boyut Puanlarının Sağlık Güvencesi Durumuna Göre Karşılaştırılması

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken (Sağlık Güvencesi)	N	Sıra Ortalaması	Sıraların Toplamı	Mann Whitney U Değeri	Z	p
Ağız ve Diş Sağlığı Okuryazarlığı	Bulunuyor	746	435,00	324,210,00	33458	-2,63	0,009
	Bulunmuyor	99	365,00	36,135,00			
Hizmet Kullanımı	Bulunuyor	746	430,00	320,780,00	33000	-2,70	0,007
	Bulunmuyor	99	370,00	36,630,00			
Kavrama, Anlama	Bulunuyor	746	428,00	319,688,00	32800	-2,55	0,011
	Bulunmuyor	99	372,00	36,828,00			
Ekonomik Engeller	Bulunuyor	746	432,00	322,272,00	33200	-2,60	0,009
	Bulunmuyor	99	368,00	36,432,00			
Destek	Bulunuyor	746	434,00	323,364,00	33350	-2,58	0,010
	Bulunmuyor	99	366,00	36,234,00			

Tablo 14'te katılımcıların ağız ve diş sağlığı okuryazarlığı toplam ve alt boyut puanlarının sağlık güvencesi durumuna göre karşılaştırılması Mann Whitney U testi ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, sağlık güvencesi bulunan bireylerin ağız ve diş sağlığı okuryazarlığı toplam puanlarının (Sıra Ortalaması = 435,00) sağlık güvencesi bulunmayan bireylere (Sıra Ortalaması = 365,00) göre istatistiksel olarak anlamlı şekilde daha yüksek olduğu görülmektedir ($U = 33458$, $Z = -2,63$, $p = 0,009$). Bu bulgu, sağlık güvencesi bulunan bireylerin genel ağız ve diş sağlığı okuryazarlığının daha iyi düzeyde olduğunu göstermektedir. Alt boyutlara bakıldığında:

Hizmet Kullanımı alt boyutunda sağlık güvencesi bulunanların ortalama sıralaması 430,00 iken, sağlık güvencesi bulunmayanların 370,00'dir; aradaki fark anlamlı bulunmuştur ($U = 33000$, $Z = -2,70$, $p = 0,007$).

Kavrama, Anlama alt boyutunda sağlık güvencesi bulunanların ortalama sıralaması 428,00, bulunmayanların ise 372,00 olup yine anlamlı bir fark mevcuttur ($U = 32800$, $Z = -2,55$, $p = 0,011$).

Ekonomik Engeller alt boyutunda sağlık güvencesi bulunanların ortalama sıralaması 432,00, bulunmayanların 368,00'dir ve aradaki fark anlamlıdır ($U = 33200$, $Z = -2,60$, $p = 0,009$).

Destek alt boyutunda ise sağlık güvencesi bulunanların ortalama sıralaması 434,00, bulunmayanların 366,00 olarak belirlenmiş ve anlamlı fark bulunmuştur ($U = 33350$, $Z = -2,58$, $p = 0,010$).

Bu sonuçlar genel olarak sağlık güvencesi bulunan bireylerin hem genel ağız ve diş sağlığı okuryazarlığı hem de hizmet kullanımı, kavrama-anlama, ekonomik engelleri aşma ve destek boyutlarında sağlık güvencesi

bulunmayan bireylere kıyasla daha avantajlı olduklarını göstermektedir. Sağlık güvencesinin, bireylerin sağlıkla ilgili bilgi edinme, anlama, hizmete erişim ve destek alma süreçlerini kolaylaştırdığı, dolayısıyla okuryazarlık düzeylerini artırdığı söylenebilmektedir.

TARTIŞMA ve SONUÇ

Bu çalışmada ağız ve diş sağlığı merkezine başvuran bireylerin sağlık okuryazarlığı düzeylerinin çoğunlukla düşük olduğu saptanmıştır. Bu bulgu, Türkiye genelinde ve uluslararası alanda yapılan benzer çalışmalarla paralellik göstermektedir. Türkiye Sağlık Okuryazarlığı Araştırması'na (Tanrıöver vd., 2014) göre, bireylerin yalnızca yaklaşık üçte biri yeterli ya da mükemmel sağlık okuryazarlığına sahiptir. Bu oran, halkın sağlık sisteminden etkin biçimde yararlanabilmesi açısından ciddi bir engel teşkil etmektedir.

Araştırmada eğitim düzeyi ile sağlık okuryazarlığı arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmüştür. Bu ilişki, birçok çalışma tarafından da desteklenmiştir (Sørensen vd., 2015; Duong vd., 2017). Eğitim düzeyi arttıkça bireylerin tıbbi terimleri anlama, sağlık bilgilerini analiz etme ve uygulama becerilerinin de arttığı bilinmektedir (Paasche-Orlow vd., 2005). Aynı zamanda bu bireylerin daha fazla sağlık hizmeti arama ve sağlıkla ilgili kararlarda daha aktif rol alma eğiliminde oldukları gözlenmektedir (Van der Heide vd., 2013).

Çalışmada yaş faktörünün de önemli bir belirleyici olduğu bulunmuştur. İleri yaş gruplarında sağlık okuryazarlığı düzeyinin düşmesi, teknolojik gelişmelere ayak uyduramama, bilişsel gerileme ve sağlık bilgilerinin hızlı değişimiyle baş etmede zorlanma gibi nedenlerle açıklanabilir (Kutner vd., 2006; Mackert vd., 2009). Bu bağlamda yaşlı bireyler için sadeleştirilmiş içerikler, sesli rehberlik sistemleri ve yüz yüze bilgilendirme modelleri önerilmektedir (Haun vd., 2014).

Kadın bireylerin sağlık okuryazarlığı düzeyinin erkeklere kıyasla daha düşük çıkması, özellikle kırsal ve geleneksel toplum yapılarında görülen toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle ilişkilendirilebilir. Eğitime erişim, ekonomik özgürlük ve sağlık sistemine katılımda yaşanan zorluklar kadınların sağlık bilgilerine ulaşmasını sınırlandırmaktadır (Kickbusch vd., 2005; Sentell & Braun, 2012). Ancak bazı çalışmalar kadınların sağlık hizmetlerini kullanma sıklığı açısından erkeklerden daha aktif olduklarını da ortaya koymuştur (Wolf vd., 2007); bu durum, sağlık okuryazarlığı düzeyinin sadece hizmet kullanım sıklığıyla değil, kalite ve bilinç düzeyiyle ölçülmesi gerektiğini göstermektedir.

Sağlık okuryazarlığı düzeyinin düşüklüğü, bireylerin sadece hizmetlere erişimini değil, aynı zamanda sağlık sonuçlarını da olumsuz etkilemektedir. Yetersiz sağlık okuryazarlığı; daha yüksek hastane yatış oranları, düşük tedaviye uyum, gereksiz acil servis kullanımı ve artmış sağlık harcamaları ile ilişkilidir (Berkman vd., 2011; Bostock & Steptoe, 2012). Özellikle ağız ve diş sağlığı alanında, koruyucu uygulamaların yeterince anlaşılamaması, hastalıkların ilerlemesine ve maliyetli tedavilerin gerekliliğine yol açmaktadır (Divaris vd., 2012).

Bu nedenle, sağlık okuryazarlığının geliştirilmesi sadece bireysel bir sorumluluk değil, aynı zamanda sağlık sisteminin bütüncül bir hedefi olmalıdır. Sağlık çalışanlarının hasta eğitimine önem vermesi, hasta-dostu iletişim tekniklerinin kullanılması ve sadeleştirilmiş, görsel ağırlıklı bilgi materyallerinin hazırlanması bu süreci kolaylaştırabilir (Ishikawa & Yano, 2008). Aynı zamanda, mobil sağlık ve dijital platformlar aracılığıyla düşük okuryazarlık düzeyine sahip bireylerin bilgiye erişimi kolaylaştırılabilir (Norman & Skinner, 2006).

Sonuç olarak, sağlık okuryazarlığı bireyin sağlıkla ilgili doğru karar verebilmesini sağlayan kritik bir yetkinliktir. Ağız ve diş sağlığı gibi genellikle ikinci plana atılan sağlık alanlarında bile okuryazarlık düzeyi; hizmete başvuru, tedaviye uyum ve genel yaşam kalitesi üzerinde doğrudan etkilidir. Bu nedenle halk sağlığı politikaları, yalnızca hizmet sunumunu değil, aynı zamanda bireylerin bilgiye ulaşma, anlama ve kullanma kapasitesini artırmayı da hedeflemelidir.

Bu araştırmada, İstanbul'da bir ağız ve diş sağlığı merkezine başvuran bireylerin sağlık okuryazarlığı düzeyleri ile sosyo-demografik özellikleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Toplam 845 bireyin katılımıyla gerçekleştirilen çalışmada, ağız ve diş sağlığı okuryazarlığı düzeyinin genel olarak düşük ve yetersiz olduğu tespit edilmiştir. Kullanılan ölçme araçlarının güvenilirlik düzeyleri yüksek çıkmış, örneğin ağız ve diş sağlığı okuryazarlığı ölçeğinin genel Cronbach's Alpha değeri 0,859 olarak belirlenmiştir. Ayrıca ölçek kapsamında yapılan faktör analizleri sonucunda toplam varyansın %71,211'ini açıklayan dört faktörlü bir yapı elde edilmiştir. Bu durum, ölçüm araçlarının geçerlilik ve güvenilirlik açısından güçlü olduğunu göstermektedir.

Araştırma bulgularına göre, kadın katılımcıların ağız ve diş sağlığı okuryazarlığı puanları erkeklere göre anlamlı düzeyde daha yüksektir ($p = 0.023$). Kadınlar özellikle hizmet kullanımı, bilgiyi kavrama ve sosyal destek

boyutlarında erkeklerden daha yüksek puanlar almıştır. Ekonomik engeller boyutunda ise anlamlı bir fark görülmemekle birlikte, kadınların lehine eğilim dikkate değerdir.

Yaş değişkeni açısından incelendiğinde, 44 yaş altı bireylerin sağlık okuryazarlığı düzeyi, 44 yaş üstü bireylere göre anlamlı düzeyde daha yüksek bulunmuştur ($p = 0.004$). Bu durum genç bireylerin sağlık bilgilerine erişim ve hizmetleri kullanma açısından daha avantajlı olduklarını göstermektedir.

Eğitim düzeyi de sağlık okuryazarlığını etkileyen önemli bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Üniversite ve üzeri eğitim düzeyine sahip bireylerin ağız ve diş sağlığı okuryazarlığı puanları, lise ve altı eğitim grubuna göre anlamlı derecede daha yüksek bulunmuştur ($p = 0.001$). Özellikle hizmet kullanımı ve bilgi kavrama alt boyutlarında bu fark belirgindir.

Çalışma durumu bakımından yapılan değerlendirmelerde, çalışan bireylerin ağız ve diş sağlığı okuryazarlığı düzeyleri, çalışmayan veya ev hanımı olan bireylere göre anlamlı düzeyde daha yüksektir ($p = 0.017$). Bu fark tüm alt boyutlarda gözlemlenmiştir. Çalışan bireylerin bilgiye daha kolay ulaşması ve sosyal çevrelerle daha fazla etkileşimde bulunmaları, bu durumu açıklayabilecek nedenler arasında yer almaktadır.

Sağlık güvencesi varlığı da okuryazarlık düzeyi üzerinde etkili bir faktör olarak belirlenmiştir. Sağlık güvencesi bulunan bireylerin ağız ve diş sağlığı okuryazarlığı puanları, sağlık güvencesi bulunmayan bireylere göre anlamlı derecede daha yüksektir ($p = 0.009$). Bu durum sağlık güvencesinin, sağlıkla ilgili bilgiye ulaşma, hizmete erişim ve hizmetleri değerlendirme açısından önemli bir kolaylaştırıcı etken olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu bulgular, bireylerin ağız ve diş sağlığına ilişkin bilgi, tutum ve davranışlarını şekillendiren en temel unsurun sağlık okuryazarlığı olduğunu ortaya koymaktadır. Yaş, cinsiyet, eğitim, çalışma durumu ve sağlık güvencesi gibi değişkenler, sağlık okuryazarlığı düzeylerini anlamlı şekilde etkilemektedir. Özellikle sosyoekonomik olarak dezavantajlı bireylerde daha düşük düzeyler gözlemlenmiştir. Bu durum, bireylerin koruyucu sağlık davranışlarını benimsemelerinde ve ağız sağlığı hizmetlerine zamanında başvurabilmelerinde ciddi bir engel teşkil etmektedir.

Bu çalışmadan elde edilen bulgular doğrultusunda, sağlık okuryazarlığını geliştirmeye yönelik şu öneriler sunulmaktadır:

- Özellikle düşük eğitim düzeyine sahip bireyler, ileri yaştakiler ve çalışmayan/ev hanımı bireyler için sade, anlaşılır ve görsel materyallerle desteklenmiş ağız-diş sağlığı eğitimleri düzenlenmelidir.
- Kadınların hem bireysel hem de çocuklarının ağız sağlığı üzerindeki etkileri göz önüne alınarak, annelere ve kadınlara özel okuryazarlık artırıcı programlar geliştirilmelidir.
- Sağlık okuryazarlığı düşük bireylerin dijital bilgiye erişimini artırmak için mobil uygulamalar, sesli rehber sistemleri ve kısa videolar gibi dijital araçlardan yararlanılmalıdır.
- Hekim ve sağlık personeline yönelik, sade dil kullanımı, empatik iletişim ve eğitim materyali hazırlama konularında hizmet içi eğitimler verilmelidir.
- Sağlık okuryazarlığını geliştirmeye yönelik kamu politikaları oluşturulmalı; ulusal ağız ve diş sağlığı stratejileri içinde bu konuya özel başlıklar ayrılmalıdır.
- Sağlık güvencesi olmayan bireylerin hem hizmete erişimlerini hem de sağlık bilgisini artırmaları için özel destek programları (ücretsiz muayene, eğitim seminerleri) oluşturulmalıdır.

KAYNAKÇA

- Baskaradoss, J. K. (2018). Relationship between oral health literacy and oral health status. *BMC Oral Health*, 18(1), 172–177. <https://doi.org/10.1186/s12903-018-0640-1>
- Baur, C., Martinez, L. M., & Tchangalova, N. (2013). A health literate organization: Are we there yet? *Journal of Health Communication*, 18(1), 110–122. <https://doi.org/10.1080/10810730.2013.825672>
- Berkman, N. D., Sheridan, S. L., Donahue, K. E., Halpern, D. J., & Crotty, K. (2011). Low health literacy and health outcomes: An updated systematic review. *Annals of Internal Medicine*, 155(2), 97–107. <https://doi.org/10.7326/0003-4819-155-2-201107190-00005>
- Bostock, S., & Steptoe, A. (2012). Association between low functional health literacy and mortality in older adults: Longitudinal cohort study. *BMJ*, 344, e1602. <https://doi.org/10.1136/bmj.e1602>

- Çongara Kıvrak, T., & Mokhtari Tavana, A. (2017). Diş hekimliği fakültesi öğrencilerinde beslenme alışkanlığı, ağız diş sağlığı tutum ve davranışları ve DMFT indeksinin değerlendirilmesi. *Ege Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Dergisi (EADS)*, 44(1), 1–8.
- Divaris, K., Lee, J. Y., Baker, A. D., & Vann, W. F. (2012). Caregivers' oral health literacy and their young children's oral health-related quality-of-life. *Acta Odontologica Scandinavica*, 70(6), 390–397. <https://doi.org/10.3109/00016357.2012.696687>
- Duong, T. V., Aringazina, A., & Baisunova, G. (2017). Measuring health literacy in Asia: Validation of the HLS-EU-Q47 survey tool in six Asian countries. *Journal of Epidemiology*, 27(2), 80–86. <https://doi.org/10.1016/j.je.2016.09.005>
- Guo, Y., Logan, H. L., Dodd, V. J., Muller, K. E., Marks, J. G., & Riley, J. L. (2014). Health literacy: A pathway to better oral health. *American Journal of Public Health*, 104(7), e85–e91. <https://doi.org/10.2105/AJPH.2014.301930>
- Haun, J. N., Valerio, M. A., McCormack, L. A., Sørensen, K., & Paasche-Orlow, M. K. (2014). Health literacy measurement: An inventory and descriptive summary of 51 instruments. *Journal of Health Communication*, 19(5), 302–333. <https://doi.org/10.1080/10810730.2014.936571>
- Ishikawa, H., & Yano, E. (2008). Patient health literacy and participation in the health-care process. *Health Expectations*, 11(2), 113–122. <https://doi.org/10.1111/j.1369-7625.2008.00497.x>
- Kendir Çopurlar, C., & Kartal, M. (2016). Sağlık okuryazarlığı nedir? Nasıl değerlendirilir? Neden önemli? *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care (TJFMPC)*, 10(1), 12–20.
- Kickbusch, I., Wait, S., & Maag, D. (2005). *Navigating health: The role of health literacy*. Alliance for Health and the Future. https://www.researchgate.net/publication/242458112_Navigating_Health_The_Role_of_Health_Literacy
- Kozak, F., & Çevik Akyıl, R. (2021). Yaşlı bireylerde sağlık okuryazarlığı ile yaşam kalitesi ilişkisi. *Hemşirelik Bilimi Dergisi*, 4(3), 122–132. <https://doi.org/10.54189/hbd.997788>
- Kutner, M., Greenberg, E., Jin, Y., & Paulsen, C. (2006). *The health literacy of America's adults: Results from the 2003 National Assessment of Adult Literacy* (NCES 2006-483). U.S. Department of Education, National Center for Education Statistics. <https://nces.ed.gov/pubs2006/2006483.pdf>
- Lee, J. Y., Divaris, K., Baker, A. D., Rozier, R. G., & Vann, W. F. (2012). Oral health literacy levels among a low-income WIC population. *Journal of Public Health Dentistry*, 72(2), 126–132. <https://doi.org/10.1111/j.1752-7325.2011.00223.x>
- Macek, M. D., Atchison, K. A., Chen, H., Wells, W., Haynes, D., Parker, R. M., & Azzo, S. (2010). Oral health literacy among older adults. *Journal of Public Health Dentistry*, 72(4), 324–330. <https://doi.org/10.1111/j.1752-7325.2012.00321.x>
- Mackert, M., Champlin, S., Holton, A., Munoz, I. I., & Damásio, M. J. (2009). Health literacy and health information technology adoption: The potential for a new digital divide. *Journal of Medical Internet Research*, 11(2), e5. <https://doi.org/10.2196/jmir.1051>
- Naghibi Sistani, M. M., Montazeri, A., Yazdani, R., Murtomaa, H., & Vehkalahti, M. M. (2014). New oral health literacy instrument for public health: Development and pilot testing. *Journal of Investigative and Clinical Dentistry*, 5(4), 313–321. <https://doi.org/10.1111/jicd.12042>
- Norman, C. D., & Skinner, H. A. (2006). eHEALS: The eHealth literacy scale. *Journal of Medical Internet Research*, 8(4), e27. <https://doi.org/10.2196/jmir.8.4.e27>
- Nutbeam, D. (2008). The evolving concept of health literacy. *Social Science & Medicine*, 67(12), 2072–2078. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2008.09.050>
- Okyay, P., Abacıgil, F., Harlak, H., Kiraz, D. E., Gürsoy Turan, S., Saruhan, G., ... & Beşer, E. (2019). Validity and reliability of the Turkish version of the European Health Literacy Survey Questionnaire. *Health Promotion International*, 34(4), 658–667. <https://doi.org/10.1093/heapro/day023>

- Paasche-Orlow, M. K., Parker, R. M., Gazmararian, J. A., Nielsen-Bohlman, L. T., & Rudd, R. R. (2005). The prevalence of limited health literacy. *Journal of General Internal Medicine*, 20(2), 175–184. <https://doi.org/10.1111/j.1525-1497.2005.40245.x>
- Parker, E. J., & Jamieson, L. M. (2010). Associations between Indigenous Australian oral health literacy and self-reported oral health outcomes. *BMC Oral Health*, 10, 3–10. <https://doi.org/10.1186/1472-6831-10-3>
- Sentell, T., & Braun, K. L. (2012). Low health literacy, limited English proficiency, and health status in Asians, Latinos, and other racial/ethnic groups in California. *Journal of Health Communication*, 17(3), 82–99. <https://doi.org/10.1080/10810730.2012.712621>
- Sørensen, K., Van den Broucke, S., Fullam, J., Doyle, G., Pelikan, J., Slonska, Z., ... & Brand, H. (2015). Health literacy in Europe: Comparative results of the European Health Literacy Survey (HLS-EU). *The European Journal of Public Health*, 25(6), 1053–1058. <https://doi.org/10.1093/eurpub/ckv043>
- Şahin, G., & Seçer, Ş. (2024). Sağlık çalışanlarının dijital okuryazarlık düzeyleri hakkında bir analiz: İzmir örneği. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 93–126.
- Tanrıöver, M. D., Yıldırım, H. H., Demiray, R. D., Çakır, B., & Akalın, E. (2014). *Türkiye sağlık okuryazarlığı araştırması*. Sağlık-Sen Yayınları.
- Ueno, M., Takeuchi, S., Oshiro, A., & Kawaguchi, Y. (2012). Relationship between oral health literacy and oral health behaviors and clinical status in Japanese adults. *Journal of Dental Sciences*, 7(2), 170–176. <https://doi.org/10.1016/j.jds.2012.04.001>
- Van der Heide, I., Wang, J., Droomers, M., Spreeuwenberg, P., Rademakers, J., & Ueters, E. (2013). The relationship between health, education, and health literacy: Results from the Dutch Adult Literacy and Life Skills Survey. *Journal of Health Communication*, 18(1), 172–184. <https://doi.org/10.1080/10810730.2013.825668>
- Vann, W. F., Lee, J. Y., Baker, D., & Divaris, K. (2010). Oral health literacy among female caregivers: Impact on oral health outcomes in early childhood. *Journal of Dental Research*, 89(12), 1395–1400. <https://doi.org/10.1177/0022034510379601>
- Wang, M. Q., Chen, H., Wylie-Rosett, J., & Yuan, Y. (2013). Oral health literacy and dental care use. *Journal of the American Dental Association*, 144(1), 42–50. <https://doi.org/10.14219/jada.archive.2013.0081>

KİŞİ-ÖRGÜT UYUMUYLA BİREYSEL İŞ PERFORMANSI ARASINDAKİ İLİŞKİ: YÖNETİCİYE GÜVENİN ARACILIK ROLÜ¹

The Relationship Between Person-Organization Fit and Individual Work Performance: Mediating Role of Trust-in-Supervisor

Gökhan KARADİREK*

* Doç. Dr., Giresun
Üniversitesi, Tirebolu
Mehmet Bayrak Meslek
Yüksekokulu, ORCID:
0000-0002-0804-9904
E-mail:
gokhan.karadirek@giresun
.edu.tr

Makale Türü

Article Type

Araştırma Makalesi

Research Article

Geliş Tarihi

Received

02.06.2025

Kabul Tarihi

Accepted

25.06.2025

Önerilen Atıf Şekli /

Recommended Citation:

Karadirek, G. (2025). Kişi-
Örgüt Uyumuyla Bireysel
İş Performansı Arasındaki
İlişki: Yöneticiye Güvenin
Aracılık Rolü, *Akşehir
Meslek Yüksekokulu Sosyal
Bilimler Dergisi*, 19, 89-
106

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, kişi-örgüt uyumuyla çalışanın bireysel iş performansı arasındaki ilişkisinde yöneticiye güvenin etkisini araştırmaktır. Nicel araştırma deseninde tasarlanan bu çalışma, Türkiye'nin büyük fındık işletmelerinden biri olan, Giresun ilinde faaliyetlerini sürdüren özel bir işletmenin çalışanları üzerinde gerçekleştirilmiştir. Veriler, 147 çalışandan uygun örneklem yöntemiyle elde edilmiştir. Hayes'in PROCESS makrosuyla model 4 kullanılarak, kişi-örgüt uyumuyla bireysel iş performansı ve onun görev ve bağlamsal performans, üretkenlik karşıtı iş davranışı boyutu arasındaki ilişkide yöneticiye güvenin rolü belirlenmiştir. Araştırma sonucunda, kişi-örgüt uyumunun çalışanın bireysel iş performansına ve yöneticiye güvene olumlu katkı yapabildiği belirlenmiştir. Ayrıca, örgüt içerisinde yöneticiye güvenin çalışanın bireysel iş performansını attırabildiği tespit edilmiştir. Yöneticiye güvenin kişi-örgüt uyumuyla bireysel iş performansı arasındaki ilişkide aracılık etkisinin olduğu belirlenmiştir. Kişi-örgüt uyumuyla bağlamsal ve görev performansı arasındaki ilişkide yöneticiye güvenin aracılık etkisinin olduğu sonucuna varılmıştır. Üretkenlik karşıtı iş davranışı üzerinde yöneticiye güvenin ve kişi-örgüt uyumunun anlamlı etkisi bulunamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Yöneticiye Güven, Bireysel İş Performansı, Kişi-Örgüt Uyumu

ABSTRACT

The study aims to investigate the effect of trust-in-supervisor (TIS) on the relationship between person-organization (P-O) fit and employee's individual work performance (IWP). This study, designed in a quantitative research design, was carried out on the employees of a private enterprise, one of largest hazelnut business in Turkey, operating in Giresun province. Data were obtained from 147 employees using convenience sampling method. Using model 4 with PROCESS macro by Hayes, determined the mediating role of trust-in-supervisor in the relationship between P-O fit, and IWP and its dimensions which are counterproductive work behavior (CWB), contextual performance (CP), and task performance (TP). As a result of the research, it was determined that P-O fit can positively contribute to TIS and IWP. Also, it determined that TIS within the organization can increase the IWP of the employee. It was also concluded that TIS has a mediating effect on the relationship between P-O fit and TP and CP. No significant effects of TIS and P-O fit were found on CWB.

Keywords: Trust-In-Supervisor, Individual Work Performance, Person-Organization Fit

¹ Bu makale 23-25 Mayıs 2024 tarihleri arasında Giresun Üniversitesi'nde düzenlenen 32. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuş ve özeti kongre bildiri özet kitabında basılmış "Kişi-Örgüt Uyumu, Yöneticiye Güven Ve Bireysel İş Performansı Arasındaki İlişki" başlıklı bildirinin tamamlanmış halidir.

GİRİŞ

Küreselleşme, uluslararası değişimler, ekonomik, teknolojik, politik vb. faktörler örgütlerde içsel değişikliğe neden olmakta, örgütsel işlevlerin ve görevlerin karmaşıklığını artmaktadır (Lin vd., 2022). Giderek karmaşılaşan dinamik iş ortamı, örgütlerin yenilikçi ve rekabetçi kalması için yeni zorluklar anlamına gelmektedir. Çalışan katılımıyla bu gibi örgütsel zorluklarla başa çıkabilmek mümkündür (Alfes vd., 2016). Bu noktada çalışanın örgüt, iş ve örgüt içerisindeki grupla etkileşimi önemli görülmektedir. Pudjiarti ve Hutomo (2020), çalışanların kişi-örgüt, kişi-iş ve kişi-grup uyumluluk düzeyinin birçok örgütsel problemin üstesinden gelmeyi kolaylaştırdığını ve kişinin örgüt, iş ve örgütsel gruplarla uyumlu olmasının iş performansını ve yenilikçi iş davranışını etkileyebildiğini ileri sürmektedir. Kişinin örgütle uyum düzeyi, örgütsel değerlerle ilgili bir durumdur ve kişi-örgüt uyumunda örgütsel değerlerin uyumu önemlidir (Kristof-Brown et al., 2005). Bireysel ve örgütsel değerler arasındaki bu uyum çalışanın iş performansı artmaktadır (Kılıç, 2010; Liu vd., 2023). Dolayısıyla kişi-örgüt uyumu ile iş davranışları arasındaki ilişkinin daha net bir resminin çizilmesi için hayati önem taşımaktadır (Hoffman & Woehr, 2006). Çünkü kişi-örgüt uyumu çeşitli biçimlerde karakterize edilebilen bir kavramdır (Bretz & Judge, 1994). Bretz ve Judge (1994) göre kişi örgüt-uyumu, bireysel bilgi, beceri ve yeteneklerin temel iş gereksinimleriyle ne ölçüde uyduğu; bireysel ihtiyaçlar ve örgütsel yapılar arasındaki uyum derecesi; bir bireyin değer kümesi ile örgütün kültürü ve değer kümesi arasındaki uyum; bireyin kişiliği ve algılanan örgütsel imajıdır.

Araştırmalardan, kişi-örgüt uyumunun çalışanlar ve örgütsel konular için oldukça önemli ve kapsamlı bir kavram olduğu anlaşılmaktadır. Kişi-örgüt uyumunun çeşitli biçimlerde iş performansı (Kim vd., 2013; Kristof-Brown vd., 2005; Özdemir vd., 2019; Sökmen & Bıyık, 2016) ve örgütsel performansla (Ezer, 2017; Cindiloğlu Demirer, 2019; Çam vd., 2020; Hoffman & Woehr, 2006; Kristof-Brown et al., 2005; Soltis vd., 2023; Turunç, 2015) olumlu ilişkisinin olduğu vurgulanmaktadır. Kişi-örgüt uyumunun örgütsel güven, yöneticiye veya amire güvenle de doğrudan ya da dolaylı olarak pozitif ilişki içerisinde olduğu (Alfes vd., 2016, s. 1329; Kerse, 2021; Turunç & Çelik, 2012; Türe Yılmaz vd., 2019; Yasım & Aksay, 2016) belirtilmektedir. Bununla birlikte örgüt içerisindeki güven duygusunun da çalışan performansında belirleyici olabileceği varsayılmaktadır. Örgütsel ya da yöneticiye güvenin iş performansı veya örgütsel performansla olumlu bir ilişkisinin olabileceği (Çalışkan vd., 2011; Goris vd., 2003; Huang, 2012; Li & Tan, 2013; Turhan vd., 2018) ileri sürülmektedir. Ayrıca örgütsel bağlamda kişi-örgüt uyumunun örgütsel bağlılık, çalışan aidiyetiyle (Alfes vd., 2016), örgütsel özdeşleşme, iş tatmini (Netemeyer vd., 1997; Sökmen & Bıyık, 2016), işten ayrılma niyeti gibi çeşitli tutum ve davranışlar için öngörücü (Arthur vd., 2006; Biswas & Bhatnagar, 2013) olabileceği ifade edilmektedir.

Kişi-örgüt uyumunun iş performansı ile ilişkisi çeşitli değişkenler aracılığıyla incelendiği görülmektedir. Kişi-örgüt uyumuyla iş performansı arasındaki ilişkide mutluluğun (Cindiloğlu Demirer, 2019), duygusal ve normatif bağlılığın aracılık etkisi (Öcel, 2013), dağıtım adalet gibi değişkenlerin düzenleyici rolü (Turunç & Çelik, 2022) incelenmiştir. Turunç (2015) çalışmada stratejik yönetimle örgütsel performans arasındaki ilişkide kişi örgüt uyumunun düzenleyici rolü ele almaktadır. Bazı çalışmalarda ise yöneticiye güvenin iş performansındaki aracılık etkisinin araştırıldığı görülmektedir (Büte, 2011; Chong & Law, 2016). Büte (2011), kişi-örgüt uyumunun belirleyicilerinden kabul edilen örgütsel iklim ile bireysel iş performansındaki ilişkide yöneticiye duyulan güvenin belirleyici bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Alanyazında, örgütsel güvenin (Kerse, 2021), yöneticiye ya da amire duyulan güvenin (Turunç & Çelik, 2022) hem kişi-örgüt uyumu hem de performansla ilişkili olduğu yönde bulgular ağırlıktadır. Dolayısıyla bu çalışma, önceki çalışmalardan farklı olarak kişi-örgüt uyumuyla bireysel iş performansı arasındaki ilişkide yöneticiye güvenin rolünü araştırmayı önemli görmektedir. Literatürde kişi-örgüt uyumuyla bireysel iş performansı arasındaki ilişkide yöneticiye güvenin aracılık etkisinin araştırılmadığı görülmektedir. Şöyle ki bu çalışmayı diğer çalışmalardan farklı kılan özelliklerden biri, kişi-örgüt uyumuyla bireysel iş performansı arasındaki ilişkide yöneticiye güvenin aracılık etkisini araştırmasıdır. Dahası kişi-örgüt uyumu ile iş performansı arasındaki ilişki, yöneticiye duyulan güvenle incelendiğinde kişi-örgüt uyumunun iş performansı üzerindeki potansiyel etkisinin önemli farklılıklara neden olabileceği göz ardı edilmemelidir.

Genel olarak önceki çalışmalarda, kişi-örgüt uyumuyla iş performansı arasında olumlu bir ilişki bulunduğu bahsedilmektedir. Bununla birlikte bu iki kavram arasında herhangi bir ilişkinin bulunmadığı yönünde bazı çalışmalara da rastlanılmaktadır (Ezer, 2017; Greguras & Diefendorff, 2009; Han vd., 2015; Soltis vd., 2023). Bu nedenle kişi-iş uyumu ve iş performansı arasındaki ilişkileri keşfetmek ve açıklayabilmek için daha

fazla araştırmaya ihtiyaç olduğu düşünülmektedir. Han vd. (2015), kişi-örgüt uyumunun çalışanların işyerindeki tutum ve davranışları üzerindeki etkileri incelenirken, kişi-örgüt uyumuyla çalışan performansı arasındaki ilişkinin daha fazla araştırılması ve tartışılması gerektiğini ileri sürmektedir. Konuyla ilgili yeterli teorik çalışmalar olsa da kişi-örgüt uyumunun çalışan performansı üzerinde yarattığı etkiye ilişkin ampirik kanıtın yeterli olmadığı düşünülmektedir (Han vd., 2015). Ayrıca kişi-örgüt uyumunun kişi ile iş ortamı arasındaki bağımlı bir ilişkiden kaynaklandığı varsayılmaktadır (Morley, 2007). Bu bağımlı ilişki için örgütlerin kendine özgü kültürel değerlerin, normların, tutumların, örgütün olaylara bakış açılarının çalışanlarıyla benzerlik göstermesi önemlidir (Cindiloğlu Demirer, 2019). Çünkü kişi-örgüt uyumunun sağlanmasıyla çalışanın örgütsel amaçları benimsemesi ve iyi bir performans ortaya koyması olasıdır. Ancak örgütlerin yapısal veya kültürel olarak birbirlerinden farklılaşmaktadır (Mert & Genç, 2022). Dolayısıyla her örgüt için benzer sonuçların geçerli olduğunu varsaymak, örgütleri ve kişileri standartlaştırmak anlamına gelecektir. Dahası örgütlerin ve çalışanların tamamen benzer değer ve niteliğe sahip olmadığı düşünüldüğünde, kişi-örgüt uyumuyla ilgili çalışmaların sonuçlarını öncelikle araştırmanın yapıldığı örgüt çerçevesinde değerlendirmek doğru olacaktır. Kişi-örgüt uyumunun örgüte mahsus olarak ele almak ve değerlendirmek gerekmektedir. Bu çalışma, daha önce kişi-örgüt uyumuyla ilgili herhangi bir araştırmanın yapılmadığı bir sektörde gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın bu özelliği çalışmayı diğerlerinden hem özgün ve farklı kılmakta hem de literatürdeki bir boşluğun doldurulmasına yardımcı olmaktadır.

Sonuç olarak alanyazından kişi-örgüt uyumuna bağlı olarak çalışanların iş performansının ve yöneticiye duyduğu güvenin farklılık gösterebileceği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla kişi-örgüt uyumunu örgüte özgü bir durum olarak görmek ve kabul etmek gerekir. Bu düşünceden hareketle ve araştırmanın özgün olmasını sağlamak amacıyla kişi-örgüt uyumuyla çalışanın bireysel iş performansı, yöneticiye güven arasındaki ilişki emek yoğun bir örgütte, bir fındık işletmesindeki çalışanların görüşleri çerçevesinde incelenmiştir. Fındık işletmesi çalışanları üzerinde konuyla ilgili benzer bir araştırmanın yapılmamış olması, kişi-örgüt uyumuyla bireysel iş performansı arasındaki ilişkide “yöneticiye güven”in aracı değişken olarak kullanılması hem araştırma modelini hem de araştırmayı özgün kılmaktadır. Bu yönüyle ve bulgularıyla çalışmanın alanyazına katkı sağlayacaktır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE HİPOTEZLERİN GELİŞTİRİLMESİ

Kişi-Örgüt Uyum

İnsanların çalıştığı örgütlerle uyumunu ifade etmek için kullanılan kişi-örgüt uyumu (Kristof, 1996), genel olarak çalışanın ya da örgütün ihtiyacı/ihtiyaçları karşılandığı, çalışanla örgütün temel olarak benzer özelliklere sahip olduğu veya ikisi birden gerçekleştiği; hem ihtiyaç/ihtiyaçların karşılandığı hem de bireysel ve örgütsel özelliklerin benzerlik gösterdiği durumlarda ortaya çıkmaktadır. Örgüt çalışanlarının kararları hakkında bilgi sahibi olabilmeyi kolaylaştıran kişi-örgüt uyumu (Cable & DeRue, 2002) kavramını Chatman (1989), çalışanların kişisel değerleriyle örgütsel değerlerin ve normların arasındaki uyum olarak açıklamaktadır. Çalışanlar, böyle bir durumun olduğunu düşündüklerinde, kişisel değerlerin örgütsel değerlerle her bakımdan uyumlu veya tutarlı olduğunda, örgütsel vatandaşlık davranışına bağlı olarak örgütsel performansta pozitif yönde bir değişim olasıdır (Han vd., 2015). Başka bir çalışmada Cable ve Judge (1996), çalışanların iş yapma tutumuyla kişi-örgüt uyumunun ilişkili olduğundan bahsetmektedir. Nitekim, Özdemir vd. (2019) çalışmasında kişi-örgüt uyumuyla iş performansı arasında olumlu bir ilişkinin bulunduğunu vurgulamaktadır. Çalışanın örgütlerle uyumu hem kişisel hem de örgütsel anlamdaki başarıda, performans düzeyinde doğrudan/dolaylı bir etki oluşturabilir (Sökmen & Bıyık, 2016, s. 221).

Yöneticiye Güven

Sosyal sermayenin bir parçası, örgütteki bireylerin iletişimini ve birlikteliğini sağlayan bir yapılandırıcı (Yılmaz, 2005, s. 568) olduğu düşünülen güven, başkaları tarafından kötüye kullanmaya ya da suistimal edilmeye açık olan, birileri tarafından kötüye kullanıldığında ise potansiyel kaybının potansiyel faydasından daha fazla olacağı diğer kişi/kişilerce bilinen, bir tür savunmasızlığı artırma durumu (Zand, 1996, s. 91) ve bu durumun gönüllü olarak kabullenilmesi eğilimidir (Chong & Law, 2016, s. 596). Chong & Law (2016), örgütsel bağlamda iki kişi arasında güven oluşursa bu kişilerin birbirlerine yardımcı olacağını, insanların birlikte yapıcı bir şekilde çalışacaklarını ve problem çözme etkinliklerinin artacağını, kararların kalitesinde ve uygulanmasında olumlu gelişmelerin yaşanacağını öne sürülmektedir. Bu bağlamda örgütsel güven hem örgüt hem de örgüt üyelerinin bireysel performansı, tatmini, verimliliği, etkinliği, davranışları vb. için önemli görülmektedir. Nitekim örgütsel güvenle örgütsel performans arasında ilişkinin olduğu, örgüt çalışanlarının algıladığı güvenin örgütsel performansa olumlu katkı sağladığı ifade edilmektedir (Çalışkan vd., 2011, s. 380).

Örgütsel güvenin dört boyutundan biri olan yöneticiye güven, çalışanların cinsiyeti ve hizmet yılına göre farklılık gösterebilmektedir (Yılmaz, 2005). Dolayısıyla yöneticiye güvenin her işletme için benzerlik göstermesi beklenemez. Yılmaz'a (2005) göre, çalışanların üst kademedekilere güven duymasında kişilik özelliklerinin ve davranışların rolü vardır. Kendisine güven duyulan yöneticiler; makamına astların/çalışanların rahatlıkla ulaşabildiği, çalışanların önerilerini dikkate alan ve problemleriyle ilgilenen, örgütün iş prensibinde adil ve objektif olmayı önemseyen, iş görenlerine karşı ilişkisi samimi, açık ve dürüst olan, örgüte katkı sağlama konusunda çalışanlarını destekleyen, örgüt içerisinde kişilerin performansını adil ve tarafsız bir biçimde değerlendirebilen, örgütün amaçlarına ulaşmada işgücünü bir araç değil, insan olarak gören, çalışanların yararına olan bilgileri sakınmayan, örgütün çalışma saatlerini ve programını çalışanların görevlerini kolaylıkla yapabileceği biçimde düzenleyen, sorumluluklarını ve görevlerini yerine getirirken astların güvenebildiği kişilerdir.

Bireysel İş Performansı

Performans, bir görevi ya da işi yapmak amacıyla kişinin harcadığı çabanın sonucunda ulaştığı başarı seviyesi iken, bireysel performans, örgütsel hedeflere ulaşmak amacıyla kişinin kullandığı yetkinlikleridir (Büte, 2011, s. 177). Örgütsel manada bireysel iş performansı, örgütsel hedeflerle ilişkili kişisel davranışlardır (Campbell, 1990, s. 704). Bireysel iş performansının geleneksel olarak odaklandığı nokta, bireylerin işinin merkezinde bulunan, asli veya teknik görevleri yerine getirme yeterliliği olarak tanımlanan, görev performansıdır (Campbell, 1990). Bu performans türü; görev performans, üretkenlik karşıtı iş davranışı ve bağlamsal performans içeren üç boyutlu bir yapıdan oluşmaktadır (Kaba & Öztürk, 2021). Rotundo ve Sackett'a (2002) göre, işin bir parçası olan görev performans, daha çok işin niceliği ve kalitesiyle ilgilidir. Aynı zamanda işle alakalı bilgi ve becerileri içermektedir. Görev performansın belirli bir işle alakalı görevlerin veya sorumlulukları yerine getirmek olduğu (Murphy, 1989), kısmen motivasyonel unsurları içerdiği (Motowidlo vd., 1997) ifade edilmektedir. Bu çalışma için görev performans, işgücünün bir malın üretimine veya hizmetin sunulmasına katkı sağlayan davranışlarıdır. Bağlamsal performans kavramı sosyal ve psikolojik olarak örgütsel ortamı destekleyen; çabalama, takım performansına katkı sağlayan iş birliği yapmak ve iletişim kurmak gibi davranışlar olarak kabul edilir (Borman & Motowidlo, 1993, s. 73; Koopmans vd., 2013, s. 7; Rotundo & Sackett, 2002). Bağlamsal performansın ana kaynağı irade, kendi kararlarını verme gücü, yatkınlık ya da bir tür eğilimdir (Borman & Motowidlo, 1997; Kristof-Brown vd., 2005, s. 294). Kristof-Brown vd. (2005), bağlamsal performansın kişi-örgüt ve kişi-grup uyumundan etkilenmesini daha olası görmektedir. Çünkü bağlamsal performans, örgütü ilgilendiren çok sayıda kavramla ilişkilendirilmektedir. Örneğin örgütsel kural ve işlemleri/prosedürü takip etmek; örgütsel hedefleri benimsemek, kabul etmek ve savunmak, onlara destek olmak; kendine ait görevlerini başarılı şekilde tamamlamak amacıyla ihtiyaç halinde ekstra istekli ve ısrarcı olmak, resmiyette işin parçası olmayan görev/faaliyetleri yürütmeye hevesli olmak gibi başkalarına yardım etmek ve işbirliği yapmakla ilgili eylemleri (Han vd., 2015, s. 428), ısrar etmek ve gönüllülük vb. motivasyonel unsurları içerir (Motowidlo vd., 1997, s. 76). Bireysel iş performansının üçüncü boyutu; üretkenlik karşıtı iş davranışlarıdır. Bu kavram, çalışanların işe devamsızlık etmesi, görev dışı eylemlerde bulunması vb. davranışlarıdır (Koopmans vd., 2011, s. 858). Bu davranışlar, örgütsel refaha zarar vermektedir (Rotundo & Sackett, 2002, s. 69).

Hipotezlerin Geliştirilmesi

Bu çalışma, kişi-örgüt uyumuyla çalışanın bireysel iş performansı arasındaki ilişkide yöneticiye güvenin aracılık etkisini belirlemeyi amaçlamaktadır. Kuramsal yaklaşım olarak bu çalışma; kişi-örgüt uyumu teorisi (Chatman, 1989; Kristof (1996), sosyal değişim teorisi (Blau, 1964; Cropanzano & Mitchell, 2005) ve lider-üye etkileşimi teorisine (Scandura vd., 1986) dayandırılmıştır. Kişi-örgüt uyumu teorisinde (Kristof, 1996), kişiler ve örgütler arasında paylaşılan değerlerin ve/veya normların uyumlu olmasının örgütsel hedeflerin başarısına olumlu yönde katkı yapabileceğini (Chatman, 1991), ekstra olumlu davranışları ortaya çıkararak bireyin daha yüksek performans sergileyebileceğini (Vandewalle vd., 1995) ileri sürmektedir. Sosyal değişimler ile insan davranışlarını açıklamayı amaçlamayan sosyal değişim teorisine (Blau, 1964) göre ise karşılıklı iletişim sonucunda, kendi değer ve normlarıyla örgütsel değer ve normların uyumlu olduğunu algılayan bireyler, kendisini işine ve örgüte daha fazla adayacaktır (Güler, 2020). Buradaki sosyal değişim, bir kişiye olumlu davranışta bulunulduğunda, bu kişide belirlenmemiş bir biçimde olumlu davranış ya da tutumla tepki gösterme yükümlülüğünün ortaya çıkmasıdır (Erkiliç & Aydın, 2019: 2429). Sosyal değişim teorisi birçok örgütsel konuyu ve kavramı; örgüte ve lidere karşı güveni (Çelik vd., 2011: 6), lider-üye etkileşimini (Bahar, 2011) kapsamaktadır. Lider-üye etkileşimi ve iletişimiyle örgüt çalışanın daha etkili olması mümkündür (Bahar, 2019: 241). Örgüt içerisinde bu durum, lider-üye etkileşimi teorisine açıklanabilmektedir. Lider-üye etkileşim teorisine göre, yöneticiler ile onların astları etkileşim içerisinde (Scandura vd., 1986). Lider-üye etkileşimi, yönetici ile çalışan arasındaki ilişkiyi,

yöneticiye duyulan güveni, iş performansını, bireysel ve örgütsel sonuçları etkileyebilmektedir (Gökçe, 2016; Özutku vd., 2008, s. 203).

Bu çalışmada, kişi-örgüt uyumunun çalışanların bireysel iş performansı ile ilgili davranışlarında yöneticiye güvenin nasıl bir rolünün olduğu araştırılmaktadır. Örgütsel sonuçların, çalışan tutum ve davranışların kaynağı kabul edilen kişi-örgüt uyumu, istihdam sürecini ve sonrasını kapsamaktadır (Arthur vd., 2006, s. 786). Örgütsel vatandaşlık davranışlarında, çalışanların iş tatmininde ve işten ayrılma niyetinde, iş performansında, kişinin kendisini örgütle özdeşleştirmesinde, amire/yöneticiye güvende, örgütsel bağlılıkta kişinin örgütle uyumu önemlidir (Alfes vd., 2016; Chatman, 1991; Kerse, 2021; Morley, 2007; Netemeyer vd., 1997; Sökmen & Bıyık, 2016; Turunç & Çelik, 2012). Çünkü kişi-örgüt uyumu, bireysel normlarla örgütsel değerler arası bir uyumu içerir (Chatman, 1989). Bir tür psikolojik sahiplenme duygusu olduğu düşünülen kişi-örgüt uyumu (Han vd., 2015, s. 428) ile çalışanın tutum ve/veya davranışında olumlu gelişmelerin olması, işgörenlerde ekstra görev davranışının ve yüksek düzeyde performansın ortaya çıkarması beklenmektedir (Vandewalle vd., 1995, s. 221). Kişi-örgüt uyumu, bireyler ile örgütlerin sahip olduğu ve paylaştıkları normları içerdiğinden bireysel ve örgütsel amaçlara ulaşabilmekte (Chatman, 1991; Netemeyer vd., 1997), örgütün performansında önemli görülmektedir. Araştırma sonuçları da bunu desteklemektedir. Kişi-örgüt uyumunun genel iş performansı, bağlamsal performans (Çam vd., 2020; Ezer, 2017; Öcel, 2013) ve görev performansı ile ilişkili olduğu (Kim vd., 2013; Kristof-Brown vd., 2005), kişi-örgüt uyumunun bireyin iş performansını, bağlamsal performansı ve görev performansının seviyesini etkileyebileceği ileri sürülmektedir (Arthur vd., 2006; Cindiloğlu Demirel, 2019; Çam vd., 2020; Hoffman & Woehr, 2006; Liu vd., 2023; Kılıç, 2010). Bağlamsal performans, örgütsel anlamda pek çok kavramla ilişkilendirildiğinden bu performansın kişi-örgüt ve kişi-grup uyumundan etkilenmesi de daha olasıdır (Kristof-Brown vd., 2005). Alanyazında kişi-örgüt uyumunun örgütün performansına olumlu katkı sağladığı, genel olarak iş performansındaki artış için bir faktör olduğu yönünde benzer çalışmalara rastlanılmaktadır (Turunç, 2015; Lam vd., 2018; Xiong vd., 2022). Kristof'a (1996) göre, iş performansının yanında örgütsel vatandaşlık davranışı, işten ayrılma gibi faktörlerdeki varyansın önemli bir kısmı kişi-örgüt uyumu tarafından gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla kişi-örgüt uyumuyla örgütsel performansı en üst seviyeye çıkarılabilmek mümkündür (Cable & Judge (1997). Liu vd. (2023) çalışmasında, kişinin çalıştığı örgütle arasında bir uyumsuzluk olduğunda ise bireyin iş performansında düşüş olabileceğini ileri sürmektedir. Öte yandan kimi çalışmada, kişi-örgüt uyumuyla iş/görev performansı (Ezer, 2017), bağlamsal performans gibi iş performansı boyutu arasında bir ilişki bulunamamıştır (Greguras & Diefendorff, 2009; Soltis vd., 2023, s. 452). Bezer şekilde Han vd. (2015) çalışmasında, kişi-örgüt uyumuyla çalışan performansı arasında anlamlı ilişki bulunamamıştır. Bununla birlikte literatürden çıkarılabilecek genel sonuç, kişi-örgüt uyumuyla iş performansı arasında olumlu bir ilişkinin olduğu, kişi-örgüt uyumunun iş performansına olumlu katkı yapacağıdır. Bu bağlamında şu hipotezler önerilmektedir:

H₁: Kişi-örgüt uyumu, çalışanın bireysel iş performansını olumlu bir biçimde etkiler.

H_{1a}: Kişi-örgüt uyumu, çalışanın görev ve bağlamsal performansını olumlu yönde etkiler.

H_{1b}: Kişi-örgüt uyumu, çalışanın üretkenlik karşısı iş davranışını olumsuz yönde etkiler.

Örgütsel düzeyde, kişi-örgüt uyumuyla ilişkilendirilen başka bir kavram da örgütsel güvendir. Örgütsel güven teorisine göre, örgütsel güvenin birtakım boyutları bulunmaktadır. Bu boyutlardan biri olan yöneticiye güven, örgütteki kişilerin güven duygusunu açıklamada kullanılan değişkenlerdendir. Bute (2011), çalışanların örgüte karşı hissettiği güvende, yönetici tavrını ve duruşunu önemli görmektedir. Çünkü yöneticilerin uygulamaları, söylemi ve eylemleri, yönetici ve örgüt ile ilgili olumlu veya olumsuz güven duygusunun bir parçasıdır. Kişi-örgüt uyumunun yüksek derecede olmasıyla çalışanlar arasındaki ilişkinin gelişmesi, bireysel değerlerin ve hedefleri uyumlaştırılması, işgörenin güven duygusunun yükselmesi muhtemeldir (Sekiguchi, 2007, s. 7). Literatürde, kişi-örgüt uyumunun örgütsel güven ya da örgütsel güvenin boyutu; yöneticiye veya amire güvenle pozitif ilişkisinin bulunduğu (Alfes vd., 2016; Turunç & Çelik, 2012; Türe Yılmaz vd., 2019; Yasım & Aksay, 2016; Kerse, 2021) belirtilmektedir. Kişi-örgüt uyumunun örgütsel güven üzerinde olumlu etkisi olduğu (Kerse, 2021) gibi çalışanın amire duyduğu güvenin de kişi-örgüt uyumuna katkı sağladığı (Turunç & Çelik, 2012) ileri sürülmektedir. Örgütün ideal değerleriyle çalışanların örgüte olan güveni arasında pozitif bir ilişkinin olduğu açıklanmaktadır (Schuh vd., 2018). Önceki çalışmalar, kişi-örgüt uyumuyla yöneticiye güven arasında olumlu bir ilişkinin olabileceği göstermektedir. Bu kapsamda şu hipotez geliştirilmiştir:

H₂: Kişi-örgüt uyumu, çalışanın yöneticiye güvenini olumlu bir şekilde etkiler.

Teorik ve deneysel çalışmalarda, yöneticiye duyulan güvenin astların iş performansında belirleyici olabileceği dile getirilmektedir. Çalışanın bireysel iş performansı ile yöneticiye karşı hissettiği güven arasında

pozitif bir ilişki olduğu, yöneticiye güvenin iş performansını etkileyebileceği (Büte, 2011, s. 184; Chong & Law, 2016, s. 596) düşünülmektedir. Chong ve Law (2016) çalışmasında, astların yüksek iş performansı ortaya koymasında yöneticiye karşı hissedilen güvenin etkili olabileceğini açıklamaktadır. Çünkü üstlerine güvenen astların çalışma ortamını olumlu bulması, daha az çatışma yaşanacağını düşünmesi, kendilerini huzurlu ve rahat bir iş ortamında hissetmesi, verimli çalışmak için enerji harcamaya istekli ve motive olması daha muhtemeldir. Yöneticiye güvenin iş performansı ve iş performansının kalitesi ve/veya miktarıyla pozitif yönlü bir ilişkiye sahip olduğu, kişisel iş uyum ile iş performansı arasındaki ilişkide yöneticiye duyulan güvenin düzenleyici bir rolünün bulunduğu ifade edilmektedir (Goris vd., 2003, s. 337). Tayvan’da tam zamanlı çalışanlar üzerinde gerçekleştirilen bir araştırmaya göre iş performansı ile çalışanın en yakınındaki yöneticiye/amire hissettiği güven arasında olumlu ilişki vardır (Huang, 2012, s. 113). Turhan vd. (2018) göre, yöneticiye güvenle işgörenin bireysel iş performansı arasında olumlu ilişki vardır. Kohli vd. (1998), üst kademedekilerin, astların bireysel performansında önemli rolünün olabileceğini, aynı zamanda yöneticilerin çalışan memnuniyetini ve bağlılığını arttırabilecek etkiye sahip olduğunu ileri sürmektedir. Li ve Tan (2013), yöneticiye duyulan güvenin olumlu psikolojik koşulları ortaya çıkararak bireysel iş performansına anlamlı katkı yaptığını vurgulamaktadır. Çünkü iş performansında, çalışanların bireysel özellik ve yetenekleri kadar yönetimsel destek ve uygulamaların da rolü vardır (Eren & Hayatoğlu, 2011, s. 113). Dahası bireylerin güven duygusuyla bireysel ve örgütsel sonuçlar arasında bir ilişkinin olduğu iddia edilmektedir. Çalışanın yöneticiye karşı hissettiği güvenin iş performansında, örgütsel vatandaşlık davranışında, iş tatmininde, örgütsel bağlılıkta, işten ayrılma niyetinde, örgütle özdeşleşmede rolü vardır (Morley, 2007; Sökmen & Bıyık, 2016). Ancak sınırlı da olsa bazı çalışmalar, yöneticiye ve/veya örgütsel güvenle çalışanların kişisel performansı ya da örgütsel performans arasında ilişkinin olmadığını ileri sürmektedir (Eren & Hayatoğlu, 2011; Zaheer vd., 1998). Bununla birlikte alanyazındaki çalışmalarda, genel olarak kişi-örgüt uyumuyla çalışanın yöneticisine karşı hissettiği güven ve bireysel iş performansı arasında olumlu ilişkinin bulunduğu görüşü oldukça daha fazladır. Dolayısıyla yöneticiye güvenle iş bireysel performansı arasındaki ilişki için şu hipotezler belirlenmiştir:

H₃: Yöneticiye güven, çalışanın bireysel iş performansını olumlu bir biçimde etkiler.

H_{3a}: Yöneticiye güven, görev ve bağlamsal performansı olumlu yönde etkiler.

H_{3b}: Yöneticiye güven, üretkenlik karşıtı iş davranışını olumsuz yönde etkiler.

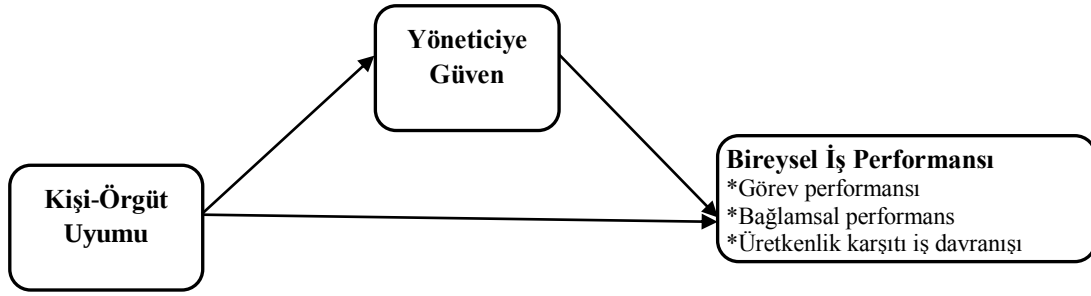
Son olarak, çalışmanın temel amacı çerçevesinde kişi-örgüt uyumu, yöneticiye güven ve iş performansı ile ilgili alanyazındaki çalışmaların sonuçları birlikte ele alınmış ve araştırma modeli oluşturulmuştur. Özetle, örgütsel değerlerle işgörenin kişisel değerlerinin uyumlu olması; bireyin iş performansını ve örgütsel performansı olumlu etkileyeceği, örgütsel başarıyı yükselteceği (Arthur vd., 2006; Cable & Judge, 1997; Lam vd., 2018; Liu vd., 2023; Sökmen & Bıyık, 2016; Xiong vd., 2022), işgücünün görev performansını artıracığı (Hoffman & Woehr, 2006; Turunç, 2015; Xiong vd., 2022) ileri sürülmektedir. Yine kişi-örgüt uyumunun örgütsel veya yöneticiye duyulan güvenle pozitif bir ilişkisinin olduğu (Kerse, 2021; Schuh vd., 2018; Turunç & Çelik, 2012), çalışan ile örgütsel değerlerin uyumlu olmasının örgüte duyulan güvene olumlu katkı yapacağı (Kerse, 2021) düşünülmektedir. Örgüt içerisindeki örgütsel ve amir/yönetici düzeyindeki güven duygusunun ise çalışan performansını pozitif etkileyeceğine inanılmaktadır (Büte, 2011, s. 184; Cindiloğlu Demirel, 2019; Goris vd., 2003; Huang, 2012; Kılıç, 2010; Li & Tan, 2013; Turhan vd., 2018). Sonuç olarak bu çalışmada, kişi-örgüt uyumunun çalışanın yöneticiye güvenine ve bireysel iş performansına olumlu katkı yapacağı varsayılmaktadır. Aynı zamanda yöneticiye güvenin bireysel iş performansını yordayabildiği çıkarılmaktadır. Buradan yola çıkılarak aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur.

H₄: Kişi-örgüt uyumuyla çalışanın bireysel iş performansı arasındaki ilişkide yöneticiye güvenin aracılık etkisi vardır.

H_{4a}: Kişi-örgüt uyumuyla bireysel iş performans boyutları (görev performansı, bağlamsal performans, üretkenlik karşıtı iş davranışını) arasındaki ilişkide yöneticiye güvenin aracılık etkisi vardır.

Bu çalışma için literatür taraması sonucunda ve hipotezler çerçevesinde Şekil 1’deki model oluşturulmuştur.

Bu çalışma için literatür taraması sonucunda ve hipotezler çerçevesinde Şekil 1’deki model oluşturulmuştur.

Şekil 1. Araştırma modeli

YÖNTEM

Bu çalışma, nicel desende, ilişkisel tarama araştırmaları modelinde tasarlanmıştır. Bu çalışma Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Fen ve Mühendislik Bilimleri Etik Kurulu'nun 07.02.2024 tarihli ve 02/14 sayılı kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni hem ulusal hem de uluslararası alanda ticari girişimleri olan, 220 çalışana istihdam imkanı sağlayan, Türkiye'de faaliyet gösteren bir özel sektör fındık işletmesidir. Bu işletmenin evren olarak seçilmesinde, öncelikle işletmenin Türkiye ve faaliyetini sürdürdüğü sektördeki firmalar arasında sahip olduğu büyüklüğü belirleyici olmuştur. Ayrıca benzer çalışmaların farklı evrenlerde (Öcel, 2013; Sökmen & Bıyık, 2016; Turunç & Çelik, 2012) gerçekleştirilmiş olması, bu çalışmanın evrenin belirlenmesinde pay sahibidir. Bu işletmenin 147 çalışanı örnekleme oluşturmaktadır. Uygun örnekleme yöntemiyle belirlenen örneklem grubu, %95 (.05) güven aralığına göre, yeterli sayı ve büyüklüktedir (Gürbüz & Şahin, 2018). Katılımcı grubun %72.8'i kadın, %27.2'si erkektir. Katılımcılar içerisinde kadın çalışanların erkeklere oranla çoğunluğu oluşturmaktadır. Bunun nedeni araştırmanın yapıldığı fındık işletmesinde kadın istihdamına daha fazla ihtiyaç duyulmasıdır. Örneklemi oluşturanların %14.3'ü bir yıldan az, %50.3'ü 1-5 yıl, %25.2'si 6-10 yıl arasında, %6.1'lik kısmı 11-15 yıl arasında ve %4.1'i ise 16 yıl ve üzerinde bir kıdeme sahiptir. Katılımcıların eğitim durumu genellikle ilköğretim, ortaokul ve lise şeklindedir. Bu kapsamda %74.2'lik oranı ilköğretim, ortaokul ve lise eğitim durumuna sahip katılımcılar oluşturmaktadır. Öyle ki örneklemin dörtte birinden fazlası (%25.8) yükseköğretim düzeyinde eğitim almış kişilerdir. Tablo 1'de katılımcılara ilişkin demografik bilgiler ayrıntılı bir şekilde verilmektedir.

Tablo 1. Demografik Özellikler (n= 147)

Cinsiyet	f	%	Kıdemi/Çalışma Süresi	f	%
Kadın	107	72.8	1 yıldan az	21	14.3
Erkek	40	27.2	1-5 yıl arasında	74	50.3
Eğitim Durumu	f	%	6-10 yıl arasında	37	25.2
İlköğretim	51	34.7	11-15 yıl arasında	9	6.1
Ortaokul	26	17.7	16 yıl ve üzerinde	6	4.1
Lise	32	21.8			
Ön Lisans	24	16.3			
Lisans (13) ve Lisansüstü (1)	14	9.5			

Veri Toplama Aracı

Veri toplamak için oluşturulan formda toplam 34 soru bulunmaktadır. Bu soruların 31 adedi beşli Likert tipinde ve kişi-örgüt uyumu, yöneticiye güven, bireysel iş performans ölçeklerine aittir. Üç soru ise demografik özelliklerdir. Yıldız (2013) çalışmasıyla kişi-örgüt uyumu ölçeğini (5 ifadeli), Cable ve Judge'nin (1996) ve Cable ve DeRue'nun (2002) çalışmasından faydalanılarak Türkçe'ye uyarlamıştır. Aynı zamanda örgütsel güven ölçeğinin boyutu olan, yöneticiye güven ölçeği ise Yılmaz'ın (2005) çalışmasında Türkçe güvenilirliği ve geçerliği

kabul edilmiş 12 ifadeli bir ölçektir. Çalışanların bireysel iş performansı üç boyutlu (görev performansı, bağlamsal performans, üretkenlik karşıtı iş davranışı) ve 14 ifadeli ölçekle araştırılmıştır. Kaba ve Öztürk (2021) çalışmasında, Koopmans vd. (2013) tarafından geliştirilen bireysel iş performansı ölçeğinin geçerlik ve güvenilirliğini doğrulamaktadır. Veri toplama, katılımcılarla doğrudan görüşme sağlanarak, 12-20 Şubat 2024 tarihleri arasında yapılmıştır.

Veri Analizi

Verilerin analizi için Jamovi ve SPSS istatistik programı kullanılmıştır. Jamovi programı yardımıyla faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Normallik testi sonucuna göre veriler (± 1.5) aralığında normal (Tabachnick & Fidell, 2014) dağılmaktadır (Tablo2). Ölçeklerin güvenirlik testi, Cronbach alfa (α) katsayısı yöntemine göre gerçekleştirilmiştir. Kişi-örgüt uyumu için $\alpha=0.832$ 'dir. Yöneticiye güven için $\alpha=0.938$ ve bireysel iş performansı için ise $\alpha=0.736$ 'dır. Ölçek ifadeleri, kendi aralarında tutarlı ve güvenilir (Nunnally & Bernstein, 1994). Yıldız (2013) çalışmasında, kişi-örgüt uyumu ölçeğinin alfa değerini $\alpha=0.92$ belirlemiştir. Yılmaz'ın (2005) çalışmasına göre yöneticiye güven ölçeğinin güvenirlik katsayısı $\alpha=0.75$ 'tir. Kaba ve Öztürk (2021), bireysel iş performansının alfa değerini $\alpha=0.80$ bulmuştur.

Tablo 2. Normallik Testi ve Güvenirlik Analizi Sonuçları

	$\bar{X}$	SS	Çarpıklık (Skewness)	Basıklık (Kurtosis)	α
Kişi-Örgüt Uyumu(KÖU)	3.60	.863	-.585	.198	.832
Yöneticiye Güven(YG)	3.98	.780	-1.06	1.27	.938
Bireysel İş Performansı(BİP)	3.47	.460	.067	-.626	.736
$\bar{X}$: Ortalama			SS: Standart sapma		

Jamovi istatistik program kullanılarak doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucunda [$\chi^2=2069.18$; $df=1215$; $\chi^2/df=1.704$; $p<.001$; CFI=0.98; TLI (Tucker-Lewis Index)=0.96 ve RMSEA=0.077] olarak bulunmuştur. İndekslere ait uyum iyiliği kriterlerine göre; ($\chi^2/df<2$; CFI ve TLI>0.90; RMSEA<0.08) faktör yapılarının kabul edilebilir uyum iyiliğine sahiptir (Karakaya Özyer, 2021). Aşağıda faktör analizi sonuçlarıyla birlikte her bir faktör için hesaplanmış; ortalama ($\bar{X}$), standart sapma (SS), ortalama açıklanan varyans (AVE) ve birleşik güvenirlik (CR) değeri verilmiştir.

Tablo 3. Faktör Analizi Sonuçları

	1	2	3	4	5
1. Kişi-Örgüt Uyumu (KÖU)					
köu1	0.830				
köu2	0.749				
köu3	0.735				
köu4	0.664				
köu5	0.631				
$\bar{X}=3.60$, SS= .863, AVE= .525, CR= .846					
2. Yöneticiye Güven (YG)					
yg1		0.862			
yg2		0.845			
yg3		0.840			
yg4		0.796			
yg5		0.772			
yg6		0.740			
yg7		0.735			
yg8		0.729			
yg9		0.728			
yg10		0.723			

yg11	0.621
yg12	0.608

$\bar{X} = 3.98$, $SS = .780$, $AVE = .568$, $CR = .964$

3. Görev Performansı (Gp)

gp1	0.804
gp2	0.764
gp3	0.698
gp4	0.659
gp5	0.616

$\bar{X} = 4.27$, $SS = .632$, $AVE = .506$, $CR = .835$

4. Bağlamsal Performans (Bp)

bp1	0.830
bp2	0.761
bp3	0.743
bp4	0.672
bp5	0.554
bp6	0.516

$\bar{X} = 3.60$, $SS = .744$, $AVE = .503$, $CR = .854$

5. Üretkenlik Karşılı İş Davranışı (Ükid)

ükid1	0.808
ükid2	0.749
ükid3	0.598

$\bar{X} = 1.87$, $SS = .692$, $AVE = .523$, $CR = .764$

Faktör analizi sonucunda yakınsak geçerlik için hesaplanan AVE değerleri 0.5'in ve CR değerleri ise 0.70'in üzerindedir. Shrestha'ya (2021) göre, AVE ve CR değeri 0 ile arasında değişmektedir. AVE 0.5'ten ve CR 0.70'ten büyük bir değer olmalıdır. Daha yüksek değer daha yüksek güvenilirlik seviyesi anlamına gelmektedir. Bu bağlamda faktör analiziyle ilgili bulgular ölçeklerin yapısal geçerliliğini doğrulamaktadır.

BULGULAR

Bu bölümde hipotezlerin test edilmesi amacıyla öncelikle korelasyon ve regresyon analizlerinden yararlanılmıştır. Process Macro ile yöneticiye güven değişkeninin kişi-örgüt uyumuyla bireysel iş performansı arasındaki aracılık etkisi incelenmiştir. Bulgular neticesinde, araştırma modeli ile ilgili aracılık modelleri oluşturulmuştur.

Tablo 4. Korelasyon Analizi Sonuçları

	$\bar{X}$	SS	1	2	3	4	5	6
1. KÖU	3.60	.863	(.724)					
2. YG	3.98	.780	.643**	(.753)				
3. BİP	3.47	.460	.403**	.433**				
4. Gp	4.27	.632	.306**	.340**	.704**	(.711)		
5. Bp	3.60	.744	.412**	.441**	.893**	.457**	(.709)	
6. Ükid	1.87	.692	-.101	-.123	.113	-.319**	-.076	(.723)

Not: Parantez içerisindeki değerler ölçeğe ait AVE değerinin kareköküdür. **: $p < .01$

Tablo 4'teki bulgulara göre kişi-örgüt uyumunun yöneticiye güvenle ($r = .643$), bireysel iş performansı ile ($r = .403$) olumlu ilişki içerisinde (p<.01). Ayrıca kişi-örgüt uyumuyla görev performansı ($r = .306$) ve bağlamsal

performans arasında da pozitif ilişki bulunmaktadır ($p<.01$). Benzer şekilde yöneticiye güvenle çalışanın bireysel iş performansı ($r=.433$), görev performansı ($r=.340$) ve bağlamsal performansı ($r=.441$) arasında olumlu yönde ilişki söz konusudur ($p<.01$). Bu çalışmaya göre çalışanın üretkenlik karşıtı iş davranışıyla kişi-örgüt uyumu, yöneticiye güven arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($p>.05$).

Regresyon Analizi ve Sonuçları

Bu aşamada basit doğrusal regresyon analiziyle hipotezler test edilmiştir. İlk olarak çalışanın bireysel iş performansı(BİP), görev performansı(Gp), bağlamsal performansı(Bp) ve yöneticiye güveni(YG) üzerinde kişi-örgüt uyumunun(KÖU) etkisi ortaya konulmaktadır. Daha sonra sırasıyla yöneticiye güvenin çalışanın bireysel iş performansı, görev performansı ve bağlamsal performansı üzerindeki etkisi incelenmektedir. Bu çerçevede gerçekleştirilen basit doğrusal regresyon analizinin sonuçları Tablo 5'te verilmektedir.

Tablo 5. Regresyon Analizi Sonuçları

	<i>B (Katsayı)</i>	<i>se (Standart hata)</i>	<i>β (Beta)</i>	<i>t</i>	<i>p (Sig.)</i>
KÖU→BİP	.215	.041	.403**	5.304	.000
Model özeti ve anlamlılık sonuçları: $R^2 = .157$; Durbin-Watson=1.872; $F(1.45)=28.131$; $p=.000<.001$					
KÖU→Gp	.224	.058	.306**	3.874	.000
Model özeti ve anlamlılık sonuçları: $R^2 = .088$; Durbin-Watson=2.066; $F(1.45)=15.009$; $p=.000<.001$					
KÖU→Bp	.355	.065	.412**	5.448	.000
Model özeti ve anlamlılık sonuçları: $R^2 = .164$; Durbin-Watson=1.956; $F(1.45)=29.679$; $p=.000<.001$					
KÖU→YG	.580	.057	.643**	10.100	.000
Model özeti ve anlamlılık sonuçları: $R^2 = .409$; Durbin-Watson=1.857; $F(1.45)=102.015$; $p=.000<.001$					
YG→BİP	.256	.044	.433**	5.783	.000
Model özeti ve anlamlılık sonuçları: $R^2 = .182$; Durbin-Watson=1.756; $F(1.45)=33.447$; $p=.000<.001$					
YG→Gp	.276	.063	.340**	4.355	.000
Model özeti ve anlamlılık sonuçları: $R^2 = .110$; Durbin-Watson=2.106; $F(1.45)=18.963$; $p=.000<.001$					
YG→Bp	.422	.071	.441**	5.925	.000
Model özeti ve anlamlılık sonuçları: $R^2 = .189$; Durbin-Watson=1.791; $F(1.45)=35.102$; $p=.000<.001$					

Regresyon sonuçları, kişi-örgüt uyumunun çalışanın bireysel iş performansını ($R^2=.157$), bireysel iş performansının görev ($R^2=.088$) ve bağlamsal performans ($R^2=.164$) boyutunu, yöneticiye güveni ($R^2=.409$) olumlu yönde anlamlı ($p<.01$) bir şekilde etkilediğini göstermektedir. Başka bir anlatımla bireysel iş performansındaki %16'lık, görev performansındaki %9'luk, bağlamsal performanstaki %16'lık ve yöneticiye güvendedeki %41'lik varyans tek başına kişi-örgüt uyumu tarafından açıklanmaktadır. Ayrıca yöneticiye güven hem çalışanın bireysel iş performansını ($R^2=.182$) hem de bireysel iş performansının boyutlarından; görev performansını ($R^2=.110$) ve bağlamsal performansı ($R^2=.189$) pozitif yönde anlamlı ($p<.01$) olarak etkilediği sonucuna varılmıştır. Öyle ki çalışanın bireysel iş performansındaki %18, görev performansındaki %11 ve bağlamsal performanstaki %19 oranındaki varyans yöneticiye güven tarafından açıklanmaktadır. Diğer taraftan kişi-örgüt uyumu ve yöneticiye güvenin üretkenlik karşıtı iş davranışıyla bir ilişkisinin ve üretkenlik karşıtı iş davranışına anlamlı bir katkısının olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır (Tablo 4). Buradan Hipotez1, Hipotez 1a, Hipotez 2, Hipotez 3 ve Hipotez 3a'nın kabul edildiği anlaşılmaktadır. Öte yandan Hipotez 1b ve Hipotez 3b reddedilmiştir.

Process Macro ile Aracılık Etkisi Analizi

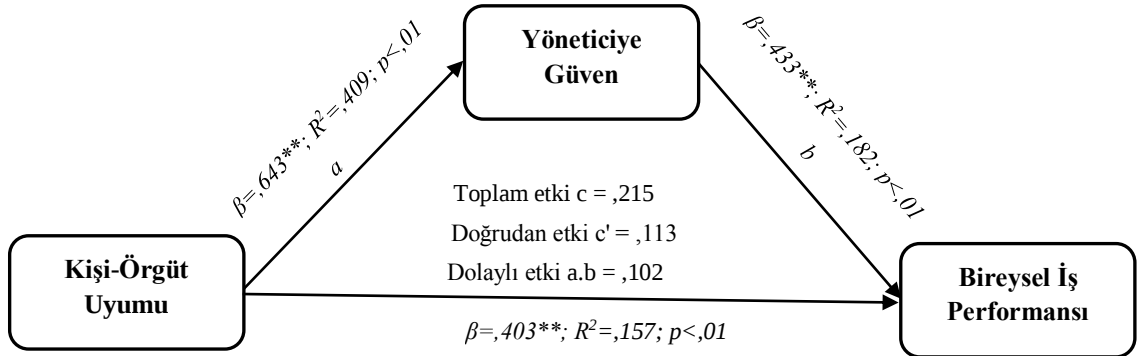
Bu kısımda PROCESS macro aracılığıyla model 4 kullanılarak kişi-örgüt uyumuyla bireysel iş performansı arasındaki ilişkide yöneticiye güvenin aracılık etkisi belirlenmektedir. Yöneticinin aracılık etkisine ilişkin bulgular Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Kişi-Örgüt Uyumuyla Bireysel İş Performansı Arasındaki İlişki: Yöneticiye Güvenin Aracılık Etkisi

	<i>Coeff (B)</i>	<i>se</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>LLCI</i>	<i>ULCI</i>
Kişi-Örgüt Uyumunun Yöneticiye Güvene Etkisi	.580	.057	10.100	.000	.4665	.6934
Bireysel İş Performansına						
Kişi-Örgüt Uyum ile	.113	.051	2.206	.029	.0118	.2150
Aracı Değişkenin (Yöneticiye Güven) Etkisi	.175	.057	3.072	.002	.0624	.2876
	<i>Effect (β)</i>	<i>se</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>LLCI</i>	<i>ULCI</i>
Bireysel İş Performansına Kişi-Örgüt Uyumunun	.215	.041	5.304	.000	.1348	.2950
Toplam Etkisi						
Kişi-Örgüt Uyumunun Bireysel İş Performansına	.113	.051	2.206	.029	.0118	.2150
Doğrudan Etkisi						
	<i>Effect (β)</i>	<i>BootSE</i>			<i>BootLLCI</i>	<i>BootULCI</i>
Kişi-Örgüt Uyumunun Bireysel İş Performansına	.102	.034			.0354	.1675
Dolaylı Etkisi						

Coeff: Katsayı(B), Effect: Etki (β) LLCI ve ULCI: %95 Güven aralığı alt ve üst sınırıdır.

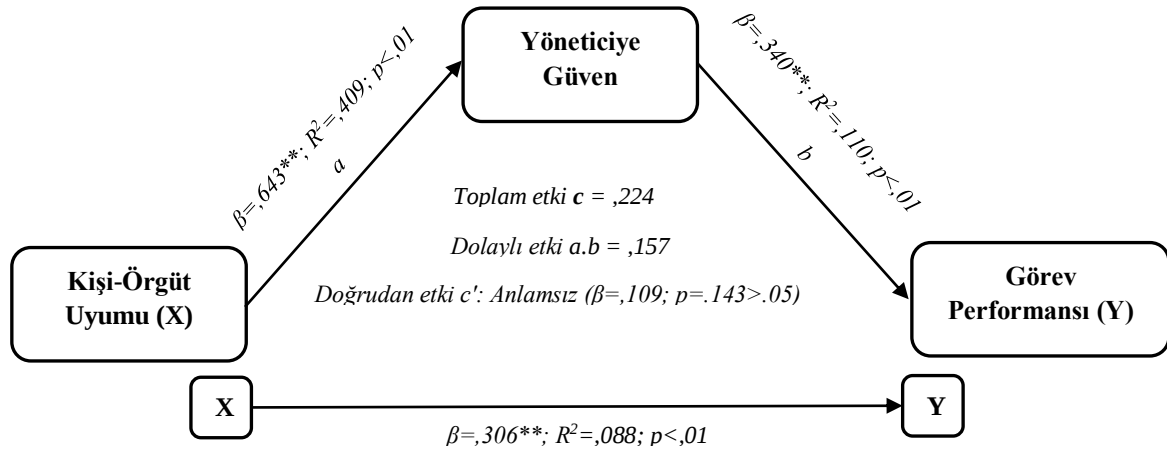
Tablo 6'daki bulgulara göre, kişi-örgüt uyumunun ve yöneticiye güvenin çalışanın bireysel iş performansı üzerindeki etkisi anlamlıdır ($p < .01$). Kişi-örgüt uyumuyla bireysel iş performansı arasındaki ilişkide yöneticiye güvenin anlamlı bir kısmı aracılık etkisinin olduğu belirlenmiştir ($\beta = .102$; $BootLLCI = .0354$; $BootULCI = .1675$). Nitekim, yöneticiye güven aracı değişkeni modele dahil edildiğinde kişi-örgüt uyumunun bireysel iş performansı üzerindeki etkisi kısmen azalmıştır. Başka bir ifadeyle kişi-örgüt uyumunun bireysel iş performansı üzerinde oluşturduğu etki doğrudan ve aracı değişken üzerinden gerçekleşmektedir. Dolayısıyla Hipotez 4 kabul edilmiştir. Tablo 6'daki bulgulardan Şekil 2'deki aracılık modeli oluşturulmuştur. Aracılık modelleriyle birlikte değişkenlere ilişkin basit doğrusal regresyon analizi sonuçları da gösterilmektedir.

Şekil 2. Aracılık Modeli**Tablo 7. Kişi-Örgüt Uyumuyla Görev Performansı Arasındaki İlişki: Yöneticiye Güvenin Aracılık Etkisi**

	<i>Coeff (B)</i>	<i>se</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>LLCI</i>	<i>ULCI</i>
Görev Performansı Üzerinde						
Kişi-Örgüt Uyum ile	.101	.074	1.472	.143	-.0375	.2561
Aracı Değişkenin (Yöneticiye Güven) Etkisi	.198	.082	2.404	.018	.0352	.3605

	<i>Effect (β)</i>	<i>se</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>LLCI</i>	<i>ULCI</i>
Görev Performansı Üzerinde Kişi-Örgüt Uyumunun Toplam Etkisi	.224	.058	3.874	.002	.1097	.3384
Kişi-Örgüt Uyumunun Görev performansına Doğrudan Etkisi	.109	.074	1.472	.143	-.0375	.2561
	<i>Effect (β)</i>	<i>BootSE</i>			<i>BootLLCI</i>	<i>BootULCI</i>
Kişi-Örgüt Uyumunun Görev performansına Dolaylı Etkisi	.157	.070			.0276	.2993

Tablo 7’de görüldüğü üzere çalışanın görev performansına kişi-örgüt uyumu anlamlı ($p<.01$) bir şekilde katkı yapmaktadır. Bu ilişkiye aracı değişken olarak yöneticiye güven dahil edildiğinde; kişi-örgüt uyumunun görev performansı üzerinde dolaylı bir etkisinin anlamlı olduğu ($\beta=.157$; $BootLLCI=.0276$; $BootULCI=.2993$), doğrudan etkisinin ise anlamlı olmadığı ($\beta=.109$; $LLCI=-.0375$; $BootULCI=.2561$; $p>.05$) görülmektedir. Bu durumda yöneticiye güvenin kişi-örgüt uyumuyla görev performansı arasındaki ilişkideki etkisi tam aracılık biçimindedir. Çünkü yöneticiye güven aracı değişkeni modele dahil edildiğinde kişi-örgüt uyumunun görev performansı üzerindeki doğrudan etkisi anlamsız hale gelmiştir. Bu sonuçlardan Şekil 3’teki aracılık modeli oluşturulmuştur. Modelde, kişi-örgüt uyumunun yöneticiye güven ve görev performansı, yöneticiye güvenin ise görev performansı üzerinde oluşturduğu etkiyle ilgili basit doğrusal regresyon analizi bulgularına da yer verilmektedir.

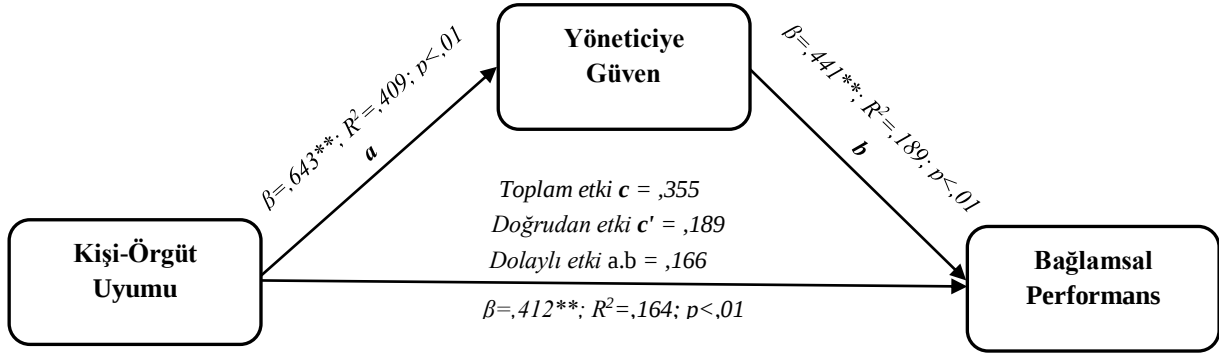
Şekil 3. Aracılık Modeli

Tablo 8. Kişi-Örgüt Uyumuyla Bağlamsal Performans Arasındaki İlişki: Yöneticiye Güvenin Aracılık Etkisi

	<i>Coeff (B)</i>	<i>se</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>LLCI</i>	<i>ULCI</i>
Bağlamsal Performans Üzerinde						
Kişi-Örgüt Uyum ile	.189	.083	2.283	.024	.0253	.3521
Aracı Değişkenin (Yöneticiye Güven) Etkisi	.287	.092	3.138	.002	.1063	.4684
	<i>Effect (β)</i>	<i>se</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>LLCI</i>	<i>ULCI</i>
Bağlamsal Performans Üzerinde Kişi-Örgüt Uyumunun Toplam Etkisi	.355	.065	5.448	.000	.2264	.4843
Kişi-Örgüt Uyumunun Bağlamsal Performansa Doğrudan Etkisi	.189	.083	2.283	.024	.0253	.3521
	<i>Effect (β)</i>	<i>BootSE</i>			<i>BootLLCI</i>	<i>BootULCI</i>

Kişi-Örgüt Uyumunun Bağlamsal Performansa Dolaylı Etkisi	.166	.059	.0482	.2833
--	------	------	-------	-------

Tablo 8’den anlaşılacağı üzere yöneticiye güvenin kişi-örgüt uyumuyla bağlamsal performans arasındaki ilişkide kısmi aracılık etkisi bulunmaktadır ($\beta=.117$; BootLLCI=.082; BootULCI=.2833). Yöneticiye güven, kişi-örgüt uyumuyla bağlamsal performans arasındaki ilişkiyi bir miktar azaltmaktadır. Bu durumda Hipotez 4a kısmen kabul edilmiştir. Çünkü çalışanın üretkenlik karşısı iş davranışıyla kişi-örgüt uyumu ve çalışanın yöneticiye güveni arasında anlamlı ilişki olmadığı belirlenmiştir (Tablo 4). Yukarıdaki bulgulardan yola çıkılarak Şekil 4’teki aracılık modeli geliştirilmiştir.

Şekil 4. Aracılık Modeli

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bir fındık işletmesi çalışanları üzerinde uygulanan bu çalışma, kişi-örgüt uyumuyla bireysel iş performansı arasındaki ilişkide yöneticiye güvenin aracılık etkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaç çerçevesinde kişi-örgüt uyumu, yöneticiye güven, bireysel iş performansı ve boyutları arasındaki ilişkiler incelenerek şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Kişi-örgüt uyumunun yöneticiye güvene, çalışanın bireysel iş performansına, ayrıca bireysel iş performansının görev ve bağlamsal performansına pozitif katkı yapabildiği sonucuna varılmıştır. Diğer taraftan bireysel iş performansının başka bir boyutu olan, çalışanın üretkenlik karşısı iş davranışına kişi-örgüt uyumunun anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte yöneticiye güvende ve bireysel iş performansında çalışanın kişi-örgüt uyumunun belirleyici faktörlerden olduğu söylenebilir. Genel olarak alanyazında benzer sonuçlara ulaşıldığı, teorik yönden aynı doğrultuda düşüncelerin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Nitekim bireysel iş performansı (Arthur vd., 2006; Kılıç, 2010; Sökmen & Bıyık, 2016; Cindiloğlu Demirel, 2019; Liu vd., 2023;), çalışanın bağlamsal performansı (Çam vd., 2020; Kim vd., 2013; Kristof-Brown vd., 2005; Öcel, 2013) veya görev performansı (Çam vd., 2020; Hoffman & Woehr, 2006) üzerinde kişi-örgüt uyumunun pozitif etkisinin olduğu ifade edilmektedir. Kişi-örgüt uyumunun iş performansı ve/veya örgütsel düzeydeki performansla pozitif ilişkisinin olduğu (Ezer, 2017; Kristof, 1996; Lam vd., 2018; Li & Tan, 2013; Turunç, 2015; Xiong vd., 2022) açıklanmaktadır. Ayrıca, kişi-örgüt uyumunun güven olgusuyla ilişkisinin olduğu yönünde çalışmalara da rastlanılmaktadır. Yönetici/amire güven ya da örgütsel düzeydeki güvenle kişi-örgüt uyumunun pozitif ilişkisinin olduğu açıklanmaktadır (Alfes vd., 2016, s. 1329; Kerse, 2021; Turunç & Çelik, 2012, s. 67). Az sayıda da olsa, bu çalışmanın bulgularıyla tutarlı olmayan çalışmalar bulunmaktadır. Bazı araştırmaların sonucunda, kişi-örgüt uyumunun çalışanın bireysel iş performansı, görev ve/veya iş performansı (Ezer, 2017) ya da bağlamsal performansıyla arasında herhangi bir ilişki olmadığı saptanmıştır (Soltis vd., 2023; Han vd., 2015; Alfes vd., 2016; Greguras & Diefendorff, 2009). Kişi-örgüt uyumu konusunun temelde bireye ve örgüte özgü olması nedeniyle bulguların farklılık göstermesi doğaldır.

Bu çalışma, çalışanın bireysel iş performansında yöneticiye güvenin belirleyici bir faktör olabileceğini ortaya koymaktadır. Çalışanın bireysel iş performansını, görev ve bağlamsal performansını yöneticiye güvenin

pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir. Çalışanın üretkenlik karşıtı iş davranışı üzerinde ise yöneticiye güvenin anlamlı bir etkisinin bulunmadığı tespit edilmiştir. Alanyazındaki çalışmalar incelendiğinde, iş performansının yöneticiye/amire güvenle ya da yöneticiye duyulan güveni de içeren örgütsel güvenle arasında genellikle olumlu bir ilişkinin olduğu anlaşılmaktadır. İş performansının yöneticiye güven ya da yöneticiye güveni kapsayan örgütsel güvenle pozitif ilişkisinin bulunduğu, çalışanın bireysel iş performansında yöneticiye güvenin etkili olduğu (Büte, 2011; Chong & Law, 2016; Goris vd., 2003; Huang, 2012; Kohli vd., 1998, s. 263; Li & Tan, 2013; Turhan vd., 2018, s. 47) açıklanmaktadır. Öte yandan Zaheer vd. (1998), Eren ve Hayatoğlu (2011) iş performansı ile yöneticiye güven veya kişilerarası güven arasında istatistiksel olarak ilişkinin olmadığını ifade etmektedir. Bu çalışma özelinde; yöneticiye güvenin çalışanın bireysel iş performansına doğrudan, bireysel iş performansına bağlı olarak ise örgütsel performans üzerinde dolaylı bir etkisinin olacağı çıkarımı yapılabilir.

Son olarak çalışmanın temel amacı, aynı zamanda araştırmanın özgünlüğüyle ilgili olan; kişi-örgüt uyumuyla bireysel iş performansı ve boyutları arasındaki ilişkide yöneticiye güvenin aracılık etkisi araştırılmıştır. Bu çerçevede alanyazına katkı sağlayacak temel üç sonuç söz konusudur. Birincisi, kişi-örgüt uyumuyla bireysel iş performansı arasındaki ilişkide yöneticiye güvenin pozitif yönde aracılık etkisinin olduğudur. İkincisi, kişi-örgüt uyumuyla görev performansı arasındaki ilişkiye yöneticiye güvenin olumlu bir biçimde aracılık yapabildiği sonucudur. Üçüncüsü ise yöneticiye güvenin kişi-örgüt uyumuyla bağlamsal performans arasındaki ilişkiye olumlu katkı yapabilecek aracılık etkisinin bulunmuş olmasıdır. Sonuç olarak kişi-örgüt uyumu, çalışanın bireysel iş performansına, görev ve bağlamsal performansına olumlu katkı yapmaktadır. Bu çalışmaya göre çalışanın bireysel iş performansını, görev ve bağlamsal performansını daha yukarıya çıkarılabilecek faktörlerden biri ise yöneticiye güvendir. Öyle ki yöneticiye güvenin artırılması sağlanarak hem çalışanın kişisel iş performansını (görev ve bağlamsal performans) hem de dolaylı olarak örgütsel performansı artırmak olasıdır. Bulgular, kuramsal olarak kişi-örgüt uyumu ve sosyal değişim (mücadele) teorisiyle aynı doğrultudadır. Yöneticiye güven ile bireysel iş performansı arasındaki bulgular, çalışmanın sosyal değişim ve lider-üye etkileşimi teorisiyle uyumlu olduğunu ortaya koymaktadır.

Araştırma sonucunda bazı önerilerde bulunulmuştur. Çalışanın bireysel iş performansını ve örgütsel performansı yüksek tutabilmek için yöneticiler, işletmeye uyum sağlayabilecek kişi/kişileri istihdam etme eğiliminde olmalıdır. Çalışanın bireysel iş performansını ve işletmenin genel performansını yükseltebilmek amacıyla istihdam sürecinde, işin niteliğiyle ilgili temel kriterlere ilaveten, işletmenin değerler ve normlarıyla uyumlu, örgütün kültürüne ve iklimine uyum sağlayabilecek, örgüte özgü kriterler oluşturulmalıdır. Yine iş ortamının iyileştirilmesi ve çalışanın işinden keyif alması sağlanarak hem çalışanın örgütle uyumu hem de kişisel performansı artırılabilir. Ayrıca, çalışanların bireysel iş performansını, dolaylı olarak örgütün genel performansını maksimum seviyeye çıkarabilmek için örgüt yöneticilerinin önceliklerinden biri de; çalışanın yöneticisi/amiri arasındaki güven duygusunu güçlendirmek olmalıdır. Dolayısıyla örgüt yöneticileri, açık, dürüst ve samimi olduklarını, çalışana değer verdiklerini hissettiren iletişimleriyle ve adil, tarafsız davranışlarıyla örgüt içerisinde kendilerine duyulan güveni artırmayı amaç edinmelidir. Böylece örgüt çalışanını daha iyi iş performans göstermeye motive etmek, çalışanın görev ve bağlamsal performansını artırmak kolaylaşacaktır. Bu çalışmada kişi-örgüt uyumuyla bireysel iş performansı arasındaki ilişkide örgütsel güvenin “yöneticiye güven” boyutunun aracılık etkisi araştırılmıştır. Kişi-örgüt uyumuyla bireysel iş performansı arasındaki ilişkide örgütsel güvenin; iletişim ortamı, çalışanlara duyarlılık, yeniliğe açıklık boyutlarının aracılık etkisi ya da düzenleyici rolü araştırılabilir. Kişi-örgüt uyumu konusu, yüksek örgütsel uyum gerektiren, bireysel ve örgütsel performansın değerli olduğu farklı sektör ve örgütlerde incelenebilir. Örneğin, futbol kulüplerinin oyuncularını üzerinde bir araştırma yapılabilir. Çünkü, kişi-örgüt uyumuyla ilgili çalışmaları örgüt temelli ve durumsal yaklaşımla ele almak, araştırmak ve değerlendirmek gerekir. Alanyazında, kişi-örgüt uyumunun çalışan için bir motivasyon aracı olabileceği düşünülmektedir. Bu kapsamda, sosyal sorumluluğun ön planda olduğu, toplum yanlısı faaliyetlerin öncelik kabul edildiği örgütlerde, kişi-örgüt uyumuyla çalışanın prososyal motivasyonu ve davranışı arasında nasıl bir ilişki olduğu araştırılabilir. Bunun örgütsel ve bireysel performansa etkisi incelenebilir.

Bu çalışmanın verilerini bir işletmeye ait çalışanların görüşleri oluşturmaktadır. Araştırma, yalnızca bir fındık işletmesindeki çalışanların belirli bir zamandaki görüşlerini yansıttığından bulgular genellenebilir değildir.

KAYNAKÇA

- Alfes, K., Shantz, A., & Alahakone, R. (2016). Testing additive versus interactive effects of person-organization fit and organizational trust on engagement and performance. *Personnel Review*, 45(6), 1323-1339. <https://doi.org/10.1108/PR-02-2015-0029>.
- Arthur, W., Bell, S., Villado, A., & Doverspike, D. (2006). The use of person-organization fit in employment decision making: an assessment of its criterion-related validity. *Journal of Applied Psychology*, 91(4), 786-801. [10.1037/0021-9010.91.4.786](https://doi.org/10.1037/0021-9010.91.4.786).
- Bahar, B. (2019). Sosyal öğrenme kuramı ve sosyal değişim kuramı perspektifinden etik liderlik. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), 237-242.
- Biswas, S., & Bhatnagar, J. (2013). Mediator analysis of employee engagement: role of perceived organizational support, PO fit, organizational commitment and job satisfaction. *Vikalpa*, 38(1), 27-40.
- Blau, P. (1964). *Exchange and power in social life*. Wiley.
- Borman, W., & Motowidlo, S. (1993). *Expanding the criterion domain to include elements of contextual performance*. N. Schmitt, & W. Borman içinde, *Personnel selection in organizations* (s. 71-98). Jossey Bass.
- Borman, W., & Motowidlo, S. (1997). Task performance and contextual performance: The meaning for personnel selection research. *Human Performance*, 10(2), 99-109. https://doi.org/10.1207/s15327043hup1002_3.
- Bretz, R.D. and Judge, T.A. (1994), "Person-organization fit and the theory of work adjustment: implications for satisfaction, tenure and career success", *Journal of Vocational Behavior*, 44, 43-54.
- Büte, M. (2011). Etik iklim, örgütsel güven ve bireysel performans arasındaki ilişki. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(1), 171-192.
- Cable, D., & DeRue, D. (2002). The convergent and discriminant validity of subjective fit perceptions. *Journal of Applied Psychology*, 87(5), 875-884. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.87.5.875>
- Cable, D., & Judge, T. (1996). Person-organization fit, job choice decisions, and organizational entry. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 67(3), 294-311. <https://doi.org/10.1006/obhd.1996.0081>.
- Cable, D., & Judge, T. (1997). Interviewers' perceptions of person-organization fit and organizational selection decisions. *Journal of Applied Psychology*, 82(4), 546-561.
- Campbell, J. (1990). *Modeling the performance prediction problem in industrial and organizational psychology*. M. Dunnette, & L. Hough içinde, *Handbook of industrial and organizational psychology* (s. 687-732). Consulting Psychologists Press.
- Chatman, J. (1989). Improving interactional organizational research: A model of person-organization fit. *Academy of Management Review*, 14(3), 333-349. <https://doi.org/10.5465/amr.1989.4279063>.
- Chatman, J. (1991). Matching people and organizations: selection and socialization in public accounting firms. *Administrative Science Quarterly*, 36(3), 459-489. <https://doi.org/10.5465/ambpp.1989.4980837>.
- Chong, V., & Law, M. (2016). The effect of a budget-based incentive compensation scheme on job performance: The mediating role of trust-in-supervisor and organizational commitment. *Journal of Accounting & Organizational Change*, 12(4), 590-613. <https://doi.org/10.1108/JAOC-02-2015-0024>.
- Cindiloğlu Demirel, M. (2019). Kişi örgüt uyumunun iş performansı üzerine etkisi: Mutluluğun aracılık rolü. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(1), 283-301.
- Cropanzano, R., & Mitchell, M. (2005). Social exchange theory: An interdisciplinary review. *Journal of management*, 31(6), 874-900. <https://doi.org/10.1177/01492063052796>.
- Çalışkan, A., Akkoç, İ., & Turunç, Ö. (2011). Örgütsel performansın artırılmasında motivasyonel davranışların rolü: Yenilikçilik ve girişimciliğin aracılık rolü. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(3), 363-401.

- Çam, E., Elçi, M., & Müceldili, B. (2020). Kişi-örgüt uyumunun görev ve bağlamsal performans ile ilişkisi: iş tutumlarının aracılık rolü. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 16(4), 938-953. <https://doi.org/10.17130/ijmeh.853552>.
- Çelik, M., Turunç, Ö., & Begenirbaş, M. (2011). Örgütsel performansın sağlanmasında örgütte güven, tükenmişlik ve kişiler arası çarpıklığın rolü. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 1-29.
- Eren, S., & Hayatoğlu, Ö. (2011). Etik iklimin satış elemanlarının iş tutumlarına ve iş performanslarına etkisi: İlaç sektöründe bir uygulama. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 7(14), 109-128.
- Erkılıç, E., & Aydın, E. (2019). Otantik liderliğin örgütsel güven üzerindeki etkisi: Konaklama işletmeleri çalışanları üzerine bir araştırma. *BMJI*, 7(5), 2427-2446. <http://dx.doi.org/10.15295/bmij.v7i5.1271>.
- Ezer, M. (2017). *Kişi-Örgüt uyumunun iş performansı üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Batman Üniversitesi.
- Goris, J., Vaught, B., & Pettit, J. (2003). Effects of trust in superiors and influence of superiors on the association between individual-job congruence and job performance/satisfaction. *Journal of Business and Psychology*, 17(3), 327-343. DOI:10.1023/A:1022860224080.
- Gökçe, Y. (2016). *Yöneticiye duyulan güven ile çalışma yaşam kalitesinin işten ayrılma niyetine etkisi: Afyonkarahisar'daki 5 yıldızlı otel işletmelerinde bir araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Greguras, G., & Diefendorff, J. (2009). Different fits satisfy different needs: linking person-environment fit to employee commitment and performance using self-determination theory. *Journal of Applied Psychology*, 94(2), 465-477. <https://doi.org/10.1037/a0014068>.
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri felsefe-yöntem-analiz*. Seçkin Yayıncılık.
- Han, T.-S., Chiang, H.-H., McConville, D., & Chiang, C.-L. (2015). A longitudinal investigation of person-organization fit, person-job fit, and contextual performance: The mediating role of psychological ownership. *Human Performance*, 28(5), 425-439. <https://doi.org/10.1080/08959285.2015.1021048>.
- Hayes, A. (2022). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach*. The Guilford Press.
- Hoffman, B., & Woehr, D. (2006). A quantitative review of the relationship between person-organization fit and behavioral outcomes. *Journal of Vocational Behavior*, 68(3), 389-399. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2005.08.003>.
- Huang, J.-T. (2012). Be proactive as empowered? The role of trust in one's supervisor in psychological empowerment, feedback seeking, and job performance. *Journal of Applied Social Psychology*, 42(1), 103-127. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.2012.01019.x>.
- Kaba, N., & Öztürk, H. (2021). Bireysel iş performansı ölçeğinin Türkçe geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, 8(3), 293-302.
- Karakaya Özyer, K. (2021). Ölçek geliştirme ve güvenirlik analizleri: Jamovi uygulaması. *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi*, 6(5), 1329-1384. <https://doi.org/10.30622/tarr.1004560>.
- Kerse, G. (2021). A leader indeed is a leader in deed: The relationship of ethical leadership, person-organization fit, organizational trust, and extra-role service behavior. *Journal of Management & Organization*, 27(3), 601-620. <https://doi.org/10.1017/jmo.2019.4>.
- Kılıç, K. (2010). Bireysel ve örgütsel değerler arasındaki uyumun çalışanların iş davranışlarına etkileri üzerine ampirik bir çalışma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1), 20-35.
- Kim, T.-Y., Aryee, S., Loi, R., & Kim, S.-P. (2013). Person-organization fit and employee outcomes: Test of a social exchange model. *The International Journal of Human Resource Management*, 24(19), 3719-3737. <https://doi.org/10.1080/09585192.2013.781522>.
- Kohli, A., Shervani, T., & Challagalla, G. (1998). Learning and performance orientation of salespeople: the role of supervisors. *Journal of Marketing Research*, 35(2), 263-274. <https://doi.org/10.1177/002224379803500>.

- Koopmans, L., Bernaards, C., Hildebrandt, V., Schaufeli, W., De Vet Henrica, C., & van der Beek, A. (2011). Conceptual frameworks of individual work performance: A systematic review. *Journal of occupational and environmental medicine*, 53(8), 856-66. DOI: 10.1097/JOM.0b013e318226a763.
- Koopmans, L., Bernaards, C., Hildebrandt, V., van Buuren, S., van der Beek, A., & de Vet, H. (2013). Development of an individual work performance questionnaire. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 62(1), 6-28. <https://doi.org/10.1108/17410401311285273>.
- Kristof, A. (1996). Person-organization fit: An integrative review of its conceptualizations, measurement, and implications. *Personnel Psychology*, 49(1), 1-49. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.1996.tb01790.x>
- Kristof-Brown, A., Zimmerman, R., & Johnson, E. (2005). Consequences of individuals' fit at work: a meta-analysis of person-job, person-organization, person- group, and person-supervisor fit. *Personnel Psychology*, 58(2), 281-342. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.2005.00672.x>
- Lam, W., Huo, Y., & Chen, Z. (2018). Who is fit to serve? Person–job/organization fit, emotional labor, and customer service performance. *Human Resource Management*, 57(2), 483-497. <https://doi.org/10.1002/hrm.21871>
- Li, A., & Tan, H. (2013). What happens when you trust your supervisor? Mediators of individual performance in trust relationships. *Journal of Organizational Behavior*, 34(3), 407-425.
- Lin X., Sivarak O., Chou T. H., Lin, Y. T., Rahardja U. Ruangkanjanases, A., Lin, Y. C. & Chen, S. C. (2022). Exploring the effect of team-environment fit in the relationship between team personality, job satisfaction, and performance. *Frontiers in Public Health*, 10, 1-14.
- Liu, Y., He, Y., & Cao, R. (2023). Does person-organization value fit affect job performance of post-90s employees in china? A moderated mediation model based on self-determination theory. *Sustainability*, 15(3), 1-13. <https://doi.org/10.3390/su15031931>.
- Mert, F., & Genç, K. Y. (2022). Çalışanların algılarına göre örgüt kültürü ve kurumsallaşma ilişkisi üzerine bir araştırma. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(1), 181-198. <https://doi.org/10.46849/guibd.1121042>
- Morley, M. (2007). Person-organization fit. *Journal of Managerial Psychology*, 22(2), 109-117. <https://doi.org/10.1108/02683940710726375>
- Motowidlo, S., Borman, W., & Schrnit, M. (1997). A Theory of Individual Differences in Task and Contextual Performance. *Human Performance*, 10(2), 71-83. https://doi.org/10.1207/s15327043hup1002_1
- Murphy, K. (1989). *Dimensions of job performance*. R. F. Dillon, & J. W. Pellegrino içinde, Testing: Theoretical and applied perspectives (s. 218-247). Praeger Publishers.
- Netemeyer, R., Boles, J., McKee, D., & McMurrian, R. (1997). An investigation into the antecedents of organizational citizenship behaviors in a personal selling context. *Journal of Marketing*, 61(3), 85-98. <https://doi.org/10.1177/0022242997061003>
- Nunnally, J. C. ve Bernstein, I. H. (1994). *Psychometric Theory*. McGraw-Hill.
- Öcel, H. (2013). Örgüt kimliğinin gücü, algılanan örgütsel prestij ve kişi-örgüt uyumu ile bağlamsal performans arasındaki ilişkiler: Örgütsel bağlılığın aracı rolü. *Türk Psikoloji Dergisi*, 28(71), 37-56.
- Özdemir, O., Birer, İ., & Akkoç, İ. (2019). Lider Desteği ve örgütsel adalet algısının iş performansına etkisinde kişi-örgüt uyumunun aracılık rolü. *Toros Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(10), 77-106.
- Özutku, H., Ağca, V., & Cevrioğlu, E. (2008). Lider-üye etkileşim teorisi çerçevesinde, yönetici-ast etkileşimi ile örgütsel bağlılık boyutları ve iş performansı arasındaki ilişki: Ampirik bir inceleme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(2), 193-210.
- Pudjiarti, E. S., & Hutomo, P. T. P. (2020). Innovative work behaviour: An integrative investigation of person-job fit, person-organization fit, and person-group fit. *Business: Theory and Practice*, 21(1), 39-47.

- Rotundo, M., & Sackett, P. (2002). The relative importance of task, citizenship, and counterproductive performance to global ratings of job performance: A policy-capturing approach. *Journal of Applied Psychology*, 87(1), 66-80. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.87.1.66>
- Scandura, T., Graen, G., & Noval, M. (1986). When managers decide not to decide autocratically: An investigation of leader-member exchange and decision influence. *Journal of Applied Psychology*, 71(4), 579-584. DOI:10.1037/0021-9010.71.4.579
- Schuh, S., Quaquebeke, N., Keck, N., Göritz, A., De Cremer, D., & Xin, K. (2018). Does it take more than ideals? How counter-ideal value, congruence shapes employees' trust in the organization. *Journal of Business Ethics*, 149(4), 987-1003.
- Sekiguchi, T. (2007). A contingency perspective of the importance of PJ fit and PO fit in employee selection. *Journal of Managerial Psychology*, 22(2), 118-131. DOI:10.1108/02683940710726384
- Shrestha, N. (2021). Factor Analysis as a tool for survey analysis. *American Journal of Applied Mathematics and Statistics*, 9(1), 4-11. DOI: 10.12691/ajams-9-1-2
- Soltis, S., Dineen, B., & Wolfson, M. (2023). Contextualizing social networks: The role of person-organization fit in the network-job performance relationship. *Human Resource Management*, 62(4), 445-460. <https://doi.org/10.1002/hrm.22129>
- Sökmen, A., & Bıyık, Y. (2016). Örgütsel bağlılık, örgütsel özdeşleşme, kişi-örgüt uyumu ve iş tatmini ilişkisi: Bilişim uzmanlarına yönelik bir araştırma. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 9(2), 221-227.
- Tabachnick, B., & Fidell, L. (2014). *Using Multivariate Statistics*. Pearson.
- Turhan, M., Köprülü, O., & Helvacı, İ. (2018). Örgütsel güven ile bireysel iş performansı arasındaki ilişki. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 6(5), 47-55.
- Turunç, Ö. (2015). Stratejik yönetim örgütsel performans ilişkisinde kişi-örgüt uyumunun rolü. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 1(1), 16-30.
- Turunç, Ö., & Çelik, M. (2012). İş tatmini-kişi örgüt uyumu ve amire güven-kişi-örgüt uyumu ilişkisinde dağıtım adaletinin düzenleyici rolü. *"İşGüç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 14(2), 57-78. DOI:10.4026/1303-2860.2012.0199.x
- Türe Yılmaz, A., Kök Eren, H., & Yıldırım, A. (2019). Hemşirelerde yöneticiye güvenin kişi-örgüt uyumuna etkisi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(4), 1205-1215. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.512015>
- Vandewalle, D., Van Dyne, L., & Kostova, T. (1995). Psychological ownership: an empirical examination of its consequences. *Group & Organization Management*, 20(2), 210-226. <https://doi.org/10.1177/1059601195202>
- Xiong, C., Hu, T., Xia, Y., Cheng, J., & Chen, X. (2022). Growth culture and public hospital performance: The mediating effect of job satisfaction and person-organization fit. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(9), 1-16. <https://doi.org/10.3390/ijerph191912185>
- Yasım, Y. K., & Aksay, K. (2016). Yöneticiye duyulan güven ve kişi-örgüt uyumunun iş tatmini üzerine etkisinin kamu çalışanları örneğinde incelenmesi. 1. *Uluslararası Karadeniz İşletme Yönetimi Sempozyumu*, Giresun (Türkiye).
- Yıldız, M. L. (2013). Algılanan kişi-örgüt uyumu, tanınırlık, imaj, örgütsel çekicilik ve işe başvurma niyeti arasındaki ilişkilerin yapısal eşitlik modellemesi ile incelenmesi. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi*, XXXIV(I), 153-173.
- Yılmaz, E. (2005). Okullarda örgütsel güven ölçeğinin geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, 567-580.
- Zaheer, A., McEvily, B., & Perrone, V. (1998). Does trust matter? Exploring the effects of interorganizational and interpersonal trust on performance. *Organization science*, 9(2), 141-159. DOI:10.1287/orsc.9.2.141
- Zand, D. (1996). *The leadership triad: Knowledge, trust, and power*. Oxford University Press.

**Kripto Paraların Psikolojik Çekiciliği Ve Yatırımcı Davranışları:
Davranışsal Finans Perspektifinden Bir İnceleme**

**Psychological Attractiveness of Cryptocurrencies and Investor Behavior: A Review
from a Behavioral Finance Perspective**

İbrahim Erem ŞAHİN * - Nisa GARDA**

* Doç. Dr, Selçuk
Üniversitesi, İ.İ.B.F.,
Muhasebe ve Finansman
Ana Bilim Dalı,
ORCID: 0000-0002-0442-
8499,
eremsahin@selcuk.edu.tr
** Yüksek Lisans
Öğrencisi, Selçuk
Üniversitesi, Sosyal
Bilimler Enstitüsü,
Muhasebe ve Finansman
Ana Bilim Dalı, ORCID:
0009-0009-0692-9455,
ngarda7@gmail.com

Makale Türü
Article Type
İnceleme Makalesi
Review Article

Geliş Tarihi
Received
26.05.2025

Kabul Tarihi
Accepted
23.06.2025

Önerilen Atf Şekli /
Recommended Citation:

Şahin İ.E., Garda N.,
(2025). Kripto Paraların
Psikolojik Çekiciliği Ve
Yatırımcı Davranışları:
Davranışsal Finans
Perspektifinden Bir
İnceleme, *Akşehir Meslek
Yüksekokulu Sosyal
Bilimler Dergisi*, 19,107-
121

ÖZET

Son yıllarda finansal piyasalarda giderek artan bir popülerlik kazanan kripto paralar, yatırımcılar için yüksek getiri vaat eden ve aynı zamanda riskli bir yatırım aracı olarak öne çıkmaktadır. Kripto paraların temel çekiciliği, merkeziyetsizlik, anonimlik, hızlı işlem imkânı ve inovatif teknolojik yapısı ile şekillenmekte, bu unsurlar yatırımcıların yüksek kazanç beklentisi ile hareket etmelerine yol açmaktadır. Ancak bu çekicilik, beraberinde irrasyonel yatırım kararlarını ve davranışsal önyargıları da getirmektedir. Bu araştırmanın amacı, kripto paraların yatırımcılar üzerindeki psikolojik çekiciliğini davranışsal finans perspektifinden ele alarak yatırımcı davranışlarını kapsamlı bir şekilde analiz etmektir. Yatırımcılar sıklıkla aşırı özgüven, sürü psikolojisi, çerçeveleme etkisi, kayıptan kaçınma, teyit yanlılığı gibi davranışsal eğilimlere kapılmakta, bu da piyasada yüksek volatiliteye ve dalgalanmalara neden olmaktadır. Sosyal medya ve çevrimiçi platformlar üzerinden yayılan olumlu veya olumsuz haberler, yatırımcıların ani ve abartılı tepkiler vermesine yol açarken, bu tür irrasyonel hareketler, piyasa fiyatlarını hızla değiştirebilmektedir. Davranışsal finans yaklaşımı, geleneksel finans teorilerinin öngörülerini aşarak, bireylerin yatırım kararlarını sadece rasyonel analizlerle değil, aynı zamanda duygusal ve bilişsel süreçlerle şekillendirdiğini vurgulamaktadır. Kripto para yatırımcılarının duygusal ve bilişsel eğilimlerini anlamak, piyasadaki dalgalanma dinamiklerini daha iyi açıklamak ve yatırımcıların risk yönetimi becerilerini geliştirmek için yol gösterici olmaktadır. Bu çalışmada, davranışsal finansın temel kuramları çerçevesinde kripto para piyasalarındaki yatırımcı davranışları analiz edilmekte ve yatırımcıların irrasyonel karar alma süreçlerine neden olan faktörler ele alınmaktadır. Bu bakımdan, kripto paraların psikolojik çekiciliği ve yatırımcı davranışları arasındaki ilişki kapsamlı bir şekilde değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, yatırımcıların daha sağlıklı finansal kararlar alabilmesi için davranışsal finansın sunduğu bakış açısının önemi vurgulanmakta, piyasa oynaklığını azaltmaya yönelik stratejik öneriler sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kripto Paralar, Davranışsal Finans, Yatırımcı Davranışları, Psikolojik Çekicilik, Piyasa Volatilitesi.

ABSTRACT

Cryptocurrencies, which have gained increasing popularity in the financial market in recent years, stand out as an investment tool that promises high returns for popularity. The basic appeal of cryptocurrencies is shaped by decentralization, anonymity, fast transaction opportunities and innovative technological structures, leading to these elements acting with high earnings flow. However, this appeal also brings with it irrational investment decisions and behavioral biases. This study aims to analyze the psychological appeal of cryptocurrencies from a behavioral finance perspective and summarize investor information. Investors are often influenced by behavioral biases such as herd mentality, framing effect, loss aversion, confirmation bias, which leads to high volatility and fluctuations. While positive or negative news spread through social media and online platforms cause the pause to give sudden and exaggerated reactions, such irrational movements can change market prices rapidly. The behavioral finance approach, going beyond the predictions of traditional finance theories, emphasizes that investment decisions are shaped not only by rational analysis but also by emotional and cognitive factors. It can show the emotional and elastic characteristics of cryptocurrency investors, and it guides the dynamics of fluctuations in the market to improve risk management skills in better performance. These sections analyze the development of investors in cryptocurrency markets within the framework of the basic theories of behavioral finance and the factors that cause widespread irrational decision-making events are addressed. As a result, the relationship between the psychological appeal of cryptocurrencies and traders is generally evaluated. In this context, the importance of the perspective offered by behavioral finance for financial stability to be able to make healthier financial decisions is emphasized, and compilation suggestions are presented for the continuation of market play.

Keywords:
Cryptocurrencies,
Behavioral Finance,

Investor Behavior, Psychological Attractiveness, Market Volatility

GİRİŞ

Kripto paralar, son yıllarda finansal piyasalarda ve yatırımcılar nezdinde giderek artan bir ilgi konusu haline gelmektedir. Bu ilginin temelinde, merkezi otoritelerden bağımsız bir yapıda çalışmaları, hızlı değer değişimleri, küresel ölçekte yatırım olanağı sunmaları ve teknolojik yeniliklere dayanıyor olmaları gibi unsurlar bulunmaktadır (Akal & Kılıç, 2020). Ancak kripto paraların yalnızca teknolojik veya iktisadi yönleri değil, aynı zamanda bireylerin yatırım kararlarını etkileyen psikolojik ve davranışsal faktörler de oldukça dikkat çekici görülmektedir (Akdeniz & Turan, 2021). Zira yatırım kararları, özellikle belirsizlik ve yüksek volatilité barındıran kripto para piyasalarında, rasyonellikten ziyade duygusal ve bilişsel eğilimlerle şekillenebilmektedir (Akın, 2019). Bu durum, davranışsal finans yaklaşımının kripto paralar bağlamında ne denli açıklayıcı olabileceğine işaret etmektedir. Davranışsal finans, geleneksel finans teorilerinin varsaydığı rasyonel yatırımcı anlayışını sorgulamakta ve karar alma süreçlerinde psikoloji, sosyoloji, antropoloji gibi disiplinlerin de önemini vurgulamaktadır (Aktaş, 2012; Altan & Candoğan, 2014). Nitekim kripto para piyasasında yatırımcılar, yüksek getiri beklentisi ile risk algısı arasında gidip gelen tutumlar sergilemekte; fırsatçılık, korku, heyecan ve sürü davranışı gibi çeşitli duygusal ve bilişsel tuzaklara düşebilmektedir (Arslan & Boztosun, 2022).

Kripto paraların psikolojik çekiciliği, yatırımcıları yalnızca hızlı kâr elde etme umuduna değil aynı zamanda yenilikçi teknolojinin bir parçası olma hissine de yönlendirmektedir (Atak & Kutukız, 2021). Bu hissiyat, özerk bir para sistemi içinde bulunma ve geleneksel finansal kurumların dışında bir finansal sisteme dahil olma arzusu ile birleştğinde yatırımcıların kararlarını güçlü şekilde etkilemektedir (Ateş, 2007). Davranışsal eğilimler kapsamında ele alındığında ise bireylerin önyargıları, bilişsel kısıtları ve duygusal dalgalanmaları kripto para yatırımlarında önemli bir rol oynamaktadır (Aytekin & Aygün, 2016; Barak, 2008a). Örneğin aşırı özgüven, sürü psikolojisi, çerçeveleme etkisi, kayıptan kaçınma, mental muhasebe gibi davranışsal finans literatüründe sıklıkla ele alınan unsurlar, kripto para piyasasında daha belirgin şekilde gözlemlenebilmektedir (Barak, 2008b; Barberis vd., 1999). Bunun yanı sıra, geleneksel finansın en önemli dayanaklarından biri olan Etkin Piyasa Hipotezi, kripto para piyasalarında sorgulanmaya açık bir hale gelmekte; fiyat oluşum mekanizmalarının rasyonellikten çok yatırımcı duyarlılıklarıyla şekillendiği gözlemlenmektedir (Barberis vd., 1998; Bayar & Kılıç, 2012).

Kripto para piyasasında yer alan yatırımcıların büyük bölümü, finansal okuryazarlık seviyeleri ve risk yönetimi becerileri bakımından tam anlamıyla donanımlı olmamaktadır. Ancak buna rağmen yüksek getiri beklentisi, yatırımcıları kripto paralara yönlendirmektedir (Bayes, 1958; Bostancı, 2003). Bu yönelimin altında yatan psikolojik itici güçler, davranışsal finansın kapsamına giren irrasyonel karar alma süreçleriyle yakından ilişkilidir (Bozkurt, 2011; Bulut & Er, 2018). Birçok yatırımcı, gerek sosyal medyanın oluşturduğu bilgi akışı ve popüler kültürün etkileriyle gerekse finansal haberlerin spekülâtif tavırlarıyla kripto paralara dair hızlı ve bazen de düşünmeden hamleler yapmaktadır (Campbell vd., 1997; Çam & Hırka, 2021). Burada yatırımcıların, abartılı iyimserlik, sürü davranışı ve yakın geçmiş eğilimi gibi bilişsel ve duygusal tuzaklara yakalandığı görülmektedir (Çelik, 2010).

Davranışsal finans, söz konusu tuzakların neden oluştuğunu, nasıl sürdüğünü ve yatırımcıların bu tuzaklardan nasıl korunabileceğini inceleyen bir yaklaşımdır (Çetiner vd., 2019). Kripto paralara yönelik yatırım kararları da bu çerçevede düşünüldüğünde, yatırımcıların risk alma, fırsat görme, kar ve zarar hesaplaması yapma, kayıp korkusu, aşırı güven veya çerçeveleme gibi pek çok davranışsal tepki mekanizmasını harekete geçirdiği vurgulanmaktadır (Daniel vd., 1998; Demirelli, 2008). Mevcut literatürde, kripto para yatırımcılarının hızlı yükseliş hareketlerine kapılıp aşırı getiriler bekleyerek yatırımlarını artırdıkları, buna karşın sert düşüş dönemlerinde panik satışa yöneldikleri belirtilmektedir (Ding vd., 2004; Doğan, 2016). Yatırımcıların bu ikilemli ve tutarsız davranışları, finansal piyasaların aksaklıklarına yol açmaktadır. Aynı zamanda yüksek oynaklık ve balon riskini beraberinde getirmektedir (Doğan & Evlimoğlu, 2022).

Psikolojik açıdan incelendiğinde, kripto paralara gösterilen ilgi; yeni bir teknolojik trendi yakalama isteği, bağımsızlık hissi, gelir düzeyini artırma hedefi ve yeni bir topluluk içinde sosyal kabul görme arzusuyla da ilişkilendirilmektedir (Doğru & Büyükakın, 2020; Ellsberg, 1961). Bu çerçevede, yatırımcıların karar alma mekanizmalarındaki duygu durumlarını, beklentilerini ve önyargılarını saptamak, davranışsal finansın sağladığı kuramsal çerçevenin temel amaçlarından biri haline gelmektedir (Ertan, 2007; Fama, 1970). Aynı zamanda kripto para piyasalarında faaliyet gösteren bireylerin risk ve belirsizlik algıları ve beklenti yönetimleri de geleneksel yatırımcılardan bir miktar daha farklılaşabilmekte, zira yüksek oynaklık ve düzenleyici çerçevenin görece zayıf olması, psikolojik faktörleri daha baskın hale getirmektedir (Fama, 1970; Gazel, 2024).

Yatırımcıların kripto paralara duydukları ilgi ve bu bağlamda verdikleri yatırım kararları incelenirken, bilişsel önyargılar ve duygusal tepkiler birbirini besleyen süreçler olarak değerlendirilmelidir (Gümüş vd., 2013). Örneğin, yatırımcılar kripto paralarda yüksek getiri hikâyelerini duyduklarında sürü psikolojisine kapılmakta ve yatırım yapma kararı almakta; ancak aynı yatırımcılar ters yönde haber akışıyla birlikte yoğun bir kayıp korkusuna kapılıp

hızla piyasadan çıkma eğiliminde olabilmektedir (Güngör & Demirel, 2018). Bu dalgalanmalı tutum, davranışsal finansın sıklıkla incelediği aşırı reaksiyon, yatırımcı duyarlılığı ve oynaklık ilişkisini kripto para piyasalarında net biçimde ortaya koymaktadır (Gürünlü, 2011).

Burada, yatırımcıların piyasa bilgisine dayanarak rasyonel kararlar alması beklenirken, sıklıkla duygu ve önyargıların devreye giriyor olması, davranışsal finans yaklaşımının önemini artırmaktadır (Hamurcu, 2015; Hamurcu & Aslanoğlu, 2016). Özellikle kripto paralar için yatırımcıların sıklıkla “kaybetme korkusuyla geri çekilme” ve “kaçırma korkusuyla aniden satın alma” davranışlarına yöneldikleri de gözlemlenmektedir (Hong & Stein, 1999; Kabapeli, 2018). Bu noktada yatırımcıların finansal okuryazarlık düzeyleri, kripto para piyasalarına ilişkin bilgi seviyeleri, piyasa dinamiklerini takip edebilme kapasiteleri ve öz farkındalıkları, yatırım performanslarını anlamlı ölçüde etkilemektedir (Karaca, 2015; Kaykusuz, 2012).

Kavramsal olarak kripto paraların psikolojik çekiciliği; finansal inovasyonun yarattığı heyecan, yüksek getiri beklentisiyle beslenen aşırı özgüven ve risk-getiri dengesinin duygusal tepkilerle değerlendirilmesine dayanmaktadır. Söz konusu psikolojik çekicilik, yatırımcıları davranışsal tuzaklara açık hale getirmekte ve manipülasyon ihtimalini de artırabilmektedir (Kulalı, 2016; Küçük, 2014). Özellikle sosyal medya platformlarında kripto paralara dair olumlu veya olumsuz paylaşımlar, yatırımcıların sürü psikolojisiyle hareket etmesine zemin hazırlamaktadır (Küçükdurmaz, 2019). Bu durum kısa vadede yüksek oynaklık ve piyasa balonları yaratırken, uzun vadede ise yatırımcıların irrasyonel kararlar vermesine neden olmaktadır (Küçüksille & Usul, 2012; Küden, 2014).

Genel çerçevede ele alındığı üzere, kripto para piyasalarındaki yatırımcı davranışlarını anlamak ve yorumlamak, klasik finans teorilerinin ötesine geçmeyi gerektirir (Lim, 2006; Markowitz, 1952). Davranışsal finans, irrasyonel unsurları, bilişsel ve duygusal faktörleri merkeze alarak bu süreci anlamaya odaklanmaktadır (Mazgit, 2007). Kripto para yatırımcılarının sergilediği aşırı iyimserlik, duygusal dalgalanma ve riskten kaçınma veya risk arayışı gibi tutumlar, literatürde davranışsal finans kapsamına giren birçok teorik çerçeveyi doğrulamaktadır (Meryem, 2017; Mishkin, 2009). Dolayısıyla kripto paralara yatırım yaparken yatırımcıların sergilediği tutum ve davranışların, davranışsal finans teorileri tarafından hangi yönde incelendiği ve nasıl yorumlandığı, bu çalışmanın temel dayanağını oluşturmaktadır (Müldür, 2019).

Bu kapsamda, çalışmada kripto paraların psikolojik çekiciliği ve yatırımcı davranışları, davranışsal finans perspektifinden ele alınarak tartışılmaktadır. İlk olarak kripto paraların genel yapısı ve bu varlıkların yatırımcılar üzerindeki çekiciliğini besleyen unsurlar ele alınmaktadır (Özan, 2010; Özcan, 2011). Devamında davranışsal finansın temel yaklaşımları ve kripto para piyasasında gözlemlenen yatırımcı eğilimleri, duygusal ve bilişsel önyargılar çerçevesinde irdelenmektedir (Özmerdivanlı, 2023). Son olarak, kripto para yatırımcılarının sergilediği belirgin davranışsal kalıplar, yatırım kararları üzerindeki etkileri ve bu davranışların piyasa dinamiklerine yansımaları, kapsamlı bir şekilde değerlendirilmekte ve çalışmanın sonucunda genel bulgular özetlenmektedir (Öztopçu & Aytekin, 2017).

KRİPTO PARALARIN GENEL YAPISI VE PSİKOLOJİK ÇEKİCİLİĞİ

Kripto paralar, temel teknolojik altyapıları itibarıyla merkezi olmayan, blok zincir adı verilen güvenli kayıt sistemine dayanan ve kriptografik yöntemlerle işlem onaylarının gerçekleştirildiği dijital varlıklardır (Sansar, 2016). Kripto paraların piyasalarda yer edinmesiyle birlikte yatırımcılar, geleneksel finansal araçların sınırlılıklarının ötesine geçerek yüksek risk ve yüksek getiri potansiyeline sahip yeni bir yatırım alanıyla tanışmıştır (Sefil & Çilingiroğlu, 2011). Bu yeni yatırım alanı, geleneksel piyasalarda gözlemlenen düzenlemelerden ve görece katı denetim mekanizmalarından uzak olması sebebiyle, yatırım kararlarının daha hızlı ve sıklıkla duygusal tepkilerle alınmasına zemin hazırlamaktadır (Shleifer, 2000).

Kripto paraların psikolojik çekiciliği, bu varlıkların sunduğu yenilikçi teknolojik çerçeve ile ilişkilidir. Blok zincir gibi dağıtık defter teknolojileri, yatırımcılar açısından “geleceğe yatırım yapma” duygusunu beslemektedir (Sür, 2007). İnsanlar, yeni ve heyecan verici teknolojilere karşı merak ve ilgi geliştirmekte, bu ilgi ise genellikle rasyonel risk-getiri analizlerinden öte, bilişsel ve duygusal faktörler üzerinden şekillenmektedir (Sümer & Aybar, 2016). Kripto paraların yüksek volatilitesi, yatırımcıların kazanç beklentilerini körüklediği ölçüde korku ve kaygı

gibi duygusal reaksiyonlara da yol açmaktadır (Şamandar & Çömlekçi, 2019). Bu bağlamda, geleneksel piyasalarda yatırımcıların risk alma davranışlarını düzenleyen pek çok mekanizma varken, kripto para ekosisteminde bu mekanizmalar görece zayıf kalmakta, dolayısıyla yatırımcılar daha fazla duygusal dalgalanmaya maruz kalmaktadır (Şenkardeşler, 2016).

Psikolojik çekiciliğin temel bileşenlerinden biri, kripto paraların sunduğu özgürlük duygusudur. Merkez bankaları ya da hükümetlere bağlı olmadan transfer edilebilme fikri, yatırımcılar açısından bir tür bağımsızlık ve kontrol hissi yaratmaktadır (Taner & Akkaya, 2005). Bu his, bazı yatırımcılar için çekiciliği artıran önemli bir etmendir. Ayrıca anonimlik veya pseudo-anonimlik gibi unsurlar da kripto para kullanımını cazip hale getirebilmektedir (Tekin, 2016). Psikolojik açıdan, bireylerin kural ve denetim mekanizmalarından uzak bir finansal araç kullanımı, kontrolün tamamen kendilerinde olduğu yanılgısını yaratarak aşırı özgüven eğilimini tetikleyebilmektedir (Tekin, 2018). Bu durum, kripto para piyasalarında yatırımcıların hızla ve düşünmeden alım-satım yapmalarına, piyasa manipülasyonlarına açık hale gelmelerine sebep olmaktadır (Tetik vd., 2015).

Kripto para piyasalarında oluşan dalgalanmalar, yatırımcılarda “kaçırma korkusu” (FOMO - Fear Of Missing Out) olarak bilinen davranışsal eğilimi güçlendirebilmektedir (Tufan & Sarıççek, 2013). Özellikle sosyal medyada veya diğer haber kaynaklarında, yüksek kazanç elde eden yatırımcı hikâyeleri paylaşıldığında, yeni yatırımcılar da bu hızlı kazanç fırsatını kaçırma korkusuyla alelacele piyasaya girebilmektedir (Vural & Bulut, 2022). Bu durum, finans literatüründe sürü davranışı ve aşırı reaksiyon olarak tanımlanan, genellikle irrasyonel dalgalanmalara yol açan bir süreçte işaret etmektedir (Weber & Camerer, 2001). Aynı şekilde piyasa düşüşe geçtiğinde ise panik ve korku duyguları öne çıkarak toplu satışlara sebep olabilmekte, bu da volatilitiyi daha da artırmaktadır (Zor & Göker, 2015). Dolayısıyla kripto paraların psikolojik çekiciliği, yatırımcıların sürü davranışı, aşırı özgüven, çerçeveleme ve bilişsel çarpıklıklar gibi davranışsal önyargılarıyla etkileşim içinde gelişmektedir (Akal & Kılıç, 2020; Akdeniz & Turan, 2021).

Yatırımcılar, kripto paralara dair bilgi edinirken sıklıkla sosyal medyayı, çevrimiçi forumları ve kişisel network ağlarını kullanmaktadır (Akın, 2019). Bu kanallar üzerinden yayılan heyecan verici haberler, başarılı yatırım hikâyeleri veya gelecek vaat ettiği iddia edilen projeler, yatırımcıların duygu durumlarını etkilemektedir. Birçok yatırımcı, bu bilgi akışının doğruluğunu sorgulamadan alım kararları vermekte ya da satış yapmaktadır (Aktaş, 2012). Özellikle piyasa hakkında derinlemesine araştırma yapmayan ve kısa vadede kâr elde etmek isteyen bireyler, bilişsel aşırı yüklenme nedeniyle hızlı kararlar alırken, irrasyonel beklentilere de kolayca kapılabilmektedir (Altan & Candoğan, 2014). Bu noktada, kripto para piyasalarının denetim ve düzenleme eksikliği, manipülasyonlara zemin hazırlamakta ve yatırımcılar da bu manipülasyonlardan doğrudan etkilenmektedir (Arslan & Boztosun, 2022).

Kripto paraların psikolojik çekiciliğini perçinleyen bir diğer nokta ise kısa sürede büyük kar elde etme hikâyeleridir. Özellikle Bitcoin başta olmak üzere belli kripto varlıkların geçmişte yakaladığı astronomik fiyat artışları, “zengin olma” arzusunu hızla tetiklemektedir (Atak & Kutukız, 2021). Bu arzu, geleneksel piyasalarda uzun vadede sağlanabilecek getiriyi kısa sürede elde etme umudunu canlandırarak yatırımcıları çekmeye devam etmektedir (Ateş, 2007). Ancak bu beklentinin gerçekleşmediği sert düzeltmeler döneminde ise yatırımcılar paniğe kapılmaktadır (Aytekin & Aygün, 2016). Bu panik, rasyonellikten uzaklaşılarak duygusal kararların alınmasına neden olmakta; yatırımcıların zararı realize ettiği veya tam tersi yükselişin devam edeceği umuduyla davranışlarını ertelediği gözlemlenmektedir (Barak, 2008a). Dolayısıyla kripto para piyasalarının sunduğu “kısa yoldan hızlı kazanç” algısı, büyük bir psikolojik çekicilik yaratmakta ve bu çekicilik, yatırımcıların bilişsel çarpıklıklar sergilemesine zemin hazırlamaktadır (Barak, 2008b).

Bununla birlikte, kripto paraların psikolojik çekiciliğinin yalnızca getirilerin büyüklüğü veya teknolojik yenilikle sınırlı kalmadığı, aynı zamanda küresel ölçekte bir finansal ekosistem yaratmasına da dayandığı belirtilmektedir. İnternet erişimi olan her bireyin, coğrafi veya ekonomik sınırlara takılmadan yatırım yapabilme imkânı, birçok insan için “finansal kapsayıcılık” hissi oluşturmaktadır (Barberis vd., 1999). Ancak bu kapsayıcılık hissi, yüksek risk profilini göz ardı ederek “herkes kazanabilir” yanılgısını da beslemektedir (Barberis vd., 1998). Söz konusu yanılgı, yatırımcıların kendi bilgi veya deneyim eksikliklerine rağmen kripto paralara agresif biçimde yatırım yapmasına yol açmaktadır (Bayar & Kılıç, 2012). Geleneksel piyasalardan farklı olarak kripto para piyasalarında alım-satım işlemleri 7/24 sürmekte, bu da yatırımcıların sürekli bir heyecan ve stres döngüsüne dâhil olmalarına sebep olmaktadır (Bayes, 1958).

Kripto para piyasalarında yatırımcıların maruz kaldığı bilgi kirliliği ve spekülasyon haber akışı da psikolojik çekiciliği şekillendiren unsurlardandır (Bostancı, 2003). Örneğin sosyal medya kanallarında pompalanan olumsuz

haberler, anlık olarak büyük çaplı satışlara neden olurken, olumlu haberler de abartılı satın alma dalgaları doğurabilmektedir (Bozkurt, 2011). Davranışsal finans alanında incelenen çerçeveleme etkisi, teyit yanlılığı ve duygusal önyargılar, bu noktada yatırımcılara rehberlik eden rasyonellik mekanizmasını zayıflatmaktadır (Bulut & Er, 2018; Campbell vd., 1997). Sonuçta yatırımcıların psikolojik olarak yükselişte iken risk iştahı artarken, düşüşte ise paniğe kapılarak hızlıca piyasadan çıktıkları gözlenmektedir (Çam & Hırka, 2021). Bu döngüsel ve irrasyonel davranış kalıpları, kripto paraların geleneksel piyasalardan ayrılan yapısını anlamada da kritik öneme sahiptir (Çelik, 2010).

Kripto paraların psikolojik çekiciliği, aynı zamanda insanların “yenilikçi olma” ve “erken giren kazanır” gibi bilişsel kısayol ve duygusal motivasyonlarından da beslenmektedir (Çetiner vd., 2019). Yatırımcılar, henüz düzenlemelerle tam olarak çerçevelenmemiş ve görece az bilgiyle hareket edilen bir alanda yer alarak, kendilerini “öncü” konumunda görmektedir (Daniel vd., 1998). Bu tür bir yatırımcı profili, risk algısını geri plana atarak gelecekteki potansiyel kazanç hikâyelerine odaklanmakta ve bu hikâyeler üzerinden karar alma süreçlerini şekillendirmektedir (Demirelli, 2008). Kripto para reklamları, proje tanıtımları veya influencer desteği gibi faktörler de bu psikolojik çekiciliği artıran dış etkenler olarak devreye girmektedir (Ding vd., 2004; Doğan, 2016). Pek çok yatırımcı, genellikle teknik analiz ya da temel analiz yapmadan, yalnızca popülerliğe dayalı trendleri izleyerek yatırım yapmaktadır (Doğan & Evlimoğlu, 2022).

Bunun sonucunda, kripto paraların psikolojik çekiciliği ile davranışsal finans arasında çift yönlü bir etkileşim oluşmaktadır. Bir yandan kripto paralar, yatırımcıların duygularını tetikleyerek irrasyonel karar almalarına neden olurken, diğer yandan davranışsal finansın ortaya koyduğu teorik çerçeve, kripto para piyasalarındaki yatırımcıların hangi psikolojik süreçlerden geçerek bu kararlara ulaştığını anlamamızı sağlamaktadır (Doğru & Büyükakın, 2020; Ellsberg, 1961). Tam da bu noktada, duygusal eğilimler ile bilişsel çarpıklıkların kripto para ekosistemini dönüştürdüğü ve piyasada dalgalanmaları beslediği vurgulanmaktadır (Ertan, 2007; Fama, 1970). Yatırımcıların kripto paralara yüksek ilgi göstermesine rağmen, bu piyasada çoğu zaman yüksek düzeyde riskle karşı karşıya kaldıkları görülmektedir (Fama, 1970; Gazel, 2024). Düzensiz ve denetimsiz yapısı, kripto paraların fiyat oluşumlarında spekülasyona açık bir ortam yaratmakta, yatırımcılar da bu spekülasyonlara karşı duyarlı olmaktadır (Gümüş vd., 2013). Tüm bu etkenler, kripto paralara yönelik yatırımcı davranışlarının davranışsal finans perspektifinden derinlemesine ele alınmasını gerektirmekte ve psikolojik çekiciliğinin kaynağını daha net anlamamızı sağlamaktadır (Güngör & Demirel, 2018).

DAVRANIŞSAL FİNANS YAKLAŞIMI VE YATIRIMCI DAVRANIŞLARI

Davranışsal finans, geleneksel finans teorilerinin rasyonel yatırımcı ve etkin piyasa hipotezi varsayımlarını eleştiren bir yaklaşımdır (Gürünlü, 2011). Bu yaklaşım, yatırımcıların karar alma süreçlerinde psikolojik, sosyolojik ve bilişsel faktörlerin önemini vurgular (Hamurcu, 2015). Kripto para piyasalarındaki yatırımcı davranışları da bu bağlamda incelendiğinde, yatırımcıların her zaman rasyonel tercihler yapmadığı, duygusal dalgalanmalara son derece açık oldukları görülmektedir (Hamurcu & Aslanoğlu, 2016). Davranışsal finans kuramcıları, yatırımcıların belirsizlik karşısında geliştirdikleri tutumları, çerçeveleme, aşırı özgüven, sürü psikolojisi, duygu durumları ve bilişsel kısayollar ile açıklamaktadır (Hong & Stein, 1999).

Kripto paralarda yatırımcı davranışlarını anlamak için öncelikle belirsizlik ve yüksek volatilité kavramlarına değinmek gerekir. Kripto para piyasalarının henüz görece genç oluşu, düzenlemelerin yetersizliği ve dalgalanmaların şiddeti, yatırımcılarda sürekli bir risk ve getiri hesaplaması yapılmasını gerektirmektedir (Kabapelit, 2018). Ancak davranışsal finans perspektifi, yatırımcıların bu hesaplamayı her zaman mantık çerçevesinde yapmadığını ortaya koyar (Karaca, 2015). Aksine, yatırımcılar çoğu zaman geçmiş deneyimlerine, kişisel inanışlarına ya da sosyal çevrelerinden edindikleri bilgilerin etkisine dayalı olarak hareket etmektedir (Kaykusuz, 2012). Özellikle kripto paraların hızla değer kazanıp kaybetmesi, yatırımcıların duygusal karar alma süreçlerini tetikleyerek piyasada daha fazla oynaklığa neden olmaktadır (Kıyılar & Akkaya, 2016).

Davranışsal finansın üzerinde sıklıkla durduğu kavramlardan biri olan çerçeveleme etkisi, yatırımcıların bilgiyi nasıl sunulduğuna göre farklı şekillerde yorumlamalarını ifade eder (Kulalı, 2016). Örneğin kripto paralarla ilgili bir haberde, “Son bir haftada %30 değer kazandı” şeklinde olumlu bir çerçevelemenin olması, yatırımcıları hızlı

alım yönünde karar almaya sevk edebilmektedir (Küçük, 2014). Aynı şekilde “Son bir günde 5 milyar dolar kayıp” gibi olumsuz bir çerçevelenme de paniğe neden olarak toplu satışları tetikleyebilmektedir (Küçükdurmaz, 2019). Bu çeşit çerçevelenme etkileri, kripto para piyasasında oldukça sık görülmekte ve piyasa trendlerine keskin dalgalanmalar olarak yansımaktadır (Küüksille & Usul, 2012).

Duygusal eğilimler, davranışsal finansın merkezinde yer alan bir diğer unsurdur. Özellikle kripto paralarda yüksek getiri beklentisi, yatırımcıların heyecan, coşku, aşırı özgüven gibi olumlu duygularını beslerken, piyasanın ani düşüş dönemlerinde ise korku, panik, pişmanlık gibi olumsuz duygular öne çıkmaktadır (Küden, 2014). Piyasada duygu yönetiminin zayıf olması, yatırımcıların mantık çerçevesinde kalması yerine duygusal tepkilere yönelmesine yol açmaktadır (Lim, 2006). Bu durum, dalgalanmaları pekiştirmekte ve “trend takipçisi” veya “momentum yatırımcıları” olarak adlandırılan yatırımcı kitlelerinin kripto para fiyat hareketlerini daha oynak hale getirmesine sebep olmaktadır (Markowitz, 1952).

Bir diğer önemli bilişsel yanlılık, yatırımcıların kendi yatırım kararlarında aşırı güven duymalarıdır. Aşırı özgüven, finansal piyasalarda yatırımcıların özellikle başarılı geçen birkaç işlemin ardından kendi bilgi düzeylerini abartmalarıyla öne çıkmaktadır (Mazgit, 2007). Kripto paralar özelinde incelendiğinde, yatırımcılar sosyal medya veya kripto topluluklarında okudukları sınırlı bilgiyle piyasa hakkında güçlü öngörülerde bulunduklarına inanmakta, bu da yüksek riskli işlemlere girmelerini kolaylaştırmaktadır (Meryem, 2017). Fakat bu yanlılık, piyasa gerçekliğiyle örtüşmediği takdirde büyük kayıplara neden olmakta ve yatırımcılar ani pişmanlık duygusuyla karşı karşıya kalmaktadır (Mishkin, 2009). Davranışsal finans, bu paradoksal süreci yatırımcının kendine atfettiği fazla değer, piyasanın karmaşık doğasıyla çelişmesi şeklinde açıklar (Müldür, 2019).

Davranışsal finans teorilerinden biri olan Beklenti Teorisi (Prospect Theory), kripto para yatırımcılarının kayıp karşısındaki tutumlarını anlamada önemlidir (Özan, 2010). Beklenti Teorisi, bireylerin kazanç ve kayıpları farklı şekillerde değerlendirdiğini, kayıpların psikolojik etkisinin kazançlara kıyasla daha güçlü olduğunu öne süren davranışsal bir karar verme modelidir (Kahneman & Tversky, 1979). Beklenti Teorisi’ne göre insanlar, kazançlardan elde ettikleri mutluluğa kıyasla, aynı miktardaki kayıplardan daha fazla acı duyarlar (Özcan, 2011). Kripto para piyasalarında fiyatlardaki keskin düşüşler yaşandığında, yatırımcılar bu acıyı şiddetli biçimde hisseder ve kayıplarını minimize etmek için genellikle panik satışa yönelirler (Özmerdivanlı, 2023). Öte yandan yükseliş dönemlerinde ise yatırımcılar kazançları artarken, risk iştahı da artma eğilimi gösterir ve kısa vadeli getirilere odaklanırlar (Öztopçu & Aytekin, 2017). Bu gelgitli tutum, fiyat volatilitisini yükselttiği gibi yatırımcıların irrasyonel davranışlarını da beslemektedir (Sansar, 2016).

Davranışsal finansın incelediği bir başka kavram olan sürü psikolojisi, kripto para yatırımcılarında sıklıkla rastlanan bir olgudur (Sefil & Çilingiroğlu, 2011). Yatırımcılar, bilgi eksikliği, güvensizlik veya hızlı karar alma gerekliliği hissettiklerinde, çevrelerindeki diğer yatırımcıların davranışlarını taklit etmeye eğilimlidir (Shleifer, 2000). Bu da piyasada yükseliş veya düşüş trendlerini güçlendirmektedir. Sosyal medya paylaşımları, kripto topluluklarında yapılan yorumlar ya da ünlü isimlerin açıklamaları, sürü psikolojisiyle birleşerek geniş kitleleri aynı yönde işleme sevk etmektedir (Süer, 2007). Yatırımcılar sıklıkla, herkes yükseliş bekliyorsa hemen alım yapma eğilimine girmekte, düşüş bekleniyorsa ise hızlıca elden çıkarma yoluna gitmektedir (Sümer & Aybar, 2016). Bu aşırı talep veya arz dalgalanmaları, kripto para piyasasının volatilitisini katbekat artırır (Şamandar & Çömlekçi, 2019).

Davranışsal finans yaklaşımının kripto para yatırım kararlarına dair bir diğer açıklaması, yatırımcıların bilişsel kısayollar kullanarak (Heuristics) karmaşık problemleri basitleştirmeleridir (Şenkardeşler, 2016). Örneğin, Bitcoin’in geçmişte yaşadığı büyük değer artışına bakarak “tekrar aynı şekilde yükselebilir” varsayımıyla yatırım yapılması, bir bilişsel kısayoldur (Taner & Akkaya, 2005). Yatırımcılar, tarihsel örnekleri veya sınırlı sayıdaki olayı tüm piyasa gerçeğine genelleme yanlılığına düşmekte, bu da irrasyonel karar alma süreçlerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Tekin, 2016). Aynı şekilde çerçevelenme ve teyit yanlılığı da devreye girerek, yatırımcıların sadece kendi görüşlerini destekleyen bilgiyi dikkate almasını ve bu bilgiyi abartılı biçimde yorumlamasını sağlamaktadır (Tekin, 2018). Bu süreçte rasyonel analiz büyük ölçüde ihmal edilmektedir (Tetik vd., 2015).

Davranışsal finans, yatırımcıların karar alma sürecinde duygusal ve bilişsel faktörleri tek tek incelerken, aynı zamanda bu faktörlerin bir arada nasıl işlediğini de ortaya koymaktadır (Tufan & Sarıçipek, 2013). Örneğin, bir yatırımcı önce aşırı özgüven duygusuyla yüksek miktarda kripto para alımı yapabilir, ardından piyasa düşüşü geçtiğinde kaybını realize etmekten kaçınmak için çerçevelenme etkisiyle “uzun vadeli yatırım” söylemine sarılmaktadır (Vural & Bulut, 2022). Zamanla kaybın daha da büyümesi üzerine panik satış gerçekleştirerek

pişmanlık hissi yaşamaktadır (Weber & Camerer, 2001). Bu tür dalgalı davranışlar, kripto para piyasasında duygusal ve bilişsel yanlılıkların güçlü bir şekilde ortaya çıktığını kanıtlamaktadır (Zor & Göker, 2015).

Son yıllarda davranışsal finans perspektifinden kripto para piyasalarına yönelik akademik ilgi artmış olsa da hâlâ bu alanda eksik noktalar bulunmaktadır (Akal & Kılıç, 2020; Akdeniz & Turan, 2021). Yatırımcıların finansal okuryazarlığını artırmaya yönelik çalışmalar, kripto paraların yüksek risklerini anlamalarını sağlamayı amaçlamaktadır (Akın, 2019). Ancak çoğu bireysel yatırımcı, duygu durumlarını yönetmede ve piyasa spekülasyonlarına karşı korunmada zorlanmaktadır (Aktaş, 2012). Bu noktada, davranışsal finans, investor psychology (yatırımcı psikolojisi) odaklı modeller geliştirilerek yatırımcıların kendi hatalı eğilimlerini fark etmelerini ve daha sağlıklı kararlar vermelerini sağlamaya çalışmaktadır (Altan & Candoğan, 2014). Kripto paralarda bunu hayata geçirmek ise henüz başlangıç aşamasındadır (Arslan & Boztosun, 2022).

Yatırımcılar, kripto paraların yüksek getirisine odaklanırken, beraberindeki riskleri göz önünde bulundurmakta güçlük çekmektedir (Atak & Kutukız, 2021). Bu güçlüğün temelinde, duygusal heyecanın ve bilişsel kısayolların rasyonel düşüncüyü gölgelemesi yatmaktadır (Ateş, 2007). Davranışsal finansın bu konudaki çözüm önerileri, yatırımcı farkındalığının artırılmasından risk yönetimi stratejilerinin uygulanmasına, sürü davranışının etkisini azaltmaktan finansal okuryazarlık eğitimlerine kadar geniş bir yelpazede sıralanmaktadır (Aytekin & Aygün, 2016). Fakat kripto paraların küresel ve düzenlemelerden kısmen bağımsız yapısı, bu çözümlerin etkinliğini sınırlandırabilmektedir (Barak, 2008a). Yine de son dönemde bazı hükümetler ve finansal otoriteler, kripto paraların yasal çerçevesini oluşturmaya ve yatırımcıları koruyacak düzenlemeler geliştirmeye çalışmaktadır (Barak, 2008b). Davranışsal finans literatürü, bu düzenlemelerin yatırımcı psikolojisi üzerindeki etkisini inceleyerek daha bütüncül açıklamalar getirmeye odaklanmaktadır (Barberis vd., 1999). Öte yandan, kripto paralarda yerli ve yabancı yatırımcı profilleri arasında da farklı davranışsal eğilimler gözlemlenmektedir (Barberis vd., 1998). Kültürel faktörler, sosyal normlar ve ekonomik koşullar, yatırımcıların risk algılarını ve yatırım yapma biçimlerini etkilemektedir (Bayar & Kılıç, 2012). Bazı topluluklarda kripto paralar, enflasyondan veya siyasi istikrarsızlıktan korunmanın bir yolu olarak görülürken, başka topluluklarda sadece kısa vadeli spekülatif bir araç olarak değerlendirilmektedir (Bayes, 1958). Bu farklılıklar da kripto para piyasasındaki davranış çeşitliliğini ve dolayısıyla volatilitiyi artırmaktadır (Bostancı, 2003). Davranışsal finans, bu kültürel ve sosyolojik farkları da dikkate alarak daha kapsamlı analizler yapılmasına olanak tanımaktadır (Bozkurt, 2011).

KRİPTO PARA YATIRIMCILARININ DAVRANIŞSAL EĞİLİMLERİNİN ANALİZİ

Kripto para yatırımcılarının davranışsal eğilimleri, piyasanın dinamikleri ve volatilitesi açısından kritik bir rol oynamaktadır (Çelik, 2010). Bu yatırımcıların hangi motivasyonlarla ve nasıl tepkilerle yatırım yaptığını belirlemek, kripto para ekosisteminin sürdürülebilirliği açısından da önemli görülmektedir (Çetiner vd., 2019). Davranışsal finans, bu noktada yatırımcıların bilişsel ve duygusal süreçlerini analiz ederek kripto para yatırım kararlarındaki irrasyonel unsurları açığa çıkarmaktadır (Daniel vd., 1998).

Kripto para yatırımcılarının en sık sergilediği davranışsal eğilimlerden biri, “kazanç odaklı aşırı risk alma” tutumudur (Demirelli, 2008). Özellikle kısa yoldan zengin olma düşüncesine kapılan bireyler, riskin boyutunu hesaba katmadan ani alım kararları verebilmektedir (Ding vd., 2004). Bu durum, yatırımcıların düşüş dönemlerinde büyük kayıplar yaşamalarına sebep olurken, kayıpların realize edilmesi konusunda da çekingen davranışlarına yol açmaktadır (Doğan, 2016). Davranışsal finans literatüründe “kayıptan kaçınma” olarak bilinen bu tutum, yatırımcıların zararı kabul etmek istememeleri nedeniyle düşüş trendlerinde bile pozisyonlarını korumaya çalışmalarına neden olmaktadır (Doğan & Evlimoğlu, 2022). Ancak piyasa daha da düştüğünde, paniğin etkisiyle toplu satışlar gerçekleşmekte ve volatilitiyi artırmaktadır (Doğru & Büyükkakın, 2020).

Öte yandan, kripto para yatırımcıları arasında sürü davranışı da oldukça yaygındır (Ellsberg, 1961). Özellikle sosyal medya platformlarında ya da çevrimiçi kripto topluluklarında dillendirilen “fırsat coin” veya “geleceğin projesi” gibi söylemler, büyük bir kitleyi aynı anda alıma yönlendirmektedir (Ertan, 2007). Bu eğilim, fiyatların hızla yükselmesine ve balon oluşumlarına zemin hazırlamaktadır (Fama, 1970). Diğer taraftan olumsuz haberlerin yayılması aynı hızla satışları tetiklediğinden, kısa sürede büyük düşüşler yaşanabilmektedir (Fama, 1970; Gazel, 2024). Böylece kripto para piyasası, sürü davranışı nedeniyle adeta bir “duygu senkronizasyonu” içine girmekte,

yatırımcılar hep birlikte coşku veya korku duymaktadır (Gümüş vd., 2013). Bu döngü, geleneksel piyasaların ötesinde daha keskin fiyat hareketlerine neden olmaktadır (Güngör & Demirel, 2018).

Kripto para yatırımcılarında sık rastlanan bir diğer tutum, “aşırı özgüven”dir. Aşırı özgüven, yatırımcıların kendi bilgileri veya analiz kapasiteleri hakkında gerçekçi olmayan inançlara sahip olmaları anlamına gelmektedir (Gürünlü, 2011). Örneğin kısa bir yükseliş döneminde kazanç elde eden yatırımcılar, piyasa hareketlerini doğru tahmin ettikleri yanılgısına kapılarak daha yüksek risk içeren pozisyonlar alabilmektedir (Hamurcu, 2015). Bu durum, ani düşüşlerde yatırımcıların büyük zarara uğramalarına yol açmaktadır (Hamurcu & Aslanoglu, 2016). Davranışsal finans açısından değerlendirildiğinde, bu tutumun temelinde yer alan bilişsel çarpıklıklar, yatırımcıların piyasaya hâkim olduklarına dair yanlış bir inançtan beslenmekte, kripto paraların yüksek oynaklığı ise bu çarpıklığı daha keskin sonuçlarla yüzleştirmektedir (Hong & Stein, 1999).

Kripto para yatırımcıları arasında gözlemlenen bir diğer davranışsal eğilim, “teyit yanlılığı” olarak özetlenmektedir (Kabapeli, 2018). Teyit yanlılığı, yatırımcıların kendi mevcut görüşlerini destekleyen bilgileri aşırı derecede önemsemeleri, bu görüşlere ters düşen verileri ise görmezden gelmeleri veya küçük görmeleri şeklinde tanımlanır (Karaca, 2015). Örneğin bir yatırımcının, belirli bir altcoin’in “devrimsel” bir proje olduğuna inanması halinde, sadece bu projeyi öven yorumları, makaleleri ve haberleri okumaya yönelmesi tipik bir teyit yanlılığı örneğidir (Kaykusuz, 2012). Aynı yatırımcı, proje hakkında ortaya atılan eleştirileri veya projenin teknik ve ekonomik yetersizliklerini dile getiren kaynakları ise yok sayabilmektedir (Kıyılar & Akkaya, 2016). Bu şekilde yatırımcı, gerçeği tüm boyutlarıyla görmeden, kısmen doğrulanmamış veya abartılı bilgilere dayanarak hareket etmekte, kripto paraların irrasyonel fiyat hareketine katkıda bulunmaktadır (Kulalı, 2016).

“Çerçeveleme etkisi” de kripto para yatırımcılarının davranışlarında önemli rol oynamaktadır (Küçük, 2014). Farklı haber kanalları, aynı olayı farklı biçimde sunarak yatırımcıların algı ve tepkilerini değiştirmektedir. Örneğin, aynı fiyat hareketi kimileri tarafından “%50 değer kazancı” şeklinde vurgulanırken, kimileri tarafından “son 1 haftada yalnızca 500 dolarlık artış” şeklinde sunulmaktadır (Küçükdurmaz, 2019). Yatırımcılar ise bu bilgilere farklı çerçevelerden baktıklarında aynı fiyat hareketine taban tabana zıt tepkiler gösterebilirler (Küçüksille & Usul, 2012). Davranışsal finans teorileri, kararların sadece eldeki somut verilere değil, bu verilerin nasıl sunulduğuna da büyük ölçüde bağlı olduğunu savunur (Küden, 2014). Kripto para piyasasında bu olgu, bilgi kirliliği ve manipülasyonun etkisiyle daha da belirgin hale gelmektedir (Lim, 2006).

Davranışsal eğilimlerin kripto para yatırımcıları üzerindeki bir diğer yansıması, “disposition effect” yani kazançlı pozisyonları erken kapatma ve zarardaki pozisyonları elde tutma şeklinde özetlenmektedir (Markowitz, 1952). Yatırımcılar, kazançlarını realize etme hevesiyle yükseliş trendinde kâr alırken, düşüş trendinde kayıplarını realize etmekte isteksiz davranabilmektedir (Mazgit, 2007). Bu davranış, çoğu zaman “pişmanlık korkusu”ndan kaynaklanır (Meryem, 2017). Zira yatırımcılar, kaybı realize ettiklerinde yanlış bir karar aldıklarını resmi olarak teyit etmiş olmaktan çekinirler (Mishkin, 2009). Kripto para piyasasının hızlı ve keskin dalgalanmaları bu eğilimi güçlendirmekte, yatırımcılar zararlarını daha uzun süre taşımakta, bu da kaybı daha fazla büyütebilmektedir (Müldür, 2019).

Benzer şekilde, kripto para yatırımcılarının sergilediği diğer bir davranışsal özellik olan “hindsight bias” geçmişe yönelik değerlendirmelerde “biliyordum” yanılgısını ortaya çıkarır (Özan, 2010). Örneğin yatırımcılar, büyük bir yükselişten sonra “zaten yükseleceğini öngörmüştüm” veya bir düşüşten sonra “düşeceği belli olmuştu” gibi ifadelerle geçmişi çarpıttılar (Özcan, 2011). Bu eğilim, yatırımcıların gerçeği çarpık bir şekilde hatırlamasına neden olur ve gelecekteki kararlarında kendilerine aşırı güven duymalarına yol açar (Özmerdivanlı, 2023). Böylece kripto para piyasasında yeni bir fırsat gördüklerinde yine aynı inançla hareket edip büyük risklere girebilmektedirler (Öztopçu & Aytekin, 2017). Davranışsal finans, bu tür bilişsel çarpıklıkların yatırımcı performansını zayıflattığını gösteren çok sayıda ampirik çalışmaya işaret etmektedir (Sansar, 2016; Sefil & Çilingiroğlu, 2011).

Kripto para yatırımcılarının “ankraj yanılgısı” da piyasa fiyatlamalarında etkili olabilmektedir (Shleifer, 2000). Yatırımcılar, kripto para fiyatlarını değerlendirirken çoğu zaman ilk gördükleri fiyat düzeyine aşırı önem atfetmekte ve bu referans noktasından sapmakta zorlanmaktadır. Bu durum, davranışsal finans literatüründe “ankraj yanılgısı” (anchoring bias) olarak tanımlanmaktadır (Tversky & Kahneman, 1974). Bir yatırımcı, Bitcoin’in belirli bir fiyattan işlem gördüğü dönemi referans alarak, gelecekte fiyatın yine aynı seviyelere ya da üzerine yükseleceğine inanmaktadır (Süer, 2007). Bu inanç, rasyonel analiz yerine önceki bir referans noktayı “ankraj” yaparak yatırım kararlarını şekillendirmek anlamına gelir (Sümer & Aybar, 2016). Hâlbuki kripto para piyasasında geçmiş seviyelerin yeniden yakalanması veya korunması, piyasanın dinamiklerine, talep durumuna,

madencilik zorluklarına, düzenleyici gelişmelere ve dünya ekonomisindeki genel trendlere göre büyük değişkenlik göstermektedir (Şamandar & Çömlekçi, 2019). Buna rağmen ankraj yanılıgısına kapılan yatırımcılar, sıklıkla “geçmişte buraya yükselmişti, yine yükselir” söylemiyle irrasyonel pozisyonlar alabilmektedir (Şenkardeşler, 2016).

Bilişsel çarpıklıkların ve duygusal süreçlerin yanı sıra kripto para yatırımcıları, sosyolojik ve kültürel etkilerden de fazlasıyla etkilenmektedir (Taner & Akkaya, 2005). Bazı ülkelerde geleneksel finans sistemine olan güven düşük olduğundan, kripto paralar alternatif bir değer saklama aracı olarak öne çıkmaktadır (Tekin, 2016). Yatırımcılar, bu perspektifle kripto paralara yönelirken, toplumsal güvensizlik ortamının yarattığı duygu durumunu da yatırım kararlarına yansıtmaktadır (Tekin, 2018). Benzer biçimde, bazı bölgelerde ekonomik dalgalanmalar veya siyasi belirsizlikler, yatırımcıların parasını geleneksel bankacılık sistemine kıyasla kripto paralarda tutma tercihlerini artırmaktadır (Tetik vd., 2015). Bu tercih, rasyonel risk-getiri analizinden ziyade, güvensizlik ve koruma güdüsünün şekillendirdiği bir davranışsal tepkiyi yansıtmaktadır (Tufan & Sarıççek, 2013).

Diğer yandan, kripto para yatırımcılarının sayısının artmasıyla birlikte, yatırımcıların alım-satım kararlarında rol oynayan bilgi kaynaklarının çeşitliliği de büyümüştür (Vural & Bulut, 2022). Geleneksel medya, sosyal medya, bloglar, YouTube kanalları, Twitter, Telegram grupları, Discord kanalları gibi birçok platformda kripto para analiz ve yorumları yapılmaktadır (Weber & Camerer, 2001). Bu platformlarda yapılan paylaşımlar, yatırımcılar arasında yayılmakta ve sürü psikolojisinin hızını artırmaktadır (Zor & Göker, 2015). Davranışsal finans, bu çok kanallı bilgi ortamının yatırımcıların bilişsel yükünü artırdığını, karar verme süreçlerinde bilgi kirliliği ve manipülatif söylemlerin irrasyonel davranışları körüklediğini ortaya koyar (Akai & Kılıç, 2020).

Ayrıca kripto para yatırımcıları, yatırım yaparken sıklıkla mental muhasebe (mental accounting) eğilimlerini de devreye sokarlar (Akdeniz & Turan, 2021). Mental muhasebe, bireylerin paralarını farklı kategorilere ayırarak her bir kategoriye farklı davranmalarını ifade eder (Akin, 2019). Örneğin, “uzun vadeli yatırım cüzdanı” ve “kısa vadeli ticaret cüzdanı” gibi ayrımlar yaparak risk profilini farklılaştırmak isteyebilirler (Aktaş, 2012). Ne var ki, kripto para piyasasında dalgalanmalar ani ve sert olduğundan, yatırımcılar bu kategorilere bağlı kalmakta zorlanır ve paniğe kapıldıklarında tüm varlıklarını aynı anda satma eğilimi göstermektedir (Altan & Candoğan, 2014). Dolayısıyla mental muhasebe yöntemi, davranışsal finans açısından beklendiği kadar koruyucu etkiye bulunmamaktadır (Arslan & Boztosun, 2022).

Kripto para yatırımcılarının davranışsal eğilimleri analiz edildiğinde, bir diğer dikkat çeken nokta da “duygusal bağ” kavramıdır (Atak & Kutukız, 2021). Birçok yatırımcı, yatırım yaptığı coin veya token ile kendisini özdeşleştirip “topluluk” hissi geliştirebilmektedir (Ateş, 2007). Bu duygu, adeta bir taraftarlık ruhu yaratmakta ve yatırımcıların projeye eleştirel yaklaşım göstermesini engelleyebilmektedir (Aytekin & Aygün, 2016). Özellikle sosyal medya platformlarında, bazı kripto varlıklara yönelik aşırı bağlılık gösteren kitleler, olumsuz haber veya eleştiri getirenlere karşı sert tepkiler verebilmekte, bu da nesnel bilgi paylaşımını sekteye uğratmaktadır (Barak, 2008a). Davranışsal finans, “duygusal yatırım” olarak adlandırılan bu durumu, yatırım kararlarında mantıksal analiz yerine aidiyet ve bağlılık duygusunun ön planda olması şeklinde değerlendirir (Barak, 2008b). Bu duygu yoğunluğu, projenin gerçek potansiyeli azalsa bile yatırımcıların pozisyonlarını korumasına veya daha fazla alım yapmasına yol açmaktadır (Barberis vd., 1999).

Tüm bu analizler, kripto para yatırımcılarının davranışsal finans çerçevesinde belirgin şekilde irrasyonel unsurlar taşıdığını göstermektedir (Barberis vd., 1998; Bayar & Kılıç, 2012). Yatırımcılar çoğu zaman rasyonel bilgilere dayanan risk yönetimi stratejileri uygulamak yerine, duygusal dürtüleri ve bilişsel kısayolları esas alarak karar vermektedir (Bayes, 1958; Bostancı, 2003). Bu durum, kripto para piyasalarında ani fiyat değişimlerini tetiklemekte ve spekülasyon ortamına katkı sağlamaktadır (Bozkurt, 2011; Bulut & Er, 2018). Davranışsal finans literatürüne bakıldığında, kripto para ekosisteminde etkin piyasa hipotezinin işleminin zor olduğu, yatırımcı duyarlılığının fiyatlara hızla yansıdığı ve bu nedenle tahmin edilemez dalgalanmaların yaşandığı vurgulanmaktadır (Campbell vd., 1997; Çam & Hırka, 2021).

Ayrıca yatırımcıların sergilediği irrasyonel davranışların temelinde bilgi asimetrisi ve piyasanın genç oluşu da yatmaktadır (Çelik, 2010). Piyasa katılımcılarının büyük bölümü, kripto paraların teknik detaylarını yeterince bilmeden, yalnızca popüler söylemlerle yatırım kararı almaktadır (Çetiner vd., 2019). Dolayısıyla bu irrasyonel kararlar, çok sayıda yatırımcıyı sürükleyerek büyük balonların şişmesine ve patlamasına neden olmakta, neticede piyasa güvenliğini de sarsabilmektedir (Daniel vd., 1998). Bu kısır döngü, kripto para piyasasında sürekli olarak tekrar eden dalgalanma döngülerine kapı aralamaktadır (Demirelli, 2008; Ding vd., 2004).

Kripto para yatırımcılarının davranışsal eğilimlerini anlamak, aynı zamanda gelecekte bu piyasalarda ne tür düzenlemelerin ve eğitimlerin gerekli olduğunu da ortaya koymaktadır (Doğan, 2016). Davranışsal finansın temel tezlerinden biri, yatırımcıların duygusal tepkilerini azaltacak veya en azından farkındalık düzeylerini artıracak düzenlemeler ve rehberlik mekanizmalarının faydalı olabileceğidir (Doğan & Evlimoğlu, 2022). Örneğin yatırımcılara, volatilitesi yüksek piyasalarda stop-loss, limit emir, kademeli alım gibi risk yönetimi araçlarının önemi anlatılmalı ve bu araçlar yatırım platformlarında daha erişilebilir hale getirilmelidir (Doğru & Büyükakın, 2020). Yine de bu tür tedbirlerin, yatırımcıların duygusal tepkilerini tamamen engellemesi mümkün değildir (Ellsberg, 1961). Zira davranışsal finans, insan doğasının duygulara ve bilişsel kısayollara eğilimli olduğunu, bunun da finansal karar süreçlerine kaçınılmaz biçimde yansıdığını belirtmektedir (Ertan, 2007).

Son olarak, kripto para yatırımcılarının davranışsal eğilimlerini analiz etmek, piyasa katılımcıları ve düzenleyiciler için yol gösterici olacaktır (Fama, 1970). Büyük kurumsal yatırımcılar veya profesyonel trader'lar, bireysel yatırımcıların irrasyonel davranış kalıplarından faydalanarak arbitraj veya manipülasyon girişimlerinde bulunabilmektedir (Fama, 1970; Gazel, 2024). Bu durum, piyasa oynaklığını daha da artırmakta ve bireysel yatırımcılar arasındaki kayıpları derinleştirmektedir (Gümüş vd., 2013). Davranışsal finans yaklaşımı, bu gerçeği kabul etmekle birlikte, yatırımcıların eğitimi ve farkındalığını artırarak irrasyonel davranışların bir nebze olsun azaltılabileceğini öne sürmektedir (Güngör & Demirel, 2018). Kripto para piyasasının genç ve hızla büyüyen doğası ise bu hedefe ulaşmayı güçleştirmektedir (Gürünlü, 2011). Yine de son yıllarda üniversitelerde ve çevrimiçi platformlarda "kripto para, blok zincir teknolojisi ve davranışsal finans" ekseninde eğitimlerin verilmesi, farkındalığı artırarak piyasadaki irrasyonel dalgalanmaları kısmen hafifletebilmektedir (Hamurcu, 2015).

SONUÇ

Kripto paralar, son yıllarda finansal piyasalarda önemli bir yer edinerek yatırımcılar arasında geniş ölçüde ilgi ve merak uyandırmaktadır. Bu ilginin temelinde, hem teknolojik yenilik hem de kısa sürede yüksek kâr etme beklentisinin yarattığı psikolojik çekicilik yatmaktadır. Ancak kripto para piyasaları, yüksek volatilité, belirsizlik ve düzenleyici çerçevenin zayıflığı gibi faktörlerin etkisiyle geleneksel piyasalara kıyasla daha dalgalı bir yapı sergilemektedir. Dolayısıyla kripto paralara yatırım yapan bireyler, rasyonel tercihlerden ziyade duygusal ve bilişsel eğilimlerle beslenen kararlar alma eğilimindedir. Bu noktada davranışsal finans yaklaşımı devreye girerek, kripto para yatırımcılarının irrasyonel davranışlarını, duygu durumlarını ve bilişsel çarpıklıklarını analiz etme imkânı sunmaktadır.

Yapılan incelemeler, kripto para yatırımcılarının aşırı özgüven, sürü psikolojisi, çerçeveleme etkisi, kayıptan kaçınma, teyit yanlılığı gibi pek çok davranışsal finans eğilimini yoğun şekilde sergilediğini göstermektedir. Özellikle sosyal medya ve diğer iletişim araçlarıyla yayılan olumlu veya olumsuz haberlerin hızla büyük kitlelere ulaşması, piyasa trendlerini aniden yukarı veya aşağı çeken abartılı tepkilere neden olmaktadır. Aynı şekilde yatırımcıların kendilerini korumak adına geliştirdikleri mental muhasebe yöntemleri de kripto para piyasasının aşırı oynaklığı karşısında yetersiz kalabilmektedir. Bu durumun neticesinde kayıp korkusu ve panik satışlar süratle gerçekleşmektedir. Bu süreç, piyasanın çalkantılı doğasını pekiştirirken, aynı zamanda yatırımcılar arasında büyük kayıpların ve hayal kırıklıklarının yaşanmasına da yol açmaktadır.

Kripto paraların psikolojik çekiciliği, büyük ölçüde gelecek vaat etme, merkeziyetsizlik, anonimlik, hızlı işlem ve inovatif teknoloji unsurlarından beslenmektedir. Fakat söz konusu unsurlar, yatırımcıların irrasyonel şekilde yüksek risk almalarına ve manipülatif söylemlere açık hale gelmelerine de neden olmaktadır. Davranışsal finansın sunduğu çerçeve doğrultusunda, kripto para yatırımcılarının sürü davranışı, aşırı özgüven ve çerçeveleme etkileriyle piyasadaki oynaklığı artırdığı rahatlıkla söylenebilmektedir. Bu durum, balon oluşumlarını tetikleyerek zaman zaman piyasanın kendi içinde çözülmesine ve sert düzeltmelere sebep olmaktadır.

Duygusal faktörlerin yanı sıra bilişsel çarpıklıklar ve sosyolojik faktörler de kripto paraların yatırım ekosistemini şekillendirmektedir. Ekonomik ve siyasi belirsizliklerden bunalan veya geleneksel finansal kurumlara güven duymayan kitleler, kripto paralara yönelerek alternatif bir sistemin parçası olduklarını hissetmekte, bu duygu da yatırım kararlarına irrasyonel unsurlar katmaktadır. Yüksek volatilitéyi göze almalarının nedeni çoğu zaman, potansiyel kazancın büyüklüğü kadar sisteme duydukları ilgi ve bağlılıktır. Ancak kripto para piyasasında gerçek değeri olan projelerin yanı sıra spekülative ve temelsiz oluşumlar da bulunmakta, yatırımcılar bu varlıklar arasındaki farkı anlayamadıklarında büyük zararla karşılaşmaktadır. Davranışsal finans teorileri,

yatırımcıları bu tür risklere karşı uyarmak amacıyla duygusal ve bilişsel süreçlerini keşfetmelerine yardımcı olabilecek çerçeveler önermektedir.

Kripto paralara yatırım yapan bireylerin davranışsal eğilimlerini anlamak, aynı zamanda düzenleyiciler, finans sektörü ve akademik çevreler açısından da yol gösterici olmaktadır. Yüksek risk barındıran bir piyasada yatırımcıların korunması, düzenleyici mekanizmaların ne ölçüde devrede olacağı, kripto paralara yönelik vergilendirme ve yasal statü düzenlemeleri gibi konular, yatırımcı davranışlarını doğrudan etkileyebilecek faktörlerdir. Öte yandan, kripto para piyasasının doğası gereği merkeziyetsiz ve uluslararası bir yapıda olması, regülasyon faaliyetlerini güçleştirmektedir. Bu nedenle davranışsal finansın önerdiği risk yönetimi stratejileri, finansal okuryazarlık eğitimleri ve farkındalık artırma gibi araçlar, bireysel yatırımcıları korumada önemli bir rol oynamaktadır.

Tüm bu anlatılanlar bağlamında, kripto paraların psikolojik çekiciliği ve yatırımcı davranışları, davranışsal finans yaklaşımıyla ele alındığında, piyasa dinamiklerinin önemli ölçüde duygusal ve bilişsel faktörler tarafından şekillendiği anlaşılmaktadır. Geleneksel rasyonel aktör modeli, kripto para piyasasındaki dalgalanma ve irrasyonel kararları açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Davranışsal finans, sürü psikolojisi, aşırı özgüven, çerçeveleme, teyit yanlılığı, kayıptan kaçınma gibi faktörlerin bu piyasada yatırımcı davranışlarını derinden etkilediğini, fiyat oynaklığını artırdığını ve spekülasyona zemin hazırladığını savunmaktadır. Piyasanın geleceği ise bu irrasyonel davranış kalıplarıyla başa çıkma konusunda atılacak adımlara, düzenleyici çerçevenin belirlenmesine ve yatırımcıların bilinç düzeyinin yükselmesine bağlıdır. Davranışsal finansın buradaki katkısı, irrasyonel eğilimleri görünür kılarak yatırımcıların daha sağlıklı kararlar almasına rehberlik etmek ve kripto para piyasasında sürdürülebilir bir denge arayışına ışık tutmaktır. Kripto paraların küresel düzeyde benimsenmesi, yalnızca teknolojik ve ekonomik değil, davranışsal ve psikolojik etkenlerle de ilişkilidir. Her ne kadar kripto para piyasasında rasyonel analiz yöntemleri kullanılsa da yatırımcılar, yoğun belirsizlik ve risk ortamında duygusal ve bilişsel etmenlerin etkisiyle hareket etmeyi sürdürecektir. Bu da piyasanın öngörülemez doğasını korurken, kripto paraların psikolojik çekiciliğinin uzun süre gündemde kalacağını göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Akal, M., & Kılıç, E. (2020). Bireylerin Finansal Yatırım Kararlarını Etkileyen Davranışsal Faktörler: İ. BB. Mali Hizmetler Birimi Çalışanları Örneği. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 16(1), 131-154.
- Akdeniz, Ş., & Turan, İ. (2021). Davranışsal Finans Eğilimlerinin Risk Alma Düzeyine Etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(2), 1016-1032.
- Akın, I. (2019). Davranışsal Finans Açısından Yatırımcıların Kararlarının İncelenmesi. *Journal of Academic Value Studies*, 3(15), 11-21.
- Aktaş, F. R. (2012). Davranışsal Finans ve Yatırımcı Psikolojisi İMKB Üzerine Ampirik Bir Analiz (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Altan, M., & Candoğan, M. A. (2014). Bankaların Finansal Performanslarının Değerlemesinde Geleneksel ve Gri Analizi: Katılım Bankalarında Karşılaştırmalı Bir Uygulama. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(27), 374-396.
- Arslan, E., & Boztosun, D. (2022). Demografik Faktörler ve Davranışsal Finans: Bireysel Yatırımcılar Üzerine Bir Araştırma. *Turizm Ekonomi ve İşletme Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 30-46.
- Atak, O., & Kutukız, D. (2021). Davranışsal Finans Eğilimlerinin, Bireysel Yatırımcıların Yatırım Tercihlerine ve Yatırımlarda Yararlandıkları Bilgi Kaynaklarına Göre Karşılaştırılması: Muğla İlindeki Turizm İşletme Yöneticileri Üzerinde Bir Uygulama. *Turizm Akademik Dergisi*, 8(1), 231-248.
- Ateş, A. (2007). Finansal Yatırımların Davranışsal Finans Açısından Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Aytekin, Y. E., & Aygün, M. (2016). Finansta Yeni Bir Alan "Davranışsal Finans". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (2), 143-156.

- Barak, O. (2008a). Davranışsal Finans. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Barak, O. (2008b). İMKB de Aşırı Reaksiyon Anomalisi ve Davranışsal Finans Modelleri Kapsamında Değerlendirilmesi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(1), 211-212.
- Barberis, N., Huang, M., ve Santos, T. (1999). Prospect Theory and Asset Prices. Center for Research in Security Prices Working Paper, 494, 7.
- Barberis, N., Shleifer, A., ve Vishny, R. W. (1998). A Model of Investor Sentiment. *Journal of Financial Economics*, 49(3), 309.
- Bayar, Y., & Kılıç, C. (2012). Küresel Finansal Krizin Davranışsal Finans Perspektifinden Değerlendirilmesi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 62(2), 177-195.
- Bayes, T. (1958). Studies in the History of Probability and Statistics:IX. Thomas Bayes's Essay Towards Solving a Problem in the Doctrine of Chances. A Biographical Note(Biometrika), 45(3-4), 297
- Bostancı, F. (2003). Davranışçı Finans. İstanbul: Sermaye Piyasası Kurulu Denetleme Dairesi Yeterlilik Etüdü.
- Bozkurt, V. (2011). Değişen Dünyada Sosyoloji Temeller, Kavramlar, Kurumlar. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Bulut, E., & Er, B. (2018). Davranışsal Kurumsal Finans Ekseninde Kurumsal Finansal Kararlar: Bir Literatür Değerlendirmesi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (20), 33-50.
- Campbell, J. Y., Lo, A. W., ve Mackinlay, A. C. (1997). The Econometrics Of Financial Markets. Amerika Birleşik Devletleri: Princeton University Press.
- Çam, A. V., & Hırka, E. (2021). Bireysel Yatırım Kararlarında Davranışsal Eğilimlerin Ölçülmesi: Gümüşhane İlinde Bir Araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(3), 961-976.
- Çelik, M. K. (2010). Bankaların Finansal Başarısızlıklarının Geleneksel Ve Yeni Yöntemlerle Öngörüsü. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 17(2), 129-143.
- Çetiner, M., Gökçek, H. A., & Gölbaşı, B. T. (2019). Davranışsal Finans Perspektifinden Yatırımcı Davranışları Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası Bankacılık Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 1-30.
- Daniel, K., Hirshleifer, D., ve Subrahmanyam, A. (1998). Investor Psychology And Security Market Under- And Overreactions. *The Journal Of Finance*, 53(6), 1839-1840.
- Demirelli, E. (2008). Etkin Pazar Kuramından Sapmalar: Finansal Anomalileri Etkileyen Makro Ekonomik Faktörler Üzerine Bir Araştırma. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 8(1), 225.
- Ding, D. K., Charoenwong, C., ve Seetoh, R. (2004). Prospect Theory Analyst Forecasts, And Stock Returns. *Journal of Multinational Financial Management*, (14), 426-427.
- Doğan, M. (2016). Davranışsal Finans Eğilimleri İle Bireysel Emeklilik Fon Tercihleri Arasındaki İlişkinin Test Edilmesi: Türkiye'deki Banka Çalışanları Üzerine Bir Uygulama. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12(12), 339-357.
- Doğan, Z., & Evlimoğlu, U. (2022). Bireysel Yatırımcıların Yatırım Kararlarında Davranışsal Finansın Rolü: Aydın İli Örneği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 11(4), 1983-2010.
- Doğru, B. N., & Büyükakın, F. (2020). Kurumsal Yatırımcıların Karar Alma Aşamalarına Davranışsal Finans Perspektifinden Bakış: Kocaeli ili imalat sanayi uygulaması. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 6(4), 13-22.
- Ellsberg, D. (1961). Risk, Ambiguity, and the Savage Axioms. *The Quarterly Journal of Economics*, 16(4), 659.
- Ertan, Y. (2007). Davranışsal Finans ve Pişmanlık Teorisinin Döviz Kuru Riskinden Korunma Kararına Etkisi (Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Fama, E. F. (1970). Efficient Capital Markets: A Review of Theory and Empirical Work. *Journal of Finance*, 25(2), 387.

- Fama, E. F. (1970). Efficient Capital Markets: A Review of Theory and Empirical Work. *Journal of Finance*, 25(2), 38
- Gazel, S. (2024). Davranışsal Finans. *Finansal Yönetim*, 271.
- Gümüş, F. B., Koç, M., & Agalarova, M. (2013). Bireysel Yatırımcıların Yatırım Kararları Üzerinde Etkili Olan Demografik ve Psikolojik Faktörlerin Tespiti Üzerine Bir Çalışma: Türkiye ve Azerbaycan Uygulaması. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(6), 71-94.
- Güngör, S., & Demirel, E. (2018). Davranışsal Finasta Yatırımcı Önyargıları. *Alfa Basım Yayın Dağıtım, İstanbul*.
- Gürünlü, M. (2011). Finansal Piyasaların Etkinliği Teorisinden Davranışsal Finansa: Finans Teorisinin Evrimi. *Maliye ve Finans Yazıları*, 1(92), 31-50.
- Hamurcu, Ç. (2015). Yatırım Kararlarının Davranışsal Finans Açısından İncelenmesi: Bilgi Teknolojileri ve İletişim Sektörü Çalışanları Üzerine Bir İnceleme(Doktora Tezi). Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Hamurcu, Ç., & Aslanoğlu, S. (2016). Bilgi Teknolojileri- İletişim Sektörü Çalışanları Üzerinde Davranışsal Finans Eğilimlerinin Etkileri: Ölçek Çalışması. *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(7), 30-53.
- Hong, H., and Stein, J. C. (1999). A Unified Theory of Underraction Momentum Trading and Overreaction in Asset Markets. *Journal of Finance*, 54(6), 2144.
- Kabapelit, E. (2018). Bireysel Yatırımcıların Tasarruflarını Yönlendirdiği Sermaye Piyasası Araçlarını Belirleyen Faktörlerin Analizi ve Davranışsal Finans Yaklaşımı Açısından Değerlendirilmesi (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Kahneman, D., & Tversky, A. (1979). Prospect theory: An analysis of decision under risk. *Econometrica*, 47(2), 263-291.
- Karaca, Y. (2015). Davranışsal Finans Yaklaşımı ve Bireysel Yatırımcı Davranışları Üzerine Ampirik Bir Uygulama (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kaykusuz, M. (2012). Yöneticiler İçin Finansal Yönetim ve Finansal Piyasalar. İstanbul: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Kıyılar, M., & Akkaya, M. (2016). Davranışsal Finans. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Kulalı, İ. (2016). Finansal Varlıkları Fiyatlama Modeli Ve Beta Katsayısının Düzenlemeye Tabi Piyasalarda Kullanımı. Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 16(31), 280.
- Küçük, A. (2014). Bireysel Yatırımcıların Finansal Yatırım Kararına Yönlendiren Faktörlerin Davranışsal Finans Açısından Ele Alınması: Osmaniye Örneği. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 6(11), 105-110.
- Küçükdurmaz, F. S. (2019). Bireysel Yatırımcıların Davranışsal Hata ve Yanlılıklarının Portföy Getirileri Üzerine Etkisi (Yüksek Lisans Tezi). Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Küçüksille, E., & Usul, H. (2012). Bilişsel Ön yargılar ve Yatırımcı Kararlarına Etkileri. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(4), 24.
- Küden, M. (2014). Davranışsal Finans Açısından Bireysel Yatırım Tercihlerinin Değerlendirilmesi(Yüksek Lisans Tezi). Gediz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Lim, S. S. (2006). Do Investor Integrate Losses and Segregate Gains? Mental Accounting and Investor Trading Decision. *The Journal of Business*, 79(5), 1
- Markowitz, H. (1952). Portfolio Selection. *Journal of Finance*, 7(1), 82
- Mazgit, İ. (2007). Sermaye Piyasalarında Spekülasyon: Tarihin Tekerrürü. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 44(512), 9.

- Meryem, G. (2017). Davranışsal Finans Açısından Altın Yatırımcılarının Davranışlarının İncelenmesi: Gaziantep Örneği. *Maliye ve Finans Yazıları*, (108), 143-165.
- Mishkin, F. S. (2009). Is Monetary Policy Effective During Financial Crises?. NBER Working Paper, No. 14678, 1-15.
- Müldür, G. T. (2019). Geleneksel ve Davranışsal Finans: Tarihsel ve Kavramsal Çerçeve. *Artıbilim Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 37-45.
- Özan, M. H. (2010). İşletmelerde Alınan Finansal Kararların Yatırımcı Davranışları zerinde Etkilerinin İncelenmesi (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Özcan, H. (2011). Davranışsal Finansın Bireysel Yatırımcıların Karar Mekanizmaları Üzerindeki Etkileri: Finansal Yatırımcıların Değerlendirmelerine Yönelik Bir Araştırma (Yüksek Lisans Tezi). Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
- Özmerdivanlı, A. (2023). Bireysel Yatırım Kararlarında Etkili Olan Faktörlerin Davranışsal Finans Yaklaşımı İle İncelenmesi: Karaman ilinde bir uygulama. *Uşak Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(2), 38-65.
- Öztopçu, D., & Aytekin, S. (2017). Bireysel Yatırım Kararlarının Davranışsal Finans Açısından Değerlendirilmesi ve Balıkesir İlinde Bir Uygulama. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (61), 456-476.
- Sansar, N. G. (2016). Değişen Finansal Akımlar: Rasyonalizmden Davranışsal Finans Yaklaşımına. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 135-150.
- Sefil, S., & Çilingiroğlu, H. K. (2011). Davranışsal Finansın Temelleri: Karar Vermenin Bilişsel ve Duygusal Eğilimleri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi*, 10(9), 1-19.
- Shleifer, A. (2000). *Inefficient Markets: an Introduction to Behavioral Finance*. Oxford: Oxford University Press.
- Süer, Ö. (2007). Yatırım Kararlarında Alınan Risk Düzeyinin Belirlenmesine İlişkin Ampirik Bir Çalışma. *Öneri Dergisi*, 7(28), 97-105.
- Sümer, E., & Aybar, Ş. (2016). Etkin Piyasalar Hipotezinin, Finansal Piyasaları Açıklamadaki Yetersizliği ve Davranışsal Finans. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(2), 75-84.
- Şamandar, Ö., & Çömlekçi, İ. (2019). Kişilik Tiplerinin Davranışsal Finans Kapsamında Değerlendirilmesi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 557-575.
- Şenkardeşler, R. A. (2016). Belirsizlik ve Risk Altında Karar Alma Problemini Geleneksel Ve Davranışsal Finans Perspektiflerinden Değerlendirme. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8(4), 360-379.
- Taner, B., & Akkaya, G. C. (2005). Yatırımcı Psikolojisi ve Davranışsal Finans Yaklaşımı. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (27), 47-54.
- Tekin, B. (2016). Beklenen Fayda ve Beklenti Teorileri Bağlamında Geleneksel Finans-Davranışsal Finans Ayrımı/Traditional Finance-Behavioral Finance Distinction in the Context of Expected Utility and Prospect Theories. *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies*, 2(4), 75.
- Tekin, B. (2018). Bilişsel Önyargı ve Hevristik Bağlamında Finansın İnsani Boyutu Olarak “Davranışsal Finans”: Bir Literatür İncelemesi ve Derleme Çalışması. *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi*, 1(2), 131-156.
- Tetik, N., Karadeniz, G., Margazieva, N., & Altymshev, S. (2015). Geleneksel Finansın Davranışsal Finansla: Hangi Düşüncelerle Harcama ve Yatırım Yaparız? *Reforma*, 3(67), 32-43.
- Tufan, C., & Sarıççek, R. (2013). Davranışsal Finans Modelleri, Etkin Piyasa Hipotezi ve Anomalilerine İlişkin Bir Değerlendirme. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 159-182.
- Tversky, A., & Kahneman, D. (1974). Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases. *Science*, 185(4157), 1124-1131.

- Vural, G., & Bulut, A. (2022). Davranışsal Finans Perspektifinden Bireysel Finansal Karar Sürecindeki Eğilimler: Kamu Bankaları Yöneticileri Üzerine Bir Araştırma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31(2), 437-457.
- Weber, M., ve Camerer, C. F. (2001). The Disposition Effect in Securities Trading: An Experimental Analysis. *Journal of Banking and Finance*, (25), 1345.
- Zor, İ., & Göker, İ. E. K. (2015). Finansal Ve Davranışsal Yaklaşım Açısından Marka Değerleme ve Bir Karşılaştırma. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 51-64.

POZİTİVİZMİN HEMŞİRELİK BİLİMİNE ETKİSİ

The Impact of Positivism On Nursing Science

Berna KAHVECİ CEYLAN Mustafa METE***

* Öğr. Gör., İstanbul
Aydın Üniversitesi
ORCID: 0000-0002-7384-
7224 E-mail:
bernakahveci@aydin.edu.t
r
** Dr. Öğr. Üyesi.,
İstanbul Aydın
Üniversitesi ORCID:
0000-0002-1332- 7905 E-
mail:
mustafamete@aydin.edu.tr

Makale Türü
Article Type
Derleme Makalesi Review
Article
Geliş Tarihi
Received
30.05.2025

Kabul Tarihi
Accepted
25.06.2025

Önerilen Atf Şekli /
Recommended Citation:

Kahveci Ceylan, B. &
Mete, M. (2025).
Pozitivizmin Hemşirelik
Bilimine Etkisi, Akşehir
Meslek Yüksekokulu
Sosyal Bilimler Dergisi,
19,122-129

ÖZET

Hemşirelikte pozitivist felsefenin gelişimi Pozitivizm, Hemşirelikte pozitivist felsefenin gelişimi Pozitivizm, birçok hemşirelik kuramcısının katılımıyla hemşirelik bilimi literatüründe sıklıkla kullanılmaktadır. Hemşirelik disiplini 19. yüzyılın ortalarında Florence Nightingale tarafından başlatılmışsa da, hemşireliğin bir bilim dalı olduğu fikri 20. yüzyılın ortalarında ortaya çıkmıştır Matematik, fizik, kimya gibi “sert bilimler” olarak adlandırılan bilim dalları, bilginin gelişimine yönelik pozitivist bakış açılarına dönüşmüş ve bunların etkisi hemşirelik bilimine de bir yapılanmaya girmiştir. Pozitivizm, Nightingale'in 10 temel alanı içeren "Hemşirelik Üzerine Notlar" adlı kitabıyla başlamıştır. Nightingale Kırım Savaşında enfeksiyon ve ölümün azalması için uyguladığı hemşirelik bakımı ile ilgili verileri kaydetmiştir. Böylece bu durum, hemşirelik bilimde kanıta dayalı uygulamalarında başlangıcı olmuştur şeklinde belirtilmektedir.

Profesyonel hemşireliğin ilk aşamalarında, tamamen pozitivist bir yaklaşımın benimsenmesi için girişimlerde bulunulmuştur. Pozitivist paradigma çatısı altındaki hemşirelik sorunu, yorumlayıcı bir paradigmaya, post-pozitivizme bakma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Ancak pozitivist paradigmanın araştırma yöntemleri pozitivistin tamamen terk edilmesini de engellemektedir. Yorumlayıcı paradigmadaki pozitivistin aksine, sonuçlar araştırmacının görüşleri, deneyimleri, değerleri ve algıları tarafından belirlenebilir ve farklı insanlar, topluluklar ve grupların dünyada 'gerçek' olanı algılaması ve araştırmanın yer aldığı "kontrol dışı" ortam, post pozitivistin karakteristiğidir Tüm bu özellikler hemşirelikte var olan görüş ve bakım standartları ile uyumludur. Bu nedenle birçok sağlık araştırmacısı insan deneyimlerini, ihtiyaçlarını ve duygularını daha iyi anlamak için paradigmalara yönelmektedir. Son çeyrek yüzyıl, hemşirelik araştırma metodolojilerinde yaygın bir çoğulculuk anlayışına da tanık olmaktadır.

Anahtar Kelimeler Pozitivizm, Hemşirelik Bilimi, Padigma

ABSTRACT

Development of positivist philosophy in nursing Positivism is used in nursing science literature with the initiative of many nursing theorists. Although the discipline of nursing was started by Florence Nightingale in the 19th century, the idea that nursing is a science emerged in the 20th century. Death sciences as "hard sciences" such as mathematics, physics and chemistry have turned into positivist perspectives on where in the world, and their influence has not been applied to the science of painting. Positivism began with Nightingale's "Notes on Nursing", which includes 10 key areas. Nightingale retained data on the nursing care she used for her parents during the Crimean War of pregnancy and childbirth. Thus, this situation is indicated in the beginning of evidence-based businesses in management science.

In the early stages of professional nursing, attempts were made to adopt a purely positivist approach. The nursing problem under the positivist paradigm has revealed the need to look at an interpretative paradigm, post-positivism. However, the research methods of the positivist paradigm also prevent the abandonment of positivism completely. Contrary to positivism in the interpretive paradigm, outcomes can be determined by the views, experiences, values and perceptions of the researcher, and the perception of the 'real' by different people, communities and groups in the world and the 'out of control' environment in which the research takes place are characteristic of post positivism.

Keywords: Positivism, Nursing Science, Padigma

GİRİŞ

Günümüzde pozitivistliğin hemşirelik bilgisine daha çok hâkim olmaktadır ve başlangıcından bu yana uzun süredir artan bir ivme ile ilerlemektedir. Bu paradigmatik değişime neden olan birçok faktör vardır. Birincisi, pozitivist değerlerin hemşirelik mesleği için tamamen uygun olmamasıdır. Pozitif değerler; tam tarafsızlık, mümkün olduğu kadar önyargısız çalışma, durumların ve ortamların kontrolü ve tutarlılığı, değişmez gerçekler ve alaka düzeyi, temsil edilebilirlik ve daha geniş bir kitle ile ilgili bakım sunumunun kalitesinin geliştirilebilirlik olarak ortaya koyulmasıdır. Genel olarak pozitivistler, kişinin duyularına göre hareket edemeyeceğine inanırlar. Pozitivizmde bilginin deneysel etkinliklerle elde edildiğine dair yaygın bir görüş vardır. Bu açıdan hem doğal hem de sosyal olgular doğru bir şekilde tanımlanabilir, yakalanabilir ve nedensel olarak açıklanabilir (Coleman, 2019). Ancak bu paradigmatı takip etmek pozitivist paradigmat ile uyumludur. Çünkü pozitivist bilimsel yöntemle sağlam bir yapı sunmaktadır (Corry and Porter, 2019).

Pozitivizm Kavramı ve Tarihsel Gelişimi

Kökünü eski Yunan sofistleri ve 3. yüzyıl düşünürü Sextus Empiricus'a dayanan "pozitivizm", 19. yüzyılda Auguste Comte tarafından sistemleştirilmiştir. Bu nedenle buna Comte'un pozitivistliğı denir. Pozitivizm tarihsel gelişimini incelemek için terminolojiyi açıklayarak başlamak uygun olacaktır. İngilizcede, Fransız ve Almanca da "pozitivizm" etimolojisine gelirsek, bunun pozitif kelimesinden geldiğini görürüz. "Ponere" fiilinden türetilen pozitivist kelimesi Latince tasavvur etmek ve müdafaa etmek anlamlarına gelmektedir (Cevizci, 2010; 1289-90).

Bir dünya görüşü olarak pozitivistliğı, Bacon, Kepler, Galileo, Descartes, Hobbes, Hume ve Kant ile birlikte temelleri atılmıştır. Locke, Newton, Leibniz, Berkeley, Hume, Kavanis ve Fourier dahil olmak üzere birçok düşünürün Comte'u etkilediğine inanılmaktadır. Comte'dan sonra Claude Bernard, Emile Littré, Ernest Renan, Hippolyte Taine, Pierre Lafitte, Emile Durkheim, J. Stuart Mill ve Herbert Spencer gibi düşünürler bu akımı sürdürmüşlerdir ve bu kavramı geliştirmede görev almışlardır. Comte'un öncüllerine bakıldığında, pozitivistliğı sadece felsefi bir hareket değil, aynı zamanda bir dünya görüşüdür şeklinde belirlenmiştir (Özger, 2013, s.2087).

Genel olarak pozitivistliğı, spekülasyon olarak değil, deneysel olarak açıklayabilmek anlamına gelir. Dolayısıyla pozitivistliğı, "Bilimin yalnızca doğrudan deney yoluyla bilinebilen gözlemlenebilir niceliklerle ilgilenmesi gerektiğini savunur" (Giddens, 2000; 7). 19. yüzyılın ortalarında aşına olduğumuz pozitivistlik kavramı felsefi bir dil olarak ortaya çıkmıştır. Geçmişte öğrendiklerinizi, yani sorgulanabilir ve kanıtlanmamış bilgileri bir kenara bırakarak Auguste Comte tarafından bulunmuş bir kavramdır (Korlaelçi, 2002; 17). Fransa'da bir devrim olarak nitelendirilen pozitivist anlayışın kökeni kesin bilinmemektedir. Nitekim Comte bunun imkânsızlığını şöyle açıklar:

"Zira insana özgü tüm diğer büyük olaylarla ilgili olduğu gibi bu konuda da bu devrimin, özellikle Aristoteles'den, İskenderiye Okuluna ve son olarak doğa bilimlerin Araplar tarafından Batı Avrupa'ya sokulmasından itibaren sürekli ve gitgide gerçekleşmiş olduğu söylenebilir." (Comte, 2001; 40).

Bu kavramı ilk kullananın A. Comte olduğu bilinmektedir. Ancak bazı eserlerde. Uzun yıllar Comte' un sekreterliğini yapan hocanın adının Saint Simon olduğu söylenir. Nitekim Cemil Meriç, Simon'u pozitivistliğin kurucusu ilan etmiş ve bu görüşünü Auguste Comte'un 1924 baskısında dile getirmiştir.

O şu sözlerle dayanmaktadır:

"Saint Simon'ın ana fikri hakkında uzun uzun düşündüm. Bu Filozofun bilimsel yönelim konusundaki düşüncelerini organize etmeye, geliştirmeye, olgunlaştırmaya çalıştım. Ve böylece bu araştırmadan pozitivist çalışma sistemi gelişmiş oldu... Beyan ederim ki, çalışmamla değer veriliyorsa, onun değerindeki gerçek otorite pozitivist okulun kurucusudur. Bu işin içinde olmaktan onur duyarım." (Meriç, 2006; 217).

Comte'un yaşamı Fransız Devrimi'nden sonra toplumsal ayaklanma dönemiyle örtüşen bir dönemde yaşamıştır. Comte, bu toplumsal kaosa yeni toplumsal düzenlemeler ve reformlarla son vermek isteyen düşünürlerdeb biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Comte'un felsefesi ve düşüncesi, gerçeklerin kapsamlı bir şekilde araştırılmasına ve bunlar arasındaki sağlam bağlantıların gözlemlenmesine dayanmaktadır. Ona göre bilimin esas amacı, olgular arasında değişmez ilişkiler veya doğa kanunları bulmaktır. Bu değişmez yasalar ancak gözlem ve deney yoluyla elde edilebilir. Comte, kendisinden önceki düşünür olan Kant gibi biz de onlardan önce gelen "şeyleri" bilemeyiz ve gerçekleri ancak deney ve gözlemlerle bilebiliriz tezini savunmuş ve bu bağlamda da Comte, metafizik söylemi reddetmiştir (Sönmez, 2010; 161).

Sekil 1. Teori-deney döngüsü (Bullock at al, 1999).

Comte, bilginin hızla yenilenmediğine dikkat çekerek, bilginin evrimi tarihsel süreçler tarafından şekillendiğini belirtmiştir. Bu tarihsel süreci Üç Hal Yasasında anlatır. İnsan önce Teoloji çağından, yani dini düşünce sürecinden, sonra soyutlama çağından geçerek sadece metafizik çağda yaşamıştır.

Sonunda da pozitif yani olgusal döneme varabilmiştir (Sönmez, 2010; 162).

Comte'un pozitivizm anlayışına göre felsefede deney ve gözlemle kontrol edilemeyen ve doğruluğu kanıtlanamayan konuları hariç tutarak deneysel bilimi model almalıdır. Comte, tümevarıma dayalı mantıksal metodu ele alır. Yazarlara göre, tümevarımsal genelleme ancak deney ve gözlem yoluyla elde edilebilir. Hipotez kanıtlanırsa doğru bilgi, kanıtlanamazsa yanlış bilgi olarak kabul edilir. Yani bir önerme, duyulardan elde edilen verilerle uyuyorsa doğrudur, değilse yanlıştır. Doğruluğu belirlenemeyen bir önerme, metafizik bir önermedir. Comte, 'İnsanlık Dini' adlı kitabında, ibadetin yalnızca topluma ait olduğu, tanrısı insanlık ve ilkesi sevgi olduğunu belirtmiştir (Landeros et al, 2009; Sönmez, 2010).

Evrimci Pozitivizm

Pozitivizm, Comte ile birlikte kavram haline geldikten sonra, temelde uyumlu olan iki düşünce çizgisi olan, sosyal pozitivizm ve evrimsel pozitivizm boyunca ilerlemiştir. Sosyal pozitivizm savunucuları Comte'un izinden gitmişlerdir. Sosyal pozitivizmin savunucuları, bilimsel gerçekleri ve yöntemleri kullanmanın daha adil sosyal organizasyon ve toplumsal yapılar meydana getireceği fikrine sıkı sıkıya bağlı kaldılar. Charles Darwin, Ernst Haeckel ve Herbert Spencer, doğa kavramına dayalı kendi fikirlerini üreterek, evrimsel pozitivizmin öncülüğünü yaptılar. Bu görüşe sahip aydınlar fiziksel ve biyolojik evrime dayalı çalışmalar yürütmüşleridir. Bu fikir, deneysel psikolojinin gelişiminin temelini attı. Spencer, evrimsel pozitivizmin öncülerinden biridir. Ona göre evrim sadece fiziksel dünyada değil, sosyoloji ve psikolojide de vardır. Toplum bir organizma olarak gelişir ve ahlak bu evrimin en temel sonuçlarından biridir. Sonunda Spencer, evrim teorisinin sadece doğal dünyada değil, insanla ilgili tüm alanlarda geçerli olduğunu açıklamıştır. Ona göre bilimin en temel görevi bu gelişmeyi açıklığa kavuşturmak (Balkız, 2003; Olcay, 2012).

Mantıksal Pozitivizm (Yeni Pozitivizm, Neopozitivizm)

Pozitivizm tarihteki en güçlü ikinci adımını Viyana Okulu (Wiener Kreis) tarafından geliştirilen 'Mantıksal Pozitivizm' ile atmıştır (Terzi, 2005; 300). 20. Yüzyıl Viyana Okulu bilimsel dil ve yöntemlerin incelenmesi için Schilck öğrencileri tarafından Avustralya'da kurulan felsefi bir hareketin adıdır. Çoğu fizikçi düzenli olarak toplanır kurduğu grup, erken dönem fizik felsefesiyle ilgileniyordu. Rudolf Carnap, Ernst Mach, Neurath, Gödel, F. Waisman, H. Feigl, F. Kaufmann, Wittengestien, Reichenbach ve diğerleri gibi matematiksel ve bilimsel olarak eğitilmiş lojistik düşünürler ve sosyal bilimciler 1922'den 1938'e kadar aktif kaldılar (Dereko, 2000; Pawlikowski et al, 2018; Alikılıç, 2021).

Viyana Okulu'nun temel amacı, bilim dünyasında geçmişten gelen belirsizlikleri ortadan kaldırarak daha aydınlık bir dünya oluşturmaktır. Bu dünyada iyi ve kötü, bilim ve bilimsel olmayan net bir çizgi ile ayrılır, felsefenin insanlara sunduğu bulanık dünya ortadan kaldırılır, var olan metafiziğin kalıntıları bilimden ayrılır, bilim ve felsefe yeniden tanımlanır (Akkaya, 2012; 6). Mantıksal pozitivizm din, inanç ve önyargıyı bilimden ayırmaya çalışmaktadır. Mantıksal pozitivizmin metodolojik yaklaşımı doğrulamadır şeklinde belirtilmiştir. Gözden geçirme süreci, ilkeler ve bireysel gözlemlerden başlanarak elde edilen genel sonuçlara ulaşma şeklinde

almalıdır. Bu şekilde elde edilen veriler yalnızca mantıksal ve evrenselidir. Bu sayede geleceğe yönelik açıklamalar ve tahminler yapılabilir (Bati, 2013; Terzi, 2005).

Birçok kavram mantıksal pozitivistler için önemlidir. Bu kavramlardan ilki ‘Doğrulanabilirlik’ kavramıdır. Mantıkçı bir pozitivist için deney veya gözlemlerle kanıtlanamayan her şey anlamsızdır. Diğer bir kavram da ‘Totoloji’ terimidir. Konuda zaten var olanı açıklayan bir yüklem vardır. Bir hipotez bir totoloji değilse, metafizik bir önermedir. Mantıksal Pozitivist hakkında diğer bir tanım ise felsefenin bir öğretim değil, bir etkinlik olduğu düşüncesidir (Olca, 2012; 37). Bir diğer önemli kavram da ‘Tekabuliyet’ kavramıdır. Mantıksal pozitivistlere göre bir teoremin bilimsel olabilmesi için öngördüğü ilişkilerin mümkün olduğunca matematiksel mantıkla formüle edilmesi ve teoriyi oluşturan ifadeleri de içermesi gerektiği gözlemsel olarak açıkça tanımlanmalıdır (Demir, 2015; 49).

Hemşirelik Bilim Süreci

Profesyonel hemşirelik çok yönlü, eleştirel, kanıta dayalı ve insan odaklı çalışmayı amaçlar. Hemşirelik mesleği, ileri klinik, teknik ve iletişim becerilerine sahip profesyonellerden oluşan bir gruptur. Savunucu rolü ile, bireyler ve aileleri için estetik, özveri, savunuculuk ve adalet gibi değerleri vurgular. Bireylerin haysiyetini, esenliğini ve güvenliğini sağlamak için çalışır. Hemşirelerdeki tüm bu nitelikler onların sanatsal yönlerini ortaya çıkarır. Hemşireler insanların hayatlarını bilimsel ve sanatsal yönlerden değiştirebilmelidir (Clarke et. al, 2015; Palos, 2014). Ann & Barrett (2015) ve Power (2015) Hemşirelik mesleği kişiyi çevresi ile bütünleştiren sezgisel ve uygulamalı bilimsel bir sanat olarak tanımlayarak, sanatın bilim olmadan var olamayacağını söylemiştir (Ann et al, 2015; Power, 2015).

Florence Nightingale ile başlayan sanatsal yaklaşım, hemşireliğin profesyonelleşmesi ve bilimselleşmesi ile devam etmiştir (Bluhm, 2014; Chambers, 2014). Hemşirelik mesleğinin geleceği, mesleki değerleri, uygulamayı, araştırmayı, eğitimi, liderliği ifade eden ve mesleki gelişimi destekleyen tanınma ve bilimselleşme süreçleriyle sağlanır (Babadağ ve Kara, 2003; 114). Teknolojinin gelişmesiyle birlikte sağlık bilgi sistemlerinin kullanımı ve bilgi sistemlerinden beklentiler hızla artmaktadır. Bu gelişme, hemşirelere gerekli bilgi teknolojisi ve becerileri sağlama ihtiyacını vurgulamaktadır (Clarke et al., 2015; 285). Hemşireliğin bilgi özü hemşirelik bilimini oluştururken, hemşirelikte bilgi; deneyim, gözlem, sezgi gibi birçok kaynaktan elde edilebilir şeklinde belirtilmektedir. Teori, uygulama ve araştırma, hemşirelik bilimini tanımlayan döngüsel bir süreç olarak ifade edilir. Bu süreç aracılığı ile çeşitli sorular sorularak yeni hipotezler üretilebilir. Bu sayede, hemşirelik özerk bir meslek olarak kendini ispat edilebilir şekilde belirtilmiştir (Fawcett, 2015; 113).

Hemşirelikte bilimsel yöntemi kullanan araştırmalar, hemşireleri kanıta dayalı karar verme konusunda duyarlı hale getirir ve kendi bilgi üretimlerinden sorumlu tutar (Kaya ve Boz, 2017; Fawcett, 2015). Bilimsel araştırma süreçlerinin ve araştırma sonuçlarının sürdürülmesinde, yeni araştırmalarda kullanılmasında ve değerlendirilmesinde; hem hemşirelik kuramının hem de kanıta dayalı hemşireliğin büyük önemi vardır (Babadağ ve Kara, 2004; Fawcett and Gigliotti, 2001).

Pozitivizm ve Hemşirelik

Hemşire yöneticiler, bakımın profesyonel tasarımını şekillendirmek hemşirelik mesleğinin sınırlarını belirlemek ve korumak amacıyla çeşitli çalışmalarda bulunmuştur. Bazı akademisyenler, hemşireliğin bilimsel temelini gelişiminin erken dönemlerinde geliştirilmesi gerektiğini, çünkü mesleğin genellikle meslek üyelerinin sahip olduğu belirli bir bilimsel bilgi düzeyiyle tanımlandığını bildirmektedir. Hemşireliğin bilimsel bilgi birikiminin nasıl olması gerektiği sorusunu ele alınırken, zamanın bilim felsefeleri olan mantıksal ampirizm ve pozitivizm araştırmalarına odaklanılmıştır. 1960'larda ve 1970'lerde bilimsel göstergeler teoriler olarak görüldüğünden, bu anlayışın hemşirelik araştırmacıları üzerinde de önemli bir etkisi olmuştur (Landeros et al.,

2009;264). Bazı hemşirelik uygulamalarının bilimsel olarak açıklanması, hemşirelik araştırmalarının amaçlarından biri olarak kabul edilir. Hemşirelik, nicel ölçümlerle somut sonuçları belgeleme ve doğrulama eğilimindedir. Bu tür davranışlar pozitivistizmin bir ürünü olarak görülür. (Ryan, 2018; 45).

Hemşirelikte bilimsel bilgi oluşturma yolu, hemşirelik kuramının gelişimi olarak kabul edilmiştir. Bu dönemde pek çok yayın öne çıkmaktadır. Önde gelen hemşirelik teorisyenlerinden Dorothy Johnson'un Nursing Research'te yayınlanan "The Development of Theory: A Charter for Nursing as a Primary Health Professions" makalesi buna bir örnektir. Johnson bu yazısında hemşirelik mesleğinin topluma hizmet ederken bilimsel temellere dayanması ve bilginin sürekli artarak çoğalması gerektiğini açıklamıştır. (Alikılıç, 2021; 40). Comte ile başlayan pozitivist hareket, Kuhn ve Popper tarafından ağır darbe almıştır. 1970'lerde Kuhn'un 'paradigma değişim süreci' ve ardından Popper'in 'yanlışlanabilirlik teorisi' post-pozitivistizmin ortaya çıkışındaki en önemli olaylardır. Bu teorileri takiben, sosyal bilimler ve sağlık alanındaki araştırmalar, tek bir doğrunun olduğuna ve bir paradigma değişiminin olabileceğine inanarak pozitivist yaklaşımdan uzaklaşmışlardır. Bu paradigma değişimi pozitivist yaklaşımı tamamen reddetmese de bazı olguları açıklamakta yetersiz kaldığını savunmuş ve yeni değişikliklere ihtiyaç olduğunu öne sürmüştür. Tüm bu gelişim evreleri, başta hemşirelik olmak üzere sosyal bilimlerde ve halk sağlığında postpozitivist yaklaşımların temelini oluşturmuştur (Ryan, 2018; 48).

Pozitivizmin Hemşirelik Bilimine Etkisi

Bir bilim olarak hemşirelik, rasyonel Pozitivizm geleneksel bilimsel paradigmalar perspektifinden geliştirilmiştir. Hemşirelik uygulamalarının tanımları ve kavramları değişse de, hemşirelik bilimi ve teorisinin paradigmaları değişmemiştir (Kara ve Babadağ, 2003; 98). Hemşirelik, halk sağlığı politikası paradigmasına hizmet etmek için hemşirelikte etik ilkeleri uygulamalıdır. Hemşireler, birincil hedeflerini bakım konusunda olduğunu bilir ve buna uygun kararlar verirlerse diğer sağlık bakım profesyonelleri ile aynı haklara sahiptir olabilirler şeklinde belirtilmektedir (Öz, 1998; 68).

Hemşirelik teorisini Dorothea Orem insanları ve çevreyi arasında etkileşim olduğunu öne sürmüştür. İnsanın hiçbir zaman çevresinden ayrı düşünilemeyecek eşi ve benzerinin olmadığı bir varlık olduğunu açıklamıştır. Kuramında insan hemşirelik paradigmasının merkezini oluşturmuş ve sağlık, çevre ve hemşirelik kavramlarını bu görüşü doğrultusunda biçimlendirmiştir (Fawcett, 2005; 225). Hemşirelik Profesörü Platin, bakım ve sağlığı iyileştirmede en önemli faktörün insanların gücü olduğunu ve paradigmaların bilim için çok önemli olduğunu söylemiş ve bilimi ve paradigmaları oluşturan insan sayısının çok olduğunu vurgulamıştır. Hemşireliğin gelişimi için gereklidir. Bakımı uygun paradigmada dönüştürmenin, değiştirmenin ve profesyonel boyuta taşımak için bilinçli olmanın önemine dikkat çekmiştir (Platin, 2010; Ryan, 2019; Corry and Porter, 2019).

Profesör Kocaman, 2008 yılında konuyu “hemşirelik eğitimi bilgili tıbbi modelden kurtarmak için bir paradigma değişikliğine ihtiyaç var” şeklinde ele almıştır. Bakım merkezli bir sağlık sisteminden hastalık merkezli olmaktansa "hasta merkezli" bir sisteme geçiş, günümüzün baskın sosyal ve teknolojik ortamını şekillendiren birbiriyle ilişkili pek çok paradigma değişiminden biridir. Hastalıktan sağlığa geçiş şu şekilde açıklanabilir. Bugün tıpta moda sözcükler sağlık, önleme, ayakta tedavi, teşhis ve hemşirelik hizmetleridir. Modern tıp, sadece hastalığı tedavi etmekten çok “sağlık” kavramına geçişe önem vermiştir. Bu yeni paradigmanın hastane mimarisi üzerinde büyük bir etkisi olacaktır. 'Hasta' olma hainden 'sağlıklı' olma durumuna geçiş, dünyadaki sağlık politikalarının koruyucu hekimlik kavramına dayandığını vurgulamaktadır (Kocaman, 2008).

Hemşirelik, tıbbın teorik, analitik ve mekanik modelinin paradigmalarına dayanmak yerine iletişim, etkileşim ve bütüncül bir bakış açısı ile karakterize edilen birey merkezli bir meslektir. Hemşirelik uygulama ve eğitiminin temel ilkesi hümanizmdir. Hemşireliğe insancıl yaklaşım, hemşire-hasta etkileşimine dayanmaktadır. Tarihsel olarak, hastalık tedavi modelleri, hastaları pasif bakım alıcıları olarak görmeye yol açmıştır. Günümüzde bütüncül ve bireyselleştirilmiş psikososyal bakım, hastanın subjektif deneyimine dayanmaktadır (Watson, 1997). Değişim, hemşirelerin empati ve aktif dinlemeyi geliştirmelerini ve bunu hemşirelik bakımında kullanmalarını sağlar. Yani bu durum sonucunda, yalnızca bireysel benzersizliği değil, aynı zamanda etkileşimsel benzersizliği

de içeren süreçleri içerir. Bu açıdan bakıldığında, hastaların bireysel deneyimlerinin anlamlandırılmasında deneysel gözlemlerin çoğu zaman yetersiz kaldığı görülmektedir (Johnson, 1974; 376).

Kanıtı dayalı hemşirelik uygulamaları geliştirmek için bilgi tabanı oluşturmak ve araştırma yapmak çok önemli kabul edilmektedir. Bu bilimsel paradigmanın bir bilgi üretim yöntemi olarak benimsenmesi hemşirelikte birçok sorunu ortaya çıkarmaktadır. Pozitivist paradigmanın nesnellığe olan bağlılığı, araştırmacıyı pasif bir role yerleştirir. Bunu yaparken sadece sübjektif anlamlar ifade etmek yerine, tam tersine bu anlamları ölçülebilir kavramlar olarak sunmaya çalışılmaktadır. Bu paradigma, bireysel anlam ve katılımın aksine, insan varoluşunun özünün etkinliğini azaltır. Araştırma sürecinin nesnelleştirilmesine rağmen pozitivistin önerdiği nesnellik kavramı, araştırma konularını hümanizmden uzaklaştırır. Destekleyici bakım yerine nesnel bilimsel bilgi kaybolabilir ve bakım mekanize edilebilir (Ernest et al., 2015;238). Pozitivist yaklaşımlar, hemşirelik uygulamalarını ve araştırmalarını deneysel ve sayısal verilerle sınırlayabilir (Pawlikowski et al., 2018;286). Hemşirelikte; bir sayı, bir gözlem ölçüsü, bir hipotezin "kanıtı" veya "çürütülmesi" veya durumu şüphe götürmez bir şekilde 'gerçek' olarak değerlendirilmesi pozitivist paradigma değişimini de beraberinde getirmiştir şeklinde belirtilmektedir (Ryan, 2019; 24).

Hasta, hasta yakını ve klinisyenlerin deneyimlerinin ve motivasyonlarının hemşireliğin önemli bir parçası olarak kabul edilmesi, yorumlayıcı bir paradigmaya yönelik eğilimi güçlendirmektedir. Bununla birlikte, kanıtı dayalı bakım ihtiyacı devam etmektedir. Kanıtı dayalı bilgi üretimi, hemşirelik bilimi için esastır, ancak yorumlayıcı, yapıcı bir paradigma değişimi de tüm hızıyla devam etmektedir (Alligood, 2014; 418). Hemşirelikte pozitivist paradigma hızla hemşireliğin temelinde var olan temel bir yorumlayıcı ve dönüştürücü paradigmaya dönüşmektedir. Pozitivism, bilimsel yönetime paradigma yapısı sağladığı için hemşirelikte kullanılmaya devam etmektedir (Coleman, 2019; 1220). Pozitivism inançlarının sarsılmasından sonra bilimde yeni paradigma arayışları başlamıştır. Yeni paradigma arayışları, postmodernizmin antipozitivist paradigmasının ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Postmodernizmin ışığında, postpozitivist paradigma doğmuştur. Post-pozitivist bilgi, tek bir bilginin doğru olduğu ve modernite ile birlikte geliştiği görüşünden özgürleşme ve üst yönetime karşı bir isyan olarak tanımlanmaktadır. Pozitivist paradigma, basit, mekanik ve niceliksel verilerin gerçekliği tahmin etmek için kullanılabilirliğini söylerken, postpozitivist paradigma, bilginin yer ve zamanla değiştiğini ve disiplinler arası olduğunu savunur ve ilişkilerin bilgi ve kavramların üretimine katkıda bulunduğunu belirterek, bilimde şüphecilik ve belirsizlik kavramlarının yer aldığını belirtmektedir (Corry and Porter, 2019; 11).

Postpozitivism araştırmacının bilgisinden bağımsız olarak dünyanın varlığını tanımaktadır (Watson, 1997; Warelw, 2013). Dünyanın da olaylardan, eylemlerden, deneyimlerden, izlenimlerden ve söylemden ibaret olmadığını, aynı zamanda birçoğu gözlemlenemeyen altta yatan yapılardan, güçlerden ve eğilimlerden oluştuğunu savunmaktadır. Araştırmacılar da bu anlamda tamamen tarafsız ve nesnel olamazlar çünkü onlar normlar içeren dünya görüşleri aracılığıyla bilgi toplar ve anlarlar. Hemşirelik bilim ve sanattan oluşan bir disiplindir şeklinde belirtilmektedir. Hemşireliğin bilimsel yönü pozitivist paradigma aracılığıyla geliştirilir, ancak postpozitivist paradigma ile sanatsal yönü de ortaya çıkarılabilir şeklinde belirtilmiştir (Alligood, 2014; 418). Hemşirelik uygulamasında hemşirelik sanatı göz ardı edilerek uygulamalar yapılır. Uygulamalarda sadece nesnel bilgilerin kullanılması ve buna bağlı olarak hasta ve hemşire iletişiminin yok sayılması hemşirelikte hümanist yaklaşıma ters düşmektedir. Pozitivism kavramı, müdahalelerin bilimsel olarak daha iyi anlaşılmasını sağlar ve bunları pratikte uygulamamıza yardımcı olur, ancak hemşirelik uygulamalarını tek bir yönden değerlendirmesi hemşireliğin sanatı içerdiği inancını ortadan kaldırmaktadır şeklinde ifade edilmektedir (Pawlikowski et al., 2018;289).

SONUÇ

Hemşirelik araştırmacılarının post modernizmde meydana gelen paradigma değişimini tanıması ve bu değişimi incelemeye devam etmesi gerekmektedir. Özellikle nitel araştırmaların planlanması, hemşireliğin tıbbi bakış açısının mirası olan pozitivist bakış açısıyla kendini şekillendirmesine ve daha kapsamlı bir yaklaşıma ulaşmasına yardımcı olacaktır. Öte yandan, sadece akademisyen hemşirelerin değil, tüm kinikte çalışan hemşirelerin pozitivist bakış açısı ile planlamalar yapmalı, bu planları uygulama aşasına geçirmeli, mesleğin gelişmesi ve ilerlemesi açısından son derece önem arz etmektedir.

Uygulama alanında çalışan hemşireler, bilimsel bilgi gelişimi için sürekli kendini yenilemeli, araştırmalar yapmalı kanıta dayalı uygulamaların farkına varmalı, klinik alandaki eksiklikleri ve problemleri araştırmacılarla tartışabilmeli, yeni fikirler üreterek uygulamadaki sorunların çözümüne yön verecek iş birliği araştırmalarına katılmalıdır. Hemşire araştırmacı ve akademisyenler, pozitivist düşünce temelinde hemşirelik disiplininin kuramsal çerçevede ihtiyaçlarını incelemeli, araştırmanın ilerleyiş şekli hakkında ortaya çıkan sorunları tartışmalı, felsefe, eğitim, sosyal bilimler gibi uzmanlık alanlarındaki pratiğe dayalı bilgi üretimini hemşirelik alanında kullanarak yeni paradigmlar üretmelidir. Hemşire eğitimciler, eğitimci merkezli müfredat tasarımlarını yeniden gözden geçirip daha çok öğrenci merkezli öğrenme yöntemleri üzerine odaklanmaya yönelik fikirleri benimsemelidirler.

KAYNAKÇA

- Alikılıç İ. (2021). Pozitivizm ve Postpozitivizm. İnsanat Sanat Tasarım ve Mimarlık Araştırmaları Dergisi, 1(1):39-62.
- Akkaya, F. (2012). Rudolf Carnap'ta Gözlemlenebilirlik Kavramı (Yüksek Lisans Tezi). T.C. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ann, E, Barrett, M. (2015). What is Nursing Science? Nursing Science Quarterly, 15, 1, 52-60.
- Alligood, MR. (2014). Areas for Further Development of Theory Based Nursing Practice. Elsevier; 414-424.
- Babadağ, K, Kara, M. (2004). Kanıta Dayalı Hemşirelik ve Meslekleşme, Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi, 7, 2, 112-117.
- Balkız, B. (2003). Sosyolojide Pozitivist Yöntem Anlayışı ve Türkiye'deki Etkisi. Ege Üniversitesi. Retrieved from <http://acikerisim.ege.edu.tr:8081/jspui/handle/11454/737>.
- Bati, K. (2013). Fen Eğitiminde Bilimsel Yöntem Süreci Öğretimi Üzerine Bir İnceleme: Pozitivizmden Anarşist Bilgi Kuramına. Pamukkale University Journal of Education, 2(34), 211-226. <http://doi.org/10.9779/PUJE590>.
- Bullock A, Trombley S. (1999). [Eds] The Fontana Dictionary of Modern Thought, London: Harper-Collins, pp.669-737.
- Bluhm, R.L. (2014). The (Dis)Unity of Nursing Science, Nursing Philosophy, 15, 250- 260.
- Cevizci A. (2010). Felsefe Sözlüğü, İstanbul: Paradigma Yay.
- Chambers, J. (2014). Ohio Nurses Review, 13-14, www.ohnurses.org
- Clarke, P. N., Faan, P., Garcia, J. (2015). Evolution of Nursing Science: Is Open Access the Answer? Nursing Science Quarterly, 28(4): 284-287.
- Coleman, P. (2019). An examination of positivist and critical realist philosophical approaches to nursing research. Int J Caring Sci, 12(2): 1218-1224.
- Comte, A. (2001). Pozitif Felsefe Kursları, çev. Erkan Ataçay, İstanbul: Sosyal Yay.
- Corry M, Porter S, (2019). McKenna H. The redundancy of positivism as a paradigm for nursing research. Nurs Philos, 20(1): 10-12.
- Demir, Ö. (2015). Bilim Felsefesi. (U. Dolgun, Ed.). Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Dereko, A. (2000). Viyana Okulu.
- Ernest P, Jandrain B, Scheen A. (2015). Forces et faiblesses des essais cliniques: évolution en fonction de l'essor de la médecine personnalisée. Revue Medicale de Liege.; 70(5-6): 232-236.

- Fawcett, J. (2015). Thoughts About Nursing Science and Nursing Sciencing on The Event of The 25th Anniversary of Nursing Science Quarterly, *Nursing Science Quarterly*, 25, 1, 111-113.
- Fawcett J. (2005). Contemporary nursing knowledge: analysis and evaluation of conceptual models of nursing. 2th ed. USA: FA Davis Comp, 5(15): 223-319.
- Fawcett, J, Gigliotti, E. (2001). Using Conceptual Models of Nursing to Guide Nursing Research: The Case of the Neuman Systems Model, *Nursing Science Quarterly*, 14(4): 339-345.
- Giddens A. (2000). Sosyoloji, çev. H. Özel ve Diğerleri, Ankara: Ayraç Yay.
- Johnson DE. (1974). Development of theory: A requisite for nursing as a primary health profession. *Nurs Res.*; 23(5): 372-377.
- Kaya, A, Boz, İ. (2017). The development of the professional values model in nursing. *Nursing Ethics*, 1-10.
- Kara M, Babadağ M. (2003). Kanıta dayalı hemşirelik. *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*; 6 (3):96-104. 13.
- Kocaman G. Entegrasyon. VI. Ulusal Hemşirelik Eğitimi Kongresi Sunumu (2008). http://www.slidefinder.net/e/entegrasyon_g%C3%BClseren_kocaman_dokuz_eyl%C3%BCl10_gulseren_kocaman/22059435 (Erişim tarihi: 27.03.2024).
- Korlaelçi M. (2002). Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi, Ankara: Hece Yay.
- Landeros Olvera E, Salazar González BC. (2009). Cruz Quevedo E. Influence of positivism on nursing research and practice. *Index Enferm.* 18(4): 263-266.
- Meriç, C. (2006). İlk Sosyolog İlk Sosyalist Saint Simon, İstanbul: İletişim Yay.
- Olcay, B. (2012). Frankfurt Okulunun Pozitivizm Eleştirisi "Max Horkheimer Ve Theodor W. Adorno Bağlamında (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öz F. (1998). Bağlılık ve hemşirelik. *Kriz Dergisi*; 6(1):67-73.
- Özger, M. (2013). Bir Arka Plan Olarak Servet-i Fünun'da Pozitivizm. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8, 2085– 2094.
- Platin N. (2010). Hemşireliğin kuramsal öğeleri dersi öğrenci geribildirimleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi*; 3(2):89-95.
- Palos, G. (2014). Care, Compassion, and Communication in Professional Nursing: Art, Science, or Both, *Clinical Journal of Oncology Nursing*, 18, 2, 246-249.
- Pawlikowski P, Rico N, Van Sell SL. (2018). Positivism: A concept analysis. *Int J Nurs Clin Pract*; 5: 284-291.
- Power, A. (2015). Contemporary Midwifery Practice: Art, Science or Both? *Professional*, 23(9): 654-659.
- Ryan G. (2019). Postpositivist, critical realism: philosophy, methodology and method for nursing research. *Nurse Researcher*. 27(3): 20–26.
- Ryan G. (2018). Introduction To Positivism, Interpretivism And Critical Theory. *Nurse Researcher.*; 25(4): 41–49.
- Sönmez, V. (2010). Auguste Comte (1798-1857) Pozitivizm (Olguculuk). *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi*, 3(3): 161–163. <http://www.deuhyoedergi.org>.
- Sönmez, V. (2010). Mantıkçı Pozitivizstler - Rudolf Carnap. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi*, 3(4): 212–214.
- Terzi, A. R. (2005). Üniversite Öğrencilerinin Bilimsel Epistemolojik İnançları Üzerine Bir Araştırma. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 298–311.
- Warelow PJ. (2013). Changing philosophies: A paradigmatic nursing shift from Nightingale. *Aust J Adv Nurs.*; 31 (1): 36-45.
- Watson J. (1997). The theory of human caring: Retrospective and prospective. *Nurs Sci Q.*; 10(1): 49-52.